

KORUNK

KULTÚRA ÉS „TÖMEGKULTÚ-
RA” • ITT ÉS MOST A KÖZMŰVE-
LŐDÉSBEN • INTELLEKTUÁLIS
ÉS NÉPMŰVELÉSI FÓRUM • ERŐS
VÁRUNK — AZ ÉNEK • AVRAM
IANCU ÉS 1848 TANULSÁGAI •
KISS JÁNOS NOVELLÁJA • AZ
ELIDEGENEDÉS KÉRDÉSE FICH.
TÉTŐL MARXIG • MIT SZEMLÉZ
A KÖNYVTÁRI SZEMLE? • ÚJ
KÖZGAZDASÁGI IRÁNYZATOK
AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN •

1972 | 9

SZERZŐINK

ARAD

Kovács Géza

BARÓT

Kisgyörgy Zoltán

BÉLBOR

Komán János

BUKAREST

Beke György
Zirkuli Péter

ERMIHÁLYFALVA

Máté Imre

KOCSÁRD

Kónya Sándor

KOLOZSVÁR

Aradi József
Balogh Edgár
Bódi Sándor
Böszörményi Zoltán
Csákány Béla
Cseke Péter
Herédi Gusztáv
Imreh István
Irimie, Ion
Kántor Lajos
Kiss János
Kovács József
Markó Béla
Murádin Jenő
Nagy Olga
Németi Rudolf
Niciu, Marțian
Paizs Tibor
Pascu, Ștefan
Roth Endre
Szántay János

KOVÁSZNA

Fábián Ernő

MAROSVÁSÁRHELY

D. Nagy Anikó
Nagygyarda József
Pethő László

MEDGYES

Hrisztu Bálint

NAGYVÁRAD

Bölöni Sándor

SZATMÁR

Gulácsi József

TEMESVÁR

Szekernyés János

TORDA

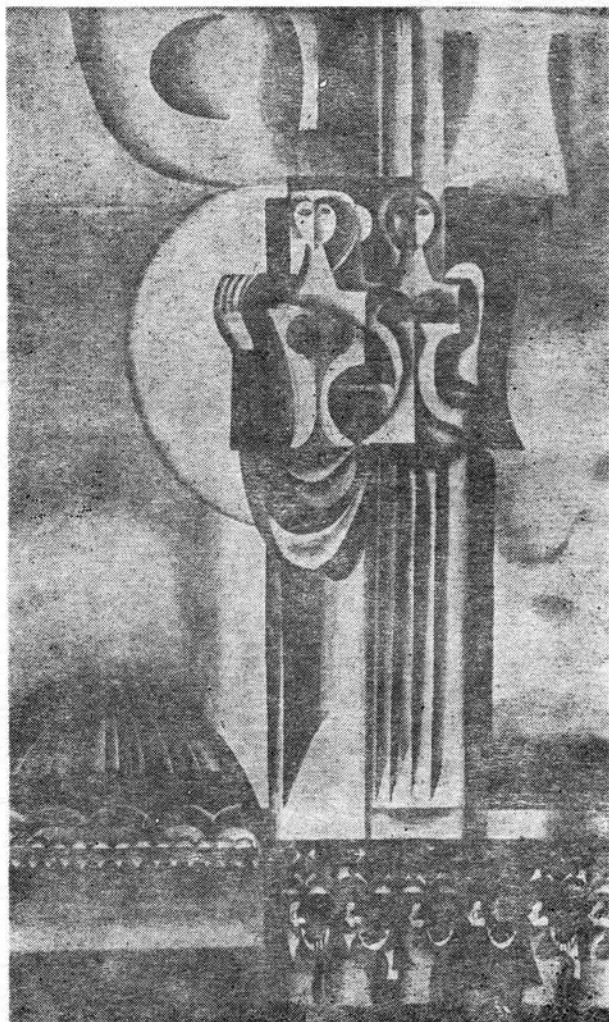
Nyulas Sándor
Szabó István

ZILAH

Simonfy József

KÜLFÖLD

László Gyula
Niederhauser Emil
Varga János

Deák Ferenc: Ballada

KORUNK

XXXI. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM
1972. SZEPTEMBER

HERÉDI GUSZTÁV • Korszerű közművelődés 1283

ROTH ENDRE • Kultúra és „tömegkultúra“ 1288

BALOGH EDGAR • Itt és most a közművelődésben 1293

CSEKE PÉTER • Erős várunk, az ének 1297

BEKE GYÖRGY • Szeretem ezt a szót: józanság (Beszélgetés Domokos Gézával) 1304

* * * **Intellektuális és népművelési fórum (Böszörményi Zoltán, Markó Béla, Némethi Rudolf, Paizs Tibor, Pethő László, Nagygarda József, Hrisztu Bálint, Máté Imre, Zirkuli Péter, Nyulas Sándor, Gulácsi József, Kónya Sándor, Komán János, Simonfy József versei — Kántor Lajos bevezetőjével) 1315**

KISS JÁNOS • Fonó (novella) 1324

KOVÁCH GEZA • Avram Iancu és 1848 tanulságai 1333

ARADI JÓZSEF • Ítélet nincs 1341

ION IRIMIE • Az elidegenedés kérdése Fichtétől Marxig 1345

* * * **Román—magyar történetész kollokvium a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszakáról 1355**

LÁSZLÓ GYULA • Utolsó beszélgetés Nagy Alberttel II. 1372

JEGYZETEK

* * * **A népköltészet hangján 1383**

BÖLÖNI SÁNDOR • Stúdió 1384

SZABÓ ISTVAN • Utcanevek ürügyén 1385

FÓRUM

SZEKERNYÉS JÁNOS • Mit szemlél a Könyvtári Szemle? 1387

BÓDI SÁNDOR • Gondolatok a korszerű műveltségről 1391

NEMZETKÖZI ÉLET

CSAKANY BÉLA • Új közgazdasági nézetek az Egyesült Államokban 1397

MARTIAN NICIU • Különleges küldöttségek 1403

ELŐ TÖRTÉNELEM

KISGYÖRGY ZOLTÁN • A százéves köpeci bánya 1406

D. NAGY ANIKÓ • Könyv, könyvtár, „információ” 200 évvel ezelőtt 1410

TUDOMÁNYOS MŰHELY

SZÁNTAY JÁNOS • Szaktudományok interferenciája 1414

SZEMLE

MURÁDIN JENŐ • Művészeti monográfiák — magyar nyelven 1419

NAGY OLGA • Egy gondolatébresztő könyv tanulságairól 1422

FÁBIÁN ERNŐ • A polgári nyilvánosság 1428

LÁTOHATÁR

G. Gy.: A munkásosztály vezető szerepe a szocializmusban 1431 • „Az irodalom diagnosztizál” (Jelenkor) 1432 • Művészetszociológia, művelődésszociológia (Valóság) 1433 • Milyen diplomásokra van szükség? (New Scientist) 1434 • „Az emberi élet értelme” (Nové Slovo) 1435 • Gesztus és dokumentum (Magyar Öskutatás) 1436

TÉKA, LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

ILLUSZTRÁCIÓK

Arkossy István, Deák Ferenc, Györkös Mátyás, Kabán József, Máthé Ferenc, Ilonka, Nagy Albert, Pallós Sch. Jutta, Paulovics László, Sütő Béla, Váró Márton

Gépett kéziratokat kérünk. Kéziratokat nem őrzünk meg.

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926). SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő

Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőségi főtájtár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5. Telefon: 2 54 68, 2 60 84, 1 38 05

Postacím: Cluj, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

KORSZERŰ KÖZMŰVELŐDÉS

A címben jelzett fogalom nem egészen egyértelmű. Szokás széles karolásban értelmezni, s eszerint belevennénk minden „iskolán kívül“ végzett művelődési tevékenységet. A kissé szűkebb értelmezés már kirekeszti ebből a fogalomból a gyermekeket, felnőttképzést ért rajta, s társítja a permanens oktatással. Más vélekedés szerint a közművelődés egyenlő a műkedveléssel s — bevallottan, be nem vallottan — bizonyos fokú dilettantizmussal, alacsonyabb rendű „tömegművelődéssel“. E felfogás ellenkezője épp a műkedvelést tartja fontosnak, minthogy a tevékeny részvételt helyezi előnybe a passzív — úgymond — felületes befogadással szemben.

E vélekedések választóján nem szándékszunk újabb „Korunk-értelmezésű“ közművelődés-fogalommal előállni — a kérdés sok-sok vetületét egyébként e lapszám-ban közölt több írás érinti —, ezúttal csupán a közművelődés egyetlen sajátos vonásával foglalkoznánk bővebben. Röviden ezt úgy fogalmazhatnók meg, hogy ma a művelődés — választás. Választás bölcséleti és gyakorlati értelemben, választás egyéni síkon és közösségin. A választás indítékai, irányulásai pedig sok mindent elmondanak, megvallanak a választó egyénről, társadalmi csoportról, nemzedékről, nemzetiségről vagy népről.

De hogyan vált a művelődés választássá?

Bizonyos fokig mindig is az volt. Az, hogy egy nép a nyersanyagokból, színekből és a feldolgozási eljárásokból mit választott ki népviseletének kialakítása vagy házainak építése során, az sok tekintetben választás volt. E választást pedig meghatározták az ország történelmi-társadalmi körülményei, a gazdasági föltételek, a természeti adottságok s még sok minden.

Rége óta azonban a kulturális választás lehetőségei meglehetősen korlátozottak voltak. Nemcsak a nép egykori írástudatlanságára s arra gondolunk, hogy a tanulás lehetősége a kevesek kiváltsága volt, hanem arra is, hogy a hagyomány irányította életmód, az előírások, korlátozások rendszere olyan zárt világot alakított ki, amelyből nehezen lehetett kitörni, s amelybe ritkán és körülményesen lehetett újat hozni. A röghöz kötött jobbjárg például nemzedékről nemzedékre nemcsak ugyanabban a faluban és ugyanannak a hűbérúrnak az uralma alatt élt, hanem ugyanabban a művelődési közegben is, az anyanyelvével együtt megtanulta kis közössége zenei anyanyelvét, házépítési stílusát, a szöttekészkészítés és a ruhavarrás tudományát, s aránylag ritkán nyílt lehetősége arra, hogy távoli vidékekre jutva vagy más társadalmi réteggel érintkezve válasszon a kulturális javakból, és kitágítsa, megújítsa addigi ismereteit.

A választás lehetőségét az első ipari forradalom és a tömeges termelés, a városiasodás, a társadalmi forradalmak és átalakulások, a polgárság, majd a munkásság kialakulása növelte a történelem során addig nem tapasztalt méretűvé. Érdekes tanulságokkal szolgál ilyen értelemben az ipartörténet. Ha visszatekintünk az utóbbi

évtizedek műszaki fejlődésére, kiderül, hogy a híradástechnika és a hozzá kapcsolódó ipar fejlődött a legnagyobbat. De a híradástechnika egyre nagyobb jelentőségre tesz szert az emberiség legújabb tudományos-műszaki törekvéseiben is, az úrkutatásban éppúgy, mint az automatizálásban.

Az otthonok „gépesítésére“ vonatkozó statisztikai adatok bizonyítják, hogy nálunk is, máshol is több az egy főre jutó rádió- és tévékészülék, mint a mosógép vagy a jégszekrény, holott az életfeltételek anyagi oldaláról közelítve meg a kérdést, a két utóbbi hasznosabb, szükségesebb. A hírözön, az információrobbanás bevonult hát otthonainkba, mindennapi életünkbe, valósággal eláraszt bennünket.

Ebből pedig sok minden következik.

Művelődési vonatkozásban elsősorban az, hogy korszerű népnevelés ma már elképzelhetetlen a modern hírközlő eszközök, a mass media nélkül. Tény, hogy napjainkban naiv, romantikus és maradi antitechnicista az az elképzelés, amely a népművelést továbbra is csupán a szavalókórusokra és a színházra, az olvasókörekre és a rigmusbrigádokra, a zenekarokra vagy a könyvtárakra bízna. Magunkat csónkítanak meg, a nevelés és oktatás hatékonyságát csökkentenők, ha nem építenénk kellőképpen a mass mediára.

Kérdés viszont, hogy a modern hírközlő eszközök hogyan építhetők be művelődési életünkbe? És milyen problémák, feladatok elé állítanak bennünket?

A kérdést nem lehet csupán a kultúra oldaláról megközelíteni. Sok az igazság ugyanis abban a felfogásban, amely a tevékeny művelődést tartja elsődlegesnek, s azt hirdeti, hogy nem lehet igazi zeneértő az, aki nem énekel vagy nem tud játszani maga is valamilyen hangszeren, de jogos az ellenkérdés is: van-e lehetősége mindenkinek arra, hogy részt vegyen a kerületi színjátszó csoportban vagy a helyi énekkarban? A művelődésen innen és túl ez szociológiai probléma is. A műkedvelés feltételei általában ott jönnek létre, ahol egy üzemben, faluban vagy bányatelepen, lakónegyedben meghittebb kiscsoportok, baráti társaságok, állandóbb törzsgárdák alakulnak ki, s megvan bennük a hajlam a játékra, a kitartás a tanuláshoz, ugyanakkor pedig környezetükben, környékükön kialakul a közönség, amely igényli szereplésüket — bizonyos minimális szervezői, irányítói és művészi képességek szükségességéről most ne is beszéljünk. Negyedszázados népművelési tapasztalataink, a kudarcok és eredmények bizonyítják, hogy nem lehet minden üzemben, faluban igényes színjátszó csoportot vagy rezesbandát, kórust avagy táncegyüttest létrehozni.

Sajtónkban, népművelési tanácskozásokon, újságírók és tanárok körében gyakori a vita: van-e értelme a műkedvelésnek városban vagy az iparosodott, urbanizálódott falvakon? Akik nemmel válaszolnak, többnyire a mozit, tévét, magnetofont emlegetik mint a műkedvelés vagy az olvasás „ellenségeit“. Érvelésükben sok a helytálló, cáfolhatatlan elem. De indokaik nélkülülzik a történelmi, szociológiai megalapozást. Nem számolnak azzal, hogy a tévén kívül még sok minden gátolja az aktív művelődést: a városhoz közel eső falvakon például az iparban dolgozók ingázása, órákig tartó utaztatása, városban pedig az állandó földuzzadás, építkezés, költözködés, ami egyfelől gazdasági dinamizmusunkat jelzi, de a művelődési tevékenységben itt-ott kieséseket okoz, minthogy megbontja a régi hagyományos kereteket, a szomszédságot éppúgy, mint a munkahelyi kisközösségeket. De közben az otthonokban egyre több a rádió, a tévé, az újság és a lemezjátszó, beáramlik a kultúra, újabb érv tehát a mass media „komolyanvételére“. Ilyen helyzetben nem mondhatunk mást, mint hogy jó, ha minél több a műkedvelő csoport, de tény, hogy a tömegek nagyobb része nem az „aktív“ művelődőkhöz tartozik, hanem a „befogadó“ közönséghez.

Milyen azonban az a kultúra, amelyet a hírközlő eszközök „szállítanak házhoz”, s mit eredményez az a népművelés, amelyben egyre nagyobb szerepet kapnak? Nem vezet-e mindez túlságosan is passzív művelődéshez, nem válik vajon műveltségünk felületessé, népnevelésünk inkább szórakoztatóiparrá?

A kérdések minden részletére nem válaszolhatunk, csupán egyet szögezhetünk le határozottan: a korszerű népnevelésnek épp az a feladata, hogy a mass media nyújtotta lehetőségeket jól kiaknázza a műveltség általánossá tétele és elmélyítése végett. Mi is az e célhoz vezető utakat, megoldásokat kutatjuk.

A nemzetközi statisztikai adatokkal való összevetésből kiderül, hogy a könyvkiadás, újságolvasás terén jól állunk, de még kevés nálunk a rádió és a tévé, a házi filmvetítő gép vagy a magnetofon. Az ilyen eszköz még az újdonság erejével, igézetével hat. És hogyan nézi a tévét az újsütetű tulajdonos? Ha ideje van rá, az adás elejétől a végéig, válogatás nélkül.

Népművelésünk döntő feladata, hogy meggyorsítsa a fejlődést, elősegítse a gyermekszintű, kezdő jellegű „kulturális fogyasztás” kinövését, s megtanítsa a tömegeket az információözön szelektív vételére, az igényes választásra. Az anyagi alap megvan ehhez, egyre több táskarádiót és magnetofont vásárolunk, növekszik a tévénézők és amatőr filmesek száma, tehát mindinkább a választás kérdése kerül előtérbe: mit használunk föl az információrobbanásból, hogyan hasonlítjuk át, és mit vetünk el?

A „választás” tág értelmezésű. Nemcsak arra vonatkozik, hogy a tévé műsorából mit nézzünk meg, hanem arra is, hogy egyáltalán veszünk-e tévékészüléket, vagy nem. S ha igen, művelődésünk, szórakozásunk központjába állítjuk-e? És vonatkozik a választás arra is, hogy mire alapozzuk ismeretszerzésünket. Vizuális lehetőségekre, tehát a mozira, színházra? Esetleg a hallást elégítjük ki, s a koncertet, rádiót, hanglemezt részesítjük előnyben? Avagy az újság, könyv, színház, zene arányos, megfontolt igénybevételére törekszünk?

Elemezzük azonban: mi is a választás, miben rejlik lényege? Mindenekelőtt az indítékaira figyeljünk fel. Mert nem választhatjuk meg szüleinket, társadalmi osztályunkat, anyanyelvünket vagy népiünket; mindebbe beleszülettünk, számunkra ezek kész tények, de megválaszthatjuk kultúránkat, mert az csak lehetőség, s megvalósításához több út vezet. Ha pedig elindulunk ezek valamelyikén, akkor máris választottunk, s a választást indítékok szabták meg.

Ezen indítékok fölismerése, tudomásulvétele döntő eleme a helyes választásnak. A jó választás tehát csakis a reáliák figyelembevételére épülhet.

Első és döntő reália nálunk az, hogy a szocialista Romániában élünk. Szocialista rendünk alapvetően határozza meg kulturális életünket is, a sajtótól kezdve a filmgyártáson át a rádió műsoráig.

Erdemes ebben a vonatkozásban emlékeztetnünk arra, amit pártunk főtítkára mondott a júliusi Országos Konferencián:

„Az ideológiai-nevelőmunka terén megszabott feladatok nagyszerű távlatokat nyitnak az emberi személyiség érvényesülésére, a szocialista humanizmus és demokrácia fejlesztésére. Középpontjukban az ember áll, a tudomány és a kultúra legújabb vívmányaival felvértezett, haladó szellemű ember kialakítása...”

Mindebből következik, hogy a szocializmus eszméi hatják át művelődési életünket — a műveltség általánossá tétele és elmélyítése végett, a szocialista ember nevelésének jegyében. Ebből a tényből származik az is, hogy nálunk a hírközlő eszközök nem a szórakoztatóipar mágnesainak profitszerzését szolgálják, hanem a tényleges népnevelést, ami messzemenően megkönnyíti a közönség számára a választást, s a tartalmas szórakozást is biztosítja.

Adottságainkhoz számítjuk azt is, hogy a szocialista Romániában élő magyar nemzetiséghez tartozunk.

Sokszor elhangzott a megállapítás, hogy számunkra a román nyelv megtanulása hazafias kötelesség, állampolgári feladat, anyanyelvünk viszont kultúránk alapja. Mindezen túl azonban jeleznünk kell, hogy a két nyelv ismerete a nemzetiségi egyén számára létszükséglet is. A román nyelv ismerete nélkül nem láthatók el bizonyos feladatok, nem tölthetők be funkciók, nem szerezhetők meg ismeretek, képesítések. Anyanyelvünk viszont nemcsak alapja kultúránknak, hanem újabb ismeretek szerzésének, műveltségünk állandó fölfriessítésének is a legjobb eszköze. A választás ezen a téren messzemenő tudatosságot és árnyalást igényel. Fölmérni: mi az, aminek birtoklásához elsősorban a román nyelv ismerete vezet el bennünket, s mi az, amit magyarul könnyebben, gyorsabban elsajátítunk.

Régi tapasztalat igazolja, hogy az anyanyelven befogadott információ nemcsak a jobb megértés, fölfogás révén hat erősebben, hanem a nyelvhez fűződő témerdek élmény, emlék, érzelmi momentum révén is. Aki választásában erről lemond, tudásgyarapításának fontos eszközétől fosztja meg önmagát. A régi tapasztalatok eme tanulságát igazolták az újabbak: televíziónk pár évvel ezelőtt kezdődött magyar nyelvű adásai, a központi és helyi rádióadók magyar műsorának bővülése, a néhány évvel ezelőtt megindult új magyar nyelvű lapok mind-mind örömet váltottak ki, és népes közönséget hódítottak meg.

Megkönnyíti választásunkat, nemzetiségi vonatkozásban, ma már sok minden, nemcsak az előbb említett magyar nyelvű adások, lapok, hanem a könyvkiadás javulása, az új szakiskolák létesítése, művelődési egyesületek alakulása is. Még nem nyert megnyugtató megoldást azonban az ifjúsági irodalom magyar nyelvű kiadása. A kiadók decentralizációja folytán a magyar ifjúsági könyvek sok bábája közt elvész a gyermek. A Ion Creangă Kiadó vagy az Albatros megfelelő anyagi támogatást kap a nemzetiségi ifjúsági könyvek kiadására, de a nem elég körültekintő szerkesztés miatt gyenge a termés. Az anyanyelvű zenei vagy képzőművészeti kiadványok terén pedig még nagyobb a hiány. Holott az igény nagy — bizonyítja ezt a Tavaszi szél vizet áraszt címmel megjelent népdalgyűjtemény gyors elkelése.

A választás mint elhatározás, mint döntés nem azonos a válogatással, a rostálással. Több annál, megelőzi, meghatározza azt, és távolabbra hat. Mit jelent a választás az információözőn közepette az egyén számára? Nem kevesebbet, mint önmegvalósítást; a fogalom tág értelmezésében, de mégis a művelődés körében maradvá, ide számítjuk a munkabeli és társadalmi előrejutáshoz szükséges szakmai vagy politikai ismeretek megszerzését éppúgy, mint a művészeti vagy irodalmi tájékozódást. Az információszerzés bőségének, a vevőkészülékek sokaságának épp az a nagy előnye, hogy megkönnyíti a célunknak megfelelő híryanag-választást, híradó-eszköz-választást s mindezek alapján műveltségünk összetevőinek helyes, tudatos arányítását. A választás több tényezőtől függ, s országonként, történelmi és kulturális fejlődési szakaszonként éppúgy változnak az indítékok, szempontok, mint korosztályonként. Csupán az a közös vonás valamennyi korosztály, fejlődési szakasz vagy ország művelődésében, hogy a választás fokozódó tudatosságot föltételez a különféle hírközlő eszközök kínálta lehetőségek ésszerű kiaknázása érdekében.

A tudatosság pedig megköveteli a célok tisztázását. Miért vásárolunk magnetofont? Pusztán szórakozni akarunk vele, „agyoncsapni“ az időt, avagy zenei műveltségünket, nyelvtudásunkat óhajtjuk gyarapítani? Mi célból ülünk a tévé elé? Kellemesen akarjuk tölteni az estét, tájékozódni iparkodunk az ország, a nagyvilág eseményeiről, esetleg új ismereteket szeretnénk szerezni? Továbbá: mivel igyek-

szünk kitölteni szabad időnket? Zenehallgatással, olvasással, avagy sakkozással? Még tovább: művelődésünk, szórakozásunk, egész szabadidő-gazdálkodásunk kapcsolódik-e mindennapi munkánkhoz, társadalmi és családi feladatainkhoz, avagy minden erőnket és időnket egy hobbynak szenteljük? Végző fokon célkitűzéseink azt tükrözik, milyen választ adtunk az alapvető kérdésekre: miben látjuk életünk értelmét, célját, s e szerint mire állítottuk be magunkat.

Igy vagy úgy tehát, de mindenki választ. Az a mód pedig, ahogyan választ, s ennek megfelelően, ahogy fölhasználja a modern hírközlő eszközöket, az jellemző az egyénre, tükrözi egész személyiségét. És sok tekintetben — a művelődés jellemformáló ereje révén — meg is határozza azt. Ezen az alapon állítható, hogy minél több a tudatosság a választásban s a választás a művelődésben, annál eredményesebb az információ vétele és földolgozása, annál „aktívabb” még a látszólag passzív filmnézés is.

Művelődési céljaink tisztázása szintjén különben sajátosan találkozunk az egyén és a nagycsoport — jelen esetben a nemzetiség — céliránya. Mi lehet egy nemzetiiség létének értelme, mire állítható be életvitele? Hic et nunc mindenekelőtt arra, hogy együtt a román néppel minél eredményesebben munkálkodjunk az országépítésben, a szocialista gazdasági, társadalmi, kulturális viszonyok megerősítésében. E nagy célok szorosan kapcsolnak bennünket az ország egész lakosságához. Ugyanakkor azonban főként anyanyelvünk, a rá épülő kultúránk megkülönböztet bennünket. Egy népcsoport pedig addig nemzetiség, amíg — alapvető módon beilleszkedve az egész ország életébe — megőrzi sajátosságait.

Kérdés tehát, hogy a nemzetiégi egyén választásában e kettősség, egyfelől az ország egészébe történő szerves beilleszkedés, másfelől viszont a sajátosságok megőrzésére, fejlesztésére irányuló törekvés, hogyan érvényesül? Közművelődésünkben kellőképp virul-e a kettősség minden hajtása, s mit teszünk harmonikus együtt-haladásuk, egybefonódásuk érdekében?

A népművelés egymaga nem vállalkozhat e kérdések megválaszolására, még kevésbé megoldására. A művelődés kérdései mögött társadalmi háttér tárul föl. A tartalmas művelődés tartalmas életvitelre épül éppen úgy, amiként a céltalan, időtöltés jellegű „művelődés” társadalmi célszerűtlen vagy tétlenségre ítéltséget tükröz. Amikor azonban ezt hangoztatjuk, egyúttal jelezzük, hogy mindez művelődés dolga is. Mert a hosszas, gyermekkortól kezdett, minden mindegy jellegű moziba járás, az örökös táskarádió-hurcolás is kialakíthat káros „kulturális” szenvedélyeket, helytelen beállítottsághoz, hibás szemlélethez vezethet, ami aztán ernyedtt jellemet szülhet, zsákutcás életvitelt.

A mass media bevonult mindennapi életünkbe, helyet kapott otthonunkban, s lépten-nyomon számolnunk kell jó és rossz következményeivel.

HERÉDI GUSZTÁV

KULTÚRA ÉS „TÖMEGKULTÚRA”

A korunkra jellemző kultúra kialakulását és fejlődését rendszerint kapcsolatba hozzák a tömegközlelési eszközök (mass media) és az általuk közvetített információrobbanás megjelenésével. A hírközlő eszközök közvetítette kultúrát általában „tömegkultúrának” nevezik, s ezen sajátos műveltségi típust értenek, más-kor a művelődés egyik szintjét, lépcsőfokát. Már előljáróban leszögezzük, hogy a kultúra jellege nem függ kizárólagosan, de még elsődlegesen sem az információ-gyűjtés és -továbbítás technikai eszközeitől, mint ahogy ez utóbbiak sem fejlőd-nek kizárólag a technológiai haladás immanens törvényei szerint, hanem fejlődé-süket, a történelem minden szakaszában, a hírközlés társadalmi szükségletei ha-tározzák meg. Amint egy korábbi írásunkban, Marshall McLuhan elméletével vi-tázva, kifejtettük (*Információ, kultúra, történelem. Korunk, 1971. 3.*), az informá-cióközlelés eszközei a termelőerők általános fejlődésének keretén belül, a társadalmi szükségletek hatására fejlődnek; a technológiai haladás az információközlelés új módjainak csupán lehetőségeit kínálja; valóra váltásuk mértéke és mikéntje nem technológiai okokon múlik, hanem bonyolult, végső soron társadalmi meghatáro-zottságú összefüggés-láncon. Abban igaza van McLuhannek, hogy a hírközlés eszközei befolyásolják a közlemények tartalmát, mivel nem minden eszköz egy-formán alkalmas bármilyen közlemény közvetítésére. Fontosabb azonban az, hogy a társadalom olyan hírközlési csatornákat fejleszt ki, amelyek a leginkább meg-felelnek közlendőinek, és ehhez a technológiai fejlődés felkínálta lehetőségeket aknázza ki. Valamely kultúra lényeges vonásai tehát nem függnék kizárólagosan a terjesztési eszközöktől — bár természetesen nem mentesek ezek befolyásától —, hanem meghatározzák a számukra legmegfelelőbb hírközlő eszközök kialakulását és használatát.

Hogy a modern tömegközlelési eszközök gyökeréig nyúljunk vissza: vajon Gu-tenberg korszakos találmányának indítékai csupán a technológiai fejlődésben ke-resendők? Nyilván nem. Új korszak kezdődik a kultúra történetében — és az egye-temes történelemben — a XIV—XV. század fordulóján. Az európai és különösen az olasz irodalom és gondolkodás humanista irányzatának kora ez, amelyben az európai történelem modern szakasza, a feudalizmus hanyatlása, a polgárság fel-törése kezdődik. A gondolat kitör a középkori skolasztika korlátai közül; egyete-mek és más művelődési központok létesülnek, szükségessé válik tehát a könyvekbe zárt tudás könnyebb és gyorsabb terjedésének műszaki megoldása. A jellegzetesen reneszánsz tudásszomj megnövelte az olvasók, könyvforgatók táborát. A guten-bergi találmány nem egyéb, mint válasz erre a konkrét, történetileg meghatáro-zott társadalmi igényre.

Gutenbergtől a mai rotációs gépekig a nyomdászat hosszú utat tett meg. E fejlődés rugói azonban nem rejlenek egyszerűen a műszaki találmányok belső lo-gikájában, hanem főleg azokban a társadalmi követelményekben és feltételekben, amelyek magát a technikai fejlődést kiváltották. Mi volna például az értelme a mo-dern nyomdatechnikának — amelynek célja többek között a nagy példányszám elő-állítása — egy túlnyomórészt írástudatlanokból álló társadalomban? A könyvek és

egyéb kiadványok tömeges nyomtatásának és terjesztésének modern módszerei abban a mértékben alakultak ki, amilyen mértékben létrejöttek a megfelelő társadalmi szükségletek; ezek pedig elszakíthatatlanok az általános iskolakötelezettségtől (ami a legfejlettebb országokban sem régebbi keletű a XIX. század elejénél); az általános iskolakötelezettség viszont elképzelhetetlen a feudális rendszer jellegéhez tartozó politikai-jogi egyenlőtlenség felszámolása, továbbá az ipari forradalom és az ahhoz kapcsolt városiasodás folyamata nélkül. A modern közélet és a nagyipari termelés egyaránt összeegyeztethetetlen a tömeges analfabetizmussal, tehát a kultúra- és információterjesztés megfelelő eszközeit igénylik.

A XIX. és XX. század mezsgyéjén mind technikai, mind társadalmi vonatkozásban fontos változások következtek be a címben jelzett fogalmak viszonylatában. A villamosságra vonatkozó technológiai ismeretek alkalmazásaként a kultúra terjesztésének és a hírközlésnek új eszközei jelentek meg: a villanyfény, a távíró, a gramofon, a telefon, a rádió és a film. Ugyanakkor kialakult a tömegmértetű munkásmozgalom, a fejlett országokban megjelentek a nagy létszámú munkáspártok; egyre szélesebb társadalmi kategóriák kapcsolódtak be aktívan a közéletbe. És megjelent a szórakoztatóipar, az összes új technológiai lehetőségek felhasználásával; tényleges társadalmi szükségletként, de a profitérdek és ideológiai célok eszközeként is.

A modern mass mediák, amelyek között — fontossági sorrendben — a televízió áll az első helyen, a jelenkori tudományos-műszaki forradalom termékei. Korunk orbitális közlekedési és távközlési rendszert hozott létre; a földteke szélteben-hosszában végeérhetetlenül hömpölyög az információ folyama. A történelmi fejlődés ritmusa, a társadalmi rendszerekben végbemenő változások általános felgyorsulása, valamint a tudományos ismeretek robbanásszerű szaporodása — ez a továbbítandó információk legfőbb anyaga és egyben az információéhség hihetetlen növekedésének forrása, ez igényli a tömegközlési eszközök újabb meg újabb fejlesztését, tökéletesítését.

A szórakoztató- és a hírközlő ipar nagyon is vegyes tartalmú és értékű kulturális és ideológiai jelentőségű anyagot termel, tárol és forgalmaz. A jelenkori kapitalizmus társadalmi rendszerében a tömegközlési eszközök a népellenes társadalmi erők kezében manipulatorikus célokat szolgálnak, és elidegenítő hatásokat váltanak ki; a haladó, antimonopolista társadalmi erők szolgálatában viszont az elidegenedés ellen használt eszközökké válnak. Ezeket az eszközöket a szocialista társadalmi rend a kultúra, a tömegek szocialista tudata fejlesztésének a szolgálatába állítja. Egyszóval: a közvetített tartalmak társadalmi, nem pedig technológiai meghatározottságúak.

Visszatérhetünk most már a „tömegkultúra” fogalmához. Antonina Kosłowska lengyel szociológus szerint a „tömegkultúra” kezdetei a XVIII. század végén és a XIX. század elején a fejlett országokban végbement ipari forradalomig nyúlnak vissza; ekkor alakultak ki azok a műszaki és társadalmi feltételek, amelyek szükségességét létrehozták. E kultúrátípus léte tehát az ipari civilizációhoz, a tömegközlési eszközökhöz, a „tömegfogyasztó” típusának kialakulásához kötött (*Tömegkultúra. Kritika és védelem*. Budapest, 1971). Edgar Morin francia szociológus — akitnek nézeteit kérdésünk irodalmában sűrűn idézik — a „tömegkultúra” fogalmát az „ipari társadalom” vagy a „tömegtársadalom” kulturális megfelelőjének tartja. Ez a fogalom azt a kultúrát jelöli, amelyet „a tömeges ipari termelés normái szerint állítanak elő, a tömeges terjesztés technikája révén terjesztenek, és amely egy társadalmi *tömeghez*, tehát a társadalom belső struktúráin innen és túlról származó egyének óriási halmazához fordul” (*L'esprit du temps*. Ed. Grasset. 1962).

A „tömegkultúra“ fogalma szükségszerűen azon alapszik, hogy a jelenkori kultúrán belül bevallottan vagy sem, megkülönböztetnek egy *elit-kultúrát* és egy alacsonyabb szintű kultúrát. Az idézett meghatározásokban, és általában a szakirodalomban gyakori megfogalmazásban, a „tömegkultúra“ nem csupán a tömegközlelési eszközökhöz kapcsolódik, hanem egy sajátos *közönség* létehez is, amelynek számára készül. Éppen e közönség, a „tömegek“ alacsony igényeinek alapján igyekeznek sokan meghatározni a „tömegkultúra“ jegyeit. A fogalom tehát eleve értékítélet, amely a „tömegkultúrát“ alacsony fokra helyezi. Végletes példaként az ismert angol költő, T. S. Eliot nézetét említjük, aki a háború utáni polgári ideológiában nagy figyelmet keltő esszét írt a kultúra fogalmáról. A „tömegkultúra“ mindig csupán kultúrapótlék, és az is marad — állítja ő —, a kultúra és a társadalmi egyenlőség egymást kizáró fogalmak; minden társadalomban különböző kulturális szinteknek kell létezniük (*Zum Begriff der Kultur*. Rowohlt, 1961). Elit-védő felfogása sarkalatos ellentéte a társadalmi egyenlőséget hirdető demokratikus és szocialista felfogásnak, a tömegek kulturális felemelkedése eszményének.

A „tömegkultúra“ kifejezésben használt „tömeg“ fogalma maga is homályos és kétértelmű; „tömeg“-en rendszerint amorf, struktúra nélküli közönséget értenek, amely minden meghatározott szociológiai kategórián kívül áll (Morin idézett meghatározásában: „a társadalom belső struktúráin innen és túlról származó egyének óriási *halmaza*...“). Kétértelmű, mert a „tömeg“ fogalmát néha a sokaság szinonimájaként használják (the crowd, la foule, die Masse), a sokaságba foglalt egyének társadalmi státusától függetlenül, máskor viszont az alacsony társadalmi státussal rendelkezők sokaságának (az „alsóbb tömegeknek“), a dolgozók többségének a jelölésére, mégpedig úgy, hogy „nagyvonalúan“ elvonatkoztatnak ez utóbbi osztálystruktúrájától, történelmileg meghatározott rétegződésétől. A „tömeg“ fogalom felfogása a „tömegkultúra“ fogalmán belül rendszerint a „tömegtársadalom“-ra és az „eltömegesedés“-re vonatkozó, az Ortega y Gasset nevéhez fűződő, igencsak vitatható nézetekhez kapcsolódik.

Nézetünk szerint a „tömegkultúra“ kérdésgöngyölegét több különálló, külön válaszokat igénylő kérdésre kellene felbontani. Létezik-e vagy sem, s ha igen, hol és milyen körülmények között, a „tömegkultúra“ fogalmának megfelelő társadalmi jelenség? A tömegkommunikációs eszközökkel járó kulturális expanzió szükségszerűen és minden esetben a kultúra lefokozását, lealacsonyodását jelenti-e? Elkerülhetetlen-e *minden* ipari társadalomban a kultúra lépcsőzetes struktúrája, az elit-kultúránál alacsonyabb szint léte, és ez a lépcsőzetesség megfelel-e a szocialista művelődéseszménynek?

A kultúra lépcsőzetes struktúrája kétségtelen tény. De nem minden korban, nem minden társadalmi rendszerben. A nemzetiségi-törzsi közösség, a primitív társadalom nem ismer ilyen struktúrát. A társadalmi tevékenység differenciálódása, az értelmi tevékenység elválása a fizikai munkától, osztályellentétek jellemezte társadalmi rendszer: mindennek velejárója a kultúra lépcsőzetessége és társadalmi szükségessége. Létrejön a „művi“ és a „népi“ kultúra. A „művi“ kultúra meghatározott társadalmi réteg, az értelmiség rendszeres, szakosodott és szakszerű tevékenységének a terméke, olyan rétegé, amely munkaidejét, energiáját, képességeit e tevékenységnek szenteli. E kultúra értékeinek elsajátítása társadalmilag szigorúan meghatározott, mivel bizonyos műveltségi fokot (például az írás-olvasás ismeretét), valamint egyéb körülményeket igényel. A „népi“ kultúra a néptömegek spontán, kollektív és névtelen, nem szakosodott alkotótevékenységének eredménye. Bármely társadalom „művi“ és „népi“ műveltsége között mindig kétoldalú kapcsolat létezett. A „népi“ kultúra bizonyos értelemben mindig a „művi“ kultúra

alapjául szolgált: a nyelv — minden kultúra alapja — mindig és mindenütt egy meghatározott népesség kollektív alkotása; a tudomány kiindulópontjaiként szolgáló empirikus ismeretek úgyszintén; a népművészet a „művi“ művészet forrása, elsődlegesen meghatározza minden emberi közösség sajátos művészeti megnyilvánulási formáit. És viszont: a „művi“ kultúra mindig befolyásolta, bár különböző mértékekben és módokon, a „népi“ kultúrát, mintegy visszaszolgáltatta, átdolgozva azt, amit tőle kapott. A „művi“ és a „népi“ kultúra különbsége és elkülönülése végigkíséri a kapitalizmus előtti antagonisztikus társadalmi rendszerek egész történetét. Az önálló „népi“ kultúra társadalmi bázisának gyöngülése az ipari forradalommal, az iparosodással s a vele járó városiasodással és a hírközlő eszközök közvetítette „tömegkultúra“ terjedésével öltött egyre nagyobb méreteket.

A „tömegkultúra“ elejétől fogva szintén önálló szintként jelentkezik a kultúra épületén belül, és különbözik a „művi“ kultúrától, a felsőbb szinttől. A hagyományos „népi“ kultúrával szemben azonban a „tömegkultúra“ nem a néptömegek alkotása, hanem a néptömegek számára készül: nem spontán alkotás, hanem szakosodott személyek, intézmények tevékenységének eredménye. A „tömegkultúra“ a kapitalista társadalom valóságához tartozik; ez a társadalom elsorvasztotta azokat a falusi mezőgazdasági társadalmi egységeket, amelyek a „népi“ kultúrát kialakították; a lakosság átlagos műveltségi szintjének emelésével létrehozta a kulturális termelés széles fogyasztóközönségét. Ez a közönség azonban még nem fogékony, nem teljesen fogékony a „művi“ kultúra, a „magas“ kultúra iránt.

Ez utóbbit a „tömegkultúrától“ elhatároló vonal azonban a tőkés társadalomban sem merev és áthatolhatatlan. A „magas“ kultúra számos olyan terméke, amely azelőtt csupán szűk körökben volt ismeretes, éppen a modern tömegkommunikációs eszközök révén behatol a legszélesebb közönségbe, és a „tömegkultúra“ elemévé válik. Sok százezer látogató ismerkedik a világ nagy múzeumaiban olyan mesterművekkel, amelyek valamikor a királyi udvarokban vagy arisztokraták palotáiban éltek világától elzárt életüket. A világirodalom remekei olcsó „népi“ kiadásokban, könnyen hozzáférhetővé váltak sok millió ember számára. A „művi“ zene nagy alkotásai, amelyeket a múlt században még csak szűk körű beavattak ismertek, napjainkban a modern híradó eszközök révén hatalmas mértékben váltak ismertté. Hányan hallhatták személyesen Beethoven életében a kilenc szimfónia valamelyikét hangversenyteremben? Ma százmilliók hallgatják a hanglemezt és a hangszalag, a rádió és a televízió jóvoltából. Ebben az értelemben a tömegkommunikációs eszközök teremtette kulturális expanzió egyáltalán nem jelenti a „magas“, a „művi“ kultúra lealacsonyodását; sőt a kulturális haladást szolgálja, mert hozzáférhetővé teszi, „demokratizálja“ a legmagasabb rendű értékeket, s hozzájárul ahhoz, hogy ezek az értékek egyre szélesedő síkon teljesítsék társadalmi funkcióikat. Ezek az értékek nem „hígnak föl“ elterjedtségük következtében; a tömegek viszont megismerésük révén felemelkednek.

Az információterjesztés modern eszközei szolgálta „tömegkultúra“ előrelépését tehát a tömegek kulturális felemelkedésének útján. José Aranguren spanyol eredetű amerikai szociológus írja: „Az emberek legtöbbször, aki manapság rádiót hallgat, filmet és televíziót néz, nem azért teszi ezt, mert lemondott volna valami kifinomultabb információszerezési lehetőségről, hanem mert nemrég csak ezeknél kezdetlegesebb, primitívebb eszközök álltak rendelkezésére. Az úgynevezett történelmi filmek megtekintése meglehetősen rossz módja a történelmi ismeretek szerzésének: de nagyon sok ember szerez ily módon ismereteket olyasmiről, amiről azelőtt fogalma sem volt. Ne hasonlítsuk tehát azt a közepes értékű kultúrát, amit a mass mediák közvetítenek, a happy few (a boldog kevesek) komplex és gazdag

kultúrájához, hanem a kultúra teljes hiányához.” (*Sociologie de l'information*. Paris, 1967.) Hozzátennők ehhez a gondolathoz, hogy a nagy regények után készült filmek sohasem helyettesíthetik a könyvek olvasását; de ismeretes, hogy a megfilmesítések serkentették a könyv iránti érdeklődést. Ily módon tehát a „tömegkultúra” lépcsőfokot jelent, amely, bizonyos körülmények között, megkönynyíti a tömegek kulturális felemelkedését.

Ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a tőke világában a „tömegkultúra”-ra súlyosan ránehezedik a kétes értékű produkciók, az álértékek és az ellenértékek áradata. Krimik, kalandregények, „fekete” — idegborzoló — és „rózsaszín” — érzelgős — irományok, hasonló jellegű filmek tömege kerül a piacra, rontja a közízlést, tompítja a közönség fogékonyságát az igazi értékek iránt. A mass mediák fejlődése alapvetően hozzájárul ahhoz, hogy az effajta termékek tömegfogyasztókra találjanak. Iparrá vált a „tömegkultúra” ilyenszerű cikkeinek gyártása, hasznát hajtó, teljes egészében a tőkés termelés törvényei alá rendelt iparrá. A profitszerzés egyrészt, a manipuláció másrészt (mivel az *ilyen* „tömegkultúrális” termékek kiválóan alkalmasak fogyasztók ideológiai félrevezetésére) oda vezet, hogy a „tömegkultúra”-nak ez a része, ez az oldala valóban a kultúra alacsonyabb rendű, devalválódott szintje legyen.

A szocializmus feltételei között a „tömegkultúra” kérdései — úgy hisszük — elvileg másként tevődnek fel. A szocialista társadalom iparilag fejlett, magas fokon városiasodott — vagy ilyen irányban fejlődő — társadalom. De a szocialista ipari társadalom lényegesen különbözik a tőkés jellegű ipari társadalomtól. Az ipari társadalom egységes természetéről s a kapitalista és szocialista rendszerek konvergens fejlődéséről szóló elméletet a marxista társadalomtudomány, amint ismeretes, élesen bírálta mint a valóságnak meg nem felelőt. Aki azt vallja, hogy a „tömegkultúra” problematikája azonos a szocializmusban és a tőkés rendszerben, lényegében az „egységes” ipari társadalom vagy a konvergencia elméletének az álláspontjára helyezkedik.

Persze nyilvánvaló, hogy a két rendszer között vannak hasonlóságok a tömegközlelési eszközök fejlődésének kihatásai, a „tömegkultúra” egyes jelenségei tekintetében. Csakhogy a hasonlóságok nem indokolják az azonosítást. Kétségtelen, hogy a szocializmusban még fennállnak bizonyos kulturális szintkülönbségek a társadalom különböző rétegei között, fennállnak tehát bizonyos fokig „tömegkultúra” létrejöttének feltételei is. A szocialista társadalom fejlődése az iparosodás és városiasodás útján hozzájárul e jelenség fejlődéséhez is. Nem kevésbé igaz és fontos azonban az a körülmény, hogy a szocialista társadalom természetéből *nem* fakad olyan követelmény, amely széles fogyasztásra szánt, nyereszkeresési célokat szolgáló, hamis „értékeket” propagáló kulturális termékek termelését serkentené. Továbbá *nem* következik a szocialista társadalom természetéből olyan törekvés, amely a kulturális különbségek megőrzésére irányulna; ellenkezőleg, a szocializmus alapvető fejlődési tendenciája éppen a különbségek fokozatos eltörlésére irányul. A szocializmus lényegéből következik azonban, hogy a homogenizálódás, a szintkülönbségek eltörlése nem a lefelé való nivellálódást, nem a magasabb rendűnek az alacsonyabb rendűhöz való alkalmazkodását jelenti, hanem az általános szint felemelését a lehető legmagasabbra. A szocialista rendszer jellegéből nem következik a „tömegkultúra” és a „művi” kultúra különbségének megőrzése. Ellenkezőleg: az egységes szocialista kultúra fejlesztése a feladat, ez felel meg a szocialista és kommunista műveltségeszménynek. A kultúra lépcsőzetes szerkezete valóság; meghaladása történelmi szükségszerűségből fakadó eszmény. A magas szintű „művi” és a „magas” szocialista műveltség az, aminek kimunkálása a szocializmus rendeltetése.

ITT ÉS MOST A KÖZMŰVELŐDÉSBEN

Amikor Kovászna megye új művelődési egyesületei élére tiszteletbeli elnöknek Zágonban Domokos Gézát, Nagybaconban Sütő Andrást s itt Vargyason személyemet választották meg, bizonyára senki sem gondolt pusztá címek adományozására. Sokkal inkább a közművelődés új irányzatáról van szó: arról az igyekezetéről, hogy a változó falut a változó várossal kapcsolva, előmozdítsuk az új értelmiség kötődését a szülőföldről s a vidék fölemelkedését országos szintre. Mindhárom megalakulásra meghívták a falujukból már elszármazott értelmiségieket és szakmunkásokat, s mint legutóbb Vargyason a Rika Közművelődési Egyesület alakuló közgyűlésén, a megjelent megyei vezetők, élükön Nagy Ferdinánddal, a pártbizottság első titkárával, egyfelől a helyi erők összefogását ajánlották, másfelől az átfogóbb intézmények együttérző támogatását tolmácsolták. Túl minden szokványon, újra igazolódott az a nemcsak irodalmi, hanem sokkal inkább közigazgatási tétel, hogy a szocializmusban nincs öncélúan falura tájolt népiség, és nincs kizárólagos urbanizmus. Sajátos nemzetiségi helyzetünkben, ahol a honi magyar lakosság egyenlő arányban oszlik meg falvak, kis és középnagyságú városok, ipari telepek között, vétek is volna akár az egyik, akár a másik féloldalság.

Harminc éve már, hogy első vargyasi tudósításaimat megírtam. A városról érkezett szociográfus szemével néztem körül feleségem családjában s a szomszédságban, telve nosztalgiával egy süllyedő világ jegyei, a félig-meddig még erdei székelő élet utolsó megnyilvánulásai iránt. A falukutatók modorában panaszoltam fel a vadkárt s a lakosok szétszóródását, a cselédsorsokat, azt a nyomort, melynek titkát számomra is Böződi György fejtette meg a múlt századbeli tagosítás és arányosítás fifikái nyomán támadt életforma-torzulások őszinte leleplezésével. Régi cikkeim őrzik az utolsó bútorfestő és kapufaragó, Sütő Béla vallomását; megszállott öreg kincskeresők hivatkoztak az altalajban rejlő jövőre; megragadott a barlangból hozott kőkorszakbeli szakócák sejtelmes üzenete; s miközben mindezt papírra körmöltem, előtört a hiuból áradó „bosszinta“- és méhfű-illat. Most látom, érzem, mérlegelem: mi változott itt a Rika erdeje és a Látóhegy között, s mi minden foszlott mesévé, unokáimnak idézve a múltat.

A mai Vargyas új bányavidék, bár megőrizte a hajdani állattenyésztő és földművelő világ jellegzetességeit. És mert az ipar itt helyben bontakozott ki, ez a község a mai népességmozgásoktól eltérő jelleget öltött magára. Innen nem ingázik máshová senki, s nem is szaladt szét a lakosság, nem vándorol el más, iparosultabb gócek felé. A családok nagyjából bontatlanok, az ifjúság megjelenésében, modorában, érdeklődésében modern, de itthon marad.

Valamiféle mintaszerűség sejlik fel — minden átmeneti nehézség, hiány, helyi civakodás ellenére — Vargyas mai képletében. Egy falu marad és halad, megőrzi, sőt újratermi hagyományait, s közben átvárosiasodik a maga bántatlan erdőségei és búzatáblái közepette. A falu panorámája szebb, mint valaha, mert az új nem söpörte el maga elől, hanem magába illesztette a múltat. Orvosi szolgálat, villany, gazdag könyvtár (bejár ide olvasni Szilágyi Domokos is, ha hazajön felesége falujába), sok a televíziókészülék, a művelődési házat a sepsi-

szentgyörgyi színház rendszeresen látogatja. Ugyanazok az emberek, akik motor-kerékpáron, bukósisakkal vagy éppen bányászöltözékben sietnek a szénfejtéshez a szomszéd völgybe vagy a kokszolók felé az Oltnak ereszkedő lapályon, váltás után éppen úgy vállukra veszik a gereblyét, ha takarásra való az idő, mint asszonyaik és leányaik, mielőtt hazatérnek a borvíztöltő üzemből.

Mindezt el kellett mondanom, hogy megértessem magamat közbizalomból váltalt szerepem, ama tiszteletbeli közművelés dolgában. Hallgatom ugyan nap nap után a kisszékről a házigazda-sógorom gyalupadja körül felszikrázó vitákat, elmondja ki-kí panaszait a Kolozsvárról jött vendégnek, s a székek eredendő parlamentarizmusát figyelem a megszóló, pletykás bírálgatásokban (jaj annak, akit itt a nyelvükre vesznek), no de át is tudom helyezni a problémákat egy általánosabb gondolatrácsozatba, s úgy vélem, éppen ez a faluból jött vagy a falura küldött értelmiségi igazi népszolgálat. Két könyv kísért el ide ez idén, két velőig rázó riasztás: Jócsik Lajosé az öngyilkos civilizációról és Fekete Gyuláé az anyaság körül kerekedett s genetikai felelősséggé, néphem-nemzetben gondolkodó szocialista lelkiismeretté mélyült véleménykutatásról. A két szerzőnek is köszönöm, hogy az új közművelődési kisközösség munkatervéből tudatosan vállalhattam a részemet.

Hiába, az itt és most erkölcsanából semmiféle ideológiai csúrés-csavarás el- lenére sem engedek. A közművelődés elnyűtt didakticista sémái s a szórakoztató- ipar sablonjai helyett konkrét térbe és időbe helyezett s ennek megfelelően cse- lekedtető új népművelésre van szükség. Felszólalásomban utaltam tehát egyfelől a tudományos-műszaki forradalom eredményeit fenyegető mai veszedelmekre, más- felől azokra a módozatokra, melyekkel — ha merünk itt, Rodoszon ugrani — e veszedelmeket elkerülhetjük, tisztán és okosan magunkévá téve az új korszak vív- mányait. Az ipari fejlődésre nehezedő általános szennyeződés, az urbanizációt be- árnyékoló metropolis-kultusz a maga elidegenedéseivel, s az atomkorszak tudás- többletét visszájára fordító elembertelenedés valóban olyan törekvés, mint amely- től egykor a vargyasi örök óvták a nagyvilágot, lesben a Látóhegyről, lármafa gyűjtására készen. Ipari életformát nem a természet megcsúfolásával, hanem az erdő, mező és lég ápolt tisztaságába helyezve kialakítani, szoros egységben egy hasonlóan korszerű agrár-életformával; helyben városiasodni, családdörző falvak kö- zösségi hagyományait megtartva és fejlesztve; visszajuttatni az értelmiségi és szak- pályákra kirajzott fiatalok megfelelő hányadát a szülőföldnek, s elkötelezettséget, hazafi-magatartást állítani az elidegenedések helyébe; végső fokon pedig teljes emberséget vallani és vállalni, örökölt erkölcsi mintákat meghaladva, de szét nem verve: itt, Vargyas mai kedvező körülményei közt, ez a cselekedtető merészség avasson naggyá bennünket.

Hogyan? Miképpen? A vargyasi képletben, ahol az ipari és mezőgazdasági életforma szerencsés kettős-egysége természet és társadalom egészséges összhang- jának lehetőségét sugallja, közművelődési gyakorlatunknak egyaránt tekintetbe kell vennie a múlt értékeinek korszerű reprodukcióját, a jövő műszaki fejlődésének továbbra is egészséges biztosítását, s a fizikai és szellemi munka szocialista össze- egyeztetését. Ilyen értelemben került megvitatásra az új egyesület helyi tanár- vezetői részéről előterjesztett munkaprogramja.

Első helyre a Népi Alkotások Háza kezdeményezéséből létesült bútorfestő-is- kola és az általános iskolában eredményesen működő fafaragóműhely, valamint az új rendelkezésekhez jutott régi fafaragómesterek felkarolása került. Az alakuló gyűlésre megjelent vendégek a község lakóival együtt két mutatós kiállításon szemlélhették a főlelevenedett székelő népművészet termékeit (az öreg Sütő Béla

ősi virágminta-változataira Kónya Ádám hívta fel a látogatók figyelmét, s külön betértek ifjabb Sütő Béla és Máthé Ferenc ilonka faragóműhelyébe. Jelen volt ifjabb Kós Károly (ő is tiszteletbeli tag), az ő könyve kerekített országos érdeklődést a vargyasi festett bútorköré, mint ahogyan „csillagfaragóink“ Banner Zoltán új könyvében is kellő méltatásra találtak. A vargyasi népművészek megjelennek Domokos Géza *Utak* című színes magyar rövidfilmjében, s most készültek el a román televízió felvételei... Nos, felszólalásomban mindeme kincsek a korszerű építkezésbe és a bútoriparba való beillesztését sürgettem, mind az öreg Kós Károly, mind Bandi Dezső tanítására utalva, sőt hivatkozva Péter Dezsőre is, aki a máramarosszigeti bútorüzem termékeire világsikerrel alkalmazta a táj sajátos román népi motívumait.

Ezután kerültek szóba a helytörténet kérdései. A Daniel-kastély restaurálása soron van, a *Megyei Tükör* is felhányta a műemkek elhanyagoltságát. Most pionírdülő kerül a raktárnak használt boltíves helyiségekbe, melyek valaha Bethlen Gábor fejedelmet látták vendégül, s elismerést keltett az a javaslat (ketten is előhozakodtak vele), hogy újítsák fel a szépségeit mindmáig elvadultan őrző fűvészkert régi pompáját. A falu közepén múzeum nyílik egy százados épületben, s még ott helyben, a gyűlésen köszöntük meg a megyének a kellő berendezés beszerzésére felajánlott húszezer lejes ajándékot. Szóba került a falu szülöttjének, Borbáth Károlynak, az enyedi Bethlen Könyvtár igazgatójának évtizedes munkája: Vargyas monográfiája, s annak páratlan családtörténeti anyaga; kiadásra javasoltam — sok falurajz tudományos modellje lehet majd —, s örömmel vállalom lektorizálását. A kellő művészi fényképanyaggal azonnal jelentkezett Máthé László török, a megalakulás napjára Maros megyéből hazalátogató agrármérnök.

Az ezen a napon bemutatkozó kórus és az öregektől ellesett „társasbál“ több száz éves koreográfiája megint csak a népi hagyaték paraszát kaparta fel az emlékezés hamujából, s ez rendjén is van, sőt, szóba került egy szabadtéri Tamási-bemutató is, de a folklór egymagában már semmiképpen sem fedi az új bányászélelmód követelményeit. Ésszerű kapcsolat volt tehát a szabadegyetem őszi megnyitásának bejelentése. Vagy háromszáz vargyasi legény és férfi dolgozik már a föld alatt és a felszíni fejtéseknél, számukra javasoltuk az anyanyelvi szakoktatás egyik könnyen igénybe vehető formáját: szakeloadók meghívását az egyetemekről és főiskolákról, elősegítve az új munkásöntudat, a materialista világkép s a műszaki ismeretek kibontakozását. Döntő jelentőségű volt ebben a kérdésben az éppen százéves köpeci bányaüzem (hozzá tartozik Vargyasbánya) mérnöki és technikus karának jelentkezése: a felszólaló Kisgyörgy Zoltán baróti geológus kar-társai nevében vállalta a szabadegyetem megszervezését.

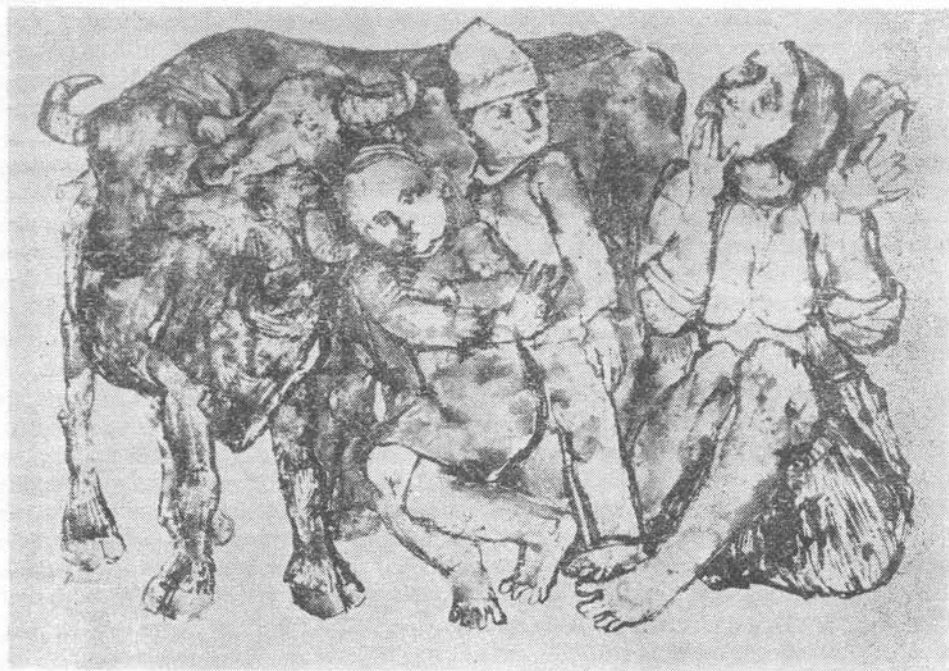
Még valamit vállaltak a bánya szakemberei: rendbe hozzák és megnyitják a valamikor már Orbán Balázsról elnevezett híres barlangot, melynek egy részét a világháború folyamán tönkretette a foszfátkitermelés. A kérdés mindenesetre két megye közös ügye: a barlang, melynek bűvópatakja a Vargyas vize, jórészt a szomszédos Hargita megye területe alatt ágazódik, s közös gond lesz a barlangkutatók és régészek előzetes feltárómunkája. A hatalmas föld alatti üregek számos meglepetést rejtenek, s kétségtelen, hogy nagy vendégforgalmat vonzanak majd az Erdővidék eme sarkába. Érdemes volt ezért egy korszerű, bár stílusában e táj művészetéhez igazodó erdei üdülőház gondolatát fölvetni, nem is szólva egy barlangi asztma-sanatórium nagyon is valós tervéről.

A helyszíni felemelkedés álmainak szelencéjéből csak úgy árad a sokféle új lehetőség. Ezeket egészítettem ki ama alapítvány-javaslattal, hogy a Vargyashoz bármiféleképpen kötődő értelmiségiek jóvoltából biztosítsuk az innen főiskolákra

rajtoló fiatalok rendszeres ellátását magyar és más nyelvű folyóiratokkal, szak-könyvekkel, a szülőföldjükre visszaérkező végzettek számára pedig tegyük lehetővé házi szakkönyvtárak megalapítását.

Az új Rika Közművelődési Egyesületre sok feladat vár, s a helyi példamutatás — versengésben (de nem versenyben!) a nagybaconi Benedek Elek és a zágoni Mikes Kelemen Közművelődési Egyesülettel, valamint más, hasonló szervezettekkel — bizonyára hasznos lesz egész nemzetiségi művelődésünk számára. Ott Elek apó emléke a kiapadhatatlan forrás, amott éppen most rendeztek tudományos ülésszakot Veress Dániel, Constantin Stanca és a Magyarországról érkezett Hopp Lajos Mikes-előadásaival. Itt a romániai magyar irodalom úttörőinek egyike, a Tizenegyek Vargyason élt és működött írójára, Dobai Istvánra gondoltunk hálával. A megye kulturális ügyeinek lelkes felelőse, Sylvester Lajos, bizonyára összehangolja az éledő kezdeményezéseket.

Szocialista művelődéspolitikánk egy új reneszánsz-ember kialakulásának kedvez. Sokoldalúságában ez a cselekvő típus éppen úgy megőrizheti és fel is fokozhatja sajátos múltját, mint ahogyan magáévá teheti az új civilizációt is, öngyilkos bűnök helyett a maga egészséges humanizmusával. Itt Vargyason utal is sok hagyomány Erdély virágos reneszánszára: Dávid Ferenc és Heltai Gáspár egykori Kolozsvára a maga mezei és műhelyi és könyves összetettségével, tudományosság és művészet páros értékeivel az új kor új követelményei szerint éled most újjá.

Pallós Sch. Jutta: Budai Ilona balladája

ERŐS VÁRUNK, AZ ÉNEK

Szeretném megnyerni a szerkesztő jóindulatát: hagyja meg írásom fölött ezt a címet. Szívem szerint való. Nem tudtam fölcserélni szakszerűen, tudományosan hangzóval. Vállalom hát a rezonanciát Kosztolányi híres nyelvészeti vallomásának címével.

Nem szakmám a zene. Hogyan merészkedem hát olyasmiről értekezni, amire szakemberek lennének illetékesek?! Jó ideje figyelem kórusmozgalmunk belső életét. Ismerem a fellendülést elősegítő és fékező erőket — ez készlet arra, hogy előrukkoljak mondandómmal. Az eseményeket régóta aszerint ítélem meg: javítanak-e valamit állapotainkon, vagy rontanak; és mennyire segítenek hozzá, hogy tökéletesebb közösségi életet teremtsünk magunknak. Nos, a kórusmozgalomban olyan erőket fedeztem fel, amelyek a tömegek korszerű tudatformálásán munkálkodnak, s olyan közösségek kialakításán, amelyek éltető melegében a személyiség kibontakozhassék. Ezt a korparancsként hangzó tudatformálást mindenki a maga látókörének megfelelően értelmezi; a jó szándék sokszor értetlenségbe, oktalan gánccsokodásba ütközik. A dalosmozgalom és annak társadalmi szerepe egyértelmű megvilágítást igényel. Annál inkább indokolt ez, minthogy gazdag tapasztalat halmozódott fel, de nem beszéltünk elég világosan arról, mi az *itt és most* követelménye kórusaink iránt; sem arról, hogy milyen nemzeti-életi viszonyulások érvényesülnek dalkultúránk fejlesztésében. Szinte azt írtam: ápolásában. Pedig legalábbis Sütő Andrástól tudhatnám, rossz szó ez: „A lovakat ápolják meg a muskátlit, díszként az ablakban. Amit szellemiekben a magunkénak vallunk, azzal *élnünk* kell. Mint a kenyérről.”

Érdeklődéssel olvastam Balogh Edgár fejtegetéseit a kisközösségek szerepéről — az egyén, a család, a nemzetség, a haza és a nagyvilág összefüggés-rendszerében —, de meglepett, hogy az *Intelmek* szerzője nem hívja fel kellő nyomatékkal az ifjúság figyelmét egy olyan közösségformáló erőre, mint a kórus. Holott a mi tájainkon a közös éneklésnek 1867 óta szervezett formája volt, a kórusainkat összefogó Dalosszövetség. (Mint ismeretes, a felszabadulás után Bartók Béláról nevezték el, és a karvezető Nagy István volt az elnöke.) S ha arra gondolunk, hogy épp most, a tudományos-műszaki forradalom idején mennyire társadalmi igényné kezd válni ismét népdalaink megismerésének és éneklésének óhaja — akkor könnyű belátni: nemcsak mélyen gyökerező hagyománya van nálunk az együtténeklésnek, de szerepe csak nőni fog a jövőformálásban.

Szabó Csaba az *Igaz Szó* emlékezetes Bartók-számában így figyelmeztet: „csak a beszéd és az általa meghatározott zene együtt képezheti minden azonos nyelvet beszélő közösség teljes hangzóközlési rendszerét.” Valójában tehát félanyanyelvű mindenki, akinek nem válik létszükségletévé a népdalokon alapuló és a klasszikus meg a modern zeneszerzők legjobb alkotásait is magában foglaló zenei anyanyelv. A *Korunk* zenei súlypontú száma is ezt hangsúlyozta. Ám köztudottá mindez csak akkor válik, ha a félanyanyelvűség állapotát felszámoló kórusok életre hívásán fáradozunk, s a meglévők munkáját a legnagyobb szakértelemmel szervezzük. Ilyenformán elérhetjük azt, hogy a műveltebbek és a néptöme-

gek közti szakadék fölött minél több palló íveljen át. Miként gondolkozni csak anyanyelvünkön tudunk, ugyanígy a zenei anyanyelv is önkifejezésünk elidegeníthetetlen eszköze. S ha igaz az, hogy más nyelvek elsajátítása csak az anyanyelv talaján lehetséges, akkor a közös éneklés — éppen mert a zenei anyanyelv elsajátítására nyújt kiváló lehetőséget — egyben a magasabb zenei műveltség megszerzésének leginkább járható útja.

Ha már erős várunk a nyelv — kövessünk el mindent, hogy azzá váljék az ének is.

Nem ismerjük még a művelődésszociológia fölméréseit arról, hogy napjainkban hányan zárják el ideges mozdulattal a rádiójukat, ha olykor Bach-, Mozart-, Beethoven-, Bartók-, Kodály-, Enescu- vagy Sósztakovics-muzsikát közvetítenek. Hogy sokan, az bizonyos. De nincs miért csodálkoznunk: nem a neves zeneszerzők személyének szól a tiltakozás. Amit nem értünk, lehet bármily csodálatos, számunkra nem létezik. Nevelési feladataink közül túlságosan is sokat rábízunk tömegkommunikációs eszközeinkre. De azokon a helyeken, ahol jól működő kórust szerveztek, s a repertoárban feltűnnek a szóban forgó nevek, ott az emberek viszonyulása is előbb-utóbb megváltozik. Mert ha a közös éneklés élményükké avatta egyszer Beethoven, Bartókot, Enescut vagy Kodályt, izgatni kezdi őket az, amit nem értenek, s képesek lesznek erőfeszítéseket tenni, hogy az érthetlent birtokba vegyék.

Am a nagyokhoz az út népdalokon, népdalfeldolgozásokon át vezet.

Dalostalálkozókon számtalanszor lemérhettem, hogy a falujuk sajátos ízű népdalaival bemutatkozó énekeseket mennyire megkülönböztetett szeretettel fogadja a hallgatóság. Tudják, bármerről jött is a daloscsoport, tagjai olyan művészetet valának magukénak, amely a legtöbbet fejez ki saját lelkületükből. Már változik a helyzet, ha a dalosok a népdalaikból ihletődött feldolgozásokkal léphetnek színre. Ráterelődik a figyelem a zeneszerző személyére is: vajon mit tud mondani az ő nyelvükön — nekik? És akik ezt az utat járják, már azt is érzik, hogy mi köti őket Bartókhoz vagy Kodályhoz; nem állnak teljesen értetlenül, idegenkedve a szellem nagyjai előtt. A tömegkommunikáció „áldása” is akkor válik „fogyaszthatóvá”, ha előbb szükségletté tudjuk tenni a tömegek számára a jó zenét. Sosem volt égetőbb feladat, mint ma, a személyiség sokoldalú kibontakoztatásának korszakában, hogy a népet közelebb vigyük a művészethez — az igazi művészi értéket pedig eljuttassuk a néphez. A hatékony zeneoktatás és a dalkultúra fejlesztése nélkül elzárkózunk ezektől az értékektől, és önként rekesztjük ki magunkat nemzetiségi közösségünk teljes értékű tagjainak sorából, holott ma az emberiség a legjobb kis- és nagyközösségi formák kikísérletezésével foglalkozik — a jövő megalapozása érdekében. És mi már tudjuk, hogy ebben a törekvésünkben természetesen szövetségesünk a karéneklés.

Ha közösségünk érzelmi világát kifejező zenei anyanyelvünkkel úgy élünk, mint a kenyérrel — emberségünket teljesítjük ki. S a félanyanyelvűség állapotát felszámolva, a teljesség birtokában könnyebben megértjük más népek — elsősorban a testvéri román nép — lelkületét, szellemiségét is. És ez az út egyben a szocialista tudatformálás fontos tényezője. Ha belátjuk azt, hogy az érzelmi kultúra alábecsülése nemcsak egyoldalú embertípus kialakulásához vezet, de nemzetiségi szinten áltudatot is szül, hazafiság és néptestvériség helyett érzelmi kiéget, tompultságot, közönyt mostani országépítő munkánkkal szemben — akkor nyilvánvalóvá válik a közösségi tudatot tápláló zene óriási szerepe, s a népi hovatartozást élménnyé emelő kórusok jelentősége. Aki érzelmi síkon a legerősebb szálakkal

kapcsolódik a néphez, a nemzetiséghez, annak tudatában a közösség létérdeke sosem jelent frázist.

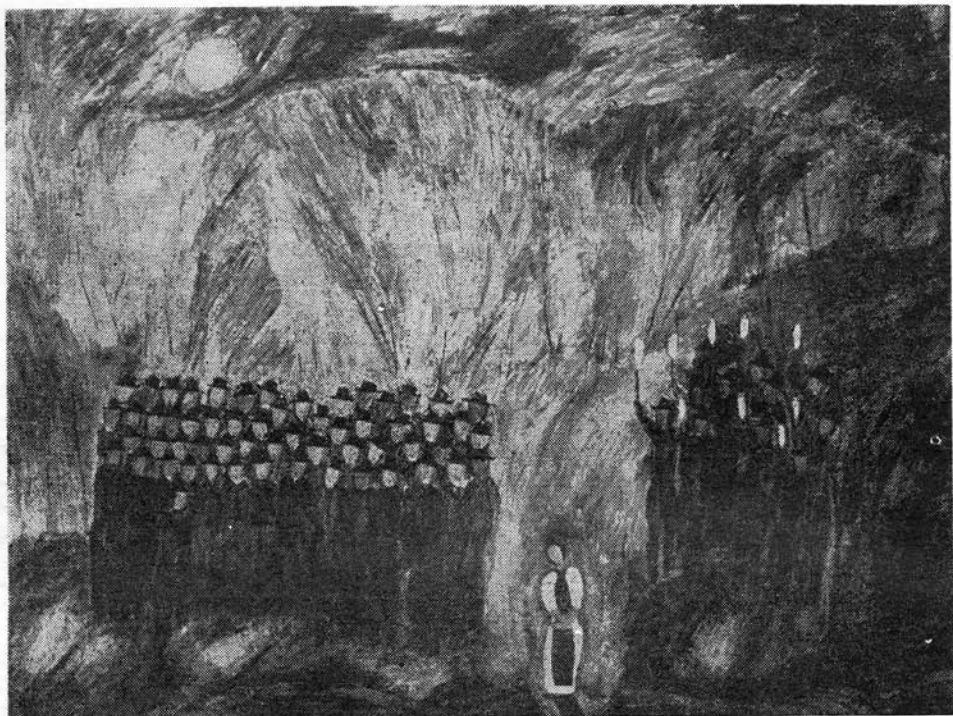
Kórusmozgalmunk tudatformáló szerepéről szólva — fejlődésünk mai szintjén — elsősorban szocialista nemzetiségi tudatunk alakítását kérjük számon. Belső világunk jobb megismerése és kiteljesedése elképzelhetetlen a dalkultúra nélkül. Máris sokat veszítettünk azzal, hogy csak most kezdjük figyelembe venni a közös éneklések erejét, érzelemgazdagító, tudatalakító hatását. Aki nem hajlandó bevónni vizsgálódásának körébe ezt a tényezőt is, az óhatatlanul egyoldalú képet fest a valóságról. Hogyan is beszélhetnénk a teljesség igényével arról, miként kell nemzetiségünknek — etnikumának méltó megőrzésével — beilleszkednie „természetes” társadalmi környezetébe, megtalálnia kapcsolatait a világgal, s kialakítania az *itt és most* célravezető eszközeit, ha elhallgatjuk: fejlődnek-e vagy pedig elsatnyulnak azok a kulturális alakzatok, amelyek arra volnának hivatva, hogy e közösség érzelmi világának a kifejezői legyenek?!

„A nemzetiség — akárcsak a nemzet — történelmi kategória. Múltja, jelene és jövője van. Holnapi sorsa viszont kiváltképpen a *tudatos történelemalkítás* erővonalait követi — figyelmeztet Gáll Ernő az *Etnosz és ethosz* című tanulmányában. — E perspektívában az ösztönösség fajsúlya állandóan csökken, s mind jelentősebbé válik a kollektív öfenntartás és önalakítás célirányos törekvése. A nemzetiségi-erkölcsi tudat pedig — a maga egészében és kölcsönhatásában — szolgálja e törekvést, és hatékonyan ösztönzi a szocialista nemzetiség fejlődését.”

Ebben az összefüggésben kell megítélnünk a kórusmozgalom problémáit is; milyen alkotóerők szabadultak fel dalosaink háza táján, melyek azok a magasabb rendű erkölcsi magatartásformák, amelyek az énekkari kultúra lélek-igazító, embergazdagító hatása alatt létrejöttek; s nem feledkezhetünk meg a hivatására döbent értelmiségi réteg korszerű szerepvállalásáról, mely európai szintű kultúrát akar kibontakoztatni a mi tájainkon. Kiderül, hogy jelenleg a karéneklés terjedése, fejlődése, a kórusok számbeli és művészi színvonalának emelése jórészt helyi kollektív és egyéni kezdeményezésektől, a dalosok és a szakemberek áldozatkészségétől függ, s — ami ugyancsak nagy dolog —: a megyei művelődési szervek hozzáértésétől, jóindulatától. Mindez szép és jó, szükséges is, csak épp a tudatos továbbjutás szempontjából nem elegendő.

Ahány kórustalálkozó volt eddig, a házigazdák új művelődési hajlékkal, vagy a régi korszerűsítésével, járdák, parkok létesítésével fogadták az érkezőket, s ily módon a leckét is feladták azoknak, akik mindent mástól várnak, s önjerejükben semmit sem tennének kultúrájuk fejlesztése érdekében. Ugyanakkor másfajta példát is statuáltak. Alkalmat adtak arra, hogy az énekkarok vezetőségi tagjai, karmesterek, zenei szakemberek, megyei és központi művelődési szervek képviselői rendszeresen megbeszéljék a kórusmozgalom ügyét, sürgessék a feladatok megoldását. Ezek a találkozók bizonyítják, hogy nálunk a legkisebb falu is alkalmas országos jelentőségű ügyek felvetésére. És fordítva: csak az országos szinten megoldott problémák biztosíthatják minden falu fejlődését. Nyilván azt is, hogy életre kaphasson mindenütt, s betölthesse hivatását az anyanyelvű dalkultúra.

A nyárádmenti találkozók egyikén született meg a felismerés, hogy jelenleg kórusaink szervezeti kerete túlhaladott, irányításuk, kottával való ellátásuk és a karnagyképzés esetleges, nélkülözi a koncepciózus megoldásokat. Javasolták az országos kórus szövetség létrehozását. Az első Kolozs megyei dalosfesztivált követő megbeszélésen Sigismund Toduță, Dorin Pop, Romeo Ghircoiașiu, a román zenei élet kimagasló személyiségei elismerően nyilatkoztak a Kalotaszeg és Aranyosszék falvaiban indított ún. népi konzervatóriumokról. Az eredmények láttán a kórus-

Györfös Mátyás Albert: Kalotaszegi ballada

mozgalom mielőbbi kiszélesítését és az ezzel kapcsolatos kérdések országos szintű megoldását sürgették. Olyan feladatokról van szó, melyek mind egy központi irányító szerv hatáskörébe tartoznak, s ha valóra válnak — az egész ország hasznát, dicsőségét szolgálnák.

A hajdani bevált szervezeti formákat kiváló tartalommal lehetne kitölteni. Kórusaink legrangosabb szakembereink segítségét élvezhetnék. Az a tény, hogy Maros megye minden egyes tájegységén több kórus működik, mint a többi erdélyi megyében külön-külön — tökéletesen jellemzi a mostani felemás állapotot, az egész ügyhöz való viszonyulást, de ugyanakkor jelzi: egyebütt is megvan a lehetősége a kórusok létrehozásának, csak épp még nem ismerték fel a jelentőségét. A szóban forgó központi irányító szerv égisze alatt minden bizonnyal hamarosan szervezhetnének dalostalálkozókat a nagy hagyománnyal rendelkező Szilágyságban, Argeş, Dolj, Fehér, Arad, Temes, Szatmár, Suceava és Máramaros megyében, hogy csak néhányat említsek. S akkor többé nem fordulhatna elő az, ami a máramarosszigeti dalosokkal történt — hogy nem juthattak el, saját költségükön sem az V. Nyárádmenti Kórustalálkozóra, ahová meghívták őket. Máig sem értem, micsoda szűkkeblűség vagy szűklátókörűség következménye lehet az ilyesmi. Sem azt, hogy az ugyanazon a találkozón megjelent székelykocsárdi munkáskórus tagjai miért nem énekelhettek, a találkozó szervezői miért ragaszkodtak annyira a „helyi” jelleghez?!

Nem véletlen, hogy a művelődésszociológia annyit foglalkozik manapság a kérdéssel: hogyan lehet a művészetet mindinkább a nép felemelkedésének szolgálatába állítani? Figyelmeztetése szerint meg kell találnunk a kulturálódás legopti-

málisabb lehetőségét — ezt pedig a kisközösségi formákban jelöli meg. Érthető, hiszen az emberközelség már önmagában is közösségi élményt nyújt az egyénnek. Hát még akkor, ha a „szép“ szolgálatába szegődnek közösen az emberek?! Csakis így válik lehetővé, hogy mindenki élhessen azzal, amit szellemiükben a magáénak érez, így szabadul fel a nép önkifejezési vágya, s alkotó módon viszonyul saját kultúrájához: továbbteremti. Bebizonyosodott ugyanis: ha a tömegek továbbra is passzív „fogyasztók“ maradnak a kultúrában, akkor passzív „tárgyak“ lesznek más tekintetben is. A kultúrában való otthonosság viszont előmozdítja, megalapozza a tömegek politikai aktivitását, szocialista demokráciáját.

Népevelők panaszát hallom: nem egy munkás közömbös a művelődés iránt, s nehéz rávenni a falusi embert is a cselekvő művelődésre. Ugyancsak gátló tényező, hogy a nagy társadalomátalakító folyamat során épp a közösségi élet korszerű formáit nem találtuk még meg. A felszabadulás előtt a forradalmi munkáskörösök az öntudat és a közösségi szellem kialakítóivá tudtak válni; a magasabb kultúrára vágyó, teljesebb emberségre törekvő proletárok egyetemévé léptek elő. „Mi, valamikor osztályharcos munkásdalárdisták — írja Nagy István — hány Petőfi-verset tudnánk felsorolni, amelyeket a húszas években négyszólamú férfikarban, vagy nyolcszólamú vegyes férfi-női kórossal énekeltünk mindenki gyönyörűségére. Am nemcsak az olyan súlyosabb veretűeket, amelyek a világszabadságnál alább nem adták, hanem az olyanokat is, mint a *Tíz pár csókot egyvégből*, vagy mint az *Ereszkedik le a felhő*.” Előtte már szóvá tették nálam illetékesebbek: nem szabad elfelejteni az ilyen tapasztalatokat. Nem egy nagyvárosunk — Kolozsvár is —, ahol két évtizeddel ezelőtt még tucatjával működtek munkásdalárdák, most alig tud felmutatni egy-egy üzemi kórust. Pedig a munkások többsége szükségét érzi ma is a közös éneklések felemelő élményének. Csak alkalma, kerete nincs arra, hogy egyéniségét, fogékonyágát a szépre, hajlamát az önmegvalósításra — kinyilváníthassa. (Kovászna városában hét különböző szintű énekkar működik, félezerrel jóval több művelődésre vágyót tömörítve maga köré.)

Es mennyire fontos lenne, hogy a szocialista iparosodással feltöltődő városokban a munkássá váló falusiak vagy ifjak tömege megtalálja azokat a kisközösségeket, amelyek elősegítenék öntudatának kialakítását. Mert ma már nem elég csak arra hivatkozni, hogy a munkásság előtt minden művelődési intézmény ajtaja nyitva áll; többet kell tennünk azért, hogy a tömegek a művelődési források, a művészet éltető közelébe kerüljenek. Nem azt állítjuk, hogy a kórus az egyetlen, de talán a legalkalmasabb eszközünk lehetne.

„Csak akkor alakul ki valódi emberi közösség — írja Vitányi Iván *Kodály Zoltán közművelődési koncepciója* című tanulmányában —, ha kialakulnak azok a kommunikációs formák, amelyekben magát kinyilváníthatja, amelyek rendszerében a tagok tudatára jutnak azonosságuknak. De ki tanít meg az ilyen kommunikációra? Rengeteget vitatkozunk a tömegkommunikáció különböző formáiról, a sajtóról, a rádióról és különösen természetesen a televízióról. Közben azonban hajlandók vagyunk megfélekezni a kommunikáció legegyszerűbb esetéről, amikor az emberek minden gépi berendezés nélkül pusztán hangjukkal, tekintetükkel, gesztusaikkal létesítenek egymással kapcsolatot.” Nem elég csak ismereteket nyújtani, de arra is meg kell tanítanunk az embereket, hogy társakhoz szóló üzenetté tudják alakítani tudásukat, és emberi tartalommal visszaalakítani. E képesség kifejlesztése nélkül elképzelhetetlen, hogy közösséget alkossanak az emberek. S tegyük hozzá rögtön: megvan az oka annak, hogy a görögöktől napjainkig a legfontosabb nevelési rendszerekben a zene központi szerepet játszik. Képes a legszelebb tömegekben az együttérzés élményét kialakítani. Olyan közösséget teremt,

amelyben mindenki — függetlenül a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyétől, rangjától — annyit ér társai szemében, amennyire *ember* tud lenni.

„Van-e jobb szemléltetőeszköze a társadalmi szolidaritásnak, mint az [ének]-kar? — kérdezi Kodály. — Sokan egyesülnek valaminek a megvalósítására, amit egyes ember, ha mégoly tehetséges, egymaga nem tud megvalósítani. Ahol mindenkinek munkája egyaránt fontos, s ahol egyetlen ember hibája mindent elronthat. Nem azt akarom állítani, hogy az angol társadalom példátlan szolidaritását, az angol egyén fegyelmezettségét az énekkarok teremtték meg. De valami lesz közte és a hatszázéves karkultúra közt. Aminthogy az angol és magyar munkás közti különbség egyik oka az, hogy az angol énekli, ismeri Bach h-moll miséjét is.“

Az ének még a hegyeket is megmozgatja, nemhogy az embereket — mondta két esztendővel ezelőtt az egyik tordaszentlázslói dalos. Akkor csak jelképes értelmét fogtam föl e szavaknak, nem tudhattam, hogy az első nyárádmenti kórustalálkozót megelőzően valóban ez történt. Földcsuszamlás következtében ráomlott az oldal a somosdiak művelődési otthonára, s a falu két hétig egyebet sem tett: hordta a „hegyet“, hogy a találkozóra rendbe tegye művelődésük közös hajlékát.

Ha hetven, nyolcvan vagy száz esztendő kórustörténetét vizsgáljuk, sokkal szembetűnőbb, hogy mit végzett a mi tájainkon ez a hegyeket mozgató erő. A sávádislaiak egykori igazgatója, Székely László jegyzete szerint több évtizeddel ezelőtt „Sok beszerezni, megteremteni való vár ránk. Olvasóegylet, tűzoltóegylet alapítása, toronyóra, utcák világosítása és csinosítása mind olyan *közzsükeletek*, amelyeket [...] dalkörünk van hivatva megvalósítani.“ A dalosmozgalom önmagán túlmutató jelenség volt már a kezdet kezdetén. Ösztönösen ráéreztek arra, hogy a közös éneklések erejét szociális problémák megoldására kell fordítaniuk. Sávádislán különben nemcsak a régi dalárdaház, az első színpad, de jórészt a minden igényt kielégítő jelenlegi művelődési otthon építése is a dalosok nevéhez fűződik... Hogy ma Zágón nemcsak Mikes Kelemen születési helyéről nevezetes, az elsősorban annak köszönhető, hogy az 1881-ben alakult dalkör fontos szerepet játszott és játszik a falu és a megye társadalmi és művelődési életében. A régi dalosok mai utódai is hittel vallják az elődök megfogalmazását: „Mi, énekesek, a kultúra munkásai vagyunk; eszközünk a dal, törvényünk az *összhang*.“

Manapság egész társadalmunk erőfeszítése arra irányul, hogy jobb életfeltételeket teremtsünk magunknak. Mégis azt tapasztaljuk: ahol az emberek a szép igézetébe kerültek, s törvényükké vált az *összhang* — nagy dolgokat valósítanak meg. Csak a Nyárádmentén féltucat ilyen kezdeményezést ismerünk.

Mostanában alakulnak meg az új jellegű, helyi művelődési egyesületek. Ott jöttek létre elsőnek, ahol eddig is erős dalostevékenység fogta össze a falu népét. A dalkör tehát amolyan katalizátor-szerepet tölt be a differenciáltabb művelődési élet megszervezésében. Hadd idézzek a zágoni egyesület alapokmányából. Az egyesület célja: „A Román Kommunista Párt politikájának a népszerűsítése, a lakosság általános műveltségének a bővítése; a tagok önművelésének serkentése, az irodalmi és képzőművészeti ízlés fejlesztése, a haladó hagyományok ápolása, a népművészeti alkotó és a műkedvelő művészeti mozgalom ösztönzése, a lakosság társadalmi és erkölcsi felelősségérzetének fejlesztése, a kommunista etika elveinek érvényesítése, a román és magyar lakosság erkölcsi-politikai egységének szilárdítása, a testvériség szellemének érvényesítése és a község kulturális erőinek egyesítése.“

Ilyen egyesületet nem lehet mindenhol szervezni. De kórust a legeldugottabb faluban is. Csak legyen, aki az élére álljon.

Illyés Gyula szerint a Duna-völgyi népek sokkal közelebb álltak egymáshoz, amikor még nem írtak, hanem a népdallal, a mesével, tánccal, legendával érintkeztek. Kodály és Bartók érdeme, hogy ezt a testvériséget ismét fel tudták újítani. Bartók nem azt kereste a különböző népek zenéjében, ami elkülönítő jellegű, hanem ami közös. Kodály arra törekedett, hogy ne csak a maga népét, hanem lehetőleg az egész emberiséget tanítsa meg szépen énekelni. Mert az a „jellemet is megváltoztatja“. Ezért különös becsűek számunkra a Kodály- és Bartók-kórusművek. Énekelve kell lemérnünk igazuk nagyságát. Biztató jel, hogy nemcsak nevük, de műveik is mind gyakrabban hangzanak fel dalosaink ajkán. Ahogy szellemünk kezd meghonosodni, nemcsak mi válunk gazdagabbakká, de így jelentünk egyre többet a velünk és a körülöttünk élőknek is. Példát erre többet is említhetnék: évekkel ezelőtt Szabó Csaba énekkari művé dolgozta fel klasszikus balladánkat, a Kőműves Kelement. A jobbágyfalviak vállalkoztak arra, hogy betanulják. Három évet áldoztak erre az egy műre. Rengeteg munkával, kudarccal és önmarcangolással járt, s fel-fellobbanó lelkesedéssel — hogy végül is sikerre vigyék ezt a művet, amelynek előadására hivatásosak sem vállalkoztak. Próbák szünetében többször gondoltak arra, ha sikerül, elmennek majd Déva várához, és ott is elénekelik. Sosem felejtik azt a pillanatot — életre szóló élményük lett —, hogy milyen ámulattal hallgatták ott végig őket románok, magyarok, németek, franciák, akik turistaként zárandokoltak el a várhoz. Ekkor ébredtek rá arra, hogy Déva váránál is erősebb, hatalmasabb várunk az ének, segítségével meg tudjuk értetni magunkat az idegen ajkú európaiakkal.

Mennyivel kevesebbek ott az emberek, ahol meg sem próbálják ezt a küzdelmet.

Györkös Mátyás Albert:
Ablakos és nagybögös

SZERETEM EZT A SZÓT: JÓZANSÁG

Beszélgetés Domokos Gézával

Ha közelről ismerünk valakit, felő, hogy éppen leglényegesebb vonásait nem érzékeljük eléggé. A sok élmény és emlék összemosódik... Domokos Gézát azóta ismerem, hogy Zágonból jövet átlépte a sepsiszentgyörgyi Mikó Kollégium kapuját, családjából elsőnek elindult az értelmiségi hivatás útján. Ez nem szólam vagy a ma beleérzése a múlt emlékeibe: a mi iskolánkban éltető szellem volt a hivatásra készülődés, a demokrácia és az emberség törvénye. Együtt ismertem meg vele e törvény kínjait és szépségeit. Sorsom később is úgy alakult, hogy majdnem mindig Domokos Géza közelében éltem. Mégis jól meg tudom különböztetni jellemvonásai közül a legfontosabbakat és a másodlagosakat. Mert ezek a jegyek hivatásának szerves részei: néphűség a huszadik század végi igények és követelmények szerint.

Mesélte, azt hiszem, meg is írta valahol, hogy amikor a kínai Nagy Falba beväste nevének kezdőbetűit — napkeleti utazása során —, a zágoni nagyharang jutott eszébe, amelyen gyermek-írása látható. E két játékos névjegy között roppant ívként feszül Domokos Géza életútja. Esszében, riportban, novellában írta meg gyermekkori élményeit, s lírai filmonográfiában rögzíti a háromszéki táj mai valóságát. Mesélte azt is, hogy Párizsban, Victor Hugo szobránál Orbán Balázs jutott eszébe, a nagy francia romantikus hajdani székegy barátja, aki Hugo szerint századmagával meg tudta volna dönteni III. Napóleon uralmát. S a szobor lábánál Domokos Géza azon gondolkodott el: miként élhetünk mi benne ma az idők sodrásában oly cselekvően, miként a maga korában a fiatal Orbán Balázs.

Domokos Géza szülőföldszeretete sohasem öncél vagy meddő nosztalgia: vallja, hogy nemzetiiségi létünk csak az idők szintjén lehet teljes, és éppen saját érdekünkben semmiféle minőségi engedményt nem tehetünk önmagunknak. Történelmünk legjobbjainak néphűsége ez, az Apáczaié vagy Mikes Kelemené, akiknek az emlékéhez a közös szülőfalu jegyében — apácai édesanyja, zágoni édesapja révén — Domokos Gézának az élete is kötődik.

— *Íróként, újságíróként, kiadói vezetőként eddigi tevékenységed szorosan összekapcsolódott Bukaresttel, a bukaresti irodalmi élettel. Ebben a keretben fejtéd ki munkádát a magyar–román kölcsönös irodalmi megismerés, a barátság érdekében is. Először tehát azt kérdezném meg: pontosan mióta is élsz te Bukarestben?*

— 1954 augusztusától vagyok bukaresti ember. De gondolom, nem is annyira az érdekel, hogy mióta vagyok bukaresti lakos, hanem hogy amióta bukaresti lakos vagyok, mit jelentett nekem ez a város.

— *Igen: bukaresti életérzésed érdekel. Magam is sokat búvárkodtam a régi bukaresti magyarok történetében, ismerem Koós Ferenc múlt századi magyarjait, feleségem családjából a kenyérkeresetre idejött csángó kocsisok, napszámosok meg a székegy cselédek sorsát. A te Bukarestbe kerülésed minőségileg újat jelez a hajdani és mai bukaresti magyar megtelepedések között.*

— Kezdem azzal, hogy az én Bukarest-élményem régi, kisgyermek koromból való. A legelső emlékem persze Zágonhoz köt. Utána jön Komandó, ahol édes-

apám fékező volt a telep egyik iparvonatán. Mivel már érződött a harmincas évek elején bekövetkezett gazdasági válság, munkáselbocsátások voltak. Szüleim folyton azon tanakodtak, mit csináljanak, ha el kell menniük a telepről. Lehettem három-négy esztendő, amikor tanakodás közben mind gyakrabban került szóba közöttük Bukarest. Nem tudtam, hogy hol, merre lehet ez a város, de hallottam, hogy ott élni lehet. Aztán az történt, hogy szüleim engem Zágónban hagytak, ők elmentek Bukarestbe, és elszegődtek. Anyám máig is sokat mesél azokról az időről. Egy miniszter házába kerültek; anyám szakácsnőnek, apám pedig kutyasétáltatónak, a miniszterné tucatnyi kutyáját gondozta szegény feje. Innen jutottak a Prahova-völgyi Azugába, a sörgyárba, ahol apám munkás lett.

De még mielőtt anyámék Bukarestbe mentek volna, egyik nagynéném cselédkedett a fővárosban. A mi falunkból nemigen szolgáltak a lányok — Háromszék általában ilyen szempontból különbözött Csíktól vagy Udvarhelytől —, de a mesteremberek, kádárok, kőművesek vagy kocsisok csak elkerültek a regátba. Számukra ez a szó, hogy Bukarest, akkor — hadd ismételjem meg — azt jelentette, pénzt lehet keresni ahhoz, hogy majd hazatérve házat építhessenek, földet vehessenek, egyszóval haladhassanak a falu ranglétráján.

— *Találkoztál-e ennek a régi bukaresti magyar életnek a nyomaival, amikor először idejöttél?*

— Várjunk csak. Első feljövetelem Bukarestbe nem 1954-ben volt, hanem 1948 tavaszán, amikor megalakult a középiskolás diákok országos szövetsége. Ennek a kongresszusán képviseltem a háromszéki diákokat. Meglehetősen kalandos volt ez az első találkozás. Minket, kongresszusi delegátusokat a híres Mihai Viteazul Líceum internátusában szállásoltak el. Akkor még, emlékezhetsz, valóban osztályharc folyt, a politikai ellentétek kiélezettek voltak. Valakik este későn reánk gyűjtötták az internátust. Így aztán első bukaresti estém tűzvész előli meneküléssel kezdődött. A bukarestiek különben az idők során sokszor részesültek ilyen élményben, földrengés, pestis, de főleg a tűzvész sokszor pusztította a várost.

A következő év nyarán, kínzó kánikulában három hónapot töltöttem Bukarestben; ősszel, október elején, kiküldtek ösztöndíjasnak Moszkvába.

De térjünk vissza a kérdésedhez. Az eltelt húsz év alatt sok minden történt ebben a városban. Elsősorban megváltozott a bukaresti magyarság rétegződése. Ahogy én láttam, ahogy az utca mutatta, mikor idekerültem, a bukaresti magyarok többségét ugyanaz a házi alkalmazott, vagyis cseléd-réteg tette ki, mint régen, szüleim idejében. Csütörtök és vasárnap délutánokon látszott meg ez igazán. 1955 és 1958 között a Matei Millo utcában laktam. Ismered, nagyon közel esik a Brezoianuhoz, a Cîșmigiuhoz, a Zalomithez, ahol a kimenős cselédek és azok a magyar fiúk találkoztak, akik katonák voltak, vagy mint ácsok, kőművesek, asztalosok dolgoztak Bukarestben. Aztán volt egy másik kategória, elég népes, ez főleg azokból az értelmiségiekből, szerkesztőkből, állami tisztviselőkből, pártmunkásokból állott, akik jórészt a néphatalom első éveiben kerültek Bukarestbe. Az ötvenes évek vége felé lelassult az itteni magyarság utánpótlása, főleg ami az értelmiséget illeti. A hatvanas évek végének az a pezsdülése, amely fokozatosan az egész országot átfogta, ebben az irányban is hatott. Az ország közigazgatási újjászervezése, amit új magyar szóval megyésítésnek mondunk, új szociológiai jelenséget produkált. A Székelyföldön is megindult az iparosítás, fejlődött a közszolgáltatás, ugrásszerűen nőtt a munkahelyek száma. Az a hagyományos kategória, amelyről az elején szoltam, amely a legjobban „mutatta magát” itt, Bukarestben, ma már

nagyon meggyérült, majdnem eltűnőben van. Egyre könnyebb az elhelyezkedés otthon, Udvarhelyen vagy Csíkban, a közeli városban vagy magában a faluban. A lányok szakmát tanulhatnak, a férfiak nyugdíjas állásba juthatnak, a gyermekeket jó iskolába lehet adni, nincs szükség arra, hogy valaki, esetleg családostul, sok évre elszakadjon szüleitől, rokonaitól, azoktól a helyektől, ahová tartozik, ahová mindig visszavágyott, és ahová rendszerint vissza is ment.

Az elmúlt négy-öt évben erőteljesen nőtt a magyar tudományos kutatók, technikai szakemberek, szakmunkások, főiskolások száma. Új nemzetiségi művelődési intézmények jelentek meg, a tévé magyar szerkesztősége, a Kritérium Könyvkiadó, *A Hét*, a Petőfi-ház munkaközössége, a régiiek megerősödtek, ami felfrissítette a legaktívabb, a kultúra területén dolgozó értelmiségi réteget. A bukaresti magyarok új hullámának jelentős része már otthonról magával hozza román nyelvtudását, a román kultúra ismeretét. De éppígy hozza azt a nemzetiségi hivatástudatot, az anyanyelvi kultúra iránti természetes érdeklődést, amivel a család, az iskola, a szülőföld elbocsátotta. Ez szerintem a magyarázata annak, hogy például a hat magyar színház vendégjátéka, a Petőfi-ház és könyvtár rendezvényei, az Írószövetség magyar irodalmi köre, minden olyan hely, ahol nemzeti kultúránkról, művelődési intézményeinkről, anyanyelvünkéről esik szó, érdekli, vonzza az embereket. Nem hiszem, hogy valaha is ilyen élénk, ilyen sokszínű magyar szellemi élet lett volna Bukarestben, mint napjainkban.

— *A magyar—román népi együttélés, irodalmi megismerés terén a te emlényeidet keresve, azt hiszem, feltétlenül vissza kell ugrnunk gyermekkorod falujába, Zágónba. Magyarok, románok élnek itt együtt. Bizonyára a te első emlékeidbe is beleivódott a más nyelvű, más hagyományú, hitű, szokású, de mégis jó megértésben élő emberek barátságának a megérezése?*

— Mielőtt Zágónról beszelnénk, engedd meg, hogy szülőhelyemről szóljak két szót. Brassóban születtem, katonai szolgálat után apám rövid ideig a vasútnál dolgozott. A brassói románság fellegvárában, a Bolgárszegen jöttem a világra, a Petocile utcában. Igaz, hogy kéthetes koromban hazavitték Zágónba, apám közben munkanélküli lett, akkoriban — 1928-ban vagyunk, a gazdasági válság előestéjén — napirenden volt a kisebbségi munkások eltávolítása a vasúttól. Már a falunkban kereszteltek meg, gyermekkorom jó része dédnagyapám, majd nagyapám házában telt el. Sokan úgy is tudják, hogy Zágónban születtem.

Ott, Zágónban jöttem rá először, hogy a világon az emberek nem mind egyfajta. Például vannak magyar emberek és román emberek. Ezt onnan tudtam meg, hogy a Beder-tava nevű határrészben dédnagyapámnak földje volt, és az egyik szomszédunk román ember volt. Magyarul beszélt, de nekem feltűnt, hogy valahogy furcsán ejti a szavakat. Megkérdeztem egyszer dédnagyapámat, miért beszél így. Megmagyarázta, hogy azért, mert román, neki valamilyen komaféléje, volt katonatársa. Lehet, hogy felületes benyomásról van szó csupán, de gyermekkoromban én soha nem hallottam olyasmit a családunkban, hogy ez a különbség ellenségeskedésnek vagy bizalmatlanságnak a forrása is lehet.

Sajnos, később ezzel a valósággal is meg kellett ismerkednem. Tanúja voltam annak, amikor 1940 szeptemberében, a bécsi döntés után, a zágoni magyar legények egy része amolyan kisebb pogromot rendezett a románok között. Mint ahogy tanúja voltam annak a megalázásnak is, amely 1944 őszén a vasgárdisták által felizgatott egyes román fiatalok részéről a magyar lakosságot érte. Még volt egy kínzó élményem. Ma is sokszor felrémlik bennem, legmegrázóbb emlékeim

közé tartozik. Levente-gyakorlatok alkalmával a magyar és a román fiatalokat külön csapatba osztották. Csütörtök délelőtt a magyarok gyakorlatoztak, délután a románok vonultak ki. Emlékszem, hogy a falu magyar lakossága milyen szótlannul, döbbenten hallgatta, amikor a román fiatalok végigvonultak a Hosszútizeden, és azt a Horthyról szóló hírhedt dalt énekeltették velük, amelyik úgy fejeződött be, ha jól emlékszem, hogy „a két szeme játszadozik örömeiben, lova lába habot ver a piros oláh vérben”. S ezt a gyalázatot magyarul román fiataloknak kellett énekelnüök! Csupán azért említem meg, mert sajnós ez is a múltunkhoz tartozik. S amikor mi a zágoni románság felé is építjük az utat — az akkori fiatalok immár javakorabeli férfiak —, úgy látszik, fel kell oldanunk véglegesen azt a traumát is, amelyet az effajta élmények okoztak benne. Ehhez viszont türelem és bölcsesség kell, amiről később még beszélni szeretnék.

Sorsom nem kímélt meg egy másik ilyenszerű élménytől sem. Másik előjelű volt ezúttal, de ugyanannak a szörnyű átoknak a csapása, ugyanannak a téboly-nak a félelmetes arca. Emlékszem, hogy középiskolás koromban évekig látható volt a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeumban az a tőke, az a favágó rönk, amelyen Szárazajtán a Maniu-gárdisták az ottani magyar parasztokat lenyakazták...

— *E megrázó élményeiden kívül bizonyára vannak szép, derűs, kedves emlékeid is a kétnyelvű Zágonról.*

— Természetesen, hiszen a mi falunkban derék emberek, földművesek, erdőmunkások, iparosok éltek mindig. A forradalom, majd a szocialista építés egységes, jó közérzetű közösséget kovácsolt a zágoniból, nemzetiségre való tekintet nélkül. Meglátszott ez legutóbb is, a Mikes Kelemen Művelődési Egyesület megalakulása-kor. Az Egyesület egyaránt kívánja ápolni a magyar és a román kulturális hagyományokat, folklórt, történelmet, nyelvet, lelkiséget. Az alakuló gyűlésen és az ezutáni rendezvényeken, Mikes Kelemen humanista szellemében, Mikes szülőföld-szeretetében egyek voltunk mind, függetlenül attól, hogy a falu alsó vagy felső végében lakunk-e, magyarok vagyunk-e vagy románok.

— *Gyermekkori élményeid közé tartozik Azuga is, a munkásváros, múltjával, jelenével. Emlékszem, egyik írásodban egyenesen „rokon” kapcsolatokat vélsz felfedezni Zágon és Azuga között. A helység történetének egyik román kutatóját idézed, aki szerint a városnak, illetve falu-elődjének nevét zágoni parasztok adták.*

— Ebben a városkában, bár a Kárpátok déli lejtőjén van, az én gyermekkoromban — az iskola első öt osztályát ott végeztem — sok székelyföldi munkás dolgozott. A kis Prahova-völgyi helységnek már akkor posztógyára, üveggyára, sörgyára, cementgyára, híres borpincéje, fatelepe volt, úgyhogy nagy munkalehetőségeket kínált, s közel esett a Székelyföldre is. Más környezet volt ez számomra, ahol nemcsak az ösztönös, ősi parasztbölcsesség szellemében láttam román és magyar embereket békességben élni. Itt öntudatos munkások tették ugyanazt. Románok és magyarok — szász munkás is sok volt, főleg a sörgyárban és a borpincében — emberségesen, egyetértésben éltek. Nekem az iskolában soha senki egy rossz szót nem mondott, amiért magyar voltam. Ami a névadást illeti, az említett helytörténész mondja, hogy a zágoni atyafiak a sinaiai kolostor engedélyével évszázadokon át legeltették állataikat a Zúgó völgyében, ott, ahol a hegyekből szakadó patak a Prahovába ömlik. Ebből a „Zúgó”-ból lett állítólag Azuga.

— *A Sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium elvégzése után, közismerten, diáknak küldtek ki Moszkvába. Ottani éveid alatt szoros barátságot kötöttél román társaiddal, tehát lényegében a magyar—román együttélés valóságát folytattad, szülőföldedtől távol is.*

— Román barátaim között, akikkel a Makszim Gorkij Irodalmi Intézetben tanultam, Petre Sălcudeanu egy aranyosmenti faluból való, Tiberiu Utan máramarosi, Toma George Maiorescu Resicán született, Ioan Grigorescu ploiești-i fiú, Alexandru Simion bákói, úgyhogy az egész országot képviseltük. Nekem ott újra fel kellett fedeznem, most már értelmiségi környezetben, és újra végig kellett gondolnom a magyar—román sorsközösség ügyét, abban az érdekes helyzetben, hogy sem román barátaim, sem én, a magyar, nem itthon voltunk, hanem kedves vendégzerető kollégák között, de mégiscsak külföldön. Ez a kétezer kilométeres távolság hozzásegített engem is, de gondolom, barátaimat is ahhoz, hogy a mi közös dolgainkat nyugodtan átgondoljuk. Öt év alatt rengeteget beszélgettünk ezekről. Emlékszem, hogy két évig a Moszkva melletti Peregyelkinóban éltünk, ott volt az intézet otthona. A peregyelkinói utcákon gyakran találkoztunk Paszternákkal, Kornyej Csukovszkijjal, Leonyid Leonovval, Katajevvel, Nazim Hikmettel, s ebben az emelkedett környezetben nemegyszer visszatértünk arra, hogy nekünk, a forradalom első értelmiségi nemzedékének mit kell tennünk annak érdekében, hogy az igaztalan kisebbségi sors sebei mielőbb begyógyuljanak, hogy új perspektíva nyíljon mindnyájunk előtt közös, új szocialista hazánkban.

Azért is hasznosak voltak számomra a moszkvai évek, mert tulajdonképpen ott tanultam meg jól románul beszélni, és ott kezdtem megismerkedni a román lélekkel, ennek a népnek a történelmével, kultúrájával, sajátos érzelmi világával. Mind-egyik román barátom olvasott fiú volt, jó iskolából került ki, a felszabadulás után azonnal bekapcsolódott az ifjúkommunista mozgalomba, hittel vallotta magát marxistának. Ha ehhez hozzáteszem azt, hogy intézetünkben vagy harminc-negyven nációhoz tartozó diák tanult, ha csak utalok arra az internacionalista légkörre, amelyben nevelkedtünk, olyan tanárok, írók szárnyai alatt, mint amilyen Ehrenburg volt, vagy feledhetetlen nevelőm, Konsztantyin Pausztovszkij, tehát ha ezt is számításba vesszük, talán könnyebb megérteni azt az egész életemre kiható összegezést, ami Moszkvában bennem végbement. Kora gyermekkoromtól gyűjtött élményeimet mintegy összefűzték és filozófiai alapra helyezték azok az évek.

— *A hajdani moszkvai diákok a középnemzedék megbecsült írói lettek azóta. Idehaza, most már a diákélet romantikája után, folytatódott-e barátságod román kollégáiddal? Tovább mélyült-e ez a barátság? Egyáltalán, egyéni életed miként alakult a magyar—román együttélés vonatkozásában?*

— Idehaza először, mint az *Előre* riportere, azután mint a *Pionír*, majd az *Ifjúmunkás* főszerkesztője, később mint könyvkiadói ember már munkám természeténél fogva is olyan helyzetben voltam, mindennap, hogy a régi barátságok mellé újakat emelhettem. Moszkvai román barátaimmal ma is testvéri viszonyban élek, nagyon gyakran találkozunk, majdnem húszéves hagyományunk, hogy az újesztendőt mindig együtt köszöntjük. Ismerjük egymás munkáját, örömmel olvasom barátaim könyveit, örömmel látom, hogy tisztességes munkásai a román irodalomnak. Úgy érzem, nem távolodtunk el azoktól az eszményektől, amelyeket diák éveinkben egy életre magunk elé tűztünk.

Ezek mellé a régi barátságok mellé épültek, mint említettem, az újak, a fegyvertársi szövetségek a humánus, a kultúra, a szocialista demokrácia szolgálá-

tában. Nehéz hirtelenében neveket említenem, hiszen Zaharia Stancutól a fiatal Ana Blandianáig, az erdélyi Titus Popovici-tól a Brăila környéki Fănuș Neaguig nemcsak munkatársi, de régi, őszinte barátság is fűz a román írók többségéhez. Nemcsak arról van szó, hogy könyveiket olvasom, egy részüket fordításra ajánlom, hanem arról is, hogy gyakran utazom velük — legutóbb Virgil Theodorescuvval, Ștefan Augustin Doinașsal és Constantin Chirițăval a vaskapui erőmű felavatásán vettem részt —, elég gyakran beszélgetünk el író—olvasó találkozókon, a rádióban, a tévében. Úgy érzem, hogy ha nem is lennénk irodalmárok, nem is lennénk a kultúra munkásai, akkor is mint emberek, mint állampolgárok valami megmagyarázhatatlan affinitás következtében, biztosan közel állnánk egymáshoz.

— *Egyetlen epizódra lennék kíváncsi, amely barátságotok lényegét mutatja meg. Egy mindennapi történetre.*

— Említsek fel egy tavalyelőtti emléket. Meghívtak Csíkszeredába, hogy a Kriterion ottani barátainak beszéljek a kiadó munkájáról. Ez a meghívás történetesen egybeesett azzal, amit Petre Sălcudeanu barátomhoz intéztek, hogy ott új könyvét dedikálja. A csíkszeredaiak nem tudták, hogy mi régi barátok vagyunk, de szerencsés ötlettel arra gondoltak, a két alkalomból egyet csinálnak, s így a csíkszeredai líceum dísztermében egyszerre találkoztunk a közönséggel. Ebből egy rendkívüli bensőséges, meghatóan szép esemény lett. Én is elmondtam, Sălcudeanu Petre is elmondta, milyen felemelő számunkra az, hogy egy háromszázéves magyar iskola épületében alkalmunk nyílt arra, hogy nyilvánosan is hitet tegyünk egy sokéves barátságról és szolidaritásról.

— *Román élményeid körébe tartoznak nyilván fordítói tapasztalataid. Eszszé, riport, forgatókönyv írása mellett oroszból és románból fordítasz. Most román fordításaidról, terveidről kérdeznék még.*

— Mindig azt figyelem, mi az a sajátos, az a megismételhetetlen a román irodalomban, amit érdemes és szükséges is felmutatni a magyar közönségnek. Magával ragad a román nyelv kifejezőkészsége, neolatin melódiaja, fogékonyága a korszerű stílusesszközök iránt.

A budapesti Európa Könyvkiadónak most állítok össze egy román kisregénykötetet, és ennek egy részét magam szeretném lefordítani. Úgy szól a megállapodás, hogy fiatal vagy a középnemzedékhez tartozó szerzők szerepeljenek a kötetben. Eddig Titus Popovici, Dumitru Radu Popescu, A. E. Baconsky, Sorin Titel, Paul Georgescu egy-egy művére gondoltam. Nagyon szeretném, ha ez a gyűjtemény — annyi kitűnően lefordított könyv, olyan gazdag műfordítói hagyomány csillagzatában — új szint, új erőt mutatna be a mai román prózából.

— *Ezzel át is tértünk a könyvkiadási kérdésekre. Hosszú ideje, mindjárt egy évtizede a romániai magyar könyvkiadás irányítói közé tartozol. Kérdéseimet az első állami nemzetiségi könyvkiadó, a Kriterion igazgatójához intézem. Tapasztalataid szerint a román olvasók körében milyen érdeklődés nyilvánul meg a romániai magyar irodalom iránt, földrajzi tájak, városok, vidékek szerint változik-e az érdeklődés intenzitása? Arra a tervetekre gondolok, amelyet nemrég kezdtetek megvalósítani: a romániai magyar művek román nyelvű kiadására.*

— Új vállalkozásról van szó, s ezért a konklúzió még nem lehet végleges. Persze, relatív az, hogy új vállalkozás, hiszen lényegében évszázados folyamatnak vagyunk részesei. De mégis vannak új vonásai is a munkánknak. Az elmúlt húsz

esztendőben a román és magyar kulturális értékek kölcsönös megismertetése nem volt egyforma intenzitású és súlyú, és főleg, ami a magyar irodalomnak a román közönséghez való eljuttatását illeti, nem volt meg a kellő folytonosság. Kiadónk román nyelvű sorozata, a *Romane Kriterion* ilyen értelemben, mint hosszú távlatú program, valóban új kezdeményezés.

Ha tényeken ellenőrzött, lezárt konklúzióról még nem is beszélhetek, a jelek biztatóak. Néhány nappal ezelőtt jelent meg például a *România liberă*-ban egy három kolumnás kritika Bálint Tibor *Zokogó majom* című regényének román fordításáról. Mindabból, amit eddig a könyvről a lapok közöltek, ami elhangzott a rádióban, televízióban, de főleg abból, amit a kollégák mondanak, azt veszem ki, hogy a román olvasók szemében a *Maimuța plîngărească* az év egyik jelentős könyveseménye marad.

Ehhez a könyvhöz nekem személyesen is szép emlékem fűződik, s gondolom, Bálint Tibor meg a fordító, Paul Drumaru is szívesen emlékszik vissza arra, amit elmondok. Előbb Bukarestben, a Calea Victoriei-en lévő könyvesboltban került sor találkozóra a szerző és román olvasói között. De hát Bukarestben az ilyen rendezvények elég gyakoriak, és tudtuk előre, hogy nem lesz reveláció. Ami azután két nap múlva Pitești-ben történt, egészen rendkívüli volt. A város főterén, egy új, szép könyvesboltban dedikálta könyvét Bálint Tibor, meleg, bensőséges hangulatban. A helyi lap beharangozta az eseményt, másnap pedig beszámolt róla. Eljöttek a város értelmiségije, újságírók, színészek, tanárok, diákok. Spontán módon a kölcsönös román—magyar érdeklődésnek a megnyilatkozása lett a találkozó.

Sikere volt Kuncz Aladár román nyelvű *Fekete kolostorának*, és aki olvasta a Kós Károly kisregényeiről írt román sajtókritikákat, az láthatta, hogy ez a kiváló könyv is milyen rokonszenvet váltott ki. Bízom abban, hogy az elkövetkező kötetek, Nagy István regénye, az *Oltyánok unokái*, Sütő András pusztakamarási naplója, az eddig legteljesebb román Ady-gyűjtemény is ugyanilyen meleg fogadtatásban részesül.

Ami az egyes tájak, vidékek érdeklődését illeti, mikor év elején könyveink példányszámát tárgyaltuk, és Nagy István most említett regénye került szóba, a könyvterjesztők azonnal felfigyeltek. Miután elmondtam, hogy a történet részint egy olténiai faluban, részint Galacon játszódik le, mindkét terjesztővállalat, a craiovai és a galaci is megduplázta az eredeti rendelést azzal a kéréssel, hogy a könyv piaca kerülése után Nagy István fogadja el meghívásukat, legyen a vendégük.

Arról mindenki tud az ország minden részében, hogy Romániában — a román mellett — magyar, német, szerb, ukrán irodalom is él, fejlődik. Elsősorban a magyar kultúra iránt nagy az érdeklődés. Most az a soron levő feladat — ebben látjuk a sorozat legfőbb célját —, hogy azt az érzelmi készséget, amit társadalmunk fejlődése, államunk nemzetiségi politikája alakított ki és kultivál, tartósan a megismerés alapjaira helyezzük.

— Itt félbe is szakítalak: a regényeken, a versesköteteken kívül milyen más, magyarról románra fordított művek szolgálnák leginkább a megismerés elmélyülését? Esetleg egyenesen a románság számára írt művek a romániai magyarságról?

— Ilyen művek is, feltétlenül. Ezt a Kovászna megyéről szóló filmmonográfia készítése közben értettem meg, román barátaim, a film rendezője, dramaturgja, operatőre vezetett a felismeréshez. Nekünk a Kriterionnál talán arra is gondol-

nunk kellene, hogy román nyelven magyarságismeretet megnyitó értekező prózát is kiadjunk. Kik a székelyek; hogyan született meg a magyar nyelv; mi jellemzi a csángó népköltészetet; milyen volt az idők során az erdélyi magyar iskolaügy; kik voltak az erdélyi magyar könyvnyomtatás úttörői — ilyen és hasonló témák, gondolom, érdekelnék a román közönséget.

— *E vonatkozásban is, látom, tele vagy tervekkel, ötletekkel. És optimizmusod töretlen...*

— Nem lennék őszinte, ha nem mondanám el, hogy azért nem lesz ám olyan egyszerű. Kitartó munkára, nagy türelemre van szükség és szigorú igényességre értékeink megítélésében. Más szóval, nemzetiségi realizmusra. Józanságra, amelyet minden igaz ügy, minden történelmileg halaszthatatlan feladat elvégzése megkövetel azoktól, akik dolgukat komolyan veszik.

Nem szabad elkeserednünk még akkor sem, ha egyik-másik könyvből a rendelés nem elég nagy, még ha ez vagy az az akciónk nem is sikerül, még ha egyik-másik könyvünk visszhangja nem is lesz olyan, amilyent megérdemelne. Lépésről lépésre kell haladnunk. Jómagam felkészültem az esetleges csalódásokra, sőt még a vereségekre is. De biztosan tudom, hogy erőfeszítéseinket végül siker koronázza. Különösen, ha a kiadónk munkájához hozzászámítjuk a román színházak, a sajtó, a televízió lehetőségeit is, és mindent elkövetünk — ezt a Román Rádió és Televízió országos tanácsának alelnökeként is mondom —, hogy a lehetőségek eredményekké érjenek, akkor az elkövetkező években nagyot lépünk előre a kölcsönös megismerés elmélyülésének tekintetében. Az, ami még ma a román közönségben többnyire rokonszenv, őszinte érdeklődés, abból a megismerés révén objektív és stabil információrendszer lesz a mi kultúránkról, nyelvünkről, múltunkról. Így magasabb szinten, egymást igazán becsülve — hiszen így valóban ismerni fogjuk egymást —, teljesíthetjük ki egységünket, közös testvéri életünket, fogadhatjuk el emelt fővel a jövő kihívását.

— *Bálint Tibor regényével kapcsolatosan említetted a könyv fordítóját, Paul Drumarut. Ő a fiatal nemzedékhez tartozik. Ez juttatja eszembe, hogy interjúim során a régi román fordítógárda tagjaival beszélgettem el. Neked mint kiadói vezetőnek mi a tapasztalatod: a régi román fordítói nemzedéknek van-e kellő utánpótlása, milyen ez az utánpótlás, egyáltalán biztosítva van-e, ahogy jellemezted, a legjobb magyar műveknek a jó román fordítása?*

— Szerencsére a régi gárdának vannak olyan tagjai is, akik még mindig jó erőben vannak, érdeklődnek a magyar irodalom iránt, és szívesen fordítanak. Emil Giurgiuca például egy Dsida-kötetet készít a Kritériumnak, Beniuctól Szilágyi András *Új pásztorának* román változatát várjuk. Ion Chinezunak, sajnos, már csak az emlékeit őrizhetjük; úgy gondoltuk, hogy jövőre kiadunk egy kis válogatást Costa Carei Petőfi-, Ady-, József Attila-fordításaiból.

Őszintén és becsületesen be kell látnunk, hogy ha nem is szakadt meg a román irodalom régi, hagyományos érdeklődése a magyar irodalom iránt, de az elmúlt tíz-tizenöt esztendőben — a háromkötetes magyar antológia kiadását leszámítva — a fordítási ütem mintha lanyhult volna. Egy-két fiatal fordító változatlan szorgalommal közvetítette a magyar irodalom értékeit románul, például Constantin Olariu, de a fordítók száma csökkent.

Most van újra kialakulóban egy kitűnő román műfordító-nemzedék, és ha mi jól tudtunk dolgozni velük, biztatni, segíteni tudjuk őket, ha a magyar sajtó, a magyar kritika kellő érdeklődéssel és szeretettel nyomon követi a munkájukat, ha a román kritika felfigyel az általuk tolmácsolt magyar könyvekre, akkor szerintem néhány év alatt egészen jó helyzet alakulhat ki.

Kik az új műfordítók? Az előbb említett Paul Drumaru, aki nagy szerencséje mind a román, mind a magyar irodalomnak, mert mind a két nyelvet kitűnően bírja, s egyformán jól fordít prózát és verset. Ő a már említett eddigi legnagyobb román Ady-kötet tolmácsolója. A kötet lektora, Szemlér Ferenc, nagyon jó véleményekkel van teljesítményéről. Drumaru most Páskándi verseiből fordít egy kötetnyit, ugyancsak ő ülteti át románra Tóth Sándor Gaál Gáborról szóló könyvét. Megemlítem itt Sütő András fordítóját, Romulus Gugát, az ugyancsak marosvásárhelyi Dan Culcert, aki különben a közismert Petőfi-kutató doktor Culcer fia, vagy Freamátot, aki lefordította Székely János Dózsa-poémáját, most pedig Molter Károly esszéiből fordít egy kötetre valót. A magyar kultúra régi barátja, George Sbârcea rendszeresen tavaly kezdett hozzá a fordításhoz. Most éppen Karácsony Benő *Pjotraska* című regényének tolmácsolásán dolgozik. Veronica Porumbacu befejezte Berde Mária *Tűzes kemencéjének* fordítását; Adela-Rodica Sălăjeanu Páskándi és Kocsis István novelláinak az átültetése után Nagy István novelláinak és Székely János két kisregényének a román változatát készíti; Viorica Bărlădeanu Bodor Adám román novelláskötetét, Avram Eugenia Moga pedig Benkő Samu nagy sikerű Bolyai-könyvét fordítja.

A kép nem lenne teljes, ha nem beszélnénk arról, hogy mekkora megértéssel, szeretettel, azt is mondhatnám, hálával fogadták kitűnő román írók a Kriterionnak azt a kérését, hogy először írjanak magyar kollégáik románra fordított köteteihez. Immár köztudomású, hogy Nicolae Balotă, a neves román kritikus és irodalomtörténész előszavazta Kuncz Aladár *Fekete kolostorát*; Nicolae Crișan, akit műfordítóként is számon tartunk, és akinek ilyen irányú érdeklődésére, tehetségére számíthatunk, Kós Károly könyvéhez írt előszót; Eugen Barbu előszavazta Bálint Tibor regényét. Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című könyvét Titus Popovici ajánlja a román olvasónak, Nagy István regényét pedig Dumitru Radu Popescu.

Tehát a Kriterion kezdeményezése, a kiváló magyar művek román nyelvű kiadása — ehhez kapcsolódik természetesen a Cartea Românească, az Eminescu, a Dacia, a Minerva, a Creangă kiadó hasonló programja — bizonyára megteremti a lehetőségét annak, hogy újabb román műfordítók nevelődjenek ki, hogy a legismertebb román írók még kéziratban olvassák magyar íróbarataik műveit, és az ő rangos ajánlásukkal jussanak el a könyvek a román olvasóhoz.

— A román—magyar együttélés kérdéskörébe, valóságába beletartozik az is, hogy a romániai magyar irodalomnak milyen a fogadtatása külföldön, tehát milyen hírt visz rólunk, romániai magyarokról, de egyben az egész országról a nagyvilágba. Azt hiszem, a legilletékesebb vagy arra, hogy néhány dolgot elmondj a romániai magyar irodalom külföldi terjesztéséről. Előbb talán arra volnék kíváncsi, véleményed egyezik-e azzal, hogy a magyar nyelvű könyv Európának ebben a részében, a Duna-tájon több országban is közvetítőjévé vált a román irodalomnak? Tehát a magyarra fordított művek egyszerre több ország köztudatába, közérdeklődésébe viszik be a román műveket. Tapasztalataid igazolják-e ezt?

— Feltétlenül. Maradjak csak a Kriterion-könyveknél; tavaly például a Kriterion hatvanöt könyvet exportált a Magyar Népköztársaságba. Ezek eredeti mű-

NAGY ALBERT: 1. LEÁNYKA
2. AURÓRA

vek, tehát a romániai magyar szerzők, valamint a román és romániai német írók magyarra fordított könyvei. Barátiak a kapcsolataink a jugoszláviai Forum Könyvkiadóval, most készülünk Szlovákiába, hogy a pozsonyi Madách Könyvkiadóval lerakjuk az együttműködés alapjait. E kiadók vagy azok a könyvterjesztő vállalatok, amelyek érdekeiket képviselik, egyre inkább érdeklődnek a romániai magyar könyvek iránt. Ezért a magyar nyelv szerepe a kulturális értékek forgalmazásában tagadhatatlan. Reánk, romániai magyar írókra, könyvkiadókra fontos feladatok várnak: nemcsak a romániai magyar irodalmat közvetítjük Csehszlovákiába, Jugoszláviába, a Szovjetunióba és elsősorban természetesen a testvéri Magyar Népköztársaságba, hanem a román nép szocialista kultúráját is, annak gazdag kulturális hagyományait.

— *E gondolatkörben maradva, szeretnék megkérdezni arról is, hogy a romániai magyar irodalomnak — amely, ismétlem, a barátság, a testvériség hirdetője — van-e valamilyen visszhangja a szocialista országoknál messzebb tájakon is, és ha van, milyen ez a visszhang? Ezt személyes tapasztalatból is tudhatod, hiszen itt, dolgozószobádban kínai emléktárgyak, svéd, angol színházi plakátok, párizsi és londoni képek idézik utazásaidat. De első kézből tudhatod mint kiadói igazgató is. Mondjuk a tengeren túl, az óceánon túl van-e valamilyen érdeklődés a romániai magyar irodalom iránt, és mióta beszélhetünk ilyen jelenségről?*

— Magam és mások tapasztalatából azt szűrhettem le, hogy az érdeklődés két irányú. Könyveink iránt elsősorban olyan, az önművelés magasabb szintjén álló emberek érdeklődnek, akik tudják, hogy a mai Romániában régi magyar kulturális hagyományok élnek, egy demokratikus szellemű, humanista művelődés emlékeit kultiválják. Nagyon vonzza őket az, ami sajátosan erdélyi a mai romániai magyar kultúrában, a mindenkori erdélyi racionalizmus kivetülése irodalomban, művelődéstörténetben, népművészetben. De az irántunk megnyilvánuló érdeklődésnek van egy másik, úgy érzem, ennél lényegesebb vonása is. Közismert, hogy Kelet-Európa sajátos történelmi sorsa következtében a népek egymásra találásának, de egymás iránti bizalmatlanságának, ellenségeskedésének a földje is volt. Tudják, hogy Erdély az utóbbi száz esztendőben többször volt drámai események színhelye. Eppen ezért a tájékozódni kívánó nyugati értelmiségit — sok ilyenrel találkoztam Franciaországban, Angliában és most legutóbb Svédországban — érdekli az, hogy a szocialista Romániában a régi ellentétek, félreértések emlékei hogyan oldódnak fel; az új társadalomban milyen új kultúra jelent meg magyar vagy német nyelven is, és ezekben hogyan tükröződik az etnikailag sokszínű hagyomány tekintetében sokágú romániai valóság; hogyan szólal meg az egyedi és az általános, a harmóniakeresés.

Könyveink iránt a nyugat-európai országokban elsősorban természetesen azok érdeklődnek, akik magyarok vagy ismerik a magyar nyelvet, akáknak valami közik van a mi országunkhoz, s ezen belül a romániai magyar kultúrához. Olvasóink vannak Ausztriában, Norvégiában, Franciaországban, Angliában. Nemrég egy amerikai könyvügynökség rendelésére küldtünk mázsányi könyvcsomagot, és hajópostával elmentek az első Kriterion-könyvek a messzi Ausztráliába. A levelekből, a hozzánk eljutott sajtóvisszhangokból úgy érzem, hogy ahova kerülnek, ott a romániai magyar könyvek a felfedezés erejével hatnak. Gondolok itt elsősorban Sütő András, Bálint Tibor regényére, Tamási Gáspár önéletrajzára, Kányádi Sándor verseskötetére, Mikó Imre Brassai Sámuelről szóló gyűjteményére, Tamás Mária amerikai úti beszámolójára s a *Balladák könyvére*. Az előzetes rendelések után

ítelve, érdeklődés fogadja esszé-köteteinket is, mindenekelőtt Benkő Samu és Méliusz József idei kötetekre utalok, s rendelést kaptunk Kántor Lajos és Láng Gusztáv irodalomtörténeti dolgozatára is. Persze, még az elején tartunk, de elmondhatjuk, hogy mindaz, amit színvonalasan csináltunk, szépen, őszintén, azt becsülik, arra kíváncsiak. És persze még az az érdekes bennük — erről soha nem szabad megfeledkeznünk —, hogy szocialista államot építünk, szocialista kultúrát művelünk. Nemegyszer tapasztaltam: mindig azt keresik irodalmunkban, hogyan próbálja megfogalmazni általa önmagát a szocializmus, hogyan mutatja fel humánumgondjait, természetesen a korszerű művészet eszközeivel.

— *Utolsó kérdésem még ehhez kapcsolódik, de megint egyéni élményeid körébe tér vissza. Tapasztalataid szerint az információ-átadáson, a kíváncsiságon túl, amelyet a romániai magyar irodalom művei a román olvasók körében és a széles nagyvilágban keltenek, kellőképpen hozzájárulnak-e a lelkek közeledéséhez is, tehát a barátságnak a lelkekbe való beleépítéséhez?*

— A kérdés úgy hangzik, hogy benne van a válasz is. Persze, hogy hozzájárulnak. Csak arra kell vigyáznunk, hogy ez a hozzájárulás tartós legyen, és ezért igazi értékekre épüljön. Az értéket én úgy határoznám meg, hogy méltó folytatása annak, ami majdnem egy évezred alatt itt, Románia mai területén magyar nyelven megszületett gondolkodásban, művészetté lényegült értelemben. Szeretem ezt a szót: józanság. Olyannak kell magunkat megmutatnunk, amilyenek vagyunk. Nem szabad, nem is lehet letagadni sem a jót, sem a rosszat, ami bennünk volt vagy van. Mi, romániai magyarok is olyanok vagyunk, mint akármilyen más nép, nemzet, nemzetiség. Történelmünkben vannak emelkedett mozzanatok, és olyanok, amelyekre nem szívesen emlékezünk vissza, de megvoltak, és vállalnunk kell őket. A mi jelenünkben biztosan van sok olyasmi, ami vonzó és biztató, de valószínűleg van olyasmi is, amit más nem lát szívesen. A mi kultúránknak vannak rendkívül szép nagy értékei, amelyekre büszkének kell lennünk, és vannak olyan mozzanatai is, amelyeket érintett az embertelenség, a nacionalizmus fertőzése. A lényeg az, hogy őszinték legyünk. Szerintem megengedhetjük magunknak az őszinteséget, mert bennünk is, akárcsak azokban, akikkel sorsunk közös, sok a tehetség, a becsület. Nyíltan beszélhetünk hát arról is, ar től szeretnénk szabadulni, azokról a rossz hagyományainkról, beidegződéseinkről, amelyekről le kell mondanunk.

Úgy érzem, ha ezek a szocialista, hazafias elvek szabják meg gondolkozásunkat — mind a románt, mind a magyart —, nyert ügyünk van. És ennek a nyereségnek az eredményei megmutatkoznak a mai nemzedékek életében, de még inkább azokéban, akik utánunk jönnek. Persze, nincsenek illúzióim, tudom azt, hogy minden eredmény új problémákat vet fel, minden megoldott kérdés újabbakat szül az élet törvényei szerint — a végtelenségig. A fontos csak az, hogy az új kérdésfelvetés mindig magasabbrendűen jelenjen újra meg, magasabb rendű legyen a megoldás is, hogy együttélésünk, amely évszázadokra előre vetül, mindig újabb anyagi és erkölcsi értéket termeljen ki, a humánum példáit nyújtsa szakadatlanul.

A Tolmács nélkül (Interjú 55 íróval a magyar—román irodalmi kapcsolatokról) című, a Kriterionnál magyar és román nyelven megjelenő kötetből.

INTELLEKTUÁLIS ÉS NÉPMŰVELÉSI FÓRUMOK

Az utóbbi évek irodalmi és napisajtójában nemegyszer kerültek szóba az irodalmi körök, többnyire azonban a legfiatalabbak, a kezdő tollforgatók vagy éppen a dilettánsok ügyeként kezeltük őket, s hamar megnyugtattuk lelkiismeretünket, ha rosszul mentek a dolgok, ha pedig nem volt különösebb baj, ez igazolni látszott közönyünket. A többes szám első személy „hivatásos irodalmunkra“, íróinkra, kritikusainkra vonatkozik — noha említhetnénk kivételeket is (főképpen a kisvárosokból). Pedig az irodalmi kör sokkal gazdagabb problémavilágot jelent, semhogy azonosíthatnánk a lapok „levélváltás“ rovataival. Mindjárt kapcsolhatnánk hozzá a közelmúlt több jelentős (bár megnyugtató következtetéshez, gyakorlati intézkedések szorgalmazásához nem jutó) vitáját, így például az irodalomközpontúságét, de az irodalmi körök kapcsán ugyancsak elgondolkozhatunk a közérthetőség vagy pontosabban az érthetőség és megértés szüntelenül felbukkanó követelésén, valós dilemmáin. A korszerű közművelődésnek, különösen nemzetiségi lehetőségeink és feladataink ismeretében, ugyanolyan fontos részterülete ez, mint a szabadegyetem vagy a műkedvelő színjátszás; talán leginkább e két forma között jelölhetjük ki az irodalmi kör helyét, hiszen aktívabb részvételt kíván, mint egy szabadegyetemi kollégium, eredendően az alkotás, az alkotók fóruma, viszont tágabb teret nyújt a kívülállóknak a beleszólásra, mint ahogy ezt akár a műkedvelő színjátszás teheti. (E formák szerencsére nem mindig válnak el élesen egymástól, néha olyan szerves kapcsolatot is létrejöhet köztük, mint a *Gondolatok egy levél margójára* című irodalmi összeállítás alkalmával a kolozsvári „Stúdió 51“ tehetséges ifjú színpadi kísérletezői s a produkciót „vizionáló“, még a bemutató előtt véleményt mondó Gaál Gábor-kör tagjai között.)

Aligha véletlen, hogy e kérdéseket először érdemben felvető szerző, Gálfalvi György éppen egy jól működő (illetve akkoriban, a hatvanas évek közepén, Bodor Pál irányítása alatt különösen aktív) irodalmi kör, „a Gaál Gábor“ péntek esti megbeszélésein feltűnt szenvedélyes vitatkozó, aki pályakezdő kritikáiban, majd riportjaiban az időszerű közügyeket kereste, bolygatta. Gálfalvi 1972 márciusában 11 rendszeresen működő magyar nyelvű irodalmi körörről tud az országban, s a törzsgárda létszáma szerinte 500—550 főben állapítható meg (*Irodalmi körök — művelődési műhelyek. Igaz Szó*, 1972. 4.). Ezek a számadatok önmagukban nem igazolják az irodalmi köröknek tulajdonított fontosságot, ám ha meggondoljuk — Gálfalvi is hangsúlyozza —, hogy például a Kolozsvárról (vagy újabban a Temesvárról, Bukarestből, Brassóból) kirajzó diákok hányfelé viszik magukkal a körí viták emlékét (illetve a temesvári diákművelődés közvetlen tanúi az ízlés- és gondolatformáló színház-élményeket), akkor nyugodtan beszorozhatjuk az ötszázat legalább tízzel-hússzal — és ez a szám már nem is annyira elhanyagolható, legalábbis az aktív művelődés vonatkozásában.

Am nem csupán a számokról van szó, hanem éppen e földrajzi szóródásról. Mert igaz ugyan, hogy a szemináriumi munka, a könyvtári, színházi, operai, képzőművészeti lehetőségek mellett a diákok számára is hasznos ez a cselekvő művelődési „pótlék“, de nélkülözhetetlen volta elsősorban a kisvárosokban nyilvánvaló, intézményesülése ott létfontosságú a korszerű tájékozódás, az anyanyelvi

kultúra ápolása érdekében, a provinciális beszűkülés ellen. Nagyszalontán, Tordán, Érmihályfalván, Besztercén — de nemegyszer még Nagyváradon vagy Temesvárt, Brassóban is — ezek az irodalmi körök „hozzák házhoz” az ország legjobb íróit, folyóiratok szerkesztőit, neves tudósokat vagy művészeket. És ez már összefügg a Gálfalvitól említett és joggal helyeselt „sokszögesítéssel” — az „irodalomköz-pontosság” ésszerű feloldásával. Az a statisztikai adat sem elhanyagolható, hogy e vidéki körök tagjainak jelentős hányada a műszaki értelmiség köréből kerül ki, sőt nemritkán maguk az „alkotók” is innen verbuválódnak. Nem lekiacsiylandó lehetőség ez irodalmunk szemszögéből sem (jöllehet mai orvos-csehovjainkat, -né-methlászloinkat, ifjú mérnök-voznyszenszkijeinket még nem ismerjük).

Az irodalmi körök szerepének közgyi tudatosítása persze csak az első lépés a lehetőségek materializálásában. Valóban fontos volt elosztatni a bizalmatlanságot kisebb-nagyobb városainkban e körök tevékenysége körül, de legalább ilyen fontos most már felszámolni a féldilettánsok s a pódiumra vágyó kezdők féltékenységet, illetve az írók, kritikusok nemtörődömségét. Miért ne volna megvalósítható — ahogy Miron Radu Paraschivescu megvalósította Bukarestben — a legjobbak, a fiatalokat leginkább vonzó, alakító egyéniségek részvétele e „munkában”, miért ne válhatnának újra — ahol megvan rá a lehetőség — intellektuális fórumokká is az elsődlegesen népművelési formák? Bizonyára szükség lesz munkamegosztásra e kettős cél érdekében, de kár volna valamelyiket is feladni.

Itt következő versösszeállításunkat, amelyben már ismert és még ismeretlen nevek együtt szerepelnek, érvnek szánjuk az irodalmi köröket lebecsülő nézettel szemben. A *Forrás* második nemzedékéhez hasonló „forrás” miért ne ismétlődhetne meg a hetvenes években?

Kántor Lajos

BÖSZÖRMÉNYI ZOLTÁN (Kolozsvár)

SZFÉRÁK

Versem világ,
világé a versem
s nem gyűjtök rőzsét,
sem illúziókat.

HOL TÉVEDEK

Hol tévedtem,
és tévedtem-e egyáltalán,
ha az emberiségnek minden
szavát elhittem?
Tévedni csak én szoktam,
mindig csak Én, Én,
pedig már lehetne egyszer úgy is,
hogy Te, Ó, Ti, Ók,
De hol tévedek most is,

ha már-már letisztulni
látom magamban a világot,
ha gondolataim nem a füstös
állomásokon vesztegelnek,
hanem kifutottak a nyílt pályára,
hol tavasz van és napsütés,
csak fény, fény,
vakító és fehér?

MARKÓ BÉLA (Kolozsvár)

IDEGENBEN

I.

Virágok örlik testemet
csupa kék folt az ibolyáktól
szememen szíromlevelek
dideregnek míg tavaszt játszom

rebbenő könnyű pipacsok
gyűlnek bennem mint vérrögök
minden pillangó rámuhan
és minden gyöngyöm szétpörög

körbefognak a kaktuszok
— szétmorzsolják az arcomat
hús kardvirágok lengetik
felém a fényes kardokat.

II.

Én állok
figyelem a madarak röptét
egyre fennebb
míg bemázolják magukat
álcázó színnel égszínkékel.

III.

Itt állok
immár évezredek óta
Demoszthenész

NÉMETI RUDOLF (Kolozsvár)

AZ ÖTÖDIK ÉVSZAK

csak ezt a csendet
nem elvetélni

csak megőrizni
ezt az utolsó várat

nyelvem alatt a magam
egyetlen kavicsával
ringatnálak fürdetnélek
titeket
ki-kidobnálak a csend
szikkadt partjára
s még mindig dadogós vagyok
ringat és fürdet a tenger
titeket
ki-kidob szikkadt partjára
nyelve alatt a maga
sokezer kavicsával.

IV.

O anyám
virágok örlik testemet
csupa kék folt az ibolyáktól
hajnalok kamrahűvöséből
terítsd meg nekem a reggelt
terítsd meg nekem a tájat
hol még a körmök alá kérezkedik
a föld ha nyár van
terítsd meg nekem eső utáni
száritkozását a füveknek
harminyi mosolyát valaki
lánynak
terítsd meg nekem a fákat
mielőtt szürke városok felett
azok is magasba szállnak:
zöld füstgombái
egy ismeretlen robbanásnak.

az ötödik évszak
úgyis lerombol majd

és bekerít
tátongó sivataggal

A VÉRZŐ ANGYAL

Nagy Lászlónak

tengerében a télnek
ó felszalagozott szomorúság
két szikla közt állok némán
szememben mulandó jóság

bekerített e dörgő idő
rózsáim sorra lefejezve
ráhullt a vérző angyal
egyetlen igaz menyegzőmre

PAIZS TIBOR (Kolozsvár)

MI KÖZÖM...

Mi közöm a szarvasok tróféáihoz,
mi közöm a szilfák, nyírfák
és tűlevelűek erdeiben
borongó csöndhöz,
mi közöm a tengerregékhez,
vagy mi közöm
a nyugati tőzsdeviszonyokhoz,
a hidegháború megszállottaihoz?

Egy európai kisváros
lakója vagyok csupán,
nem ültem repülőgépen,
nem másztam tárnák mélyére,
nem láttam felhőkarcolókat,
sem keleti hómezőket,
és furamód
nem is érzek
semmilyen kozmikus vágyódást.

Egy európai kisváros
megrögzöttjeként élek
kis utcák, kis bérházak,
kis terek, kis nők
társaságában,
ők érdekelnek.

Mert itt is van gyárduda
és munkapad
és bár és illemhely,
érvényes itt is a tizparancsolat,
itt is vannak iskolák
és kórházak és börtönök,
itt is van takarékpénztár
és sarki koldus
és poroslevelű fák,
itt is van zöldségpiac
és csirkepiac és ócskapiac
és itt is van sétatér és korzó
és itt is élnek nők, férfiak
és gyerekek,
este lefeksznek,
nappal dolgoznak, tanulnak
veszeksznek és szeretnek.

Kell-e ennél több?

Csak lenne elég az a negyven,
ötven vagy nyolcvan év,
hogy közvetlen környezetemre
ráérezek.

PETHŐ LÁSZLÓ (Marosvásárhely)

ÓLOMKATONÁK

Ólomkatonák menetelnek —
— kint vihog az ős —
szavak telepednek asztalomra
próbálom összerakni —
bal-jobb-bal — menetelő
katonák — arcnélküliek —
két platán beáll a sorba —

Gondolj valamire —
„holnap feltámadnak az
elsikkasztott mondatok“
József Attila jön be az ajtón

kint Szabédi várakozik
— vihog az ős —
bal-jobb — ólomkatonák —

Állj! — még nincs itt
a sínpár-óra —
„tudom te is fázol“
— még vihog az ős —
betűk menetelnek:
ó-lom-ka-to-nák —
bal-bal-bal — kattog a vonat —

A CSEND FIA

Apáczai Csere János emlékére

A csend elringatta
fiát — s lépett egyet
kelet felé — hátha
ott jobban hallja
a kábult Európa
szívverését — — —
„hol nincsen halál
ott élet sem
létezhet“ — csak a
csend pusztíthat
bennünk és bennünket
mert az élet csúcsaitól

nem látszanak a
temetők s a vajúdó
asszonyok — de akit
európainak szültek az
utak az megborzad
ha szemléli önmagát:
— hát ilyenek vagyunk?
ilyen a csend is:
babusgatja s elringatja
kékrevet fiát
aztán odaadja másnak —
a léten túli hallgatásnak

NAGYGARDA JÓZSEF (Marosvásárhely)

ADALÉK A VERSHEZ

Valamit egyszer elvesztettünk,
Ami részünk volt, mindenkié.
Ez nagyon természetesnek tűnt
akkor,

Mint ahogy minden egyszerű, ami
a mienk.
Majd jöttek a költők,
És megpróbáltak valamit
visszaszerezni

(Ki mondta, hogy holnap nem lesz költészet?)

KASSÁK EMLÉKÉNEK

**Mintha a dolgoknak volna lelke,
A fa vérrel élne,
S a reszelékpör az ember lelkét
 ülné meg,
Úgy szorultál a satu két pofája
 közé,
Közben magaddal feleseltél.
Szerényen, nyakkendő nélkül
 hordtad az inget.**

És vér csöpögött ujjbegyeidből,
Mi persze inget váltunk,
És megmossuk keziünket, mielőtt
elmennénk
Megemlékezni Rólad.

Majd torkunk lemoszuk borral.

HRISZTU BÁLINT (Medgyes)

REGGEL

egy ilyen reggel
mint ez
most
lelkedben
bátorság vegyül el
éjjel-lila félelemmel
magadhoz veszed
újságlapod
a világ sorsát
bogozgatod

**mintha te
volnál az őre
és találkozni vágysz
valakivel
mert gyengébb vagy
mint ez a reggel**

szegény ördög
az angyal vinne el

MÁTÉ IMRE (Érmihályfalva)

GYÁSZ

**Két szomszédasszony hazulról
öregen ment el alkonyatra
tűzhelyükről a hamut kihordták
beleültek fekete tyúkok
lehunyni parázs-szemüket**

egyre sötétebb zászló az ég
alatta búvó gyilkosok
Istenhez hasonlítanak

anyám az ajtót magára zárja.

ZIRKULI PÉTER (Bukarest)

MÁS HANG

Más hang ez.
Fogyó lelked nélkül ébredsz.
Más világ is.
Bár őrzi azt a más világit,
aki vagy,
hogy el ne tékozzol magad
végeképpen itt,
csak apránként add föl részeid.

Előbb a rétek
tűnnek el belőled.
Aztán a víz.
Kiszárad még a Szamos is.
A hunyorgó házak,
álmodba se lássad,
varangylábbal odébbállnak.
Nyomuk
emlékül égbe kunkorul.
Sosem lesz többé út
az az út,

s tán nem is volt
más, mint képzelt ösvény csupán,
minden után.

De az a minden
— tüzes szög a talpad alá
égő egek fejed fölé
majd behunytak fátyol mögé
fátyol mögé csalán közé —
az a minden...

Más világ ez.
Fogyó lelked nélkül ébredsz,
hogy becsapd még magad:
elfelejtéd;
míg
apránként
szétosztod részeid.

NYULAS SÁNDOR (Torda)

CSAK EGY PILLANATRA

most álljunk meg itt
mögöttünk millió ősz fejjel
rohanó unokák előtt
fülünkhöz szorított órákkal
így álljunk
pohárral kezünkben
míg vonatok füttyölnek
és vigyázzban mankókkal is
kilőtt sisakok előtt
most álljunk meg itt
a ki tudja hányadszor leeső esőben
markunkban ezernyi nedves kézzel
rögtönzött színpadon

vérszegény tapsban
és álljunk meg így
az egyszervolt ösvényünk szélén
a sohasem látott magvaknál
zöldbe borulva
most álljunk meg itt
míg Európa járdáin fölseprik
nyomaink és sárga autókról
csermelybe, patakba, folyóba
szórják
most álljunk meg itt —
és rohanjunk tovább

GULÁCSI JÓZSEF (Szatmár)

FIKCIÓK

Egy fehér pillanatomban
beletapostam egy nyaláb fikciót a
homokba.
(Házunk előtt roskadozott egy
rakás.)

Nem tudom, mi sugallhatta,
hogy belőle betont keverjek,
és öntsek egy bunkert.
A falaktól árnyékolt talaj-korong
békahideg némaságában
cédán vigyorgtak satnya, perverz
virágaim.

Megbosszulta magát a
megbolygatott Csend;
krárogott egy rondát,
vaskadukat köpött,
vagdaljanak szét minden fészlő
hangot.

A Semmit szerette,
s összefonódott vele,
mint Laokoón a kígyókkal,
Én a káva körül rohanguáltam,
tördeltem a kezeimet,

míg rám nem szólt apám,
hogy menjek dolgomra.
Nélkülem jelentéktelen semmi lett
az egész,
mint éltető árama nélkül a
villamosszék.

Valahol koldus, ázott verébrajban
csaponganak fikcióim.
Magam sem tudom már, mik voltak,
és hiába is markolásznám az
agyamat.

(Akiket nem ismerünk,
a mi szempontunkból annyi,
mintha nem léteznének.

Mindegy.)
Keresni kellene őket valahol
a fehér pillanatok legelőjén.
Nem indulok.

Markáns, ismerős új fogalmak
tartanak fogva a clair-obscur
melegében.

A kenyereembe dagasztom őket,
és velük élek.

KÓNYA SÁNDOR (Aranyosgyéres)

SÓHAJ

pernye
tűz
füst
múlt
jelen
jövő
pernyében összeomló
nyomok

tűzből hiányzó
gondolatok
s füst
füst
füstölő gondolat!
Ebből
se
lesz
vers

KOMÁN JÁNOS (Bélbor)

AZ ELLENTÉTEK HÚSÉGE

Hozzád vagyok kötve,
mint dühös tengerhez az őrszem
partok;

Hozzád vagyok kötve,
mint őszinte éggel sziporkázó
csillagok.

Láttál-e lázadó vizet halk gőzfelhők
nélkül?

Látod, a szelíd tűz is mérges
zsaráttal békül?

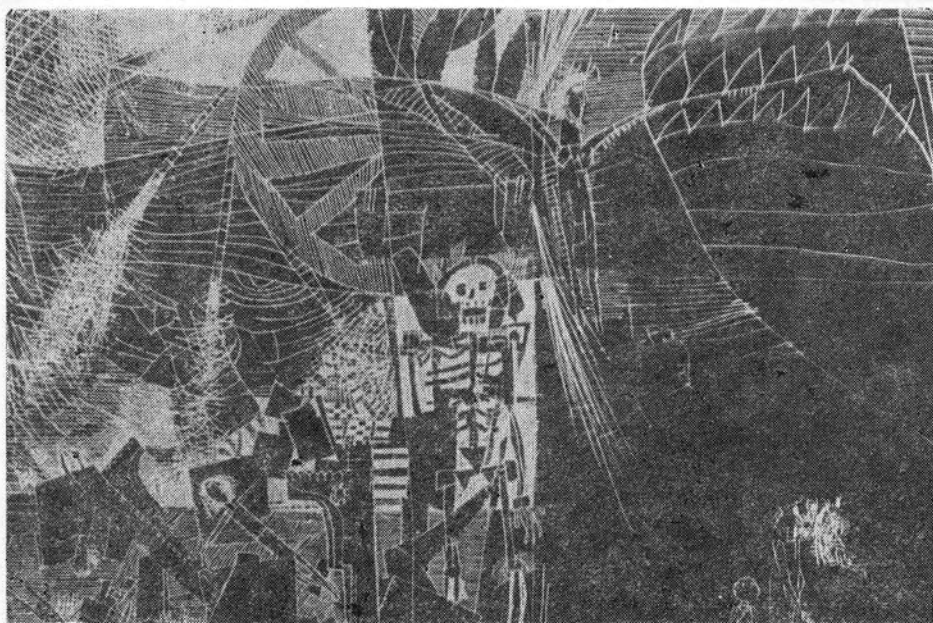
Nem élhetek nélküled, mert Te
vagy most a dalom
kurta köntösében a forró tartalom.

SIMONFY JÓZSEF (Zilah)

ÁSÍTÁSNYI DAL

Nappalokkal
teletűzdelt
szemem alatt
baglyok elnyúlva
csókolóznak

nehezen oldható bökökre
csukódtak bennem a versek

Arkossy István: Prométheusz

FONÓ

Krisztában már akkor rengeteg volt a királynői tartásból. Lányos kevelységgel hurcolta soványságát. Egyenes háttal járt, felvetett fejjel, a fejebúbjára pupujázott hajkoronával. Hosszú nyaka akkor még ráncatlan volt, és a fölfelé fésült hajból ingerlő hajpihék kacérkodtak elő. Könnyű karton blúzáat hegyes kis mellék feszítették. Rakott szoknyát viselt, és ez bizonyos fokig kíváncsiságát tette hátsó formáit. De Menyhártra leginkább a homlokáról sugárzó tanítónő öntudat hatott. Határozott, kissé nyersen pattogó hangját templomos áhítattal hallgatta. Félig eltátotta a száját, az ajkak kígyózó mozgását figyelte, de a fogak között kiszikrázó hangok nem jutottak el a tudatáig. A fülében rekedtek, és zenévé alakultak. Szerette hallgatni a tanítónőt. Ezért, ha Kriszta valahol beszélt — trágyázásról, legelőtakarításról, miegyebekről tartott előadásokat —, és valamelyik cimborája pisszenni mert, képes volt öltre menni az illetővel. Lovagias magatartásának köszönheti, hogy Kriszta megjelenésekor, már az első este, aztán sűrű egymásutánban még háromszor, a cimborái istenesen elagyabugyálták. Végül látták, hogy nincs kívül kezdeni, s békén hagyták, hadd űzze az esztét.

Persze, nem lehetett, hogy a szigorú-komoly tanítónő ne vegye észre a kamasz lovagot, és ne nyugtázza — duzzadó elégtétellel — a szeméből kisütő áhítatot. Mint egy szál virágot, olyan természetességgel fogadta el a kamaszt rendfenntartó testőrének. A nagy kor- és egyéb különbségek kizártak minden mellékgondolatot, és semmi jel sem utalt arra, hogy mi lesz a vége a testőrségnek...

Kriszta arról nem tudhatott, hogy a megjelenése utáni másnapon azok a kék foltok a kamasz képén mit jelentenek. Pedig Menyhárt egyáltalán nem titkolózott, nagyon is kirakatba tette, és szinte büszkén mutogatta sebeit. Sőt! Nagyon szívesen vette volna, ha a tanítónő érdeklődését — legalább egy kérdés erejéig — felkelteti. Nem vitás, a tanítónő szívét alaposan megdobogtatja, ha tudja, hogy miatta...! Annál is inkább, mert zavaros álmaiban mindig valamilyen rabszolga—királynő játékról ábrándozott... Hogy mégsem vette észre? Ez annak tulajdonítható, hogy a rabszolga azért... szóval semmiképpen sem egy falusi kamasz! A mesékben ugyanis a pattanásos falusi kamaszok ritkán jutnak valamirevaló szerephez...

Menyhárt áhítatának, lehet, az volt az oka, hogy Kriszta egy olyan pillanatban lépett az életébe, amelyet a színházban nagyjelenetnek neveznek. Amikor a feje tetején állt minden. Legalábbis Menyhártban tótágast álltak a dolgok az ijedségtől.

A fonóban bakalódtak.

Két ötös, de meglehetősen kormos petróleumlámpa birkózott az őszi estével. Az egyik rozsdás, ujnyi vastag dróton lógott a plafon közepéről, a másik az öntöttvas kályha fölött kínlódott.

Késő november volt, és fahasábok doromboltak a vashordó-kályhában. A szoba fonónak való, se nem kicsi, se nem nagy. A kultúrház hátsó szobája. Öreg épület, amelyet jobb kedvükben kultúrpajtának tituláltak a falubeliek. A falról itt-ott lehuppant a vakolat, s látni lehetett a sárt szorongató, ferdén futó léceket.

A padló deszkáit megette az idő. Hol göcs-dombok, hol pedig finom porrai telt gödrök tettek egyenetlenné. Az ajtókat valamikor barna festékek kenhették be, de most a bicskával bekarcolt névjelek valóságos emlékkönyvvé avatták. A fonó ablakai a patakra néztek — ha a csüngő pókhálótól ki lehetett volna látni. Por és pókháló, az üveg többszörösen töredezett, toldozott. Ez az ablaküveg most izadt volt, s csíkokban gyúlt rajta a por. A sarokban egy rozszant szekrény árválkodott, mintha térdreereszkedés közben meggondolta volna magát; egyik sarka bevájta magát a málló vakolatba.

Mindez azonban nem zavarta a fonóban bakalódókat.

A lányok — guzsalyosok, kézimunkások, viháncoló derekúak — a kályha mellett ültek. Mint akiket folyton csiklandoznak, vagy cserebogarat dugnak a nyakukba, élesen visongtak; nevetésük kuncogó egerhangon kaparta a dobhártyát.

A fiúk — nehéz mozgású kamaszok — az ellenkező sarokban próbálgatták az erejüket. Összefeszültek a vállak, egymásba akaszkodtak a csizmák, vastag, tömpe ujjak fogózkodtak a lajbik szárába. Félszemüket foglalta csak le a kötődés, a másik féllel azt lesték: a lányok látják-e? S ha valamelyik éppen arra pillantott két visongás között, akkor aztán igaziból lehetett erőt próbálgatni... Cigaretta parázslott, kártyalapok jártak körbe, csáléra csúsztak hetyke kiskalapok. Kamasz kappanhangok ütköztek a füstös mestergerendába. A kályha is füstölt, a petróleumlámpák is, és tetejébe füstöt gyártottak a legényecskék is.

Mindez előjáték volt. Mert tették, amit tettek, de a félhomályos szürkesség védelme alatt egyre leplezetlenebbül vették számba: mi az, ami fogdosni való az ellentétes sarokban.

Egy-egy szemesebb legényke ki-kicsapott a bolyból, és marokportyája még élesebb visítást idézett elő a lányok táborában. Tépték a dobhártyát veszettül, de égőpiros arcukon majdnem-mosolygás volt a tettetett harag. A portyázó-potyázó után röppenő szitkok is inkább hangzottak — ebben a zajban — bátorságdicsérő csivitelésnek.

Esetleg a munkájuk miatt haragudhattak volna a lányok. Hogy egy pillanatilag kiestek a ritmusból. No de ez sem a feneketlen szorongalom miatt! Sokkal inkább az otthoniakért. Ha nem végeznék el a maguknak kiszabott munkát, még azt hinnék otthon, hogy egyébert járnak ide, a fonóba. Minek okot adni a gyanakvásra?

Ezért is volt ez a — ki nem mondott, de elég szigorúan betartott — szabály, hogy kilencig dolgozni hagyták a lányokat. Ezért a két csoport, ezért a fiúk önmegtartóztatása.

Kilencig.

Akkor aztán sarokba kerültek a guzsalyok, tisztaruhába csavarták a kézimunkát, ziharájsztűvel bebiztosították... A legényecskék előretaszították tarkójukról a kalapot, összependítették csizmájuk patkóját...

Ilyenkor már semmi sem állta útját a keveredésnek.

Szabad tere nyílt a fékevesztett kakaskodásnak.

Visítás és kacagás, lábdobogás és énekszó hallatszott.

S amikor legjobban állt a bál, mindig akadt valaki vállalkozó kedvű, aki elfújta a lámpát...

Mintha a pokol szabadult volna el ilyenkor, olyan hangzavar keletkezett. De hát tulajdonképpen — minden tiltakozás, visítás ellenére — erre vártak mind a két csoportban...

Mert a siker általában a jó szervezés kérdése, mindig előre kijelölték, hogy ki fújja el a kályha fölötti lámpát. A vasdróton lógó lámpa valahogy kialudt mindig szervezés nélkül is.

Azon az estén Menyhárt vállalta a lámpafűjást.

Torokszorongással készült a nagy horderejű manőver végrehajtására. Hibátlanul akarta nyélbe ütni. A lámpaoltás amolyan bizalomnak számított: aki hibátlanul fűjt, arra lehetett számítani.

Menyhárt annyira koncentrált, hogy az előzetes bakalódásban sem vett részt. Összeszűkített szemmel méricskélte a kormos lámpát, izgatottan dörzsölte izzadt tenyerét a nadragjához. Gondolatban mindent kitervelt, s látta is magát, amint lábujjhegyen oson a kályha felé, s egyetlen kipufogással elfojtja a lángot. Fontossága teljes súlyával állt a sarokban, a szekrény és az ablak közötti részen, és megfelelő pillanatra várt.

Amikor elindult, minden porcikáján végigömlött a vakmerő kalandok izgalma. De mindezt leplezni igyekezett. Hogy ne keltsen feltűnést.

Sündörgött hát nagy ravaszul, forgatta a szemét, nézte a plafont, a falakat, mintha valamit rettenetesen keresne, mintha ez a nagy keresés úgy lefoglalná, hogy nem lát, nem hall maga körül semmit...

Már rajta volt a tenyere a lámpán, amikor a lányok rávetették magukat...

Roppant fontos szerepe volt ennek a látszatvédekezésnek.

Menyhártot váratlanul érte a leleplezés. Amúgy sem állt valami szilárdan a lábán — a ravaszkodó, leplező kicsavarodás miatt —, megingott, és vesztett egyensúlyát a pislákoló lámpáson próbálta visszaszerezni...

Mindezt a terhelést azonban a lámpát tartó szeg nem bírta el, s kifordult vakolatüregéből...

Csörömpölés.

S ahelyett, hogy sötét borult volna a szobára, métermagasan csapott fel az eltört lámpából a kiömlött petróleum lángja...

— Tűz van! — ordított egy kappanhang. A lányok visítottak.

A lobogó láng sárgára festett mindent, kísérteties árnyékok rángatóztak a feltes falakon, s a kopott ablaküveg csillogva éledt.

— Vízet! Hozzatok vizet.

Valaki kitárta az ablakot, egy kéz hátracsapta az ajtót. A lángok a megindult léghuzattól gomolyogva ölelkeztek, s kormos füstcsóvát hajítottak.

Összevissza kiabáltak, de csak curukkoltak sebesen a szoba túlsó sarka felé. Kikerekedett szemekkel nézték a lobogást és a sárgás lángok veszett táncát.

Menyhárt falfehéren állt, és ösztönszerű védekezéssel maga elé tartotta a tenyerét. A kudarc megbénította; nézte megbűvölve a lobogást; arcát pörkölte a tűz simogatása.

A lányok nem hagytak fel a fülrepesztő sikongatással.

Végül a lángok unták meg a riasztgatást; ahogy kifogyott petróleum-lelkük, kábán, pislogva a padlóra feküdtek, s most már könnyen elbántak velük a felbátorodó legények. Patkós, szeges csizmákkal vadul taposták a lángokat. S persze megjött a hangjuk is: üvöltöttek hozzá harciasan.

A lányok most már az örömtől sikongtak.

Észre sem vették, hogy valaki áll a küszöbön.

— Mi történik itt? — csattant egy kemény, határozott hang.

Egyből csend lett.

Sovány, villogó szemű nő állt az ajtóban. Szürke lódenkabátja majdnem a bokájáig ért. Fején kendőből bogozott turbánt viselt.

A lányok szégyenkezve lesütötték a szemüket, a legények büntudatosan álltak, s néztek sunyin a lódenkabátosra, s találgatták, hogy vajon ki lehet?

Az ujjnyi vastag dróton, az ajtón beáramló novemberi hidegtől, szaporán hunyorgott a lámpa.

— Mi történik itt? — ismételte a lódenes. Felelősségre vonó és pattogó volt a hangja. Kicsit száraz, kicsit nyers. Pillantása az arcokat tapogatta.

De senki sem felelt.

Az egyik csizmás lángtaposó oldalba bökte a mellette feszengő Menyhártot:

— Ki ez? — suttogta, de a meglepett csendben a szoba minden sarkába elhallatszott.

A lódenes a hang irányába nézett. Menyhárt arcán állapotodott meg a tekintete.

Menyhárt gyorsan morzsolni kezdte az ujjait.

— Az új tanítónő vagyok. Venczel Krisztina a nevem — mondta a lódenes, és felvetette a fejét...

— Isten éltesse — válaszolt bátorítanul egy nyakigláb legény. Hosszú lóarca tele volt pattanásokkal, duzzadt ajka cserepes a belső láztól.

Kriszta gúnyt érzett a mondatban, felhúzta a szemöldökét. Pedig a nyakigláb nagyon komolyan gondolta, így nyugtázzák erre felé az új ismeretséget.

— Feleljenek. Mi történik itt? — mondta élesen.

— Fonó van, tetszik tudni — magyarázta Menyhárt.

— S ez maguknál ok az üvöltésre? — lépett bennebb Kriszta.

— Nem, dehogy...

— Már nem gyermekek — vélte rosszállóan. — Nem szégyenlik magukat? Olyan ricsajt csapnak, hogy elhallatszik a falu végéig. — Kriszta újból számba vette mindeniket, s diadallal nyugtázta magában, hogy lehorgasztyák a fejüket. Szerette érezni a hatalmát. És szeretett nevelni. Csak a szószóló nézett rá alázatos tisztelettel. — Maga a felelős?

— Miféle? — értetlenkedett Menyhárt, s nézett segélykérően a többiekre, hátha valamelyik besegít.

— Felelős — ismételte Kriszta, és bólintott hozzá magyarázatképpen.

Menyhárt, mint egy repülési gyakorlatra készülő csókafióka, felhúzta a vállát, és pislogott bizonytalanul.

— Aki a rendre vigyáz — bosszankodott a tanítónő, s kissé el is biggyesztette a száját: még ennyit sem tudnak!

— Nem. Olyan nincs is — ingatta a fejét Menyhárt.

— Látszik — vont a le a következtetést. — Na, üljenek le — intett kegyesen, s most arra is talált időt, hogy a helyiséget szemügyre vegye. — Csukják be az ajtót.

Körül, a fal mellett, fapadok voltak, de csak a lányok mozdultak a felszólításra. Amúgy, gyors felállásra, menekülésre készen húzódtak a padra, s jobb kezükben fogták a guzsalyt. Kissé szeppenten nézték ezt a lódenes szigorúságot.

A legények mozgolódtak ugyan, kelleetlenül, nézegették egymást, hogy a másik mit csinál, de nem ültek le.

— Nem halljátok? Üljetek le — taszigálta a csizmásokat Menyhárt. Olyan harcias volt, mintha az imént a lehető legnagyobb sikerrel hajtotta volna végre a lámpaoltásos feladatot.

Kriszta középre ment. Állt és hallgatott, mintha mérlegelné a látottakat, mintha mindenkit még egyszer számba venne, de cseppet sem elégedett az eredménnyel — bár mindannyian leültek. Megnyálazta az ajkát:

— Otthon is kalapban vannak? — kérdezte.

— Hogy tetszett mondani? — hajolt előre Menyhárt.

Kriszta alig tudta visszagyűrni felháborodását, megvetését.

— Azt kérdeztem: otthon, a lakásban is kalapot viselnek?

— A, dehogyan — kapta le a kalapját Menyhárt, s mosolygott szolgálatkészén.

— Akkor itt miért vannak kalapban?

Menyhárt körülnézett, hogy tényleg kalapban vannak, nem kapták még le a frizurájukról? A legények azonban nagyon morcosak voltak a kalapkarima árnyékában.

— Úgy szoktuk meg — mondta Menyhárt békítően.

— Az iskolában nem tanulták? — méltatlankodott Kriszta. — A szüleik nem mondták, ha bemennek valahova, le kell venni a kalapot?

A legények fészkelődtek a padokon. Egyáltalán nem volt inyükre ez az oktató hang. Elvégre már nem iskolások! Az ilyen kamaszok különben is azt tartják magukról, hogy tudják, mitől döglük a légy. Nem kell őket folyton kioktatni! Erre utalt a szájuk sarkában bizonytalanul füstölő cigarettá. Sunyi-ellenségesen méregették a szürke lóden alját.

— Vegyék le a kalapokat — parancsolta Kriszta. Nagyon határozott volt, magabiztos, s teljesen elemében érezte magát, hogy így rápiríthat a fiatalokra.

A legények egymást lesték. Egyik sem akart első lenni. Meg aztán káromkodhatnékjuk volt ettől a kioktatástól.

A lányok kuncogtak.

— Nem halljátok? — kurjantott Menyhárt. — Azt mondta a tanító néni: vegyétek le a kalapot! — hadonászott nekibuzdulva.

Egy zömök legényecske felállt, darabos, akaratos mozdulattal megigazította a kalapját, s elindult az ajtó felé.

— Megállni! — csattant fel Kriszta.

A zömök ment. Arcán borzolódtak csak a piheszőrök.

Menyhárt ugrott eléje:

— Állj meg, ha egyszer azt mondják — méltatlankodott elvékonyodott hangon.

— Hagyj békém! — szegte le az állát a zömök, s ökölbe szorította a kezét. — Hagyj békém, annyit mondok.

— Miért megy el? — jött az ajtóhoz Kriszta.

— Csak — állt konokan, szemébe húzott kalappal. „Kinek mi köze hozzá!” — mondta a tartása.

— Nem akarja levenni a kalapját? — csodálkozott Kriszta, s most felhúzott szemöldökű nevelős pózt vett fel, amelyben benne van a rakoncátlan iránti fensőbbiség.

— Eddig jó volt úgy is... — mondta a zömök ellenségesen.

— Itt maradsz, és leveszed a kalapod — kakaskodott Menyhárt. Mindenképpen segíteni akart.

— Ha eddig jó volt úgy, akkor már... — hajtogatta a zömök, bár volt valami engedékenységszerűség-féle a hangjában.

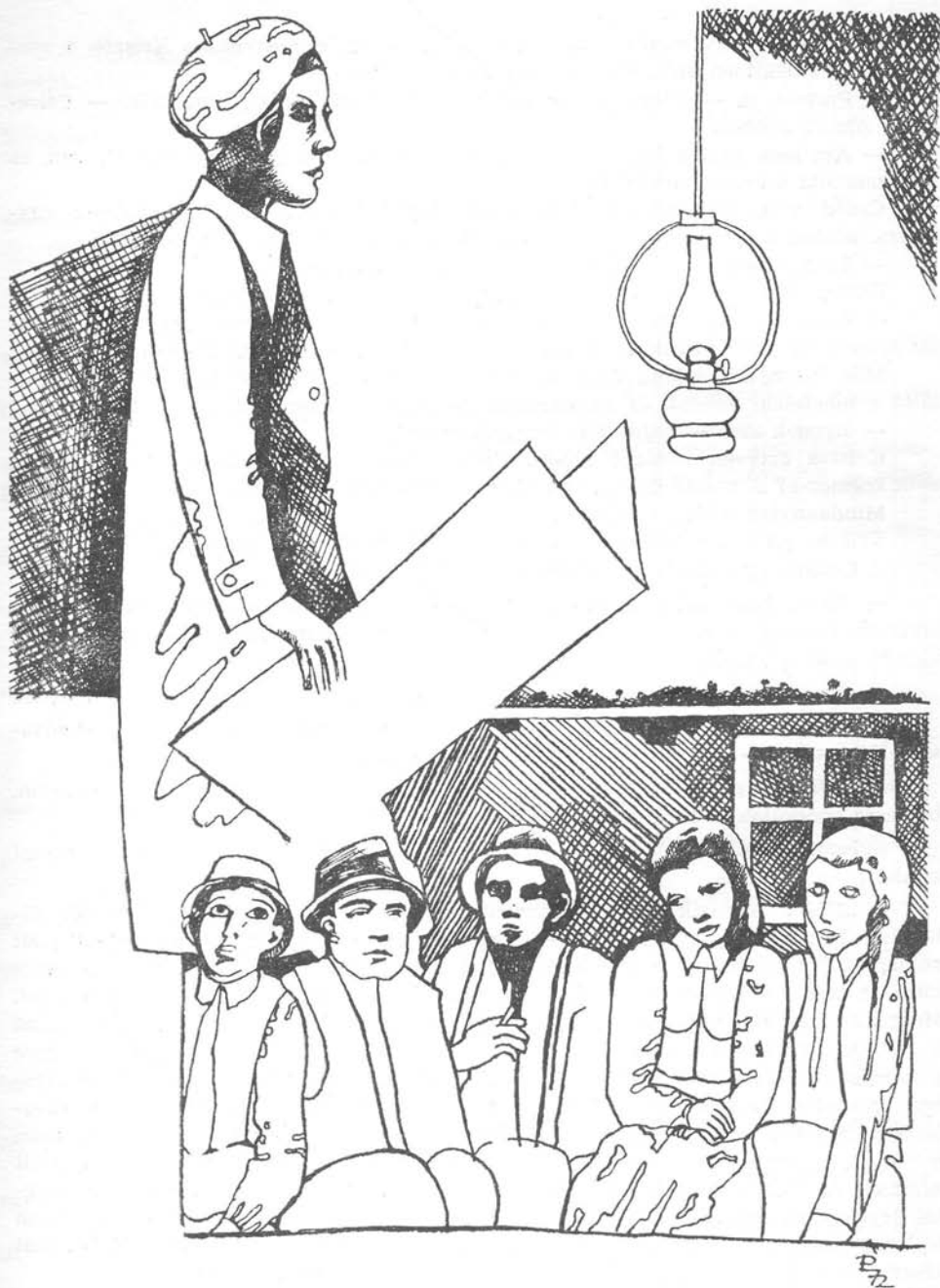
— Nem érti meg? Nem illik. Az iskolában magának is tanították: a házban le kell venni a kalapot. Szégyen, ha valaki...

— Paraszt ez! — böffent közbe Menyhárt.

— Mit mondasz? — öntötte el a vörösség a zömököt.

— Paraszt vagy, azt.

— Na, jól van, jól — sziszegte fenyegetően. — Ezt megbánod te! — Fejével intette hozzá a szentenciát.

Paulovics László illusztrációja

— Hagyja, hogy menjen, ha akar — nézte végig megvetően Kriszta a macskakodót, s békítően Menyhárt karjára helyezte a tenyerét.

— Paraszt ez — dohogott Menyhárt. — Nem tudja, hogy mi illik. — Félreállt a zömök útjából.

— Aki nem akarja levenni a kalapját, jobb, ha elmegy — mondta Kriszta, és megigazította a kendő-turbánját.

Csend volt, fészkelődtek a legények. Egy-két kalap lesuvadt. Nézték egymásra, nézték a vicogó lányokra. „Nekik könnyű, nincs kalap a fejükön!”

— Le a kalappal — kurjantott Menyhárt győzedelmesen.

Ketten felálltak, kioldalogtak. Nyikorgott utánuk a kenetlen ajtósarok.

— Szégyen, hogy ilyen fiatalok is vannak ebben a faluban, hogy inkább hazamennek, de nem veszik le a kalapjukat. A butaságukat makacssággal tetézik.

Még bizonyára sokáig folytatta volna, azzal az elégedettséggel, hogy megtalálta a megfelelő hangot és az alkalmas szöveget, ha nem szól közbe Menyhárt:

— Ilyenek ezek — bólogatott meggyőződéssel.

Kriszta gyorsan középre lépett. Kicsit felhúzta a lángot, és hosszan nézte: nem kormoz-e? A vastag dróton előre-hátra himbálózott a lámpa.

Mindannyian a lámpát nézték.

Kriszta gondosan összehajtogatott újságot húzott elő a lóden zsebéből.

A fiatalok gyanakodva fészkelődtek: mi lesz ebből?

— Most, hogy azok maradtak itt, akik tudják, mi az illem, jutalmul felolvasom maguknak a vezércikket — mondta olyan hangon, mintha születésnap ajándékot nyújtana át.

— Csend legyen — fontoskodott Menyhárt, bár csak a lányok kuncogtak.

— Tessék jól odafigyelni — mondta Kriszta, ahogy az iskolában mintaolvasás előtt szokta. — Nagyon sokat lehet belőle tanulni.

A fiatalok egyáltalán nem lelkesedtek a dologért. De hallgattak udvariasan, bár arra gondoltak: a fene megenné az efféle jutalmakat!

Kriszta az újságot zörgette, majd megköszörülte a torkát, aztán olvasni kezdett:

— „Miért ellenzik az angloamerikaiak a Szovjetunió által javasolt öthatalmi békepaktum megkötését? — Kriszta felnézett, mintha valaki jelentkezett volna, hogy feleletet ad a kérdésre. A fiatalok azonban hallgattak, egyik se nyújtotta az ujját, sőt látszott rajtuk, hogy tőlük bátran megköthetik azt a paktumot. Menyhárt ajka mozgott csak, de semmiképpen sem azért, mintha megtalálta volna a feleletet, csak hát valahogy ki kellett mutatnia rendkívüli figyelését. — Erre a kérdésre adott alapos választ Visinszkij elvtárs az ENSZ politikai bizottságában elmondott beszédében — folytatta Kriszta, s miután újból felnézett, és meglátta a lelkesen bólogató Menyhártot, hát neki olvasta tovább —, melynek során a tények egész sorával bizonyította be az egész világ előtt, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia reakciós vezetői, amidőn mindenféle átlátszó ürügyekkel igyekeznek meggátolni a szovjet békejavaslatok elfogadását, valójában csupán leplezni akarják aényt, hogy nem kívánják a békét, sőt, újabb támadó háborút készítenek elő a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen.”

— Tessék mondani — kotyogott közbe egy pisze orrú, szeplős lány, s úgy nyújtotta az ujját, mintha az iskolában jelentkezne —, tízre be tetszik fejezni? — Piros volt, és szégyenlős.

Kriszta dühösen méregette a pizét:

— Miért? — kérdezte élesen.

— Tetszik tudni — állt fel zavarában a lány —, nekem akkor haza kell menni.

— Máskor nem engedik el, ha nem megy — segített a lány mellett ülő kefe-frizurás legény. — Az pedig baj lenne.

— Legfőképpen neked — röhögött a cimborája.

— Nekem hát, nem is neked! — vágott vissza a kefe-frizurás, és ezen mindannyian kacagtak.

Kriszta nem értette, mi van itt nevetni való.

Menyhárt látta az arcán a nemtetszést.

— Csend legyen — kiáltott azonnal.

— Hamar befejezem — mondta Kriszta kegyesen a pizsének, aki erre megnyugodva visszaereszkedett a padra.

Zörgött az újság, Kriszta nem találta, hol hagyta abba, s tetejébe a lepedőnyi újságlap sem akart kisimulni.

Ekkor valaki, hátulról, egy gombostűvel, megbökte Menyhárt nadrágját. Szisz-szenve ugrott talpra, majdnem felborította Krisztát, s fogta elpirosodva a hátsó felét.

A legények a térdüket csapkodva kacagtak, a lányok a guzsalyok mögé húzódtak.

— Melyik volt az? — hörögte szinte magánkívül Menyhárt.

De azok csak kacagtak, könnyesen, hahotázva.

Menyhárt szemben állt a röhögőkkel. Gyilkos indulatok feszítették.

— Melyik volt az? — kérdezte vészjóslóan. Kész volt bicskát rántani a merénylő ellen.

Kriszta kezében gyűrődött az újság:

— Nem szégyenlik magukat? — méltatlankodott. — Mint az óvodások!

A fiatalok azonban csak a berzenkedő Menyhártot látták, s fulladoztak a kacagástól. Sehogy sem akart helyrebillenni a rend.

Menyhárt szeme szikrázott a dühből, Kriszta sértetten vörösödött a tehetetlenségtől.

— Te voltál, Minya?! — bökte a mutatóujját Menyhárt az egyik borzas legény mellének.

— Én? — vigyorgott Minya magabiztosan, s persze a hecchez illő kihívással.

— Vigyázz...! — mutatta az öklét Menyhárt.

— Ne fenyegetsz, hallod-e! — komolyodott el Minya.

— Vigyázz, azt mondom... — tartotta magát Menyhárt, de kissé bizonytalanul nyelte el a fenyegetés végét.

Minya felemelkedett a padról. Széles vállain feszült a szveter. Legalább egy fejjel magasodott Menyhárt fölé.

— Valami bajod van velem? Mi? — kérdezte, s kidüllesztette a mellét, mint egy vásári díjbirkózó.

— Azonnal üljön le! — lépett gyorsan közéjük Kriszta. — Csak nem fognak itt verekedni?

— Mondja meg akkor ennek a madárijesztőnek — húzta le a derekán a szveter-t Minya —, hogy ne fenyegetse az embert!

Krisztát sértette a postás-szerep.

— Üljön le, azt mondom! — rikácsolta. — Nem szégyenli magát?

— Ide figyeljen, tanító néni... — morgott barátságtalanul Minya.

— Hogy beszél velem? — toporzékolta a lódenes. — Hogy mer beszélni?

— Ahogy maga velem! A Krisztusát! — vágta Minya.

— Mit mond? Na, ezért felelni fog! — indult Kriszta. Gyúrte, morzsolta az újságot nagy idegességében. — Szabotálja a politikai előadást — jutott eszébe a divatos támadás. — Ezért felelni fog — emelte magasba fenyegetően az állát. Kisebb dologért is tűntek el emberek. — Majd meglátjuk...! — Hirtelen mozdulattal zsebébe gyúrte az újságot, s aztán olyan határozott léptekkel, mintha díszszemlén masírozna, kivonult a helyiségből. Ment, és közben mondott, fenyegetőzött, szabotázsról meg osztályellenségről sziszegett, s a sötétben majdnem felborította a kapufélfát.

Menyhárt megugrott a csendben:

— Tanító néni!

Tenyérnyi darabokban hullt le a vakolat, úgy becsapta az ajtót.

Minya mozdult:

— Utána!

Négy vagy öt legény trappolt ki az ajtón.

A lányok összeszedték a holmijukat, indulásra készen tartották a kezükben, de nem mozdultak. A nyitott ajtón át beáramlott a hűvös őszi levegő. Csendben várakoztak. Az ágaskodó guzsalyok mintha lándzsák lennének. A szemekben kis ijedség volt.

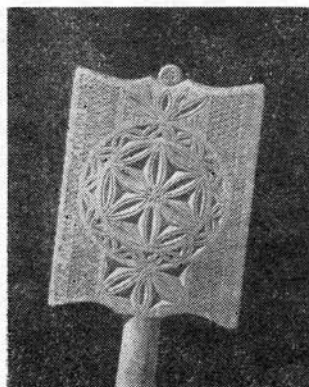
A csizmadobogás már nem hallatszott.

Később ordítás verte fel a falu csendjét. Olyan volt, mintha disznót szűrnának.

A lányok az ajtóhoz tódultak, kifigyeltek. Egyesek a puffanásokat is hallani vélték. Egymásra néztek, amikor csend lett. Pislogtak. Volt, aki mosolygott. Nem szólt senki semmit. Tudták, mi történt.

Menyhárt pedig egy rozoga kerítés tövében ült, és az állát s bedagadó szemét tapogatta...

— Disznók — köpött ki, s aztán feltápáskodott, hogy hazainduljon. Fogzkodott a kerítésben, és remegett a térde. Olyan gyenge volt, mintha akkor mászott volna le az operációs asztalról. — Ezt megkeserülitek! — rázta az öklét, közben fölnézett az égre, de csak a novemberi csillagok hunyorogtak egykedvűen. Kóválygott körülötte az őszi éjszaka, mintha vízben úsznának, úgy hullámzóttak a sötét kontúrú házfedeleek. Messzebb, a kocsmá előtt birkózott csak egy sárga fénypont a sötéttel. Menyhárt az állát tapogatva elindult. Dülöngélt, mintha részeg lenne, s botorkálva húzta a csizmáját...

Máthé Ferenc Ilonka (Vargyas):
Sulykoló

AVRAM IANCU ÉS 1848 TANULSÁGAI

Avram Iancu személyisége elválaszthatatlan az 1848-as forradalomtól. A fel-törekvő erdélyi fiatal polgárságot képviseli, s annak az ifjú nemzedéknek a szó-zólója, amely a jobbágyviszonyok korhadt rendszere ellen küzdő reformer ne-mességnek viharos országgyűlésein edződött férfiúvá. S e harcokban még együtt érzett román és magyar, bár a korra jellemző nacionalizmus már vészesen fel-színre vetette a későbbi ellentétek magvát is.

1848 eszmisége már rég meghaladta az úrbérrendezés gondolatát; a fiatal nemzedék már a teljes jogegyenlőség, a forradalmi átalakulás jegyében indult ro-hamra az egész hűbéri államapparátus és jogrend ellen. A forradalmi eszméktől átítatott fiatal román polgárság régen túljutott a negyedik törvényes nemzet el-ismerésének gondolatán, s az önálló román népképviseleti államiságban látta meg-valósíthatónak a társadalmi átalakulást.

A nemzeti egység gondolata román és magyar részről Erdély viszonylatában eleve más szempontok alapján bontakozott ki s került ellentétbe, a radikálisan for-radalmár ifjúság eszmevilágában mégis megvolt a közös alap a célok és a megva-lósítás útjának egyeztetésére. Pesten együtt ünnepel az itt tanuló ifjúság a ma-gyar ifjakkal, s részt vesznek Eftimie Murgu kiszabadításában. A pesti *Márczius Tizenötödike* és a brassói *Gazeta de Transilvania* egyaránt első oldalon üdvözl-i Tácsics és Murgu kiszabadítását. Marosvásárhelyen is együtt ünnepli a forradal-mat a román és magyar értelmiség. Ebben a forradalmat éltető egységben emelke-dik ki a fiatal erdélyi forradalmár értelmiség vezéralakja, Avram Iancu.

*

Parasztszülők második gyermekeként született Vidrán, 1824-ben. Apja jó-módú jobbágy, a topánfalvi állami uradalom erdőkerülője. Avram Iancu elemi iskoláit Vidrán végezte, majd 1837-ben a zalatnai gimnázium, 1841—1844 között a kolozsvári piarista gimnázium kiváló előmenetelű növendéke. A kolozsvári or-szággyűlések légkörében ismeri meg a reformer politika irányelveit, s a feljegy-zések szerint 1844 után mint jogakadémikus fiatalos hévvel s izzó forradalmiság-gal ad kifejezést gyűlöletének a jobbágyrendszerrel szemben. A fiatal joggyakornok feszült figyelemmel követi az 1846-os országgyűlés vitáit, s hévvel reagál a job-bágyügyek elodázását célzó minden reakciós kísérletre.

A kolozsvári jogakadémia elvégzése után Szebenbe megy gyakornoknak, de itt a szász patríciusok s a főkormánysház házában a jobbágyivadékok előtt minden felemelkedés lehetősége el volt zárva. Így csakhamar Marosvásárhelyre kerül, ahol a magyar kancellisták mellett mintegy 34 román jogász dolgozott Erdély különböző részeiből, köztük nem egy későbbi harcostársa: Al. Papiu-Ilarian, Amos Tordășianu, Vasile Fodor, Ilie Măcelaru, Samuil Poruțiu és mások.

A román és magyar kancellisták között szoros barátság és együttműködés alakul ki; a márciusi fiatalok pesti programja fellelkesíti a vásárhelyi fiatalokat is, Iancuék együtt ünnepelnek magyar barátaikkal. Megvan minden remény a szoros együttműködésre. A legtöbb erdélyi újság új korszak hajnalát, a Metternich-

féle rendszer, a gyűlölt abszolutizmus bukását, a „szabadság, egyenlőség és testvériség“ győzelmét látja a forradalmi eseményekben. Megkapóak e tekintetben George Barițiu szavai a *Foia pentru minte, inimă și literatură* hasábjain: „1815-től Metternich politikája a jezsuitizmussal karöltve — mert még II. József halála után is sok követője és apostola maradt az országban a jezsuitizmusnak — mély álomban tart minden nemzetet. Ez a politika a románokkal szemben abban nyilvánult meg, hogy szemszúrásból 4–5 román magas rangokba emelt, részint azért, hogy velük áltassa a románokat, részint pedig azért, hogy velük ijesztgesse a három kiváltságos nemzetet.“ Ugyancsak a *Foia* oldalain néhány nappal később Barițiu lelkesen üdvözli a pesti pontokat: „A tizenegy pontot illetően az erdélyi románok emelt fővel és Európa hallatára kijelentik és kinyilvánítják, hogy csak azokkal fognak tartani, akik megvédik és megvalósítják ezeket a szent emberi és politikai polgári jogokat. [...] Ezek a pontok [...] mindmegannyi axióma, s alkalmazzák bármelyik népre is, nem tűnnek semmi vitát. Az említett pontok következtében összezúródik valamennyi barbár, zsarnoki, elnyomó kiváltság.“

Az erdélyi konzervatív nemesség azonban elzárkózott a gyökeres változások gondolatától, és elsősorban a jobbágyszabadoadítást halogatta. Nem egy mai magyar történész, elsősorban Trócsányi Zsolt, éppen a jobbágyszabadoadításának halogatóasában látja a későbbi nemzeti ellentétek kiéleződésének okát. Még ha nem is hanyagolhatjuk el a sajátos erdélyi jogállásban rendkívüli élességgel felvetődő nemzeti ellentétek jelentőségét, mindenképpen számot kell vetnünk a parasztkérdés elsőrendű fontosságával. A nyugati megyékben (Arad, Bihar stb.), ahol a rendezett úrbérvíszonyok közepette azonnal végrehajtották a jobbágyszabadoadítást, a nemzeti ellentétek távolról sem fajultak el annyira, mint az Erdélyi Nagyfejedelemség területén.

Érthető tehát, hogy az egyébként is zavaros jogállású erdélyi úrbér kérdésében mutatkozó halogató taktika eltávolította a jobbágyszabadoadításból kikerült román értelmiséget, s mindenekelőtt a magát Horea unokájának valló Avram Iancu. A nemzeti kérdés így csakhamar egybefonódott a társadalmi kérdéssel.

Március 26-án Marosvásárhelyen Avram Iancu lakásán számos román ifjú gyűl egybe, s elhatározzák, hogy Szent Tamás vasárnapjára Balázsfalvára gyűlést hívnak össze. Ugyanakkor Abrudbányán egy másik fiatal, radikális forradalmár, a román—magyar együttműködés lelkes híve, a később tragikusan kivégzett Ioan Buteanu áll a mozgalom élére, ügyvéd barátjával, Petru Dobrával együtt. Buteanu felveszi a kapcsolatot a kolozsvári román fiatalok vezérével, a kisnemesi származású Francisc Micaşsal is. E találkozáson, amelyen Al. Papiu-Ilarian is részt vett, már körvonalazódik a románság társadalmi és nemzeti programja, mely társadalmi vonatkozásokban lényegében a pesti és pozsonyi határozatok alapján áll. Közben az Erdélyi Érchegeységben a parasztság egyre határozottabban követeli a jobbágyszabadoadítás azonnali megszüntetését, és e gyűléseken emelkedik ki Avram Iancu későbbi harcostársainak népes tábora.

A parasztkérdés megoldásának halogatóasá miatt egyre nyugtalanabb román fiatalság bizalma megrendül a magyar forradalom erdélyi vezetőiben, s így célkitűzése csakhamar közös nevezőre jut a román negyvennyolcasok Béccsel szimpatizáló csoportjával, amely mind a jobbágyszabadoadítás, mind a nemzeti szabadság megoldását a császári udvartól várta.

A történelem utólagos nagy vitáiban gyakran túlozták el egyik vagy másik fél taktikai hibáját vagy ideológiai rövidlátását. Ma már nem vitás, hogy a nézőpontok egyeztetése lehetetlen a kuszált és még száz év távlatából is nehezen áttekinthető erdélyi viszonyok alapos elemzése nélkül.

Az 1848 márciusa és májusa között kibocsátott különböző proklamációk, felhívások, újságcikkek nagyszerűen tükrözik e visszasságot, amelyben lassacskán mégis kikristályosodik egy kettős irányzat. Az erdélyi magyar forradalmárok csakis a magyar forradalommal való teljes együttműködésben, illetve a Magyarországgal való unióban látták a haladó erők összefogásának és a konzervatív erők, mindenekelőtt a Habsburg-abszolutizmus megtörésének lehetőségét. Ez az irányzat viszont csakis a nemzeti kérdés demokratikus megoldásával biztosíthatta a forradalmi erők együttműködését. Mivel ez nem következett be, a végsőig kiélezett társadalmi és nemzeti ellentétek következtében a románság a nemzeti egység jegyében az önálló cselekvés útjára lépett. „Ne hallgassatok, különben el vannak veszve a románok — írja A. Treboniu-Laurian Bălăşescunak Erdélybe. — Ezrenként gyűljetek össze. A zsarnokság bilincsei már lehullottak. Ne nyeljetelek... Egyesüljetelek, románok! ne legyetek többé elkülönítve. Miért vagytok olyan csendesek? Itt van az idő, most kell cselekedni!”

De az erdélyi nemesség éppen a tömegek cselekvésétől, a népmozgalmaktól rettegett a legjobban. „Sehol a világon demonstratiók úgy nem imponálnak mint nálunk, nemességnak úgy mint parasztnak. Csak a székelyekre ne agitálnának” — írja br. Jósika Samu gróf Teleki erdélyi kormányzónak ezekben a napokban.

Az erdélyi parasztság nemzetiségre való tekintet nélkül gyűlölte az elavult jobbágyszármazékot, az egész nemességet, s megelégtelve a taktikázást, a nyílt cselekvés, a robot és jobbágyszolgáltatások megtagadásának, a korábban elrabolt úrbéri földek visszafoglalásának útjára lépett.

Ilyen hangulatban került sor április 30-án az első, majd május 15—17-én a második balázsfalvi gyűlésre. Köztudomású, hogy a gyűlésen részt vett mintegy 40 000 paraszt (köztük számos magyar) hatalmas lelkesedéssel fogadta a Simion Bărnuţiu szerkesztette programot. Az események közismertek, az Avram Iancu vezette felkelés megértése végett azonban mégis tisztáznunk kell egyet s mást.

Mindenekelőtt megerősödött a parasztek harca földesuraik ellen. Az erdélyi nemesség politikája viszont még tovább élezte az ellentéteket, jóllehet a románság közben a helyzet előnyeit felismerő Bécs politikája felé közeledett. A császári reakció nagyszerű taktikai érzékkel használta ki a parasztmozgalmakat a nemzeti ellentétek szítására is. Nem szabad felednünk, hogy a többségében román parasztsággal szemben a magyar nemesség karhatalma állt. Még ha el is túlozzák egyesek a szerencsétlen mihálcfalvi sortűz jelentőségét, mégis figyelembe kell vennünk azt a ravasz manőverezést, amellyel a reakció székely nemzetőröket uszítja a földfogláló román parasztekra.

Az erdélyi országgyűlés a helyzet komolyságából adódóan végül is elfogadja a jobbágyszabályozást, de megszavazza az uniót, s nem veszi figyelembe a románok követeléseit. Ezt követi Teleki kormányzónak a szebeni Román Nemzeti Komitét feloszlató rendelete, ami tovább élezi a nemzeti ellentéteket. A kor hangulatára derít fényt számos korabeli feljegyzés, emlékirat. „Gondolatom szerint fájdalommal tapasztalom, hogy a nemes magyarság nagy hidegséget mutat a románok kérelme iránt — írja egy korabeli román értelmiségi. — A magyarok jól látják a románok nagy számát, s meggyőződhetnek a szászok mesterkedéséről, melyekkel fiataljainkat megrontani igyekeztek, s arra bírni, hogy a magyarok ellen ütközetre uszítsák a románokat, avval ámitván őket, hogy a magyarok egész román helységeket gyűjtanak fel, s öldösködnek lakóikat. Abból is meggyőződhetnek a nemes magyarok, mily nagy szeretettel és rokonszenvvel viseltetik a románság a magyarok iránt, hogy annyi megkísértett próbák után is a mai napig sem vehették arra a románokat a szászok, hogy tőlök a fegyvert elfogadják, jóllehet min-

dennap erőltetik, ezt pedig azon okból, nehogy kisebb gyanúra is okot szolgáltatassanak, mintha a románok ellenszegülni kívánnának a magyaroknak. S mindezeket a magyarok számba nem vették."

Mi sem mutatja jobban, mint e levél, hogy a császári reakció milyen mesterien használta ki a nemzeti ellentéteket. A szerencsétlen mihálcfalvi sortűz bőven felnagyított híre aztán végleg elmérgesítette a helyzetet. A Román Komité szebeni ülésén a mérsékelt öregek és a nyugtalan fiatalok egymásnak tettek szemrehányást. Az egyik ortodox főpap a fiatalokat hibáztatta a mihálcfalvi eseményekért, mely szerint ezek vezették félre a parasztokat, hogy ne engedelmeskedjenek a felsőbb rendelkezéseknek. Iancu többekkel az ülésterem hátsó részében ült, s e szavakra nyomban felugrott, megragadta az öreg papot, és felelősségre vonta kijelentéséért.

Másnap már Iancu felkereste előbb Simion Bărnuțiu, majd George Barițiu, és kijelentette, összegyűjti fegyveres embereit, s megindítja a felkelést. A szavakat csakhamar tett követte. Iancu felhúzódott a havasokba, s harcostársaival, N. Corcheșel, I. Buteanuval, Simion Balinttal s a többiekkel együtt megkezdte a román parasztok felfegyverzését.

A császári reakció dörzsölhette kezét, elérte valódi célját, Jellasic a magyar forradalom ellen szervezkedett, a szerbek önálló vajdaságot követeltek, Hodzsával az élen a szlovákok is mozgolódtak, s a magyar kormány szerencsétlen nemzetiségi politikájának minden következményét Bécs mesterien használta ki, s közben maga is felkészült a magyar forradalom elleni támadásra.

A magyar kormány azonban e nehéz napokban is ügyetlenül kereste a közeledést az erdélyi románok felé, sőt a híres július 11-i Kossuth-beszéd nyomán meginduló sorozásnak megfelelően elrendelte Erdélyben is 8000 újonc állítását. A szász és román községek azonban be sem engedték a sorozó bizottságot, s ezért Lónán a katonaság ismét a román parasztokra lőtt.

Az ellentétek végképp elmérgesedtek, a falvakon a román parasztság fegyverkezett, a naszódi és orládi román ezredek a császáriak parancsnoksága alatt akcióba léptek, s a Román Nemzeti Komité összehívta a harmadik balázsfalvi gyűlést, melyen Avram Iancu már mintegy 6000 felfegyverzett paraszt kíséretében jelent meg. A több mint kéthetes gyűlés elhatározta az egész erdélyi románság felfegyverzését néptribunok vezetése alatt.

Igy vált a társadalmi és nemzeti kérdés meg nem oldása miatt Erdély polgárháború színterévé. E polgárháború mindkét oldalról súlyos áldozatokat követelt. Így vált vérengzések színterévé egyrészt Szászrégen, másrészt Nagyenyed környéke.

A Puchner tábornok vezette császári támadás kivédésére Agyagfalván a székekelyek Berzenczey László vezetésével október 15-én gyűlésre jöttek össze, de hiába határozzák el a felfegyverzést, a császári erők támadása következtében Háromszék kivételével egész Erdély a császáriak kezébe került.

Közben az Erdélyi Érchegeységben Iancu vezetése alatt komoly román erők gyülekeztek. Bem győztes erdélyi hadjárata nyomán azonban a császári erők mindössze Dévát, Gyulafehérvárt, az aradi és temesvári várat tartották kezükben. A nemzeti kérdés demokratikus megoldásával és kellő taktikával a forradalmi magyar kormány még mindig megtalálhatta volna a kibéküléshez vezető utakat. E tekintetben kezességet jelentett Bem baráti állásfoglalása is a románok iránt. Figyelemre méltóak Bem békülékeny gesztusai. 1849. február 9-én Déván kelt levelében Solomon román prefektusnak nemcsak amnesztiát ígér, hanem egyenesen háláját fejezi ki: „Tudomásomra jutott — olvashatjuk az említett levélből —,

hogy a mostani időkben mint egy fegyelmezetlen néptömeg vezére, ön gondosan ügyelt a rendre s a rémtettek elkerülésére, s ezáltal kiérdemelte annak a környéknek a háláját, amikor arrafelé a legnagyobb szörnyűségek mentek végbe. Ezek folytán a magyar kormány nevében felszólítom, hogy a jövőben is kövessen el mindent a rend és közbiztonság fenntartása érdekében. Emiatt felruházom azon joggal, hogy önálló hadtestet alakítson, amelynek fenntartására a kormány fogja adni a szükséges pénzösszegeket."

Sajnos, Bem reális érzékű politikáját keresztezte Csányi Lászlónak, Kossuth erdélyi kormánybiztosának működése, aki rögtönítélő bíróságok felállításával s a megtorlás fegyverével kívánt érvényt szerezni a magyar kormány tekintélyének. Bem viszont a román—magyar megegyezést nemzetközi vonatkozásában fogta fel, s ezért amnesztiarendeleetének megsértését látta Csányi működésében. Bem békítő törekvéseinek szellemében vette fel a kapcsolatot a Havasalföldről Szebenbe menekült Cezar Bolliackal s az unióbarát szász Anton Kurzeal is. Sajnos, a Csányi—Bem-féle elképzelések közül Kossuth inkább Csányi felé hajlott, s így a Bem diadalmas erdélyi hadjárata nyomán kialakult helyzetet politikailag nem sikerült kiaknázni. A magyar kormányon belül Szemerén és a külföldön diplomatáskodó Teleki Lászlón meg Pulszky Ferencen kívül nem volt olyan politikus, aki a románokkal való megbékélést a teljes nemzeti egyenlőség jegyében vizsgálta volna. Maga Kossuth is a feltétlen megadást erőltette, megfelelő amnesztia biztosítása mellett, a nemzeti autonómiát az alkotmányos szabadságjogok általános biztosításával megoldottnak vélte, s nem ismerte fel az Erdélyben kialakult reális tényt, a román nemzeti mozgalom legfőbb eredményét, a gyakorlatilag megvalósított román közigazgatást, az Avram Iancu vezette felfegyverzett önálló román haderőt.

Márpedig Iancu seregeit, amelyek a gyulafehérvári császári erőkre is támaszkodhattak, csak lazán körülkeríteni tudták, s a pacifikálással megbízott Csutak őrnagy csak kisebb csetepatéig jutott. Csutak felvette ugyan a kapcsolatot a román prefektusokkal, de tárgyalásai során helyzeténél fogva a megadás feltételein kívül egyébre nem szorítkozhatott. Az új helyzetben viszont a román parasztság mindinkább csatlakozott a császáriak korábbi ígéreteiben, s vezetőik is, elsősorban Avram Iancu és Buteanu, keresték a méltányos megegyezést a magyar kormánnyal.

A Debrecenben székelő magyar parlament román képviselői, Al. Buda, Ioan Dragoş és Sigismund Pop is egyengették a tárgyalások felé vezető utat. Kossuth végül is Dragoş belényesi román képviselőt bízta meg, hogy vegye fel a kapcsolatot Avram Iancuval; április 19-én Brádról találkozót kért Iancutól. Iancu Dragoş levelének vétele után Abrudbányán személyesen is találkozott Dragoşsal, és átvette tőle Kossuth levelét.

Soha a forradalom alatt kedvezőbb feltételek nem voltak a megegyezésre, mint ekkor. A tárgyalásokat mind Iancu, mind közvetlen harcostársai, Buteanu, Dobra, Vlăduţiu helyeselték, s ezt a május 5-én tartott topánfalvi népgyűlés is elfogadta.

A béketárgyalások csakhamar megghiúsultak Hatvani Imre őrnagy meggon-dolatlan abrudbányai támadásának következtében, s kirobbant a testvérharc. Hatvani támadásának következtében az elfajuló harcok során odaveszett Abrudbánya és Verespatak polgári lakosságának zöme is, ugyanakkor a csúfosan megfutamított Hatvani bosszúból agyonlövete Dobrát, Józászhelyen pedig felakasztatta a román—magyar megbékélés legfőbb szószólóját, Buteanut.

Minden valamirevaló magyar történész elítélte Hatvani esztelen és semmivel sem indokolható cselekedetét. Tragikus végű támadása nemcsak megghiúsította a Iancu- és Kossuth-féle tárgyalásokat, de a forradalom legszerencsétlenebb napjait zúdította a vidék lakosságára, s politikailag a harcok tragikumán túlmenően a legsúlyosabb következményekkel járt, mert a császári erőkben korábban csatlakozott román parasztság és vezetői akarva, nem akarva a császári—cári erők szövetségének uszályában maradtak.

A hadügyminisztérium mit sem tudott Hatvani „örült csínyéről“, ahogyan Gelich tábornok nevezi emlékirataiban, sőt ellenzett mindenféle katonai akciót a tárgyalások alatt. Klapka ideiglenes hadügyminiszter, amikor az ügyről jelentést kapott, haragra lobbant és felkiáltott: „Azonnal parancsot kell küldeni Nagyváradra, hogy Hatvanit vasban küldjék ide. A semmirevalót azonnal főbe lövötem.“ Lefogatása után Hatvanitól azonnal jelentést kért, mely tele volt bombasztikus, felelőtlen kimagyarázkodással.

A Hatvani-féle támadás gátat vetett minden további békülési kísérletnek, mert teljes bizalmatlanságot keltett. Midőn Kemény Farkas június elején, sikertelen támadása után újabb béketárgyalásokat javasolt, Iancu válasza már csak egyértelmű lehetett: „Köztünk csak a fegyver dönthet.“

Kemény békekeresése érthetően zárt ajtókra talált, s a tovább erőltetett harcoknak újabb tragédia vetett véget. A pacifikálást erőltető magyar erők vereséget szenvedtek, s hősi halált halt a márciusi fiatalok lelkes szószólója, Iancu tisztelője, Vasvári Pál.

Az oroszok betörése és elönyomulása azonban új helyzetet teremtett. Avram Iancu világosan látta már az egymással szövetkezett császári—cári ellenforradalom következményeit Magyarország és Erdély valamennyi népére nézve. Midőn Simonffy ezredes Vaskóhról meleg hangú levelében a tárgyalások folytatásának lehetőségét keresi, Iancu hasonló tónusban válaszol: „Higgyétek el, testvérek, hogy mi nagyon világosan látjuk, és nagyon világosan hisszük, hogy ebben a két testvérhazában a magyar nem beszélhet létről és jövőről a román nélkül, s a román sem a magyar nélkül... Mindkét oldalról látjuk, hogy a veszedelem közelről fenyeget bennünket, és mégsem tudunk megegyezni. [...] még agóniánkban sem tudunk közelebről értekezni. Higgyék azonban, uraim, hogy felkelésünk nem Ausztria ámítására következett be (mint ahogyan Önök tévesen vannak értesülve), hanem felkeltett bennünket politikai nemzetiségünk el nem ismerése, az erdélyi magyar feudálisok és arisztokraták zsarnokságai és barbárságai...“

Nicolae Bălcescu, a lánglelkű forradalmár maga is mindent megtesz a közeledésért, egyengeti a tárgyalások útját a magyar forradalmi kormány és Iancu között. 1849. augusztus 3-án Iancu maga is semlegességet és fegyvernyugvást ígér a magyar kormány békeajánlatára. „A magyar kormány Bălcescu, a román emigráció megbízottja útján hozzánk juttatott békeajánlatát illetőleg sajnálkozásunkat kell kifejeznünk amiatt, hogy a jelenlegi körülmények között nem tárgyalhatjuk meg magyar testvéreinkkel a béke helyreállítását — írja Iancu. — A helyzet nagyon kritikus — folytatja a továbbiakban. — A magyar hadsereg távolodik, az oroszok hadereje pedig közeledik. Azután pedig nagyon nehéz volna, és időt venne igénybe, míg meggyőznék a népet, hogy megbékéljen önökkel. Mégis, hogy meggyőzzük önöket a magyar nemzet iránt táplált testvéri érzületről, elhatároztuk, hogy e harcok egész ideje alatt semlegesek maradunk a magyar hadsereggel szemben, mi nem támadjuk meg, csak védekezni fogunk, ha minket támadás érne a részükről. Reméljük, hogy ezt a semlegességet respektálni fogja mind a magyar kormány, mind hadseregének vezetői.“

A Bálcescu-féle békítési akció maga is siettette a forradalmi magyar kormány nemzetiségi politikájának megváltoztatását. Maga Szemere miniszterelnök nyújtja be a magyar parlamentnek a nemzetiségi törvényt, az elsőt a maga nevében Európában, s ennek szellemében Szegeden végül is megszületik a „Projet de pacification“ és egy egyezmény a román légió felállítására.

A magyar kormány már Aradon székel, s Görgey Világos alatt kívánja összpontosítani erőit, hogy beékelve magát Haynau és Rüdiger közé, megkísérelje a lehetetlent. Bem Erdélyből menekül, Petőfi is elesett már, mikor Eftimie Murgu személyesen siet Iancu táborába, hogy hírül vigye a szegedi egyezményt. De ekkor már késő. 1849. augusztus 13-án Világos és Szöllös között Görgey hadtestje harc nélkül gúlába rakja fegyvereit. Pár nap alatt a császári és cári erők úrrá lesznek egész Erdélyen és Magyarországon egyaránt.

A nacionalizmus szította testvérharc igazi okát és magyarázatát a későbbi polgári történetírás nemegyszer félremagyarázta, s ez maga is hozzájárult a légkör mérgezéséhez. De 1848—1849 egyben tanulság is. Vasvári, Petőfi, Buteanu, Dobra, Dragoş s a jó szándékú forradalmárok áldozata mindenképpen tanulságot kell hogy szolgáltatson a jövőnek is.

*

A forradalom leverése után az alig 25 éves román főparancsnok mint a császári—cári erők szövetségese tekinthetett törekvéseinek megvalósítása elé. A dilemma rendkívüli élességgel vetődött fel. Iancu sohasem bízott a bécsi udvar ígéreteiben, s már a március 4-i császári alkotmány világosan megmutatta, hogy Bécs nem törekszik a román nemzeti követelések teljesítésére. A Şaguna vezette román küldöttség sem tudott pusztá ígéreteknél többet elérni Bécsben. Közben a Iancu—Kossuth-féle tárgyalások megfelelő ürügyet szolgáltatottak Bécs számára, hogy a forradalom leverése után felszámolja a Iancu vezette mozgalmat. Haynaunak sikerült a románok lefegyverzése. A Iancu parancsnoksága alatt levő zarándi erők vonakodtak a fegyvert letenni. Iancu és Bécs között a konfliktus egyre erőteljesebben jelentkezett. Iancu bécsi útja sikertelenül végződött, s a balázsfalvi program nemzeti követeléseinek teljesítését Bécs előbb csak halogatta, majd nyíltan megtagadta.

Iancu csalódása és belső dilemmája most már teljessé válik. Visszavonul havasi népének körébe, s mint a parasztok legelőperének védelmezője, utolsó szalmaszálként, teljes belső meghasonlással eleget tesz barátai unszolásának, hogy még egyszer megnyerje a császár bizalmát a románok iránt.

Ferenc József erdélyi útja alkalmával a Mócvidéken mindenütt maga Iancu szervezi a császár fogadtatását, kiváló szervezőképességével és a néptömegre gyakorolt befolyásával valóságos ünnepi körmenetet biztosít a császárnak, ő maga azonban mindvégig kerüli a személyes találkozást. Forradalmi eszméinek és a császári erőkkel való szövetkezésének ellentmondásai közepette még egyszer megkísérli lojális ráhatással a császár engedékenységet megnyerni a román kérdésben. A bizalmatlanság és gyanakvás azonban mindenre rányomja bélyegét. Iancu nem hajlandó a személyes találkozásra, erre korábbi rideg bécsi fogadtatása, majd a fővárosból történt kiutasítása miatt minden oka megvolt.

Iancu tartózkodása, a császári kitüntetés visszautasítása most már nyílt okot szolgáltatott a császári abszolutizmus számára, hogy Iancut végképpen félreállítsa. Megindul ellene az intrikasorozat. 1852. augusztus 17-én letartóztatják, és csendőrszuronyok között Gyulafehérvárra kísérik. Pár napi fogvatartása alatt durván bántalmazzák, s ez megadja a végső lökést a teljes lelki és testi összeomlás felé.

1872 szeptemberében Tebeán (Cebén), Horea tölgyfája alatt helyezik örök nyugalomra.

Üstökösszerű élete nagy tanulság. Tiszta szándékának, forradalmi elveinek, ragyogó szervezőképességének nem kedvezett kora ellentmondásokkal tele világa. Akarata ellenére egy olyan szövetségben küzdött népe jogaiért, mely távol állott egész gondolkörétől. Valójában a márciusi fiatalok forradalmisága jellemezte. Szíve, lelke mélyén a magyar forradalom felé közeledett, de 1848 nemzeti szabadságeszméi s népe iránt érzett szeretete tragikus dilemma elé állította, Bálcescu viszont megfogalmazta a kiutat: „...a nemzeti szabadság nem jöhet a császári udvaroktól s az elnyomók és uralkodók könyörületéből, csakis az összes románok szoros szövetségéből, valamennyiük felemelkedéséből, szoros szövetségben az összes elnyomott népekkel.”

Arkossy István: Ballada

ÍTÉLET NINCS

Ez az ifjúság talán tudja, mi a dolga. A dolgát szó szerint gondolja (mindent szó szerint gondol). Ezért a dolgát megpróbálja kézzelfoghatóvá tenni (szereti a kézzelfogható dolgokat). Eközben kiderül, hogy mégsem egészen tudja, mi a dolga. Vagyis, hogy csak általában tudja. Elvontan. Az elvontság szintjén maradni pedig — fegyverletétel.

Ez az ifjúság, ha módja van rá, nem vallomásos. Számára, ha csak lehet, nem vallani való a nemzetiségi sors, hanem konkrét tennivaló. Vannak korok, mikor az is tett, ha az ember kérdez. Tennivalóit kérdezi.

Ennek az ifjúságnak ez a társadalmi rendszer nem reveláció. Kérdezi tehát, hogy miért nem az. Kérdezi, mi következik ebből. Kérdezi helyzetéből adódó nemzetiségi alternatíváit. Körüljárja tételezett szabadságát. Megnézi, mi a feltétele annak, hogy érdemben tudjon cselekedni. Megpróbál szembenézni tetteinek erkölcsi-politikai konzekvenciáival.

Megpróbál jó alternatívát választani. Megnézi, miért nem elég ehhez a csak erkölcsi kiindulópont. Megnézi, miért használhatatlanok az üdvtanok, s az egyoldalú magatartás-kultusz miért utópia. Rájön, hogy gyakorlati világnézet nélkül minden világmegváltó szándék utópia.

Megnézi, hogyan tudná a világnézetét gyakorlativá tenni. Megpróbálja a világot nagy szavakból kisebbekbe öltöztetni. Felismeri, hogy ehhez eszményeit ki kellene szabadítania közhelyszerűségükből. Utánagondol, lehetséges-e ez. Megnézi, hogyan kerülhető el, hogy közhellyel közhelyet, elvontsággal elvontságot állítson szembe. Megpróbálja lementszeni magát kamaszkorának egyoldalúságáról, türelmetlenségéről, kategorikus mindent-akarásról. Ez a művelet azért fájdalmas, mert nem lehet tökéletes. Ha tökéletesen sikerülne, ez az ifjúság (és bármelyik) önmagáról metsződne le.

Megnézi tehát, ér-e valamit önmagához hű elégedetlensége. Mire jó elvontsága. Mire radikalizmusa. Megnézi, mindezt milyen cél szolgálatába állíthatja. Megnézi, mi a beilleszkedés ára. Mérlegel. Mérlegelés közben nem közönyös, csak mélyhűtött. (Megnézi, miért az.)

Ezt az ifjúságot talán nem érdemes realizmusra inteni. Amíg kívül áll rajta, úgyis megalkuvásnak nézi. Miután meg beilleszkedett, úgyis realista. Ezért van, hogy intelmeket is csak önmagától fogad el. Hanem azért mégis odafigyel, ha hozzá szólnak. Megnézi, miért szólnak hozzá. Megnézi, deklarációkat várnak-e tőle, vagy „minden fennálló kíméletlen kritikáját”, azaz pozitív meghaladását.

Méltányolja Balogh Edgár önmagához való félelmetes őszinteségét.* De megnézi, miért kell közismert általánosságokat is mondania annak, aki tudja, mikor mond közismert általánosságokat. Látja a közhelyek kétértelműségét. Látja a dupla-fenekű fogalmak karrierjét. Szeretne elszakadni tőlük.

Ezért megpróbálja saját céljai szolgálatába állítani a közhelyek iránti félelmetes őszinteséget. Megpróbálja a világ dolgaira is kiterjeszteni. Ezzel talán meg-

* Balogh Edgár: Intelmek. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1972.

szüntetheti a félelmetességét. Az őszinteség kiterjesztése olyan mértékben sikerül neki, amilyen mértékben meg tudja haladni Balogh Edgár boldogság-felfogását. Megnézi tehát, fél keze ujjain „kipengethető-e a boldogság tízparancsolata”. Úgy találja, nem. Úgy találja, a cselekvéshez a boldogság és boldogtalanság egyaránt hozzátartozik.

Ez az ifjúság következőképp nem tudja követni a Balogh Edgár-i értelemben vett optimizmust. Természetéhez az áll közelebb, hogy az eredmények mellett főként a lehetőségeket figyelje. Hogy konkrét kritikái, vagyis gyakorlati *nem-et* tudjon mondani az egyszer már túlhaladott *igen-re*.

Megnézi tehát a konkrét kritika értelmét. Megtanulja úgy birtokba venni a tagadást, hogy azzal is a munkáshatalmat erősítse. Ehhez meg kell ismerkednie a hatalom szerkezetével. Meg kell ismerkednie a hatalom szerkezetváltozásaival. Tudnia kell, ki dönt, kinek az érdekében. Meg kell ismerkednie a hatalom intézményeivel. Meg kell tanulnia kritikusan élni velük. Megnézi, a birtokbavételnek ez az igénye átsapthat-e anarchiába. Ugyanakkor kétségbe vonja, hogy a forradalom megtartása könnyebb a forradalom kivívásánál.

Ha ez az ifjúság nem ismeri önmagát mint ifjúságot, könnyen abba a hibába eshet (esik is), hogy a meglévő mítoszokat elutasítva, önmagából farag mítoszt. Ezért megpróbálja kiismerni önmagát. Számba veszi a nemzedéki önismeret akadályait. Megpróbálja befogni önmaga sokféleségét és önmaga másféleségét. Saját bőrén tapasztalja, hogy ez az ifjúság társadalmi és erkölcsi rétegződésében nem az, akit Balogh Edgár az *Intelmekben* megszólít. Megnézi, miért nem az. Miben sokrétűbb és miben ellentmondásosabb. Ennek felméréséhez szembe kell néznie az *Intelmekben* nem említett kudarcaival. Megnézi, hogyan rétegzik saját kudarcai. Problémái között első helyre a pályaválasztást teszi (az *Intelmek* erről sem szól). Megnézi, hogyan függ ez össze bizonyos életeszmények válságával. Megnézi, mennyit nyom ebben a válságban az örökölt eszmények elvontsága. Ezen belül mennyit a közösségi eszményeké. És mennyit önmaga megvalósításának konkrét munkahelyi, iskolai, ifjúsági szervezeti kudarcai.

Megnézi, mi a lényege az új nevelés- és ifjúságpolitikának. Egyáltalán lehet-e újból újat teremteni. Megnézi, van-e ebbe beleszólása. Kérdezi, van-e sajátos köze az ifjúság közösségi integrációjának a Balogh Edgár megfogalmazta ifjúsági-nemzetiségi szerepvállaláshoz. Úgy találja, van.

Megpróbálja saját nyelvére lefordítani Balogh Edgár ifjúsági vállalkozásait. Vagyis továbbgondolni a közösségi beilleszkedés felsőbbrendűségét az egyéni felszívódással szemben. Megnézni, vannak-e az ifjúsági önszervezésnek intézményes keretei. Felderíteni, a meglévő intézmények miért nem elég nyitottak a spontán ifjúsági vállalkozásokhoz.

Megpróbálja elvontságából kibontani a nemzetiségi szerepvállalást. Megpróbálja megtölteni tartalommal a közületi beilleszkedés fogalmát. Szüksége van rá, hogy újraértelmezze Balogh Edgár kettős kapcsolástani elméletét. Tisztázná, mit jelent számára a nemzetiség és mit az államiság.

Megnézi tehát, mit kezdhet a nemzetiségével. Öneszmélését, önmegtartását nem szakíthatja el az országtól, az államtól, amelyben él. Nem közömbös számára tehát, hogy milyen ennek az államnak a hatalmi struktúrája. Fölismeri, nemzetiségi érdeke őt ahhoz az osztályhoz köti, amely a hatalom demokratizálását igényli.

Ez az ifjúság persze szeretne túllépni a demokratizálódásnak azon a fogalmi elvontságán, amely az *Intelmeket* jellemzi. Konkrétabbá szeretné tenni, s ehhez egyszer fel kell ismernie, hogy a demokratizálódás politikai kérdés. De tud-e politizálni? Megtanult-e? Ifjúsági szervezete kialakította-e politikai egyéniségét?

Tudomásul veszi, hogy a döntések nyelve felső szinten az állam nyelve. A politika felső szintjére figyelve, önmagának szegzi tehát a Balogh Edgár-i noszogatást, tudja-e, uralja-e a román nyelvet. Tudja-e az együttélés leckéjét? Tudja-e a többségi nemzet gondolkozásmódjában a sajátosat? Tudja-e történelmében a sajátosat? Tudja-e politikájában a sajátosat?

Ha ezt a sajátosat tökéletesen tudja, felismerheti, hogy a demokratizálódás több, mint politikai kérdés. Megnézi, hogyan válik anyanyelve ennek a többletnek az eszközzé. Megnézi, mi ez a többlet. Megnézi, miért van egyre inkább szüksége rá. Kérdezi, a közömbösség helyett vajon nem a közömbösség lehetőségét kell-e meghaladni. Amire a látszat-demokráciának nincs szüksége, a döntések közvetlen közösségi ellenőrzése vajon nem éppen azon alapul?

Ez az ifjúság tehát megnézi, hogy ez a társadalom milyen mértékben szervezhető valódi közösségekbe. Szemmel tartja a forradalmat, ahogy az a mindennapi életre is kiterjeszkedik. Megnézi, hogyan hat ez vissza az alsó szintű politikára. Felteszi azokat a kérdéseket, amelyeket Balogh Edgár nem tett fel.

Megpróbál a nemzetiség valóságával úgy szembenézni, hogy a kettős kapcsoláson belül differenciálni tudjon. Megpróbál kilépni a provincializmusból. Megpróbálja a nemzetiségi közéletet nem csupán az irodalomra korlátozni. Nemzetiségi létének problémáit nyilvánossá teszi. Megnézi, milyen feltételei vannak ennek. Elgondolja lehetséges gazdasági, tudományos, filozófiai fórumait.

Kérdezi, vajon ugyanaz-e a kettős kapcsolat formája Sepsiszentgyörgyön vagy Kolozsváron, Aradon vagy Ploiești-en. Vajon nem kellene az általánosságon belül tudatosítani az iparosodást, városiasodást, a vízszintes és függőleges társadalmi mozgásoknak a legutolsó falutól a fővárosig terjedő konzekvenciáit? Kérdezi, mit jelent egy szétszórta, társadalmilag mozgékonyabb nemzetiség életében a tömegkommunikáció Szatmáron, Hargita megyében vagy Bukarestben.

Hazafiságát ennél fogva képtelen egyszerű szerkezetként értelmezni. A hazafiság elvesztette számára tetszetős egyszerűségét. Küszködik tehát korszerű megfogalmazásával. Bonyolultabban éli át, így teszi emberibbé.

Van-e ennek az ifjúságnak elfogulatlan emberismerete?

Olyan kérdés ez, melyhez össze kell gyűjtenie magatartás-eszményeit. El kell igazodnia köztük. Átveszi tehát örökségét: egyfelől a minden helyzetben büszke „nehéz embert”. Másfelől a mindig talpra eső, a szükséges „kompromisszumot” mindig megtaláló „réalpolitikust”. S e kettő közti átmeneteket, melyek osztódással szaporodnak.

Melyiket válassza? Úgy érzi, minden morzsányi eszményre szüksége van. Megnézi, miért. Megnézi, a különböző egyéniségtípusok kifejlődése miatt következménye és miért feltétele a demokratizálódásnak. Lehet-e a marxizmuson belüli eszmény-pluralizmus az emberi szabadság mértéke?

Örökségében mindig vállalja a román néppel való együttélés eszményét is, melyet Balogh Edgár életútja képvisel. Megnézi, mi az hogy fantasztika. Megnézi, mi az hogy realista. Megnézi, van-e ilyen a valóságban. Balogh Edgárt képzeletben az ő „tintás” kínpadjára vonja. Kérdezi, prométheuszi magatartás-e a „nem-igaz-hogy-semmit-sem-lehet-csinálni”. Megpróbál a Főnix madártól főnix-madárságot tanulni. Ez a madár, ha megfosztják mítoszától (tollától), nem repül. Ez lépeget, vagy két lábon ugrál. De poraiból mindig föltámad.

Ez az ifjúság azonban új életformát kereső mozgalmában hogyan találkozhat Balogh Edgár életútjával? Ez az ifjúság Balogh Edgár egyéniség- és közösség-programját legfeljebb az *Intelmek*ből ismerheti. Megnézi, az *Intelmek* egy életút

tanulása helyett miért a nemzetiségi népszolgálat és a hatalomellenes anarchia, a gyökértelen kozmopolitizmus végétét kínálja.

Megnézi, a népszolgálat miért nem dinamikus erkölcsi fogalom. Miért választja vele el Balogh Edgár a nevelésre hivatottakat a nevelendőktől, az értelmiségi ifjúságot a néptől.

Ezt az ifjúságot fenyelezi, ha azt kérdezik tőle, jól sáfarkodik-e hagyományaival. Kérdezi, mik azok. Kérdezi, hol keresse őket. Megpróbálja feltölteni közösségi önismeretének elvont csontvázát. Múltját apránként gyűjti össze akkor is, ha nem segít neki senki ebben. Nem mindenkit sikerül megszólaltatnia. Nem mindenkihez találja meg a kulcsot.

Ez az ifjúság Balogh Edgár *Intelmek*jét is megpróbálja annak venni, ami. Megnézi, miért tűnhet benne a féltés leckéztetésnek. Kutatja az *Intelmek* megszületésének titkát. Kutatja hatásának titkát. Megtalálja továbbgondolhatóságában. Kutatja hatástalansága titkát. Fogalmilag szétboncolja, nyelvileg kizsigereli az *Intelmek*et. Elfogadja mint kihívást, holott tisztában van vele, ez a „röpirat“ épp az „egyenest beszéd“, a „tárgyilag-fogalmazás“ Balogh Edgár-i stíluseszményének marad sok mindenben alatta. Keresi a szónoklástartás megbicsaklás okát. Keresi az *Intelmek* helyét egy magatartás történetében. Elfogadja élő hagyomány helyett rá való utalásnak, étellel teli tanulás helyett egy magatartás-program vázának. Megnézi, miért van ez így. Megnézi, megelégedhet-e ennyivel.

Ez az ifjúság nyilván egyszerre az és nem az, akit Balogh Edgár maga fölé helyez (bizonyára érdemtelenül) és szembe dicsér (bizonyára helytelenül). A dicséret rossz kihívás. Ennek az ifjúságnak nem dicséretre, hanem önismeretre van szüksége. Lesz-e önismerete? Volt-e? Kaphat-e megnyugvást, hogy örökségként átnyújtott életét nem élte hiába? Számíthat-e hívekre öregségében? Elfelejtethi-e olykori magányosságát?

Pereiben a végső döntést éppúgy a nála fiatalabbaktól várja (fogja remélni), mint Balogh Edgár az *Intelmek*ben.

A végső döntés azonban elmarad. Ítélet csak az *Intelmek* ügyében van. Balogh Edgáréval közös lelkiismereti pörünk végtelen.

Sütő Béla (Vargyas):
Kazetta

AZ ELIDEGENEDÉS KÉRDÉSE FICHTÉTŐL MARXIG

Ha meg akarjuk határozni az embert, a minden más lényeket magában foglaló lényeg megragadására irányuló törekvésünkben az emberi lény alfájának és ómegájának az ALKOTÓKÉSZSÉGET tekinthetnők.

Az ember az egyetlen lény, aki a világ valódi és igazi teremőjeként lép fel. Egyedül az ember az, aki önmaga és a természet közé iktatja saját énjét, aki minőségileg más módon közvetíti saját viszonyulását a környező világhoz.

E közvetítés lényeges láncszeme kétségkívül az eszmény. Az eszmény az alkotás fő támpontja, a kezdeményező készség alapvető területe; itt található a világteremtő magatartás különleges laboratóriumai. Szellemiségében az ember az eszmék nyelvére fordítja le a dolgok nyelvét. Itt készül az ember belső világa: emberivé transzponálódik, ami rajta kívül van, itt az ember önmagában tükrözi vissza ellentétét, és önmagában tükrözi vissza önmagát. A bennünk tükröződő világ egyszerre az és már nem az a világ, mint amelyet magunkba fogadtunk, mint amely cselekvésünk tárgya. Az eszmék világa a tükröződés, az önkifejezés világaként, a gondolkodás változásának termékeként viszonylagos függetlenséget vív ki magának, megteremti önnön létezési, mozgási, megvalósulási módját.

Felmérhetetlen ennek az univerzumnak a gazdagsága, szélessége és mélysége. A szellem világa minden síkon a végtelenből a végtelenbe tart.

Az ember önmegvalósításának, ereje kinyilvánításának és megcsillogtatásának elsőrendű területe a tudat. A tudat univerzumában a tudományos felfedezés, a költői művesség, a filozófiai szemlélet formába öntése, az erkölcsi alapelvek kidolgozása, a politikai vezetés irányvonalának lefektetése mind az alkotókészség alapvető mozzanatai.

Az eszmék világa, megnyilvánulási formáinak és termékeinek gazdag skálájával nem önmagába zárt világ. Nem monász-univerzum, melynek nem nyílnak ablakai a külvilágra, melynek nincsenek kapcsolatai a rajta kívül álló dolgokkal. Az eszmék világa mint magában- és magáértvaló csak annyiban létezhet, amennyiben mint más-ban és más-számára-való is létezik.

Hogy ahhoz a másvalamihez eljusson, ez a világ objektiválódik, és az alkotás egy másik nemében, az objektivációs értékek rendszerében ölt testet. Ezek az értékek hivatottak kielégíteni az ember anyagi szükségleteit vagy az emberi szellemet táplálni. Ez az alkotó-objektiváció a szellemi univerzumból indul ki, és arra támaszkodik mintegy a szellemi tevékenység végtermékeként.

Egy adott gondolat ahhoz, hogy tényleges alkotássá váljék, nem maradhat meg a szellem világában. Ilyen vagy olyan úton ki kell belőle törnie, valamilyen érzékelhető mezben meg kell jelennie, s közlekednie kell az emberek között, az emberek javára.

Bármely alkotótevékenység e két síkja, a lényegileg szubjektív és lényegileg objektív mozzanat között szoros egység áll fenn. A szubjektiváció és objektiváció kölcsönösen feltételezi és meghatározza egymást.

Egységük keretén belül az elméleti és a gyakorlati oldal állandóan helyet és szerepet cserél az elsődlegesség szempontjából. Az eszmék genezise, megvalósítása, az ember és társadalom életében betöltött átfogó szerepe szempontjából a cselekvésben tárgyasuló gyakorlati alkotás az elsődleges. Abban az értelemben viszont, hogy amint azt Marxtól tudjuk, minden objektívációs alkotásnak át kell lépnie a tudat küszöbét, és meg kell járnia a tudat laboratóriumait — a gondolkodásban szubjektíválódó és idealizálódó szellemi teremtés marad az alapvető. A cselekvés, a gyakorlat az eszméből keletkezik, az eszmében talál támaszra. A gondolkodás felvázolja a valóságot, melyet az ember a saját érdekeinek megfelelően teremt meg.

Az emberi alkotókészség termékei, tekintettel az alkotókészség sokféle megnyilvánulására, az ember és az embernek a világhoz való viszonya szempontjából különböző következményekkel járnak. Visszhangjuk attól függ, hogy az ember milyen módon fogja fel a lényegét, miként értelmezi saját létét, hogyan értékeli viszonyát a világhoz, miként ítéli meg erejét és gyengéit.

Ilyen összefüggésben ezek a következmények két alapvető és ellentétes koordinátán helyezkednek el.

Egyik az emberi *önmegvalósítás*, melynek során az ember kinyilvánítja fel-sőbbrendűségét a világegyetem e sarkában. Ebbe az irányba haladva kiterjed és elmélyül a megismerés, ebbe az irányba haladva lesz egyre nagyobb az ember átalakító ereje. Ez a tengely az, amely az általános szabadság, az általános sikertudat felé tör. Ebbe az irányba indul el a *prométheuszi ember*.

Az önmegvalósítás következményei mellett vagy pontosabban az önmegvalósításban és az önmegvalósítás által nyilvánul meg az emberi *tagadás* is. Az ember saját korlátainak és tehetetlenségének világába zuhan, a „*mindent-sohasem-tudhatok*”, a „*bármit-sohasem-tehetek*” feltételei közé. Az emberi alkotás örök kísé-rője a beteljesületlenség és a sikertelenség. Az emberi sorsnak mindig van egy *szisziphoszi* iránya is.

Bármennyire antagonisztikusnak tűnnek is ezek a tendenciák, azért együtt tudnak élni az emberben. Összefonódnak az ember cselekvésében, együtt jellemzik az emberi sorsot, s abban is találkoznak, ahogy az ember saját alkotásait megítéli, visszhangjukat mérlegeli.

Ez a különös és finom dialektika már régóta foglalkoztatja a filozófiai gondolkodást. Honnan az állítás és tagadás mozaik-dinamikája, az optimizmus és pesz-szimizmus szövetsége? Miféle viszony van az ember ereje és gyengesége között, a lelkesedés miért csap át egyénre és történelemre egyaránt jellemző módon csüg-gedésbe? Honnan az emelkedettség és ugyanakkor a mély levertség? Hogyan ta-lálkozhat az emberben és a társadalomban Prométheusz Szisziphosszal és Szi-sziphosz Prométheusszal? Jó ideje vannak eszmék, melyek az ember önmeg-valósítását, saját lényegéhez való közeledését ragadják meg, s kiemelik, hogy az ember a természet és a történelem hatalombavétele útján válik emberré úgy, hogy *uralma alá hajtja tevékenységének produktumait*. Ugyanakkor jó ideje vannak olyan eszmék is, melyek fordított alárendeltséget tudatosítanak, azt, hogy az em-bert saját termékei is elnyomhatják, hogy az ember eltávolodhat saját lényegétől, vagyis az *ember elidegenedhet*. Alkotásaiban az ember nemcsak úr, de rabszolga is, nemcsak megvalósítja, de meg is tagadja önmagát. Nem elég, hogy letépt ma-gáról a természeti és társadalmi törvényszerűségek rabláncát, de el is indul a megismerés „fehér foltjai” felé, amit nem vett még birtokba a gyakorlat, s közben olyan világba téved, melyben többé nem szabad, melynek többé nem ura, mely visszarántja őt — legalábbis egy időre — a szabadságnélküliség állapotába.

A történelem során a legkülönbébb filozófiai alapokról próbálták ezeket a kérdéseket többé vagy kevésbé világosan felvetni, a megoldásokat többé vagy kevésbé világosan megfogalmazni, az eredményeket többé vagy kevésbé pontosan megjelölni. E sokféleség ellenére az említett gazdag kérdéskör az ún. „elidegenedés” történelmi kérdése körül forog.

*

Ha a kérdés bizonyos vonatkozásai ilyen vagy olyan formában már régóta a filozófiai érdeklődés sodrába kerültek is, az elidegenedés tudatos elemzését a klasszikus német filozófia tűzte napirendre. Fichte, Hegel és Feuerbach óta az elidegenedés gyakran visszatérő téma. Ettől kezdve a filozófiai irányzatok többségét nem egyebek közt vagy mellékesen, hanem frontálisan és lényegileg foglalkoztatja ez a kérdés.

Fichte művében az elidegenedés gondolat szervesen kapcsolódik a szubjektív *én*-nek mint legfelső alapelvnek, alapvető aktusnak a felfogási módjához. A szubjektív *én*, abban és azzal, hogy megnyilvánul, állítja és ezzel egyidőben tagadja is önmagát. Az *én* állítása jelenti a *nem-én* megszületését is. Az *én* azzal, hogy érvényre jut, létrehozza ellentétét, s ezáltal kijelöli alapvető korlátait. Az *én* a *nem-én*-ben idegenedik el, ellentétében önmagát írja körül és határozza meg, önmagát tagadva jut érvényre. Az *én* tárgyiasulása a *nem-én*-ben a fichtei idealizmus misztifikált elidegenedése.

Az elidegenedés fichtei fejtegetésében van néhány mozzanat, amely némiképp figyelmet érdemel. Mindenekelőtt annak a sugalmazásáról van szó, hogy dialektikus egység áll fenn egyfelől a szubjektivitás, másfelől az objektivitás mint az elidegenedés alapja között. A szellem nem működhet önmagába zártan, alapvető aktusa, hogy kilép önmagából, átalakul a külső világban cselekvően ható erővé. Másodsorban arról a gondolatról van szó, hogy az alkotótevékenység kiváltképpen tárgyiasulás, vagyis egyszerre állítás és tagadás, a lényeg megnyilvánulása és annak megváltozása, melynek során a szellem magára talál, és ugyanakkor elveszti önmagát.

Az elidegenedés filozófiáját megalapozó fichtei gondolatok kifejezetten szubjektivisták szemléletben gyökereznek. Erre vezethető vissza, hogy Fichte a természetet és a történelmet nyilvánvalóan spekulatív módon mint egyszerű tárgyiasulást és elidegenedést magyarázza, s ezzel egy sajátosan emberi jelenséget terjeszt ki világméretekre.

Az elidegenedés fichtei értelmezésének egyes mozzanatait átveszi a hegeli filozófia, természetesen magasabb síkon, más, általánosabb elméleti alapokon, és más eszközökkel. Hegel az elidegenedés kérdését tudatosabban és sokrétűbben közelíti meg. Nála az elidegenedés többféle viszony és következmény, többféle tárgyiasulás közös mozzanataként jelentkezik. Először is, és ez az alapvető viszony, az elidegenedést Hegel az ember *világteremtő* aktusához kapcsolja, ezáltal válik ugyanis a természetben külsővé az abszolút szellem. A természet lényegét kifejező objektív és személytelen szellem a természetivé válás folyamatában állítja és tagadja önmagát. A természet itt az eszme hanyatlása, a gondolat eltávolodása önmagától, jelenséggé válás, tárgyiasulás, degradálódás. A természet hipotézisében az abszolút szellem feladja önmagát, elveszti lényegi kiváltságát: szabadságát, a szükségszerűség, a szubsztancialitás, a méltóság mezébe öltözik. A szellem a természetben már nem mozoghat szabadon, börtönbe van vetve. Nincs többé tevékenység, csak nem-tevékenység a szó igazi és sajátos értelmében.

Miközben a szellem önmagából kilép és eltávolodik önmagától, az *elidegenedés alapvető törvénye* kezd működni: minél inkább természet a természet, annál kevésbé szellem a szellem, minél jobban eltávolodott a szellem saját lényegétől, annál mélyebben elidegenedik önmagában önmagától. Az *elidegenedés egyenesen arányos az eszme önmagától való eltávolodásával*.

Ebből a lealacsonyodott és elidegenedett helyzetből az eszme önmagához csak hosszú és gyötrelmes fejlődés útján tér vissza. E fejlődés lépcsőfokai: a szellem „fölemelkedése” a természetből, a szellem történelmi előrehaladása a „szabadságtudatban”, az ember társadalmi fejlődésében.

Az elidegenedés jegeit viselik magukon a szellem önmaga felé történő mozgásának, önmagába való visszatérésének, újult állapotából való kilépésének egyes mozzanatait is. Ezek adott formában és fokon a megsemmisített szellem tevékenységében is megjelennek. Kísérői nemcsak az abszolút szellem abszolút demiurgosának, hanem a relatív szellem relatív teremtvéne, az emberi tevékenység teremtvéne voltának is. Hegel tapintott rá, nyilván spekulatív formában, az ember tudatos tevékenységének kettős következményére. Egyrészt feltárta az önmegvalósítás elégtételét, a felemelkedés örömét, az „uralmi” helyzet, a boldogságtudat momentumait. Másrészt meglátta szintén spekulatív és absztrakt módon a „szolga”-sorsot, a „boldogtalanságtudat” momentumait is. A hegeli szemléletben a szellem önnön produktumának uralma alatt áll, nem tud abszolút módon a magaalkotta természet fölé kerekedni. A természet abszolút leigázásáról csak absztrakt, fantasztikus és illuzórikus értelemben lehet szó, semmiképp sem gyakorlatilag és ténylegesen. A tudatosulás, sőt a tárgyasulás bonyolult folyamatában a szubjektumnak nemcsak elégtételei vannak a történelemben; osztályrésze a vere-ség, a tehetetlenség, a visszaesés, a beletörődés is.

Az elidegenedés kérdésének ilyen irányú felvetésében és megoldásában könnyű ráismerni az objektív idealizmus általános filozófiai alapjaira. A kérdés alkalmazkodni kénytelen az adott filozófiai felfogáshoz, ahhoz erőltették. Ennek az erőltetésnek egyebek mellett az a fő hiányossága, hogy az elidegenedés emberi jelenségét egyetemessé teszi, eltúlozza, misztifikálja, mesterségesen elszakítja embertől és emberiségtől, s a feltételezett abszolút szellem mozgásának egyik tulajdonságává avatja. Az elidegenedés így erőszakoltan követi az abszolút szellem fejlődését a magában-való lététől a másban(természetben)-való léteig, s innen a magán- és magáért-való léteig, s megpróbálja kifejezni az abszolút szellemnek az emberben és az emberiségben, az egyéni és társadalmi tudatban való létezését. Társadalmi fejlődésének lépcsőjén a szellem egymást követő fokozatokon át jut el a filozófia, kiváltképp a hegeli filozófia szintjére. Ezen a szinten lezárul az eszme önmegvalósulása, az eszme önmagára talál, és megbékél önmagával, a világ lényegeként jut önmaga tudatára, mint alapvető és elsődleges egzisztenciális lényeg jelenik meg. Spekulatív metamorfózisok útján az emberi alkotókészség Hegelnél abszolút teremtvéne válik, az emberi cselekedetek tárgyasulása a senki eszméit való-sítja meg a természetben és a történelemben, az emberi elidegenedés kozmikus méreteket ölt. Az ember-modell ily módon a világegyetem modelljévé válik, a világ úgy jelenik meg, mint ami az ember képére és hasonlatosságára teremtvéne.

Az objektív idealizmus misztifikációit bírálva, Feuerbach egészen más összefüggésben veszi fel újra az elidegenedés fonalát. Számára az elidegenedés többé már nem egyetemes, hanem sajátosan emberi jelenség. Létezésének tényleges szférájában ragadja meg és határolja körül az elidegenedést: az emberi világban, szorosabban véve: az emberi tudat világában. A tudat világába helyezett elidege-nedés úgy jelenik meg nála, mint a gondolati tevékenység kizárólagos terméke. Ezt

a jelenséget a tudat egyik megnyilvánulási jegyeként vizsgálva, Feuerbach az elidegenedés egyetlen formájának tulajdonít jelentőséget: a *vallási elidegenedésnek*.

Az ember az Istenben való fantasztikus objektívalódásában önmagától idegenedik el, felmutatva és megsemmisítve önnön lényegét. A feuerbach-i valláskritika alapvető tézise szerint nem az ember az, aki az Isten képére és hasonlóságára teremtdött, hanem éppen ellenkezőleg, az Isten az, aki nem egyéb, mint az ember elidegenedett tükörképe.

Az ember elszakítja önmagától saját lényegi tulajdonságait (a feuerbach-i terminológia szerint: az értelmet, az akaratot, a szívet), mindezt az abszolút rangjára emeli, majd ilyenformán alárendeli őket egy önálló életre keltett lénynak: megalkotja az istenség képét, az Isten illuzórikus személyét.

E fantasztikus alkotásban az ember alapján véve tulajdon vágyait: saját abszolútra, elsőségre, mindentudásra és mindenhatóságra, végső tökéletességre való törekvését ragadja üstökön. Am e törekvésében, erejének ilyen fantasztikus kifejezésében, abban, hogy önmagát teszi meg legfelsőbb lénynak, olyannyira legfelsőbbnek, hogy isten-teremtésre is képes (még ha csak fantasztikusan is!), az ember egyúttal megtagadja önmagát, elidegenedik önmagától, másnak adja el lényegét. Ahelyett, hogy megnőne saját szemében, amiért istent alkotott, amiért önmagát ilyen pompásan tudta kifejezni, elbukik, öncsonkítást, majd öngyilkosságot követ el. És éppen ezen alapul a vallási elidegenedés. Ugyanakkor ez minden elidegenedés alaptörvénye is, nem csoda, hogy Feuerbach különös gondot fordít tárgyalására. Gondolatmenetéből mi az alábbi részt ragadjuk ki: „A vallás az ember *viszálya önmagával*: úgy állítja maga elé Istent, mint önmaga *ellentétét*. Isten *nem* az, ami az *ember* — az ember *nem* az, ami Isten. Isten végtelen, az ember — véges; Isten tökéletes, az ember *nem* az; Isten örökkévaló, az ember — halandó; Isten mindenható, az ember tehetetlen; Isten szent, az ember bűnös. Isten és ember két véglet: Isten az abszolút pozitív, minden valóság összessége, az ember az abszolút negatív, minden semmiség összessége. [...] Istennek és embernek ez az ellentéte, melyből a vallás születik, melyben az ember önmaga létével kerül szembe.“

Ebből is látszik, hogy noha az Isten nem más, mint tulajdon lényegének abszolút rangjára emelt ember, ez az ember furcsa dialektikával önmaga ellentétébe csap át, az önmagával ellentétes pólusra sarkítja lényének nem-jellemzőit. Az Isten mindenéből kifosztotta az embert, az ember semmivé válik. S ha az ember mégis megpróbálja megvalósítani önmagát, ezt nem a saját erejéből teszi. Ott van az Isten, abba kapaszkodik, annak jóindulatáért, mindenható szeretetéért esedezik. Ez is mutatja, mennyire súlyos az ember vallási degradálódása, mennyire eltávolodik a vallásos ember önnön lényegétől. A vallási elidegenedés súlyosabb, mint az elidegenedés bármely más formája. Az ember *lesüllyed* benne, ahelyett, hogy *felemelkedne*, tagadja benne önmagát, ahelyett, hogy állítaná, térdre bukik; ahelyett, hogy folytatná a küzdelmet. Saját fantasztikus teremtményének terhe alatt az ember abszolút módon összeroskad, teljességgel tehetatlenné válik.

Az elidegenedés feuerbach-i vizsgálata véleményünk szerint legalább két vonatkozásban hiányos.

Mindenekelőtt abban, hogy Feuerbach csak egyfajta elidegenedésről, ennek csak egyetlen formájáról beszél. Nem lát ebben a jelenségben semmi általánosan emberit, olyan tényezőt és következményt, ami, különböző mértékben bár, de az ember minden alkotásával együtt jár. Másodsorban Feuerbach szerint az elidegenedés csak a tudaton belül működik, az elidegenedést csakis a tudat megváltoztatásával lehet megszüntetni úgy, hogy lemondunk a vallási szemléletünkről, tehát

egyszerűen változtatunk felfogásunkon és meggyőződésünkön. Az elidegenedés megszüntetésének általános útjai Feuerbachnál csupán ideológiai jellegűek, gyakorlati, átalakító alternatívák ez esetben nem jönnek és nem jöhetnek számításba.

A feuerbachi életmű, minden gyengéje ellenére, e kérdés filozófiai irodalmának ragyogó momentuma, az elidegenedés hegeli és marxi kifejtését összekötő híd. Feuerbach elmélete ebben a vonatkozásban is átmenetet jelent Marxhoz.

*

Marx fejlődésében az elidegenedés kérdése kifejezetten a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban* vetődik fel. Ez az annyira vitatott munka fontos lépésnek tekinthető a marxizmus fejlődésében. Nem a marxizmus csúcsa, de az a fázis, melytől a marxizmus létrejöttének történelmi vizsgálatakor nem lehet eltekinteni.

Az elidegenedés kérdésének marxi kifejtése során találkozunk ugyan olyan elemekkel, melyek hol Hegelt, hol Feuerbachot juttatják eszünkbe, de emellett egész sor egyéni mozzanat található benne. A kérdés filozófiájában a marxista megközelítés ezért nemcsak egy újabb lépcsőfok, de fordulópont és „törésvonal”, ahogyan Althusser mondaná.

Marx abból a tézisből indul ki, hogy az elidegenedés az emberi sors egyik eleme, tehát kimondottan emberi fogalom. Megjelenési formái közül Marx különös figyelmet szentel a *gazdasági elidegenedésnek*. Mi több, Marx a gazdasági elidegenedésben, vagyis az „elidegenült munkában” látja az elidegenedés többi formájának gyökerét és forrását.

Az elidegenült munka mindenekelőtt az önelidegenedés legkézzelfoghatóbb következményeiben, a főbb gazdasági jelenségekben: a magántulajdonban, a pénzben, a munkabérben, a tőkében materializálódik.

A munkában történő elidegenedés elemzése közben Marx az elidegenedés minden mozzanatát és szintjét végigjárja. Elsősorban a „munka termékének” elidegenedéséről van itt szó: a termék eltávolodik attól, aki termeli őt, ellene fordul, felrúgja alárendeltségét. Megváltozik az emberi élet folyamata, a termelőt saját terméke nyomja el a legkülönbözőbb formában.

Az elidegenedés jelensége azonban több, összetettebb ennél. Nemcsak a termék, hanem a termék előállításában a termelési folyamat is elidegenedik, a gazdasági elidegenedés ezt a mozzanatot is magába foglalja. A munka így veszíti el leglényegesebb sajátosságát: ahelyett, hogy állítaná, tagadja az embert, ahelyett, hogy boldogítaná, boldogtalanná teszi, ahelyett, hogy az ember mint nem és egyed magára találna, elveszíti benne önmagát, ahelyett, hogy humanizálná az embert, elemberteleníti. A munka ilyen irányú elemzésében, az emberre gyakorolt meglepő következményeinek kimutatásában Marx nyilván főleg a kapitalista társadalom viszonyait tartotta szem előtt. Ezek között a viszonyok között a magántulajdonban, pénzben, tőkében végbement elidegenedés bizonyos fokig rányomja bélyegét a munkafolyamatra, a munkafolyamat pedig rányomja bélyegét az emberre és az ember alkotókészségére általában. A munkafolyamat elidegenedése lényegibb, rejtettebb, árnyaltabb, nehezebben felfejthető. Bizonyos mértékig erre vezethető vissza a munka termékének elidegenedése, ami a maga rendjén szintén a „munkatevékenység önelidegenüléséből” eredeztethető.

Az elidegenedés e két mozzanata közt igen szoros a viszony. Az egyik létezése feltételezi a másikat, az egyik meghaladása maga után vonja a másik megszüntetését.

Marx a munka elidegenedésének e két szintjéből „levezeti“ a harmadikat is, a legmélyebbet, a legáltalánosabbat: az ember nembeli elidegenedésének szintjét. Rámutat arra, hogy mennyire átfogó ez a jelenség, amely magába fogadja az ember legalapvetőbb viszonyait, az embernek a természethez, valamint az embernek az emberhez való viszonyát: a teljes emberi lényegét.

Az elidegenedés a feje tetejére állítja az ember viszonyát a természethez. A humanizálódást úgy képzelhetnők el, hogy az embernek a természettől való eltávolodásával, a természettel való szembeszegülésével párhuzamosan csak a szellemivé válás, a kulturalizálódás tendenciái jelentkeznek. Az lenne természetes, hogy az ember saját ismerős világában haladjon előre, mely már nem a természet világa, nem a szükségszerűség, nem a méltóság, nem a szubsztancia világa, hanem a szabadságé, az akaraté és a gondolaté. De az elidegenedés, minthogy az a lényege, hogy az embert saját lényegétől távolítja el, fékezi az ember teljes és korlátlan önmegvalósítását, visszajára fordít mindent; az ember nembeli életét az egyéni életnek, ezen belül is az egyén fizikai létfenntartásának rendeli alá. Arra kényszeríti az embert, hogy kiszolgáltatassa a természetnek saját szubsztanciális és energetikai egyensúlyát. Ily módon az elidegenedés, miközben eltávolítja az embert a természettől, iszonyúan közel is sodorja hozzá. Az elidegenedés saját fizikai létehez, egyéni biologikumához közelíti a embert — enélkül nem létezhet lényeg és nembeliség. Az elidegenedés a humanizálódást naturalizálódásba fordítja, míg az elidegenedés megszüntetése során az ember természethez való viszonyában a naturalizálódás a humanizálódásba csap vissza. Eszköz és cél cserél egymással helyet: ahol a természet a célként fellépő nembeliség létezésének eszköze volt, ott az elidegenedés az ember fizikai létfenntartását célá változtatja, a nembeliséget, az ember akaratát, tudatát viszont célból eszközzé, mégpedig az ember fizikai létfenntartásának, természeti voltának eszközévé. Ilyen értelemben írja Marx: „A tudatos élettevékenység különbözteti meg az embert közvetlenül az állati élettevékenységtől. Éppen csak ezáltal nembeli lény az ember. Vagyis éppen csak azért tudatos lény, azaz azért tárgy számára a saját élete, mert nembeli lény. Tevékenysége csak ezért szabad tevékenység. Az elidegenült munka akként fordítja meg ezt a viszonyt, hogy az ember éppen mert tudatos lény, élettevékenységét, *lényegét* csak eszközzé teszi *egzisztenciája* számára.“

Az, hogy az ember a természethez való viszonyában elidegenedik, feltételezi és maga után vonja „az ember embertől való elidegenülését“. „Egyáltalában az a tétel, hogy az embertől elidegenült a nembeli lénye, annyit jelent, hogy egyik ember elidegenült a másiktól, mint ahogy mindegyikük az emberi lényegtől.“

Miért távolodik el az ember az Embertől, miért távolodik el a másik embertől, hogyan lehetséges, hogy az embernek egy másik embertől való elidegenedése ugyanakkor az embernek az Embertől, saját lényegétől való elidegenedése is egyben?

Ha az embertől elidegenedik a terméke, és az embertől eltávolodva fölébe kerekedik annak, aki létrehozta, ha az ember munkatevékenységében is elidegenedik, mert az kényszerítőleg és csonkítólag hat rá, felmerül a kérdés: mivé válik az ember?

Ha éppen az, aki előállítja a lényeges életfeltételeket, aki ezáltal megteremti a humanizálódás lehetőségét, mindebből semmit sem élvez, ez azt jelenti, hogy ő csak egyszerű eszköz mások kezében. „Ha a munka terméke nem a munkásé — írja Marx —, ha az idegen hatalom vele szemben, ez csakis azáltal lehetséges, hogy a munkáson kívül egy másik emberé. Ha tevékenysége a munkás számára kín, akkor másvalaki számára kell élvezetnek és másvalaki örömének

kell lennie. Nem az istenek, nem a természet, csak maga az ember lehet ez az idegen hatalom az ember felett."

Ebben az esetben az elidegenedés, mely egyes gazdasági jelenségek mezébe öltözik, mint amilyen a magántulajdon, munkabér, tőke, kizsákmányolás, oda vezet, hogy egyesek nyomora másokat gazdagít, egyesek semmibevétele mások önmegvalósítását eredményezi. A munkások elembertelenedése lehetővé teszi és meghatározza a tulajdonosok humanizálódását. Egyesek boldogságának az elidegenedésben mások boldogtalansága az ára.

Erre épülnek, ebből erednek a különféle társadalmi ellentmondások. Az ellentmondások létezése gazdasági elidegenedésre, az elidegenedés olyan formáinak jelenlétére utal, melyek az embernek mint egyednek s mint nembeli lénynek az életbevágó létfeltételeit érintik.

Bizonyos közvetítések révén, melyekre ezúttal nem térünk ki, az ember tárgyakhoz fűződő viszonya emberek közti viszonyná válik: az embernek a maga készítette tárgytól való függősége az ember ember általi elnyomását készíti elő. Ez az elnyomás a legiszonyúbb elidegenedés. Megváltozik a szabadságunk és társadalmiságunk — az ember nembeliségének e két legsajátosabb tulajdonsága.

A munkás, mivel elnyomják, már nem szabad. Választási szabadsága mindössze annyi, hogy előnyben részesítheti egyik vagy másik elnyomóját. Akarata már nem az övé. Csak olyan mértékben rendelkezik önmaga fölött, amilyen mértékben az urához tartozik.

Az ember ember általi elnyomása a társadalmi helyébe az egyénit állítja, a közösségi szellem helyébe az individualizmust, az altruizmus helyébe az egoizmust. Az ember emberhez való viszonyának elidegenedése változtatja meg a leginkább a ember arcát és lényegét. Az ember ember általi elnyomása, bármilyen formában jelenik is meg, kiforgatja magából az Embert: nem-emberré teszi.

A nem-emberség nem oszlik meg egyenlő arányban az alapvető társadalmi ellentmondás két pólusán. A kizsákmányolás feltételei között a kizsákmányoltak fizikai létük állati körülményei miatt nem-emberek; a kizsákmányolókat szellemi s főleg erkölcsi arculatuk züllesztí nem-emberré.

E két különböző és ellentétes elembertelenedés csak általában, tendenciaként nyilvánul meg. Az általánoshoz képest partikuláris eltérésektől itt most eltekintünk.

Roger Garaudy, mikor a gazdasági elidegenedés formáinak vagy szintjeinek, következményeinek marxi leírására hivatkozik, úgy véli, hogy az elidegenedés a munka termékében „megfosztottságként“, a termelés folyamatában „elszemélytelenedésként“, a nembeli elidegenedés esetében pedig, mely alapjában véve a magántulajdonban, tőkében, pénzben materializálódik, „elembertelenedésként“ jelentkezik. Ebből az összegező és szuggesztív jellemzésből nyilvánvalóan kiderül, hogy a gazdasági elidegenedés lépcsőfokain az elidegenedés az ember és tárgy közötti viszony szintjéről az emberek közti viszony szintje felé halad, s közben lerombolja azt, ami az emberben a legemberibb.

Bár Marx az ember gazdasági feltételeit elidegenedés-szemlélete prizmáján át elemezte, az ember életében nem a gazdasági elidegenedést tartotta az egyetlen elidegenedési formának. Az elidegenedés kifejezett jelenlétéről beszél például a „jogban, politikában stb.“, a filozófiáról pedig mint „... az emberi lényeg elidegenülésének más formájáról és létezési módjáról“ tesz említést.

Sőt mi több, Marx az elidegenedés különböző formáit nem egyszerűen egymás mellé rendeli, hanem kölcsönhatásukban szemléli őket. Ebben a kölcsönhatásban a gazdasági elidegenedés az alapvető nembeli feltétel. A kölcsönös meg-

tározottság és feltételezettség nem mechanikus, nem önműködő jellegű, az emberi lényeg önmegvalósításának és ezzel egyidejűleg elidegenedésének alapvető formái azért megmaradnak a kölcsönös és viszonylagos függetlenség határai között. Mert ha a gazdasági elidegenedés teljes vagy részleges megszűnése a politikai, erkölcsi stb. elidegenedés bizonyos mérvű felszámolását vonja is maga után, ez nem jelenti azt, hogy a gazdasági fellendüléssel automatikusan együtt jár az elidegenedés abszolút megszűnése.

Marx nem szorítkozott csupán az elidegenedés jelenségének feltárására és teoretizálására, negatív következményeinek elemzésére a kapitalizmus viszonylatában, hanem kijelölte az elidegenedés megszüntetésének alapvető útját: a kommunizmust. „A kommunizmus — mondja Marx — már az ember reintegrációjának vagy magába való visszatérésének, az emberi önelidegenülés megszüntetésének tudja magát.” „Ez a kommunizmus — folytatja Marx — mint kiteljesedett naturalizmus = humanizmus, mint kiteljesedett humanizmus = naturalizmus, ez az embernek a természettel és az emberrel való ellentmondásos harcának *igazi feloldása*, az egzisztencia és lényeg, a tárgyiasulás és önmegvalósulás, a szabadság és szükségyszerűség, az egyén és nem közötti harc *igazi feloldása*. Ez a történelem feloldott rejtélye, és magát e megoldásnak tudja.”

Minthogy ez a ragyogó gondolat tetőzi be az elidegenedés és megszüntetése marxi dialektikáját, s ez a gondolat mint végső konklúzió jelenik meg, mely programot és eszményt ad, könnyű felfedezni a nyilvánvaló folytonosságot Marx életművében. A *tőke* és a *Kommunista Kiáltvány* Marxát nem lehet abszolút módon szembeállítani a *Kéziratok* Marxával. A *tőke* nem teszi fölöslegessé a *Kéziratokat*, ennek alapvető problematikáját és következtetéseit. A *tőke* más szinten, más kutatási eszközökkel, más fogalmi nyelven elemző dimenzióban viszi tovább a *Kéziratokban* tárgyalt problematikát, a kapitalista társadalomban élő emberek gazdasági feltételeinek, a teljes emancipációnak a kérdéskörét. A konklúzió folytonossága a kommunizmus eszméjében összpontosul. A kommunizmus A *tőkében* úgy jelenik meg, mint egyetlen, egyszerre eszményi és valóságos formája az ember emancipációjának, tökéletesedésének, önmaga lényegéhez való közeledésének, a kiteljesedett humanizmus és naturalizmus szintjére való felemelkedésnek. Ezt a konklúziót, ezt a programot A *tőke* tudományosan alapozza meg. Amit a *Kéziratok* többé vagy kevésbé spekulatív formában fejtett ki, azt A *tőke* logikusan és történeti módon demonstrálja. Az érett Marx művében a kommunizmus nem úgy jelenik meg, mint a gazdasági, politikai stb. elidegenedés megszüntetésének egyszerű és elvont megközelítése, hanem mint forradalmi mozgalom, nagyszabású történelmi akció, melynek az a küldetése, hogy „kisajátítsa a kizsákmányolókat”. Amennyiben a gazdasági elidegenedés a „magántulajdon”, a „tőke” stb. bilincseiben ölt testet, az embernek azzal kell kezdenie történelmi újrafelemelkedését, azzal kell meghaladnia az önelidegenedést, ahová a történelem taszította, hogy felszámolja a magántulajdont, és gazdaságilag más alapokon, más elvek szerint szerkeszt meg egy másfajta társadalmat. A „fiatal” Marx tehát nem állítható szembe az „idős” Marxszal, a *Kéziratok* Marxa A *tőkében* érettebb önmagát folytatja.

Marxnak az az elgondolása, hogy a történelmi fejlődés folyamata az elidegenedés és megszüntetése dialektikájának egymást követő szakaszaira épül, nem mond ellent abszolút módon Marx és Engels történelmi szemléletének, melyben a történelem az osztályharcok sorozata. Az osztályharc egymást követő szakaszai egyben az elidegenedés és megszüntetése dialektikája lépcsőfokainak, a „kiteljesedett emberi totalitás”-hoz való közeledés fokozatainak felelnek meg.

Marx felfogása az „emberi totalitásról” és a „teljes emancipációról” mint

olyan dolgokról, melyeket a kommunizmus történelmi szakasza hozhat csak közel, véleményünk szerint nemcsak „valóságos mozgalom“, hanem olyan eszmény is, mely utat mutat a jövőnek. A „teljes emancipáció“ gondolata a maga összetettségében, szépségében és tökéletességében mindig be fogja tölteni az eszmény szerepét is. Arra mutat rá, ami felé törekszünk, s aminek valóságosan csak egyes részeit, oldalait, lépcsőfokait érhetjük el, de amit ténylegesen, teljesen és abszolút mértékben sohasem valósíthatunk meg.

Ha a kommunizmust egyszerre tekintjük valóságosnak és ugyanakkor eszményinek, jobban megérthetjük azt a távolságot, amely mindig elválasztja azt, ami van, attól, aminek lennie kellene a kommunizmus távlatából nézve, s inkább megővhatjuk magunkat a társadalmi pesszimizmustól, könnyebben elvethetjük vagy megválaszolhatjuk a nem is olyan ritkán adódó kérdést: és mi lesz a kommunizmus után? A kommunizmus után ugyancsak kommunizmus lesz. A kommunizmus adott történelmi megvalósulását ugyanannak a programnak és eszménynek magasabb fokon történő kiteljesedése követi. Az ember és az emberiség „totális kiteljesedése“ olyan méretű program és eszmény, mely a jövőndő minden történelmi szakaszát bőven ellátja tennivalóval, s még akkor sem lesz az ember szép és tökéletes.

Abból, hogy a kommunista *valóság* állandóan feléri és mégsem éri fel a kommunista *eszményt*, egy olyan ellentmondás születik, melynek rendkívül fontos társadalmi funkciója van, melyből a valóságos társadalmi haladás igen fontos tartalékait merítjük.

Ha ezt megértjük, ha megértjük az *elidegenedés* és *kommunizmus* viszonyának marxi lényegét, úgy hisszük, ebből az következik, hogy az elidegenedés és megszüntetésének dialektikája az emberi sors alapvető és egyetemes tényezőjévé, a történelmi haladás folyamatának általános koordinátájává válik. Az elidegenedés nem olyasvalami, amihez eljutunk, vagy ami abszolút módon eltűnik egyszer a történelem színpadáról. Az elidegenedés olyasvalami, mely bizonyos mértékben és formában mindig együtt halad az emberrel önkiteljesedésének grandiózus útján.

ROMÁN–MAGYAR TÖRTÉNÉSZ KOLLOKVIUM

a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszakáról

A román–magyar történész vegyesbizottság második munkaülésére került sor Bukarestben február 8-a és 11-e között, az Akadémia Történeti Intézetében. Napirenden a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet időszakának a parasztsággal összefüggő kérdései szerepeltek. Az elhangzott előadásokból — rövidített formában — közlünk háromat. Az első előadás szerzője Varga János, a Levéltárak Országos Központjának igazgatója, a harmadiké Niederhauser Emil, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének főkutatója.

A sajtóban annak idején megjelent értékelések felmentenek a magyar és román tudósok méltatása alól. Csupán azt hangsúlyozzuk, hogy a munkálatok vezetői, Elekes Lajos és Ștefan Pascu egyaránt újabb és még tágabb, más kelet-európai országok historikusait is mozgósító történész-találkozók lehetőségéről és hasznosságáról értekeztek a vitaülést követő értékelésükben. A *Korunk* régi, Gaál Gábor-i hagyományok útján járva fordul fokozott figyelemmel minden olyan kutatótevékenység felé, amely Kelet-Európa múltját vagy jelenét érinti; és ennek a hagyománynak a szellemében közvetíti olvasói felé e népet egybefogó tágabb térség együttes erővel való tanulmányozásának nagy munkájából szemléltetőként az alábbi kis töredéket.

1.

A MAGYARORSZÁGI JOBBÁGYRENDSZER ALAKULÁSA A FEUDALIZMUS UTOLSÓ SZÁZADAIBAN

Magyarországon a XV. század végétől kezdett kialakulni az örökös jobbágy-ság rendszerének az a formája, amelyet a történettudomány a jobbágyság második kiadásának nevez. Kibontakozásában gazdasági és velük összefüggésben politikai tényezők működtek közre: a közép-kelet-európai városfejlődés lelassulása, majd megrekedése; a majorsági gazdálkodáshoz, a földbirtokosok árutermelő és kereskedő tevékenységének kifejlődéséhez vezető agrárkonjunktúra; a középnemesség politikai hatalmának megerősödése; majd az a körülmény, hogy részint a major-kodtatás robotszükséglete, részint a török hódítással együtt járó népességpusztulás miatt a föld értékéhez képest megnőtt a járadékiszolgáltató ember értéke. A járadékot adó és a munkaerőt biztosító ember helyben tartására a gazdasági kényszer elégtelenné vált, ezért volt szükség a gazdaságon kívüli kényszer alkalmazására, tehát a jobbágy személyi függésének szigorítására, teljes személyi alávetésére.

A jobbágyok örökös szolgaságának elvét már 1514-ben deklarálták ugyan, az e szolgaságot megtestesítő rendszer azonban csak a XVII. század első harmadára szigorodott és merevedett általánossá és teljessé. E rendszerben a jobbágy személyileg egyazon földesúr olyan örökös alávetettjévé vált, amely a személyi szabadságnak csaknem minden elemét nélkülözte: a jobbágyot nemcsak költöztési szabadságától fosztották meg, hanem személyében is örökös földesura adható-vehető, a

földtől elválasztva is elidegeníthető tulajdonának tekintették, akit a földesúr az úzus alapján legalizált személyi függés következtében kényszeríthet a kívánt fajtájú és mennyiségű járadék beszolgáltatására.

Ez a fejlődés fő tendenciáját jelentő, a gyakorlatban érvényesülő szisztéma, amely a XVII. században élte virágkorát, a XVIII. században is fennmaradt. Időközben azonban a társadalmi-gazdasági fejlődésben olyan módosulások mentek végbe, amelyek egyrészt a XVIII. század negyvenes éveig korlátozták a rendszer általános érvényesülését, másrészt a XVIII. század harmincas-negyvenes éveitől csökkentették azoknak a következményeknek a súlyát, amelyek a jobbágyság gazdasági helyzetét illetően korábban elsődlegesen a személyi függés tényéből fakadtak.

A járadékadó jobbágyság iránt mutatkozó kereslet miatt ugyanis már a XVII. század első harmadában repedések támadtak az örökös jobbágyság intézményének rendszerén. A földesurak a nagy emberhiány miatt a különböző eredetű (szőkevények, külföldiek, hajdúk, felszabadítottak stb.) idegen colonusokat úgy is befogadták és birtokaikra telepítették, ha ennek ezen colonusok szabadmenetelőségének elismerése, ezzel összefüggésben pedig a tőlük várt járadékok mennyiségének az örökös jobbágyság járadékkötelezettségénél alacsonyabbra szabása volt a feltétele. Így alakult ki a fejlődés melléktendenciájaként egy szabadköltöző jobbágyréteg Magyarországon, amelynek száma az örökös jobbágyság számának apadásával párhuzamosan részint hazai forrásokból, majd a XVII. század végétől külföldiek betelepülése révén annyira megnőtt, hogy 1715-ben, majd 1723-ban helyzetük rendezése végett az országgyűlés is kénytelen létezésüket tudomásul venni.

Az örökös jobbágyrétegtől a szabadköltöző réteget az különböztette meg, hogy az utóbbi költözési joggal rendelkezett, és általában kevesebb földesúri járadékkal tartozott. Ezen túlmenően azonban a szabadköltözőkre, még ha jogi státusuk egyik-másik összetevőjét rugalmasabban kezelte is a gyakorlat, így például személyi adásvételükről nem lehetett szó, ugyanazt a jogrendszert alkalmazták, mint az örökös jobbágyságok. Mindebből az volt a döntő, hogy a földhöz való viszonyuk, szőrványos eseteket kivéve, semmiben sem tért el az örökös jobbágyság földhöz való viszonyától. Létezésük a feudális földtulajdont nem kezdte ki, nem változhattak földtulajdonos réteggé, következésképpen a szabadmenetelőség nem lehetett szabadparaszi fejlődés kiindulópontja vagy hordozója. Sőt, miután nem a fejlődés fősodrában fogant okok hozták létre, ezen okok megszűntével egyre inkább veszítettek hatékonyságukból a szabadmenetelőség azon velejárói is, amelyek előnyösen befolyásolták e szabadmenetelű colonusok anyagi-vagyoni viszonyait.

A földesúri osztály egyrészt a szükségtől sarkallva kénytelen volt eltérni a szabadmenetelű réteg felduzzadását — e réteg a XVIII. század negyvenes éveiben a jobbágyság 40—45%-át alkotta —, másrészt kezdetől igyekezett a szabadmenetelűeket is az örökös jobbágyság közé süllyeszteni, vagy a költözési szabadság érvényesülési körét a megyehatároknál megvonni. A tovaköltözés azonban csak addig lehetett a colonus osztályharcának igazán hatásos fegyvere, amíg a járadékszolgáltatók iránt olyan nagy kereslet mutatkozott, hogy biztosításuk érdekében tőlük kevesebb járadékkal is beérte a földesúr. Mihelyt azonban a colonusok számának megnövekedése és területi megoszlásuk fokozatos nivellálódása miatt e kereslet fokozatosan csökkent, a megerősödött államhatalom pedig a kizsákmányoló apparátus megerősödését is jelentette, a tovaköltözés lehetősége a jobbágyság szemében, a személyi függés súlya pedig a földesúr előtt vesztett értékéből. Most — a XVIII. század második harmadától — a kizsákmányolás alapját jelentő tényezők közül egyre inkább háttérbe szorult a személyi függésé, illetőleg a gazdaságon kívüli

kényszeré, és mindinkább előtérbe került a feudális földtulajdoné, nyomában pedig a gazdasági kényszeré. Szükségszerű következménye volt ez annak, hogy a föld és a járadékadó jobbágy értékviszonyában fokozatosan ismét vitathatatlanul a földre tevődött át a hangsúly. Most, a majorkodtatás újabb nekilendülése korában, országszerte növekedtek az örökös jobbágy földesúri terhei, a szabadmenetelűség egyrészt már mind kevesebb gazdasági kedvezményt tudott birtokosának biztosítani, másrészt a földesúr számára nem annyira jobbágyai számának, hanem inkább földbirtokának gyarapítása, és nem annyira a jobbágy személyi függésének szigorítása, mint inkább a jobbágy és a föld kapcsolatának lazítása lett a fontos. Egyebek közt kifejeződött ez abban is, hogy a XVIII. század közepére az örökös jobbágyok és a szabadköltözők földesúri terhei mennyiség és minőség tekintetében általában már megközelítették egymást.

Az 1514-es törvényekhez kapcsolódó Tripartitum deklarálta ugyan, hogy az örökös alávetettségre kárhoztatott jobbágnak földesura földjében nincs semmi tulajdona, és csak a beléje fektetett munka becsértéke az övé, ennek az elvnek azonban az emberhiány szakaszában, egyes kivételes esetektől eltekintve, nem lett különösebb következménye. Arról pedig, hogy a jobbágy egyáltalán nem szerezhet földtulajdont, azaz birtokképtelen, sem az 1514-es törvények, sem a Tripartitum nem beszélnek. A földesurak a XVII. század folyamán is igyekeztek meggátolni, hogy akár örökös, akár szabadmenetelű jobbágyuk földtulajdonra tegyen szert, mert ebben az esetben őt mint járadékszolgáltatót könnyebben elveszíthették. A XVIII. században azonban, egyik oldalról a szabadmenetelűek felduzzasztásával, másik oldalról a föld értékének megnövekedésével összefüggésben a törvényhatóságok — akár statútumba rögzítve, akár gyakorlatilag — rendre arra az elvi álláspontra helyezkednek, hogy a jobbágy birtokképtelen, azaz tulajdon gyanánt földet nem szerezhet. Sőt a Tripartitumot önkényesen félremagyarázva, az az elv kezd uralkodóvá válni, hogy a föld a földesuraknak olyannyira kizárólagos tulajdonuk, hogy a jobbágyoknak még használati joguk sincs rá. Ez a felfogás, amelynek értelmében a jobbágytól a telkiföld is elvehető, ha a földesúrnak szükségé van rá, a majorsági gazdálkodás térhódításával párhuzamosan erősödött.

Nincs mód annak áttekintésére, hogyan alakultak ki a gyakorlatban az allodiumok, hogyan vált szét gyakorlatilag a jobbágyok használati telkiföld és a majorság. Csupán arra utalunk: a kezdet kezdetén, amikor még nem létezett szilárd telekrendszer, hanem a telkiföld helye is periodikusan változott, az allodiumot pusztán az önkezelés ténye különböztette meg a jobbágyföldtől. Nagyon lényeges viszont az a körülmény, hogy a földesúr ennek ellenére sem vitatta a jobbágyok földhasználati jogát a határnak legalább akkora része felett, amelyet a jobbágyok a telekszámbhoz vagy más kulcshoz igazodva — időnként akár más és más helyen — évente használatba vettek. Sőt az emberhiány hosszú periódusában a földbirtokosok egész sora a föld használatára, azaz telek felvételére igyekezett szorítani colonusait. Jogilag tehát hosszú időn át csupán az a különbség állt fenn majorföld és telkiföld között, hogy az utóbbi jövedelmét használójának nem nemes rendűsége miatt — az államhatalom megadóztatta. Erre épült az a felfogás, amely szerint a föld egyjellegű, adómentessége vagy adókötelezettsége mindenkorai használójának rendi állásától függ.

Amikor a XVIII. században a földesúri majorkodtatás terjeszkedésének számos helyen nem annyira a jobbágyhiány, mint inkább a majorkodtatásba bevonható föld korlátozott terjedelme kezdte útját állni, a földbirtokosok körében egyre erősebben kapott hangot — a Tripartitumra, igaz, tévesen alapozottan — az a

vélemény, hogy a földbirtokos a maga földjének korlátlan tulajdonosa, azaz használatának módját is kizárólagos joggal önmaga, önértékeinek megfelelően szabhatja meg. Ennek az elvnek alapján került számos helyen sor a közföldek önkezelésbe vételére, a jobbágyság használta telkiföldek megcsonkítására, sőt elvétele azok kisajátítására is.

A XVIII. század harmincas-egyvenes éveitől erősödni kezdő kettős tendencia — a jobbágyterhek általános növekedése és a jobbágyság által használható földterjedelmének szűkítése — összeütközésbe került a felvilágosult abszolútizmus elveivel és az államhatalom gazdasági érdekeivel, amelynek a földesúri törekvésekkel szemben védenie kellett az alattvalók állami adóképesességét. Ezért került sor 1764-ben az Urbariumnak — a földbirtokosok ellenkezése miatt rendeleti úton történő — kibocsátására.

Az Urbarium, amelyet előbb a gyakorlat, majd jó hetven évvel később a törvényhozás is elfogadott, a jobbágy és a föld viszonyának problémáját, a jobbágyszisztémának és a jobbágyterheknek a kapcsolatát a jobbágyság egésze szempontjából egyes vonatkozásokban előnyösen, más vonatkozásokban hátrányosan rendezte, és e kettősség részint már a rendezéskor, részint pedig a későbbiek során megmutatkozott.

Kimondta, hogy mindazon földeknek, amelyeket a jobbágyság telkiföld címén, a telekhez kapcsoltnak használ, továbbra is a jobbágyság használatában kell maradniuk. E földek felett tehát, amelyeket ezentúl úrbériség névvel jelöltek, a jobbágyság mint kollektívum számára egyértelműen biztosította a használat jogát, a tulajdonjogot azonban, amelynek alapján a földesurak a járadékszedésre jogosultak voltak, a földbirtokosnál hagyta. Ezzel az úrbéres földet, amelynek sajátkezelésű használatára a jobbágyság mint osztály használati jogot kapott, és az allodiális földet, amely felett kimondatlanul elismerte a földesúr kizárólagos rendelkezési jogát, elválasztotta egymástól. Az úrbériség tényleges terjedelmének növelését (pl. lehetőséget adva az irtásoknak telkifölddévá váló minősítésére) megengedte ugyan, de korántsem írta kötelezően elő. Így tulajdonképpen módot adott a földbirtokosoknak arra, hogy egyrészt minden olyan jobbágyhasználatban levő földet, amelyet az Urbarium kiadásakor nem telkiföldnek vettek fel, allodiális jogállásúnak tekintsenek, másrészt megőrizték azoknak a földeknek allodiális jellegét, amelyek az úrbérrendezés után kerülnek a jobbágy használatába. Ennek következménye lett, hogy részint a későbbi évtizedekben az allodiális jogállásúnak minősülő földek egy részét a földbirtokosok kivonták a jobbágyság használatából, másrészt az 1848-i jobbágyszabadtatás idején a jobbágyság által ténylegesen használt földeknek — a szőlőket nem számítva ide — mintegy 5—6%-a (irtás, kurialitás, cenzuális stb. címen) allodiális jellegűnek minősült. Ezenkívül, mivel az úrbériséget számba vevő összeírások nem felmérés, hanem csak bevallás alapján készültek, a telkiföldek tényleges terjedelme is mintegy 16—18%-kal volt nagyobb a névleges terjedelemtől. Ezt az Urbarium felfogása szerint úrbériségnek minősülő különbözetet (remanenciát) elvileg szintén a jobbágyság használatában kellett ugyan hagyni, úrbéres jellegét azonban az esetek jelentős részében a földesúr — allodiális eredetűnek állítva — vitatta. Egyébként az Urbarium még az összeírt úrbériségre vonatkozóan is a jobbágyságnak csak használati jogát ismerte el, de a jobbágyság birtokképtelenségének a gyakorlat által legalizált elvét hallgatólagosan fenntartotta.

Az Urbarium a jobbágytelek nagyságához igazodóan maximálta a jobbágy földesúri terheit, és ezzel a kizsákmányolás korlátlan fokozása elé legális gátakat állított. Ugyanakkor épp a járadékok egységesítésével jogot adott azon jobbágyság

terheinek legális növelésére is, akikre az adott időben az Urbarium által megengedettnél kisebb teher nehezedett. A nivellálódás ellenére a jobbágyság közé tartozott a szabadköltözők egy része is. Az Urbarium jogilag megkülönböztette ugyan az örökös jobbágyság és a szabadköltözők kategóriáját, járadékkötelezettségüket azonban egyenlő mennyiségűre szabta, és ezzel jogilag megszüntette a szabadköltözéssel együtt járó, egyébként úgyis zsugorodó gazdasági előnyöket.

II. József 1785-ös rendelete azután a költözési szabadságnak az örökös jobbágyságra történt kiterjesztésével a két korábbi jobbágyságjogi státusát uniformizálta. Ez az intézkedés, amelyet az országgyűlés is elfogadott, megszüntette az örökös jobbágyság intézményének talán legfontosabb elemét: a helyhez, illetőleg röghöz kötöttséget, de korántsem likvidálta a személyi szabadság korlátozásának más, egészen vagy részben a személyi függésből eredő vagy arra alapozott elemeit (birtokképtelenség, caducitas, az úriszék fennhatósága stb.).

Mind Ezeket a későbbi évtizedekben a polgári átalakulásért harcot indító liberális erők iktatták fokozatosan programjukba. Ők alakították ki azt a felfogást, hogy a földbirtokosok csak az úrbériségen fekvő haszonvételek felett rendelkeznek tulajdonjoggal, az úrbéri föld felett azonban — ellentétben a feudális közfelfogással — nem. Ebből az alapállásból kiindulva vitték keresztül 1836-ban a caducitásnak és az úriszék hatáskörének korlátozását és annak kimondását, hogy a jobbágyság nemcsak a telekbe fektetett munka becsértékét, de általában — igaz, szolgálati kötelezettséggel terhelt — a telki haszonvételeket is eladhatja. 1840-ben azzal, hogy törvényesen engedélyezték a jobbágyságnak örökre szóló megváltását, burkoltan egyrészt a földesúr tulajdonjogát tagadták az úrbéri föld felett, másrészt közvetve elismerték a jobbágyság tulajdonképességét, amelyet azután 1844-ben törvény formájában elvileg is rögzítettek. Így fokról fokra lazítottak a jogilag s a feudális földjáradékot illetően a korábbi évtizedekben a központi államhatalom által egységesített jobbágyság személyi és dologi függésén, majd az 1848-as forradalmak hatására a jobbágyságot személyileg szabad emberré, az úrbériséget pedig szabad paraszti tulajdonná nyilvánították.

Varga János

2.

KELET-EURÓPAI ÉS HAZAI AGRÁRPOLITIKA A FEUDALIZMUS ALKONYÁN

A feudális agrárpolitika tervezője, megfogalmazója a kormányzó, a hatalmat közvetlenül gyakorló uralkodó réteg volt. A vezetőkörök elképzeléseit azonban — a feudalizmus alkonyán — már a szabadságra és földre vágyó paraszti tömegek befolyásolták, valamint azok az ellenzéki politikai erők, amelyek általában a polgárság vagy a reformer nemesség körül tömörültek. Az agrárpolitika célkitűzéseit kibomló harcot pedig, a történések legmélyén, az a fejlődés határozta meg, amely új technikát teremtett, új termelőerőket szabadított fel. Miután az európai térség nyugati tájainak fejlődése a XVIII. század végére beérlelte a termelőmódváltást, a kelet-európai felzárkózás vált időszerűvé.

Az elmondottak is tanúsítják: joggal érzékelhetjük jelentős történeti kérdések sűrűsödési gócként megbeszélésünk tárgyát, amely ugyanakkor módszertani szempontból is találkozási pontjává válhat a história különböző részdiszciplínái-

nak — az olyanoknak, mint a politika-, az agrár-, a technikatörténet vagy éppen a történeti demográfia. A hagyományos politikatörténeti elemzés módszereivel — a történet írásban rögzítő elbeszélő források feltárásával és feldolgozásával — ezután nem maradhatunk adósok. Agrárpolitikáról lévén szó, ez természetes is, hiszen ha kutatták, a mi évtizedeinkig nem is közeledtek másként hozzá. Ma viszont, ha ennek a sokrétű kérdéskörnek a mélyére kíván hatolni a vizsgálódó értelem, a múltbeli társadalmi szerkezet elemzésének olyan módszereit is fel kell használnia, amelyek feltételezik a tipikus, a tömeges mindennapi jelenségek összeszámolását, tehát a történeti statisztikát, a kvantitatív elemzést, legyen szó népességről, jobbágysági terhekről, adózásról, mezőgazdasági termelési technikáról vagy a társadalom mélyén munkáló bárminő más változtató erőtenyezőről.

Előljáróban még csak azt említenék meg, hogy az ez alkalommal megbeszélésre választott tárgykörrel kapcsolatosan nemcsak kutatási módszerek ötvözésének lehetősége sejlik fel, hanem az a kíváncsalom is, hogy történetírásunk a jövőben tágabb területi egységekre terjeszkedjék ki, mégpedig azonos szempontokkal és módszerekkel, vagy legalábbis egyeztetett, közelített nézőpontokkal és elemzési eljárásokkal. Így mélyíthetjük, gazdagíthatjuk a kelet-európai térség, végső fokán önmagunk megismerését.

A XVIII. században Kelet-Európa tájain a feudális abszolútizmus rendszerének alkotóelemévé vált a polgári átalakulás fő mozgató erői, elsőként tehát az iparfejlődés feletti központi gyámkodás. Ezzel párhuzamosan növekedett a mezőgazdaságfejlesztés igénye s vele a parasztkérdés jelentősége. Az ipari forradalom az adott feudális struktúrában csak úgy építkézhetett, ha mozgásba lendített más termelőágakat, így a mezőgazdaságot is. Emellett, a század második felében, Nyugat és Kelet között a munkamegosztás is elmélyült, ami az agrártermékek iránt növekvő kereslettel járt együtt. A központi hatalom, a felvilágosult abszolútizmus ezért is iktatta kormányzási gondjai sorába a fokozott figyelmet a paraszti tömegek sorsa iránt, a jobbágypéldét.

A XVIII. század európai nemzetközi bonyodalmai, a birodalmak között változó szövetségi rendszerben folyó hosszas háborúk szintén központi társadalmi tényezővé avatták az adófizető földművelő és katonáskodó parasztot, aki a hódító harcokhoz pénzt, élelmet és fegyvert adott.

Mind a gazdasági, mind a politikai szerkezetben növekedett tehát az agrártermelő iránti igények súlya; és ehhez — a kizsákmányolási szintemelkedéshez — járult az a válság, amely az elmaradott technikai feltételek, valamint az elvéghedt termelési viszonyok miatt a parasztagazdaságot is mindinkább hatalmába kerítette. Következésképpen Kelet-Európa országaiban egyre súlyosabb gondjává válik a kormányoknak a növekvő paraszti népesség migrációja, szökése, elvándorlása, valamint a gyarapodó számú szembeszegülés, sok helyütt pedig a lázadó jobbágyparasztok pusztító, viharos erejű felkelése. Horvátországban, Szlovéniában, Magyarországon, Erdélyben, Lengyelországban, Csehországban lázadtak a parasztok, és sok helyütt sodorták magukkal a bányász, kézműves népeiséget is. A feudális rétegek között dúló osztályharc a nemzeti öntudat növekedése nyomán még inkább összetette és egyben veszélyt jelentővé vált.

Mindez eléggé indokoltá teszi a reformerség jegyében színre lépő agrárpolitikát, azt a központi beavatkozási formát, amely a feudális társadalom alapjainak megbontása nélkül kívánja többet termelővé, urat és államot békétűrően szolgáltatóvá tenni a jobbágyság különböző fokán élő parasztságot. Poroszország, a Habsburg-monarchia, a cári Oroszország, a Lengyel Királyság, a Török birodalom — gazdasági fejlettségi fokának, társadalmi szerkezetének és külpolitikai helyzetének

különbözősége folytán — változó módon ugyan, de mind rálépett erre az útra, az agrárviszonyokba való beavatkozás, a reformintézkedések, esetleg a jobbágyfelszabadítás útjára. Ha megkísérelnők az intézkedések radikalizmusa, korábbi vagy későbbi időpontja alapján rangsorolni az említett államokat, a Habsburg-monarchiával kezdenők a sort, Poroszországgal folytatnók, és természetesen csak utánuk következhetne Oroszország, majd a Török birodalom kelet-európai érdekköre.

A feudális abszolutizmus agrárpolitikájának tartalmi elemeit vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy kezdetben a jobbágyság földesúri terhein való könnyítés szerepelt az agrárvonatkozású törvényekben, rendeletekben. Ezeknek jogi formaként az úrbéri szabályozás, az úrbérreform kínálkozott. Jellemző erre a folyamatra az a hullám, amely a Habsburg-monarchián átvonult; úrbérrendezésre került sor 1767-ben Magyarországon, szabályozó rendelkezés jelent meg Erdélyre vonatkozólag 1769-ben, 1771-ben Csehországban, 1775-ben Morvaországban, 1780-ban Horvátországban szerepelt a napirenden a jobbágyviszonyok reformja. Az úrbéreszek telkiállományát, valamint a terheit szabályozó pátensek az esetek nagy részében könnyítettek is a parasztság sorsán, anélkül azonban, hogy megoldották volna az alapvető ellentmondásokat.

Erdélyben az agrárpolitikát meghatározó cselekvő hatalom továbbra is a nemesség maradt. Helyesebben annak is egy szűkebb rétege, amely a bécsi kormányzattal igen változó módon működött együtt. Az azonban tagadhatatlan, hogy a kezdeményezés, az erő az utóbbi oldalán állott. Jóllehet nagy vonalakban ismeretes, érdemes volna külön megvizsgálni, milyen módon vonta be Bécs ennek a legszélső tartományának vezető rétegét a hatalom gyakorlásába, s miként rendelte alá — ha nem is ellenállás nélkül. A kis számú erdélyi nemesség, amely gazdaságilag nem képviselt jelentős erőt, és miután osztályuralmát is biztosítani kívánta, valamint a kormányzásban is részesedni akart, szükségszerűen lépett a kiegyezés útjára. Az abszolutista módszerekkel szemben a kurucmozgalom levereése után ellenállást nem tanúsított, megtört és alkalmazkodott. Annál is inkább, mert az újító, a változtató szándék ezután már Bécsre illette, különösképpen a felvilágosult abszolutizmus hosszú évtizedeiben. A rendek ellenállása legfeljebb a régi autonómia kereteinek védelmében bontakozhatott ki, abban viszont nem sorakoztathatták fel maguk mögött sem a haladásban érdekelt más társadalmi csoportokat, sem a parasztságot.

A XVIII. század második felében, különösképpen az 1754. évi vámszabályozás után, Erdély az osztrák örökös tartományok nyersanyagszállítójának szerepkörét kapta; ez nem volt számára kedvező, miután hagyományos moldvai, havasalföldi, valamint balkáni kapcsolatrendszerét sorvasztotta, a Habsburg-monarchia belső piacába pedig csupán lazán kapcsolta be a távolság, a rossz közlekedési lehetőségek miatt, valamint azért, mert elsősorban mezőgazdaságának fejlesztését igényelte. Alapvető szerkezetbeli változtatás nélkül azonban az agrártermelés sem bontakozhatott ki megkövesült formáiból. A felvilágosult abszolutizmus rendelet-áradata nem akart és nem is tudott tőkés tulajdonformát s annak megfelelő polgári termelési viszonyokat teremteni. Így a jobbágyhelyzet rendezése maradt csupán meg mint reformlehetőség. Ezt viszont a nemesség ellenezte, és a bécsi udvar sem szorgalmazta oly erővel, hogy kenyértörésre kerüljön sor.

A rendkívül bonyolult helyzettel és a nemesség csendes, de szívós ellenállásával Bécs nem kívánt megküzdeni. Így születtek — ideiglenes úrbérszabályozó rendeletként — a Bizonyos Puntumok (1769).

A második jelentősebb beavatkozás II. József rendelete volt a jobbágy elnevezés és a röghözköttetés megszüntetéséről. Ez is híven tükrözi azt a szerepet, ame-

lyet a paraszti megmozdulások játszottak az agrárpolitikai rendelkezésekben. A Horea, Cloșca, Crișan felkelés nyomán született agrárpolitikai beavatkozás azonban a gyakorlatban, a jobbágyletben nem jelentett gyökeres változást; s egyes konklúzióit is csupán az 1790—91-es erdélyi országgyűlés foglalta törvénybe. II. József rendeletei, a reformok azonban növelték a személyi szabadságot és a paraszti öntudatot.

Figyelmet érdemel az a tény is, hogy a jobbágyság sorsával Kelet-Európa kevéssé fejlett országaiban is foglalkoztak. Említésre méltóak például Constantin Mavrocordat intézkedései, aki 1746. augusztus 5-én Havasalföldön, 1749. április 6-án pedig Moldvában számolta fel a régi értelemben vett jobbágyságot. Bármennyire eltérőek is a különböző hatalmak vezérelvei, mégis kimutathatóak némely hasonlóságok, még Bécs és a török Porta között is. Ezek forrása éppen az elnyomó erők hasonló szerkezetében rejlik.

A francia forradalom hatására, amely szentesítette a francia parasztnak a földjéhez való jogát, a jobbágyság eltörlésének és földhözjuttatásának eszméje Kelet-Európa országainak haladó rétegeiben is gyökeret eresztett; de mivel egy a jakobinusokéhoz hasonló radikális reform a feudális-abszolutisztikus államok alapjait ingatta volna meg, a kormányok süketek maradtak az idő szava iránt, és igyekeztek minden ilyen irányú törekvést elfojtani. Érthető módon a feudális uralkodó osztály még kevésbé fogékony, és szívesen szövöttek a központi hatalommal.

Figyelemre méltóak azonban azok a szűkebb vagy szélesebb körű intézkedések, amelyeket egyes országokban, mint például Poroszországban és a Varsói Nagyhercegségben, a napóleoni törvényhozás szellemében hoztak. Ezeknek az intézkedéseknek lényege abban állott, hogy a reformerek, a nagybirtokot megőrizve, valamint kicsiny, független parasztgazdaságokat létesítve, igyekeztek elősegíteni a mezőgazdaság lassú tőkés átalakulását. A függetlenné vált, a török uralom alól felszabadított Szerbia, ahol az előzőtt szpáhik földjei jobbágykézre kerültek, szintén példázza, hogy elérkezett a jobbágykérdés korszerű megoldásának ideje.

A XVIII. század végén a társadalmi felszabadításért folytatott küzdelem összefonódik a nemzeti egységért és önállóságért vívott szabadságharcral. Ebbe a folyamatba illeszkedik bele a Tudor Vladimirescu vezette 1821-es nemzeti jellegű felkelés is. Ez a felkelés szerves része volt a keresztény népek törökellenes harcának, ugyanakkor azonban volt feudalizmust támadó jellege is. A Bukarestben ki nyomtatott Padesi kiáltvány az ország minden lakójához szólt, és minden elnyomó ellen irányult. Tudor kiáltványát a bécsi hatóságok a következőképpen magyarázták: „A tiszmánai kolostorból Tudor egy karbonári stílusban fogalmazott kiáltványt intézett a román néphez, hogy harcra buzdítsa a jobbágyság felszabadításáért, az állítólagos nemesi elnyomás alól; a jelszava ez lévén: *Béke a kunyhóknak, háború a palotáknak.*” Alapjában véve Tudor így fogalmazta meg jelszavát: „*Igazság és szabadság*“, ez pedig a földesúri kiváltságok eltörlését és a törvény előtti egyenlőséget is jelentette. És a korabeliek közül sokan megértették ezt.

A XIX. század harmincas évei végén jelentős változások mentek végbe Havasalföld és Moldva agrárviszonyaiban. A drinápolyi béke értelmében a román fejedelemségek visszakapták függetlenségüket és kereskedelmi szabadságukat, majd a Szervezeti Szabályzat (1831—1832) lehetővé tette a piacra szánt gabona termesztésének növelését. A Szervezeti Szabályzat a jobbágy személyével kapcsolatban is hozott intézkedéseket. A földnélküliség, az egyre növekedő kizsákmányolás következtében, a földesurak szembeszegülése ellenére is, Kisseleff közigazgatása elismerte a Szervezeti Szabályzatban az idegen földbirtokon élő paraszt személyi

szabadságát és szabad költözködési jogát. Három esetben kaphatta meg könnyebben a paraszt ezt a jogot: 1. ha egy kisbirtokon lakott, és nem részesült a törvényes földmennyiségben, 2. ha idegen birtokról kapott feleséget, 3. ha egy más birtokon jutott földhöz. Tudor Vladimirescu forradalmi célkitűzéseire viszonyítva a Szervezeti Szabályzat lényeges lépést jelentett hátrafelé; és ez nem is csoda, hisz I. Miklós orosz cár eszméinek hatása alatt állott. Mégis azzal, hogy a parasztság egy bizonyos rétegének személyi szabadságát és szabad költözködési jogát biztosította, hozzájárult a tömegek öntudatának növeléséhez, és pozitíven illeszkedett bele az elnyomott parasztság emancipációjának hosszas történelmi folyamatába.

Erdélyben az 1790—1811 közötti évek kísérleteinek eredménye csak néhány paragrafus, amely jelentős változást nem okoz, és egy még országgyűlés elé sem kerülő, sokat vitatott és bizony konzervatív reformtervezet. Az 1813—1817-es évek természeti csapásait követő súlyos helyzetben azonban ismét napirendre kerül az úrbérrendezés ügye; eredményeként megszületik az 1819—1820-as Cziráky-féle összeírás. A harmincas években színre lépő reformmozgalom szintén nem érlel mást, mint tervek, tervezeteket és javaslatokat. Viszont véget vet egy régi gyakorlatnak, s jelzi a feudális rendszer átalakításának kikerülhetetlenségét. Ekkor ugyanis már nem az úrbéri viszonyok jobbágysorsot könnyítő reformját tűzi napirendre a társadalom belső fejlődése, hanem az új termelési viszonyok kialakítását. A polgárság az elmúlt másfél évszázad során megerősödik, és az erdélyi társadalom kitermeli azt az értelmiségi réteget is, amely a forradalmi átalakulás megfogalmazójának és szószólójának szerepkörét vállalhatja. Nem is szólva a parasztszervezményekről, amelyek végső okként lendítik akcióba a reformok tervezőit. A nemesi rend sem egységes már. A reformerek, a liberálisok, akiket politikai, valamint gazdasági érdekeik kényszerítenek arra, hogy szembefeszüljenek a bécsi udvarral, ugyanakkor szembekerülnek a konzervatív nemességgel is.

Az 1846—1847-es országgyűlés úrbérrendezési vitája mind társadalompolitikai, mind agrárpolitikai viszonylatban így válik a különböző erők összecsapási területévé. A harcot az is érdekessé teszi, hogy a küzdő felek előtt ismeretes a nyugat-európai fejlődés, s az is, hogy Magyarországon már az örökváltság, a jobbágyság felszabadításának módja a vita tárgya, valamint az is, hogy kirobbant a krakkói felkelés és a galíciai parasztlázadás.

Azt, ami politikai úton való megoldása a kérdésnek, a liberálisok radikális elemei vallják; s ez a jobbágyszabadítás; Kemény Dénes ezt így fogalmazza meg: „Amit birtokrendezést illetően úrbéreseknak szántunk, legközelebbi országgyűlésen egyszerre mind (apait-anyait) adjuk ki. [...] Hiába szotyogtatjuk adagunként az idő igényelte engedményeket; vesztünk vele erőnkől [...], s mégsem tudunk korszerűtlenül tartogatott előnyeinkből egyet is megtartani.”

A liberális taktika azonban nem merészelt többet vállalni harci feladatként, mint egy olyan úrbérrendezést, amely javít a parasztság sorsán, rendezi a kuszált, bonyolult jobbágyság—földesúri viszonyt. Wesselényi Miklós levelezése — amelyet a kolozsvári levéltár őriz — érdekesen világítja meg azt a politikai harcot, amely az úrbér kérdése körül kibontakozik. 1846 júniusában még arról ír Bethlen Jánosnak, hogy hirdessék: „A bécsi kormányt terheli a felelősség azért, hogy mind ez ideig nem valósult meg az úrbérrendezés.” Attól fél, hogy az országgyűlés esetleg úgy oszlik szét, hogy nem szavazhatja meg az úrbérrendezést, és így a bécsi kormányzat rendeleti úton vezeti be, maga felé fordítva a jobbágyság rokonszenvét, tovább szítva a földesurak iránti amúgy is nagy gyűlöletet. Különben, miként a liberális nemesség nagyobb része, ő is azt az elvet vallja, hogy a taktikailag

könnyebben kivitelezhető úrbérrendezésért szálljanak síkra, nem adva fel azonban az örökváltságot mint megoldást.

Az országgyűlést megelőző megyei követválasztások azonban már baljóslatú jelekkel terhesek. A királyi hivatalosok, az úgynevezett regalisták kinevezése az országgyűlésre arról tanúskodik, hogy az ellenzékiek legyőzése igen lényeges célkitűzése a kormánynak. A regalisták amellet szállnak síkra, hogy az úrbér alapjául az 1819—1820-as összeírást vegyék. Ismeretes azonban, hogy az összeírásakor a parasztság, félvén az adó emelkedésétől, többnyire mindenütt csak annyit adott fel jobbágföldként, amennyi az adó-tabellákban állott. A Conscriptióból a zselléri telkek is némely helységekben csaknem mind kimaradtak, és mint Kemény írja, „amelyek pedig azután szaporodtak [...], természetesen fel sem lehetnek írva”. A konzervatív földesurak az összeírást a parasztföld-elvonás eszközeként akarják felhasználni.

Az országgyűlés után az ellenzéki liberális nemesség még abban sem bízik, hogy a bécsi kormány nem fogadja el ezt az úrbéri törvényt, s majd a jobbágypártoló szerepkörében maga tesz engedményeket. A bécsi udvar Jósika báróval az élen azonban örömmel fogadja az országgyűlés határozatait, és szentesíti őket.

Az agrárpolitika a társadalom vezető köreinek műve. Mint ilyen, maga is alárendeltje a politikai erőcsoportok mérkőzésének, céljai sok vonatkozásban nem autonóm, hanem heteronóm fogantatásúak. Az a küzdelem, amely a reformerek és a kormánnyal szövetséges konzervatívok között dült, szerepet játszott az erdélyi úrbéri törvény meghozatalában. Későbbi kihatása is igen számottevő, hiszen 1848 előestéjén történik mindez, és a paraszt—földesúr viszonyt kétségtelenül befolyásolja. Ugyanakkor éppen ez a törvény tanúsítja, mennyire alárendelt szerepkörrel kell az agrárpolitikai intézkedéseknek megelégedniük a valóságos gazdasági folyamatok kitermelte erőkkel szemben. A törvény gyakorlatba ültetését ugyanis elhalasztották, majd 1848 vihara hosszú időre még emlékét is elsöpörte.

A kor alapvető kérdésének, az agrár- és a jobbágkérdésnek a kutatásában Kelet-Európa országainak történészei szervezett, tudományos együttműködésre kötelezettek. A román és magyar történészek a polihistor George Barițiu szavaiban biztatást és útmutatást fedezhetnek fel. Ő mondotta: „Egész Európa látta és tudta, hogy maga az egész magyar nép túlnyomó többségében jobbágy, jogfosztott, leigázott, úri szolgálatra vetett és nem nemes volt, éppen úgy, mint a román, a szerb, a rutén stb. nép zöme.”

Ștefan Pascu—Imreh István—Kovács József

3.

A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS KELET- ÉS DÉLKELET-EURÓPÁBAN

Bevezetóként két dolgot kell tisztáznunk. Az egyik: mit is tekintünk Kelet- és Délkelet-Európának? Közismert, hogy a fogalom körül már régóta nagy vita gyűrűzik, és szinte azt mondhatnánk, ahány felfogás, annyiféle koncepció rejlik mögötte. Annak megindokolása, hogy a magunk részéről mit tekintünk ebbe a történelmi régióba tartozónak, ugyancsak külön előadást igényelne, és talán érdemes is volna ezt a problémát egyszer napirendre tűzni. Most azonban el kell ettől tekintenünk. Legyen szabad egyszerűen bejelentenünk, hogy — a XIX. század első

felének földrajzi helyzetéből kiindulva — ebbe az önmagában is összetett régióba az orosz birodalom európai területeit, Poroszország eredeti, keleti tartományait és Mecklenburgot, a Habsburg-birodalmat és a Balkán-félszigetet értjük bele.

A másik fogalom, amelyet tisztázni kell, de amelynek a tisztázása mégis sokkal könnyebb, maga a jobbágyszabadoítás. Jobbágyszabadoításon a következőkben azt a folyamatot értjük, amelynek során a valamilyen formában feudális függőségben élő, a földesúrnak vagy az államnak szolgáltatásokkal tartozó, földjét csak használó vagy birtokló paraszt (vagy a parasztság egy része) felszabadul ebből a kötött állapotból, földet kap, amelyet ezentúl polgári magántulajdonként tart a kezében. Ez a folyamat Kelet- és Délkelet-Európában a XIX. században, többnyire annak első két harmadában zajlott le.

A jobbágyszabadoítás előzményei és lefolyása szempontjából két nagy típust kell megkülönböztetni; erre a két típusra voltaképpen már a hozzászólás címében utaltunk. Az egyik a kelet-európai, a másik a délkelet-európai, vagy balkáni, vagy török birodalmi.

Az első típushoz tartoznak véleményünk szerint Oroszország európai területei, Poroszország és Mecklenburg, a Habsburg-birodalom. Természetesen az orosz birodalomhoz tartozónak tekintjük a Lengyel Királyságot. Románia, amely sok szempontból mintegy átmenetet jelent a két kelet-európai alrégió között, adott témánk szempontjából ugyancsak ehhez a típushoz sorolandó.

Az adott régió egyes területei, országai a feudális rendszeren belül gazdasági fejlettségük szerint valamelyest eltérő szinteket képviseltek, egészében azonban elmondhatjuk róluk, hogy elmaradott agrárországok voltak, az ipari fejlődésnek inkább csak kezdeteivel, amely olykor a XVIII. századig nyúlt vissza. Az agrárszervezetben az egyik lényeges közös vonás a földesúr majorsági gazdálkodása volt, vagyis az a jelenség, hogy a nagybirtok egy részén a földesúr saját gazdálkodást folytatott, általában a jobbágysok robotszolgáltatását használva fel. A föld nagyobb része azonban a parasztsok kezében volt, azok művelték.

Azért használjuk ezt az óvatos megfogalmazást, hogy „a parasztsok kezében“, mert a területen belül lényeges különbségek vannak a parasztsoknak a földhöz fűződő birtoklásai vagy használati viszonya szerint. Itt megint nem térhetünk ki a részletekre, amelyek még egy-egy országon belül is számos variánst mutatnak fel. De utalnunk kell arra a lényeges különbségre, amely Oroszország és a terület többi része közt fennáll. Oroszországban a nagybirtok egésze a földesúr tulajdonának számított, a parasztsok csak a szokásjog szerint használták, de ezt a földhasználati jogot voltaképpen semmiféle állami törvény nem szabályozta. Az egyéb területeken viszont a jog megkülönböztette a *terra rusticalist* és a *terra dominicalist* (persze a legkülönböztettebb elnevezések alatt), azzal, hogy az előbbi kettős birtoklásban van, a jobbágynak is vannak használatához törvényesen biztosított jogai. Más kérdés, hogy ez a megkülönböztetés távolról sem fedte a tényleges birtoklási és használati viszonyokat, mert a *terra dominicalis* egy része is bérletként vagy egyéb formában a parasztsok birtokában lehetett. Ezeken a területeken, különösen Poroszországban és az osztrák örökös tartományokban, a paraszti birtokjog különböző fokozatai is léteztek. Ez a kettősség, törvényes földhasználati jog és pusztá szokásjog kettőssége szinte egybeesik egy másik különbséggel is. Ahol megvan ez a törvényes jog, ott a parasztsok gazdaságonként bizonyos telkek (vagy telekrészek) birtokosai voltak, tehát egyéni gazdálkodást folytattak, a földközösség maradványai már csak a legelők és erdők közös használatában mutatkoztak meg. Ezzel szemben Oroszországban még a földközösség állt fenn, az obcsina vagy mir. Hozzá kell tenni, hogy az orosz törzsterületen, mert a lengyel felosztások alkalmá-

val szerzett nyugati és balti kormányzóságokban a másik típushoz hasonló telekrendszer volt érvényben. A telkek nagysága országonként, sőt még az országokon belül is gyakran változó volt, nem is a földterület nagysága volt a jelentős, hanem a telek mint egység, amelyhez különböző jogok is tartoztak. És az, hogy a paraszti szolgáltatások is ahhoz igazodtak, hogy a paraszti gazdaság egész telek vagy telekrész birtokában volt-e csupán. (Ritka kivételek ez alól is voltak, az oszt-rák tartományokban pl. a robotszolgáltatás nagysága független volt a telekrész nagyságától.)

Itt érkezünk el a másik kérdéshez, ahhoz, hogy a jobbágyságok a földhasználat fejében bizonyos szolgáltatásokkal tartoztak a földesúrnak. Elvben a feudális járadék mindhárom formája megtalálható volt. A gyakorlatban azonban a terményjáradékok (és a természetben esedékes ajándékok stb.) már háttérbe szorultak. A jobbágyságok egy része robottal tartozott, másik — méghozzá egyre növekvő — része pedig főképp pénzzolgáltatással. Voltaképpen az egyes országok általános gazdasági szintjével volt bizonyos összefüggésben a pénzjáradék elterjedése. Gyakran azonban a két járadékforma együttesen is megvolt, és éppen ez tette lehetővé a szolgáltatások lassú, de általános növelését, ahogy az ebben a korban elsősorban Oroszországban történt. És az időtényezőt is figyelembe kell venni: minél később következett be a jobbágyfelszabadítás, annál nagyobb volt az elsősorban vagy kizárólag pénzzolgáltatással tartozó jobbágyságok száma.

Itt meg kell állni egy pillanatra a jobbágy fogalomnál. A magyar kifejezés tágabb értelmű, Leibeigene és Untertan egyaránt belefér ebbe a fogalomba. Ilyen tág értelemben a jobbágyosság mindenütt fennállt ezen a területen, de a Habsburg- és porosz területeken ennek szigorúbb formája, a Leibeigenschaft, már megszűnt. A Lengyel Királyság területén pedig már 1807-ben, még a Varsói Nagyhercegség létének kezdetén, a jobbágyiságot teljesen megszüntették, a parasztok a telkek bérlei lettek, de szolgáltatásaik nem változtak meg.

Hozzá kell tenni, hogy az elmondottak általában a magánföldesúri fennhatóság alatt élő parasztokra vonatkoznak. Mellettük azonban tekintélyes számban voltak állami parasztok (ugyancsak különféle elnevezések alatt, hiszen a Habsburg-birodalom határőrvidékének a katonáit is ide sorolhatjuk). Az ő helyzetük általában előnyösebb volt, nagyobb földterülettel rendelkeztek, és szolgáltatásaik is csekélyebbek voltak.

Arra is röviden utalnunk kell, hogy már ebben a korszakban előrehaladt a paraszti differenciálódás, mindenfelé volt egy réteg, amelynek már nem volt földje (pl. a meszjacsníkok Oroszországban), a nagybirtok cselédjeként vagy napszámosként élt. Különösen a Lengyel Királyságban volt népes ez a réteg a század dereka felé. Viszont megint hozzá kell tenni, hogy jóval szűkebb volt annál, amely jogi fogalmak szerint földnélkülinek számított (inquilinus), mert ez utóbbi rétegből származók tekintélyes részének ugyancsak volt föld a birtokában, persze dominicalis (maga a jogi megkülönböztetés is csak ott állt fenn, ahol a földnek ez a megkülönböztetése érvényben volt).

Az egész rendszer természetesen a feudális uralkodó osztály érdekében létezett, és ennek az osztályuralomnak a megvalósítója és biztosítója a feudális államhatalom volt. A paraszti elégedetlenség, olykor nyílt felkelés már régebben fenyegette ezt a rendet. Ennek megelőzésére vagy kivédésére és számos egyéb okból, amelyekre itt megint nem térhetünk ki, a felvilágosult abszolutizmus tett már bizonyos intézkedéseket a jobbágyság helyzetének javítására. A legfontosabb az 1760—1770-es években a Mária Terézia-féle urbáriumok sorozata, amelyek rögzítették a rusticalis föld terjedelmét, és megszüntették a szolgáltatásokat is. Poroszországban

előzetes kísérletek után, amelyek még csak a paraszti föld csökkenését igyekeztek megakadályozni, az 1794-es Allgemeines Landrecht hozott az urbáriumokhoz hasonló rendezést. Említhetjük még Mária Terézia idején a Raab-féle kísérletet: a nagybirtok felparcellázását a parasztok közt a földesúr kártalanításával, ennek azonban szélesebb hatása nem volt. II. József megszüntette ugyan a Leibeigenschaftot, de 1789-es kísérlete az összes jobbágyszolgáltatások pénzjáradékká való átváltoztatására a rendek ellenállása miatt nem valósult meg.

A fennálló agrárszervezet a XIX. század első felében már egészen nyilvánvalóan a mezőgazdasági termelés súlyos gátjává vált. A nyugatabbra eső területeken ez már korán — a háborús konjunktúra vége után — kezdett érződni, Oroszországban inkább már csak a század dereka felé vált nyilvánvalóvá. A mezőgazdasági forradalom vívmányainak meghonosítása az adott termelési viszonyok közt kilátástalan volt. A kapitalista fejlődés a gazdasági élet egyéb ágaiban, ha szerényen is, de kezdett magának utat törni, eredményes térhódítását azonban éppen az agrárviszonyok akadályozták. A kapitalista fejlődés útját megnyitó polgári átalakulás történelmi szükségszerűséggé vált.

Hogy valamiféle reformokra szükség van, azt a kortársak közül számosan felismerték. Az államhatalom birtokosainak szűk csoportjában is akadtak, akik ezzel tisztában voltak, és ennek megfelelően történtek is bizonyos intézkedések. Oroszországban 1803-ban megengedték, hogy a parasztok a teljes megváltás lefizetésével felszabaduljanak a jobbágyi sorból (ez azonban csak a gazdag parasztok számára volt elérhető), 1837—1841 során P. D. Kiszjeljov az állami parasztok reformjával példát igyekezett mutatni a magánföldesuraknak, 1842-ben lehetővé tették a paraszti szolgáltatások pontos megszüntetését a jobbágy és a földesúr önkéntes megállapodása alapján, 1846-ban a nyugati kormányzóságokban (ahol a földesurak lengyelek voltak) a szolgáltatások pontos megszüntetését kötelezővé is tették. Ausztriában 1846-ban engedélyezték az önkéntes megváltást, tehát a jobbágyi kötöttségből való felszabadulást. Ezek az intézkedések azonban érdemlegesen nem változtattak a helyzeten, mert a jobbágyfelszabadítást nem tették kötelezővé.

Az agrárproblémákkal kapcsolatban mindenütt tekintélyes irodalom támadt (ahol erre megvolt a lehetőség), vagy legalábbis titkos tervek születtek a megoldásra. Ez az irodalom első fokon csak gazdasági téren javasolt változtatásokat, az extenzív gazdálkodás felszámolását, új kultúrák meghonosítását, az állattenyésztés javítását. Gazdasági egyletek alakultak mindenfelé; ezek igyekeztek a parasztok és a földesurak körében egyaránt elterjeszteni a mezőgazdasági forradalom ismereteit. Gondoljunk csak az orosz Szabad Közgazdasági Társaság működésére vagy a horvátoknál Janko Drašković gróf Disszertációjára, vagy a poroszoknál Albert Thaer javaslataira, ez utóbbi esetben komoly tudományos ismeretekkel megalapozva. Itt-ott meg is próbálkoztak ezeknek az ismereteknek a gyakorlatba ültetésével, akadtak földesúri mintabirtokok, mezőgazdasági főiskolák létesültek. De mindezek csak elszigetelt kísérletek maradtak, a fennálló viszonyok gátjai miatt átütő eredményt nem tudtak hozni.

Ezért hamarosan elég széles kórusban szólaltak meg azok, akik gyökeresebb változást, vagyis polgári átalakulást kívántak. Akadtak persze konzervatív hangok, amelyek mindvégig kitartottak amellett, hogy pusztán gazdasági intézkedésekkel, a meglévő birtokviszonyok épségben tartásával meg lehet oldani a problémákat. A nagy többség azonban ennél tovább ment. Az agrárkérdésben általános volt az a meggyőződés, hogy meg kell adni a jobbágyok teljes személyi szabadságát. Bonyolultabb volt a földtulajdon kérdése. Azokon a területeken, ahol fennállt a dominicalis és rusticalis föld különbsége, a javaslatok zöme arra irányult, hogy a

földet ennek megfelelően osszák fel a parasztek és a földesurak közt. Poroszországban és az osztrák örökös tartományokban is így vetődött fel, bár nem sokan voltak ennek szószólói, még a cseh tartományokban sem. De a lengyel emigráció középbal szárnya, a Lengyel Demokratikus Társaság 1836-ban és 1845-ben ilyen értelemben lépett fel, idővel még a konzervatív szárny is csatlakozott ehhez, hiszen már az 1830-as novemberi felkelés idején is akadt híve. Ismeretes, hogy a magyar reformnemesség is ezt az álláspontot képviselte. Oroszországban, ahol a föld kétös jellege nem állt fenn, eleinte még a liberálisok (Sziperanszkij, később a dekabristák egy része) csak egészen minimális földtulajdont kívántak juttatni a parasztnak, később, ahogy nőtt a feudális rendszer válsága, a liberálisok már a többi ország álláspontjához közeledtek, azt javasolták, hogy a parasztek kezében levő föld egészében legyen az ő tulajdonukká.

A javaslatok nagy része a föld valamiféle megosztását kívánta, azt a megoldást tehát — tegyük hozzá —, amely később csakugyan megvalósult. De akadt mindenféle egy kisebb, szűkebb réteg, amely radikális megoldás mellett szállt síkra, amely az egész művelt földet a parasztek kezére kívánta adni. Gondolhatunk itt a lengyel emigrációban a Lud Polski gromadáira, amely ebben a megoldásban már valamiféle (persze utópikus) szocialista intézkedést vélt látni, vagy gondolhatunk Piotr Sciegiennyre, aki otthon próbálkozott ezzel. De idézhetjük a petravisták egy részét (sőt, a dekabristák között is akadt, aki a nagybirtok legalább részleges felosztását kívánta), és még inkább az orosz forradalmi demokratákat, akik a nagybirtok teljes felszámolása mellett foglaltak állást, és a többi radikálshoz hasonlóan a földesurak kárpótlását teljesen és felháborodottan ellenezték.

A második típus, a török birodalmi terület esetén forma szerint a jobbágyrendszer fennállásáról nem beszélhetünk. Gazdasági tekintetben ez a terület még az előbbi kelet-európai területnél is jóval elmaradottabb, teljesen a hagyományos társadalom körülményei között létezett. A török agrárrendszer persze mégis a feudalizmus egyik, méghozzá elég alacsony szintű, kezdetleges formája volt. Nem szükséges talán felsorolnunk a török földbirtokviszonyok különböző formáit. A megművelt földterület zöme korszakunk kezdetén még szpáhi-birtok volt, timar vagy ziamet. Ennek az agrárrendszernek az alapvető sajátossága abban rejlett, hogy a földesúr csak járadékot szedett, saját gazdálkodást nem folytatott, nem is szőlt bele a rája gazdasági tevékenységébe. Így a paraszt, mondhatnánk, nagyobb gazdasági önállósággal rendelkezett, mint az első típushoz tartozó országokban. A szpáhi-rendszer felszámolása éppen az általunk tárgyalt korszakban ment végbe, a tanzimat, a török reformkor keretein belül. A parasztek így közvetlenül az állam mint földesúr fennhatósága alá kerültek. Ez azonban helyzetüket alapvetően nem módosította. A szolgáltatások jelentős része itt még terményszolgáltatás volt, az állam bizonyos robotszolgáltatást is megkövetelt, és a pénzjáradék kezdeteivel is találkozhatunk.

A török (vagy általánosabban mohamedán) földbirtokrendszeren bizonyos rést ütött a csiftlik-birtokok kialakulása. Ezek valóban már a kelet-európai majorsági gazdálkodásra emlékeztető képletek voltak, a földesúr maga gazdálkodott a birtokon, vagy robotmunkával, vagy feles bérlők munkájának segítségével, vagy egyenesen bér munkásokkal. Ebben az utóbbi esetben a csiftlik-birtok már közel állt a tőkés nagybirtokhoz. Hozzá kell tenni viszont, hogy egyrészt a csiftlikek száma nem volt túlságosan nagy, még nem módosította lényegesen azt a képet, hogy a megművelt föld zöme a parasztek kezében van, másrészt terjedelmük is messze elmaradt a kelet-európai latifundiumok mögött. A parasztek látszatra kedvezőbb helyzete valójában sokkal súlyosabb volt, mint az első típusnál, a török birodal-

lomban — mind a földesúr, mind az állam részéről — eluralkodott korlátlan önkény miatt. Külön kell még egy szót szólni a görög területekről, ahol jelentősebb számban léteztek nagybirtokok, mégpedig nemcsak török, hanem görög kézben is, hiszen egyes, nem török fennhatóság alatt álló területeken nemesség és nemesi nagybirtok is volt.

A balkáni területen a polgári átalakulás kérdése még inkább a nemzeti függetlenség formájában vetődött fel, mint a kelet-európai területen, hiszen itt a kapitalista viszonyoknak a kezdetei még annyira sem voltak meg, mint az első típus esetében. Így a polgári átalakulást megelőző reflexiók is jóval csekélyebb számúak és egyszerűbbek voltak. Viszont az agrárkérdésben itt egyértelműen úgy vetődött fel a kérdés, hogy a nagybirtokot egészében szét kell osztani a parasztok közt, vagyis a ténylegesen a parasztok birtokában levő földet minden szolgáltatástól mentesen tulajdonukba kell adni. Természetesen ennek a radikalizmusnak az alapvető oka az volt, hogy a nagybirtokos vagy az idegen elnyomó, a szpáhi, vagy az idegen elnyomó személytelenebb változata, a török állam volt, tehát nemzeti szempontból mindenképpen idegen.

Ezzel kapcsolatban kell utalni arra a mozzanatra, amely az eddig tárgyalt két típusban alapvetően közös, és amely nézetünk szerint ugyancsak egyik bizonyítéka annak, hogy az egész régiót egységében is kell néznünk: ez az agrárkérdés és a nemzeti kérdés kapcsolata. A legtöbb nép ugyanis valamilyen formában elnyomott nép volt, egy nagyobb, soknemzetiségű birodalom része, és a nemzeti különbségek gyakran földesúr és jobbágy közt léteztek. Az orosz földesúr ukrán, belorusz, esetleg lengyel jobbágyok ura volt, a lengyel ugyancsak ukrán, belorusz és litván jobbágyoké, a magyar földesúrnak román, szlovák jobbágjai lehettek stb. A lengyel vagy a magyar földesúr pedig ugyancsak egy nagyobb birodalom egyik tartományában volt földesúr, jobbágjai tehát kettős nemzeti elnyomás alatt álltak.

A nemzeti kérdés azonban nemcsak ilyen nyílt osztályellentétek formájában kapcsolódott az agrárkérdéshez. A polgári átalakulás és ezen belül az agrárkérdés polgári megoldásának programjára is kihatott. Ebből a szempontból két típust kell megint megkülönböztetnünk Kelet-Európában, és ez a kettő nem azonos a bevezetőben említett két típussal. Ez a kettő: a nemesi és a nem nemesi népek típusa. Nemesieknek nevezzük azokat, amelyeknek megvolt a saját nemesi uralkodó osztályuk, tehát az orosz, a lengyel, a magyar, a horvát, a két dunai fejedelemségben a román. Bár erősen eltérő a társadalmi struktúrájuk, a mi szempontunkból ide kell sorolnunk a cseheket és a görögöket is, ahol a nemesi uralkodó osztály helyében a már kialakuló burzsoázia jelentette az uralkodó osztályt, amely esetleg földbirtokkal is rendelkezett (a cseh városok kollektív földbirtoklására gondolhatunk, jobbágyaik is voltak), tehát az agrárkérdésben, mondhatjuk, majdnem olyan formában volt érdekelt, mint másutt a nemesség. Nem nemesieknek nevezzük a többi népet, amelyeknek ilyen saját (nemesi vagy már burzsoá) uralkodó osztályuk nem volt. Világos, hogy a nem nemesi népeknél nagyobb lehetősége volt annak, hogy az előzetes tervek során radikálisabb megoldási javaslatok vetődjenek fel, mint a nemesi népeknél, hiszen ez utóbbiaknál a javaslatokkal fellépők zöme maga is a nemesség soraiból került ki. A nemzeti célok (függetlenség vagy autonómia) elérése érdekében mindenütt a parasztságot is be kellett vonni a harcba, és ez a földkérdés radikális megoldásával könnyebben volt elérhető. Számos egyéb ok, amelyekre itt most nem térhetünk ki, magyarázza azt, hogy a török birodalmi terület kivételével mégis a nem nemesi népeknél is a földbirtok megosztására vonatkozó javaslatok voltak többségben.

Maga a jobbágyszabadítás végeredményben mint a polgári átalakulás egyik kérdése oldódott meg, méghozzá úgy, hogy a felszínen, illetőleg a kortársak tudatában az alapvető kérdés a nemzeti kérdés (függetlenség vagy széles körű autonómia) volt. Ez a polgári átalakulás és vele a jobbágyszabadítás a kelet-európai típushoz tartozó területeken forradalom, vagy felülről, a feudális államhatalom részéről bevezetett reform útján valósult meg. Poroszországban 1807-ben reformmal kezdődött a folyamat, a személyes szabadság megadásával és a szolgáltatások megváltásának lehetőségével, az 1811-es és 1816-os újabb reformok szűkítették a felszabadítást, a végső rendezést a forradalom nyomán az 1850-es törvény szabta meg. A Habsburg-birodalom különböző tartományokban 1848 márciusa és szeptembere közt hozták a jobbágyszabadító törvényeket, a forradalom nyomására. Oroszországban az 1861-es reform jelentette a fordulópontot, a Lengyel Királyságban az 1863-as felkelés által kimondott alapelvek megvalósítása az 1864-ben az orosz kormányzat végrehajtotta reform feladata lett. Ebbe a sorba tartozik az 1864-es romániai agrárreform is. Külön képletet jelentett Mecklenburg és az orosz birodalom balti tartományai, ezekben (Estland 1816, Kurland 1817, Livland 1819) a földesurak számára legkedvezőbb megoldás született, az egész föld az ő tulajdonukba került. Ezt a formát azonban általában, a paraszti ellenállásra való tekintettel is, nem lehetett megvalósítani.

Igy a jobbágyreform eredménye egészében az volt, hogy az egykori jobbágyság megkapták a személyes szabadságot, mentesültek a korábbi szolgáltatások alól, a földet pedig megosztották a parasztek és a földesurak közt. A megosztás mértéke az osztály-erőviszonyoktól és számos egyéb tényezőtől függött. Oroszországban és Poroszországban a parasztek kevesebb földet kaptak tulajdonukba, mint amennyit azelőtt használtak, hiszen Poroszországban a megváltás egyik fontos formája éppen a paraszti telek felének vagy harmadának az átadása volt, Oroszországban fennállt az addig birtokolt föld negyedrészeinek tulajdonba adása minden további megváltás nélkül, bár ez ritka volt, de a területet mindenképpen megnyirbálták. Magyarországon (ideértve Erdélyt és Horvátországot is) a rusticalis területet kapták meg a parasztek, a forradalmi kormány később tett lépéseket kibővítésére, az 1853-as rendezés azonban megmaradt ennél. Az örökös tartományokban és Galiciában a parasztek az addig birtokolt földet egészében megkapták. A Lengyel Királyságban pedig az orosz kormányzat, világosan azzal a céllal, hogy a parasztokat szembefordítsa a forradalmi mozgalmat vezető nemességgel, még az addig birtokolt földnél is többet adott a parasztek tulajdonába, több mint 1 millió ha területet osztott szét (elkobzott lengyel nagybirtokokból), és még a nagyobb arányú földfoglalások előtti helyzettel összevetve is mintegy 200 000 ha területtel több került paraszti tulajdonba. A föld egy részének és a szolgáltatásoknak az elvesztéséért a földesurak mindenütt valamilyen formában kárpótlást kaptak. Ezt pedig ugyancsak közvetlen vagy közvetett formában, de zömmel a parasztek fizették meg.

A délkelet-európai típusnál a jobbágyszabadítás a török fennhatóság lerázása során ment végbe, tehát a nemzeti felszabadulás részeként, Szerbiában 1830-tól kezdve (gyakorlatilag már az 1804-es felkelés megindulásától kezdve), Bulgáriában 1878-ban. Ténylegesen itt az egész föld a parasztek tulajdonába jutott. Az egykori török földesurak kárpótlása csak formálisan történt meg (Szerbiában és Kelet-Ruméliában). A török birodalom kezén maradt területeken nem ment végbe változás, Bosznia-Hercegovinában is csak a XX. század elején kezdték rendezni a kérdést. Görögországban ugyan az 1821-ben megindult szabadságharc számolta fel a török földtulajdont, a földek azonban nemzeti javakként az állam

kezébe kerültek, és a későbbi fejlődés során nagyobb részük a burzsoázia és az előkelők tulajdonába került, a parasztság csak kisebb mértékben részesedett belőle, de ebben az esetben meg kellett vásárolnia a földet.

Ha most a következményeket vesszük szemügyre, azt állapíthatjuk meg, hogy a kelet-európai típusnál a jobbágyfelszabadítás után megmaradt a nagybirtok mint a legsúlyosabb feudális maradvány (jó néhány egyéb, de kisebb jelentőségű maradvány mellett, ezek közül a legfontosabb egyes területeken a legelők és erdők közös tulajdonban való meghagyása volt). A délkelet-európai típusnál, Görögország kivételével, a nagybirtok felszámolódott. Gyakorlatilag még a csiflik-birtokok nagy többsége is eltűnt. A megmaradtak pedig terjedelmüknél fogva nem haladták meg sokkal egy gazdagparashti birtok arányait.

A feudális viszonyok felszámolásával megindulhatott a mezőgazdaságban is a kapitalista fejlődés. A parasztság differenciálódása, egy föld nélküli réteg kiválása, mint láthattuk, már a jobbágyfelszabadítás előtti korszakban megindult, utána pedig gyors ütemben folytatódott. Világos itt az összefüggés az általános gazdasági fejlettségi szinttel. Az első típushoz tartozó országokban azt tapasztalhatjuk, hogy minél nyugatabbra eső, vagyis fejlettebb területről volt szó, annál nagyobb volt már a felszabadítás előtt a földnélküliek arányszáma. A keletebbre eső területeken viszont jóval csekélyebb volt. Itt történtek is bizonyos intézkedések ennek megakadályozására, illetőleg a másik oldalról nézve a parasztok továbbá földhözkötésére. Ilyen intézkedés volt Oroszországban a földközösség erőltetett fenntartása, amely megnehezítette a parasztok kiválását az agrárszervezetből, vagy Romániában az az intézkedés, amely megtiltotta, hogy a paraszti földet más, mint paraszt felvásárolja. A természetes szaporodás persze mindenfelé csak növelte a földnélküliek arányszámát. A délkelet-európai típusnál viszont ennek a folyamatnak még csak a kezdetei voltak meg. Nyilvánvaló, minél nagyobb volt a földnélküliek arányszáma, minél szabadabb ténylegesen a paraszti mobilitás, annál gyorsabban megtörténhetett a nagybirtok (és mellette hamarosan a gazdagparashti birtok) áttérése a bér munka alkalmazására, tehát a kapitalista rendszerre.

A kelet-európai típusnál a jobbágyfelszabadítás a földterület felosztása és a nagybirtok fennmaradása révén végeredményben felemás megoldás volt. A nemzeti függetlenség kérdése sem oldódott meg a polgári átalakulás során. A délkelet-európai típusnál az első pillantásra ennél kedvezőbb volt a helyzet, hiszen a feudális maradványok megszűntek. A kialakuló görögországi nagybirtok már kapitalista jellegű volt. A nemzeti függetlenség is megvalósult. Csakhogy ennél az utóbbi típusnál a gazdasági fejlődés eleve lényegesen alacsonyabb szintje, mint kiindulópont, nem tette lehetővé, hogy az ide tartozó országok ezt a kedvezőbb helyzetet a további fejlődés során hasznosíthassák.

Niederhauser Emil

LÁSZLÓ GYULA UTOLSÓ BESZÉLGETÉS NAGY ALBERTTEL

(1969. VI. 2.—VI. 20.)

II.

ITÁLIÁBAN

Olasz útjára az készítette, hogy a képzőművészet lényegét és mesterségét megakarta ismerni. Ezt a stílusegységet pedig a legjobban Itáliában lehet megismerni.

Frédi barátjának az apja ígéretet tett, hogy havonta küld fiának pár száz lírát. Berci pedig 1926-ban apja aranyórát Pesten eladta, ami komoly összeget jelentett, s később eladta könyveit is. Mindez elég pénz volt három hónapi tartózkodásra. Az eladások Győző segítségével történtek, tartott vagy két hétig. Ezalatt Frédi már leutazott Itáliába, szüleinek mondott valami vad címet Velencében a Canale Grandén, de ő Firenzébe ment. Ott kivett egy szobát, s előkerültek a „haverok”, egy Herlicska nevű volt főiskolás meg két-három másik. Berci „kifogott” egy holdtöltét: este 6-kor indult a Déli pályaudvarról, és 30 órai út után pontosan éjfélkor érkezett Firenzébe. Remek idő volt, és „a holdtölte is jelen volt”. Az állomáson várta Frédi, hazavitték a csomagot egy rendes, tiszta szobába a Sta. Maria Maggiore, Giotto Campaniléjének közelében. A hold megvilágította az óriási épületet. Mai napig tartó hatalmas élmény, a mai napig is „élősködik” belőle — akárcsak gyermekkori alföldi emlékeiből. Művészi csoda volt ez: vibrálás és egység az épületkolosszusban, az abszolút nagyság együtt jelentkezett a legtisztább érzelmekkel. „Jól kispekuláltam, hogy holdtöltekor kell megérkezniem.” Hazamentek, s közben az Uffizi udvarán, a Palazzo Vecchiónál, az Arno-parton csatangoltak. Két hétig csatangolt Firenzében, hol együtt a lézengő barátokkal, hol meg Frédivel kettesben. Az Uffiziben is kettesben voltak. A pesti Akadémián az olasz művészetet, a mestereket úgy megismerték, hogy amikor

beléptek az Uffizibe, határozott csalódást éreztek az eredeti művek előtt. Berci megvallja, hogy egyedül félénk lett volna, s nem ment volna ki Itáliába, a különbség a két barát közt éppen a bátorságban volt. Ha valaki túl okos, túlságosan tisztában van mindennel, ez nem jó, a művészi aktivitás — amely rokon a játékkal — ekkor csorbát szenved, az indulat csökken. Pedig Frédi is komoly tehetség volt, szép rajzot csinált Márton Ferencnél, nem is sikerült ilyen: soha többet, Rudnaynál már csak vegetált.

A múzeumokban való első csalódás után Berci érezte, hogy benne kell a hibának lennie, erőltette a nézést, s a Medici-kápolnánál végre „belejötték” a nézésbe, és a Sta. Crocében a nagyok sírja előtt feloldódott a csalódás. Ezek után nagy izgalommal ment Padovába. A Gattamelata közelében az I. emeleten van a városi múzeum, s innen csodás a kilátás a sokárkádú városra. A kép kacérkodik a meseszerűséggel, de mégis meggyőző logika van benne. A múzeumban két kis Giorgione, hosszú formátumú fekvő kép, aztán az olasz irodalom, művészet és filozófia nagyjaitól kéziratok (Dante, Tasso, Rossini). Az ablakon kinézve, az árkádos város láttán érezte meg: az olasz szellemben a különböző művészeti ágak egymásból táplálkoznak. Giorgione költői világát egybefogta s megkoronázta Donatello Gattamelatája, ez az élmény volt az egész tízéves olasz út lényege. Firenze ennek az élménynek csak megkoronázása.

Itáliában már az első héten megérezték, jó, hogy ide jöttek, s nem Párizsba. „Mai napig is úgy látom, hogyha szilárd talajon akarunk megmaradni, akkor az olasz földön támadt összhangra kell alapozni.”

AZ ELSŐ OLAJKÉPEK

Ecseteket, festéket kellett venni, s ezért irt haza Tordára, hogy próbáljanak kölcsönt felvenni a házra. Ebből kapott 1500 lírát, s vett belőle állványt, dobozt, festéket, ecsetet. Ekkor az Údvahadsergnél lakott Rómában Frédivel, de ő végül külön ment. Firenzéből Rómába a Tirrén-tenger partján Anzio Nettunóban találtak egy autót (itt a jegyzeteim nem egészen érthetők), egy cseh vegyész-mérnök volt, aki az ottani Borghese-családdal tárgyalt, mert úgy vélte, kaolin van a város határában. Megismerkedtek a mérnökkel, de a dologból nem lett semmi.

Térjünk vissza Rómába. A festékek beszerzése után ecsetet vett a kezébe, s megdöbben: meggy vajon, vagy nem meggy? Kritikus pillanatok voltak. Két falemezt vett. Első képe fehér-fekete-szépia színekben, festői előadással *Két birkózó alak*, második képe pedig *A favágó*. Ez még kissé Márton Ferencet idézi, de nem iparművészeti módszerrel, mint az ő *Erdőirtás Csikországban*-ja, s nem dagályos módon. Meg volt elégedve magával. Utána egy nagyobb álló lemezt vett, s felkötötte a gatyáját: egy szürkés-zöldes-okkeres *Erdő belsejét* festett. Gusztusos fatörzsek, vastagok, ahol kiélvezhette a forma hajlatait, kulissza jobbról-balról, középen egy lovas pár halad, mindkét férfinél lenyűgöző női aktok. Ezzel is nagyon meg volt elégedve. „Még most is előttem vannak a szürke, kellemes, gyengén szürkés-zöldes variációi: besűtött a nap az erdőbe.”

Ezzel a három művel beállított egy képkereskedőhöz, aki voltaképpen kerekező volt, de időszakonként harmadrangú művészeknek kéthetes kiállításokat is rendezett. „Emberi ember volt, eszembe kéne jusson a neve... André Baldi volt a neve. Az illetőt később a nagy absztríniái »honfoglaláskor« besorozták, ott veszett.” Nagy szeretettel fogadta Bercit, zárás után hazavitte a lakására, volt egy hároméves kislánya: csináljon portrét róla. Csinált is egy 1/1-es fejet, nagyon karakteres, tetszetős piktúrát, arany hajacska, mert szőkés kislány volt. Nagyon meg voltak elégedve, s a kereskedő ki is állította a boltjában, itt mindig volt 20–30 kép. A jövődó mecénás felesége meg is látta a kis portrét, s kérdezte, ki csinálta. Eduardo Paolillo (Via Verona 22.) felesége volt, meg is ismerkedett velük 1928-ban, megfestette a *Kisfiút*, s közben mint egy ágrólszakadt élt az Údvahadsereg tanyáján. Kissé rendesebben fel-

öltözve állított be hozzájuk, magasszinti 9 szobás lakosztályukba. Tipikus jól szituált környezet, a tengerparton és a hegyekben is volt nyaralójuk s két autójuk. Fehérkesztyűs inas szolgált fel ebédnél.

Paolillo talán egy-két évvel fiatalabb volt Bercinél, és egy háromszobás kis bankja volt. Alig volt ebéd, amely nyugodtan folyt volna le, állandó, olasz jellegű izgalmi állapotban éltek. Egyszer a férfi — mivel nem tetszett neki valami — odacsapta az ebédet a perzsaszőnyegre. Emlékszik jól a nagy fene rokokó stílusú aranyozott szalonra, perzsákkal, brokát függönyökkel, aranyozott székekkel, díspárnákkal, díszpójacákkal, pálmákkal stb. A hároméves kisfiút bevezette a nevelőnő, szépen „beöltöztették”. „Egy életem — egy halálom, most fordul a kocka” — gondolta Berci, s 1500 lírában alkudtak meg. Egy jó méteres gyenge táblára festett, nem volt másra pénze. Nem a körítéssel kezdte, hanem — ha portré, legyen portré! — a fejjel, félretette mindazt, amit az Akadémián tanult, s valahogy igyekezett a régi gimnáziumi rajztudásához alkalmazkodni, a tisztességes rajzhoz. Olyan remekül lefektette a karakterét, hogy frappáns lett, s az egyik illusztrált római lapban meg is jelent a képe.

(Közjáték. Június 18-i, délutáni beszélgetésünk kissé megszakította az életrajzot, azt kérdeztem ugyanis tőle, hogy kik voltak azok a festők, akik őt még Pesten megragadták. Legelsőnek Rembrandt, aztán Velazquez, Giorgione férfiarcképe, Sebastiano del Piombo és Greco jelentett nagy izgalmat a számára már elejétől fogva, hozzájuk csatlakozott Frans Hals és Tizian aranyköpenyes dogeportréja. Különösen I. éves korában kolozsvári hagyatékként Munkácsy Mihály emberábrázolásának természetes volta ragadta meg. Később, egy év múlva Paál Lászlót már fölébe helyezte magában. Nem nagyon kapta meg a túlzott napfényben fürdetett világ — Csók, Vaszary. „A tényleges napfény piktorális ábrázolása tulajdonképpen lehetetlen, márpedig ők ezt erőszakolták. A tényleges napfényt ki kell kerülni, ha a piktura nem akar egy bizonyos — magas szintű — naturalizmusba esni. Ez a meggondolás vezetett elejétől fogva.” Ehhez hozzá kell adnunk a következőket: az impresszionistáknak, posztimpresszionistáknak szinte közös ismertető jele a modern világítási effek-

tusok használata, a minél jobban szét-
szórt fény, a vetett árnyék lehető leg-
moderáltabb használata. Tulajdonképpen
Pesten ismerkedett meg az új magyar
költészettel: Ady, Szabó Dezső, Juhász,
Tóth Árpád, később Sinka István. Csak
elvértve olvasott: „nem szükséges óriási
anyagnak felgyűjtése az emberben ah-
hoz, hogy korszerű legyen.“)

Visszatérve Rómára: a portré sikere
felvidította, a „körítés“ megkoszorúzta a
család boldogságát, s ennek az lett a vé-
ge, hogy a kialakított ár dupláját adták,
hat hónapig élt belőle.

Berci elmondta, hogy eredetileg szob-
rásznak készült, s hajlandó lenne az apa
szoborportréját megmintázni. Beszerezte
a szükségeseket, s megmintázta — leg-
alább olyan jó lett karakterben, mint
a kispajtás. Sznobok voltak, a karakter
volt a lényeg. Bronzba öntötték, valami
kis váll is volt, ha jól emlékszik. Kissé
sasorr. mélyen fekvő szemek. Jól kijött
a dolog. Forgó, oszlopos márvány poszta-
mentumot készítettek, és arra helyezték.

Csendéletet is festett. A szalonban el-
képzelve: gyümölcs, alma, körte, sza-
lonpojácák, előkelő szobabelsővel. Ezek

még határozott naturalista formák, sem-
miféle izmussal nem foglalkozott akkor,
sem Böcklin, sem Karlovicsky (már akkor
is utálta) nem hatott rá, színesen, frissen
tartott kép volt, minden különösebb prob-
léma nélkül.

(Közjáték. Később a csendélet kimaradt
témaköréből. Az 1940-es évek végén az
Unitárius Kollégium harmadik emeleté-
nek egy kis szobájában lakott és fes-
tett. Ott készült egy csendélete korsó-
val, faleveles ágakkal benne s az aszta-
lon almákkal. Ezt nekem adta, s ma is
nálam van, a tárgyak rajta „újraterem-
tett“, nem „lefestett“ dolgok.)

A *Mama portréja*. Ezt is meg kellett
festenie, s „ebből jött a tragédia. Vettem
egy kétméteres vásznat, ülő alak volt,
pálmák, ciklámen, perzsaszőnyeg között.
Nyár közepén kezdtem, engem is maguk-
kal vittek. Munka közben azonban lám-
palázam lett, rettenően kínlódtam, nem
lett jó a kép, elkeményedett, nem volt
friss, mint amilyen a gyermeké volt.
Ezzel inamba szállt a portré iránti bá-
torságom, soha többé nem próbáltam, ki-
véve néhány évvel ezelőtt *Magdust*, de ez
kivétel volt, ő forszírozta.“

JÁKOB LÉTRÁJA

„Szorgalmas magyar ember maradtam
Rómában is, a magyar piktúrába meg-
győző magyar jelleget akartam vinni.
Rudnayt nagyon szerettem, de annak da-
cára, hogy meggyőző volt a maga ne-
mében, kissé kényelmes álláspontnak tar-
tottam, és be kell vallanom, hogy én, aki
nem nagyon moderneskedtem, mégis úgy
gondoltam, hogy a XX. században a be-
kerített kompozíciós elvet nem lehet mű-
zeumi jelleg nélkül gyakorolni. Amikor
ezt a szót hallom: múzeum, a reneszánsz-
ra és az azt követő festői módszerekre
gondolok — kulisszák, közepes horizont
és barna, s inkább a tónus dominál, mint
a szín. Rudnay szinte fejest ugrott ebbe
a könnyen adódható vádba, s még a leg-
világosabb tónusú képeiben is benne van
ez a múlt valahogyan.“

Csodálatos élet (kb. 1929—1930). „Spe-
kuláltam, hogy mit csináljak, hiszen Rud-
nay tanítványa voltam. Másfél méteres
eredeti kompozíciót festettem, címe: *Cso-
dálatos élet*.“ (Magamban arra gondolt-
tam, hogy ez a cím nyilván Szabó De-
zső-i ihletés, hiszen néhány éve jelent
meg a Mester azonos című regénye.) A
továbbiakban jegyzetem, sajnos, nem
elég világos, így hát úgy adom, ahogy
sebtében leírtam: „Egy férfi egy pucér

nőt magasba emel. Szűzi szerelem, kis-
lány és nebuló. Nem tényleges multság,
hanem a tánc motívumain keresztül,
ahogy az élet mind vadabbá (?) alakítja
a táncot. A középén eksztázis, egyik ol-
dalon öreg tata-mama, bal oldalon a csa-
lád.“

(Közjáték. Jegyzeteimben ez áll: Pa-
lazzo Doria 2—3 rézkarc kiállító helyi-
ség, mecénás fedezte a kiállítást 1934-
ben.) Visszatérve a *Csodálatos életre*,
elég vékonyan festette, de érezte a
dolgok súlyát és anyagát. Ellentétben a
kubizmussal, amely az anyaggal való ver-
gődés csúcsa, a fény csodálatos tényezője
a világnak, tehát „nem lehet nagy baj,
ha én azt a fizikai törvényt, amely lát-
hatóvá teszi előttünk a világot, központba
helyezem. Elvi központ ez, minden tár-
gyat, figurát kívül-belül átítat. Ezeken ez
látszik.“

Az *Örök szerelemről*. Rakétán lovagol
Ámor. Dombház: a föld, amin kislány
ül, fatörzs henger. A kislány holdfehér
ruhában, mögötte szűzi fiatalember. Elöl
az anyaság (nem az ő édesanyja, ilyen
nincsen nála). Nem köthető a kép sem
évszámhoz, sem a nap egyik órájához,
sem az nem tűnik ki, hogy hol van a
színtér. „Tökéletesen hely-telenül, időtle-

Nagy Albert: Csodálatos élet

nül szoktam elképzelni a dolgokat“ — mondta. A meglett férfi gondolkodik ezekről a dolgokról.

Kérdeztem a kép színösszhangjáról, hogy volt-e eleve elképzelése, vagy csak festés közben alakult ki. „A téma szüzi holdfénybe való, ez a szerelmesek ideje, merengés, szentimentalizmus, jobban, mint egy napfényes délelőttön. Ennek megfelelő a szinkonstrukció, kizárta a sárgát, pirosat és a barnát.“ Kék és zöld, amelybe a gyöngén rózsaszínes ruha jó kontrasztba kerül, s ugyanakkor bele is olvad a környezetbe. A fénycsóva végtelenből jövő reflektorával szemben a föld kigőzölgése alulról felfelé árnyéksávot vet, s a kettő között száguld egy rakétán Amor. Kérdeztem: hogyan indult ez a különös kép? A felelet így hangzott: „Elég korán izgatott a nő problémája, de sohasem volt bátorságom, hogy realizáljam, s így megakadtam egy ideális elképzelésnél a férfi—nő ideáról. Már akkor tudtam, hogy sohasem fogok megősnőlni, az élettel szemben mindig pipogyanak éreztem magamat, mindig az idealizmusból táplálkoztam. Adva volt a szerelem mint idea: ehhez szerkesztettem hozzá a képet. Egy álomkép-tünemény a leányka, akihez irtózatosan közeledik

idealizmusával a fiú, s a dolog vége a család, gondokkal terhelt, de a probléma mégis örökre áll, Amor még a rakétát is felhasználja, hogy ezt aláhúzza.“

(Közjáték. Itt megállt elbeszélésében Berci, s elmondta, hogy ez a magatartása kb. 1929—1930-ban már lehetetlenül naiv szentimentalizmusnak számított. Jól tudta, hogy a Főiskolán mik történnek, de ő ezekben nem vett részt. Mai szemével: ennél szentimentálisabban el sem lehet képzelni a szerelmet. Éppen amiatt a közönség egy részének tetszett. Gerevich Tibor el akarta küldeni a Biennáléra, de nem lett belőle semmi.)

A fény öncélú kutatása 3—4 éven át tartott. Keveset festett (megjegyezze: „Mindig keveset festettem, bár sohasem pihentem, sohasem csináltam, hogy egy-két hétig járjak valahová, inkább olvastam, lehet, hogy rosszul tettem“). *Sugarak*, *Madonna*, két *Csendélet* — ugyanannak a fényizgalomnak változatai. Széles ecsettel, vékonyan festve, ennek ellenére eléggé „traktálva“ festékanyaggal. Ekkor belátta, hogy ez zsákutca, csak tetszetős dolgokhoz vezet, komoly pénzeket lehetett volna keresni vele, de érezte, hogy a dolognak nincsen gerince, s egy brutá-

Nagy Albert: Fürdő után

lis feladattal a fény mellé bevitte az anyagot, a súllyal mérhető anyagot, Rómában léte utolsó éveiben. Első ilyen képe a *Fürdő után*. Férfi és nő áll egymás mellett (újabb változatban is megfestette, itt a tengerparton állnak), a régini malteres fal előtt. Színek: szép, kimondott szürke malteres fal, minden szín belejátszik, foltok, fehér-fekete, melegebb-hidegebb egymás mellett. Ez előtt két, erősen napbarnította figura, köldökön felül, közömbösen egymás mellett (bizonyosan emlékezem, hogy így mondta), transzban, lehunyt szemmel. Erősen csapzott haj, majdnem fekete. Erre a meleg, kissé a vörösbe hajló barnás testre krómoxid-zöld drapéria a férfi vállán. A kép négy alapszíne: szürke, barna, krómoxid és fekete. Ezt a képet és egy galambost hozta csak haza Rómából. 1937-ben Bajor Gizinek voltak aukciós rendezvényei, árverések. Az Imre utcában a Nagy-csarnok mögött lakott ekkor, kiszálltak hozzá: adjon valamit az aukcióra.

Fájó szívvel odaadta a *Fürdő után*, 100 pengő előleget adtak, fogalma sincsen, hogy mi lett a képpel.

1937-ben jött el Rómából. Ez idő tában először levelezéssel kezdődött egy asszonnyal való nagy szerelme, aminek megint úgy lett vége, hogy „el sem kezdődött”. Az erről való jegyzeteket nem közlöm, mert bár nagyon jellemzők Nagy Albert életfelfogására — s részben képeinek nőalakjaira! —, arra a „sokra”, amely távol tartotta a nőktől, mégsem való, hogy haló porában legbensőbb szorongásait kitergessük. Elég az hozzá, hogy a legrealisztikusabb kísérletek is hajótörést szenvedtek holdfényes szentimentalizmusán, bár egy lakásban laktak a rajta csüggő asszonnyal. Ekkor festett egy képet: *A kapu előtt*, amint mondta róla, „tavaszi dolog”. Virágzásban lévő fa, zöld levelek nélkül. Elhívta Veres Pétert, hogy mondjon véleményét róla. Veres Péter meg azt mondta, hogy a virágzöld levéllel együtt jelentkezik. 1937—

1940 közt tartott ez a szentimentális önkínzás, igen keveset dolgozott. De elment Szőnyihez, Aba-Novákhöz, képzőművészeti segélyeket kapott: „szörnyű volt”. A Képzőművészeti Szövetségben a „beérkezettek” (nomina sunt odiosa!) megvetéssel bántak vele.

A *Jakob létrája* ezekben a keserű időkben készült. Égig erő létra egy tanyai udvaron, a földön alszik egy öreg paraszt. A jelenet pedig: Jakob mellényben, fekete nadrágban, csizmában, két karjánál fogva földre nyomja az angyalt, térdre, kezével megérinti a csipőjét (Berci a Bibliát idézte erre). Három angyal, az egyik a szekéren, a másik küszik fel a létrán (a harmadik a küzdő!). A kép tartalmáról a következőket mondta: Nem véletlen a mai ember hallatlan küzdelme. Mindenki kivétel nélkül haragra kel az Úristennel, tudománnyal s minden más-sal. Roppant küzdelem van az elérhetet-

len utáni vágy következtében. Ennek szimbóluma: Jakob. A sorsával elégedetlen ember kényszeríti a kor követét, hogy teljesítse a kívánságokat. A történetet ismerte iskoláskorából, de azért utána-nézett. Az Alföld szűzi talajára tette a mesét. Ugyanaz a figura, aki küzd s aki alszik, ez azt álmodja, hogy harcba kelt. A két figura tehát: egy. Megkérdeztem, hogy miért használja a „szűzi” jelzőt az Alföldre, erre azt válaszolta, hogy önként jött a jelző, gyermekkori élményéből fakadt. Az Alföld a magyarság szimbóluma. Megjegyezte, hogy járt Ceglédén és Kecskeméten. Édesapja Petőfi—Arany-rajongásából örökölte az Alföld szabadságszeretetét. Gyermekkorra után 20—30 évre járt kint a határban Kecskeméten, jó messze a tanyai házak közt, annyit szívott magába az Alföldből, amennyire szüksége van.

ÁLMODIK A FALU

Ez a képe áll hozzám a legközelebb, s ezért erről hosszabban beszélgettünk. (1969. június 17. Fehér kakas változatba kezdett, de „van az emberben olyan babona, hogy ne mondjad ki azt, amit félsz vagy akarsz.”) Tanyai emlékeit azzal ébresztgeti, hogy Györffy István *Magyar falu, magyar ház* című könyvét nézegeti a Kunság építészetről. (Egyébként is szívesen használ fényképet. Emlékszem, az 1947—1948 táján festett gyönyörű *Anyja gyermekével* című képének lekváros kenyeret majszoló gyermekét az akkori *Képes Újság* címlapján lévő képről festette, barátaitól is gyakran kért egy-egy állatról fényképet, rajzot.) Azzal kezdte a beszédet, csodálkozik, hogy éppen a modern építészet vonalán milyen hatalmas lehetőségek vannak a népi építészetnek a nemzeti építészetben való felhasználására. Szóba került egy-két festő az Alföldről, aki házakat fest, ezeket üresnek találta, de még Szőnyinél is megjegyezte, „nem elég határozott”, Barcsay határozott kontúrajait-síkjaait kissé tudományosnak érezte. Végül is: „Az Alföld még nincsen megfestve.” Kosztát nehézkesnek érezte. Ezek után térünk át voltaképpen az *Álmodik a falura*. „Tudod, hogy jártam a Tirrén-tenger partján Anzióban. Elmentem a templomba, s ott láttam, hogy magyar zarándokok vannak ott: csizmában, fekete ünneplőben, fekete, karimás kalapban. Igen, ez a magyar férfiviselet alapkaraktere.”

Ez az emlék kísértette annak a két férfinak alakjában, akik a kicsi ház s az alacsonyra vett horizont előtt állnak. Nem tényleges optikai élményből, nem valamikor látott hasonló helyzetből fakadt nála a kép, s ez sem abból indult el. Van a főmotívum: jelen esetben a magyar falu, amely a legreálisabb magyar falu, félszegség, nyomorúság, félelem, a két hóstáti férfi, s a falu a realitás helyett inkább az álomhoz folyamodik. Bár nappalinak látszik, a kép voltaképpen holdvilágos fogantatású.

(Közzáték. A pesti asszony még félénkebbé, tartózkodóbbá, óvatosabbá tette az élettel szemben. Talán csak ellentétben hagyott nyomot benne ez a korszak. A nő félelmetesebbé vált, így lett a két *Ariadné*-kép. Néha felvillan benne — nagyon ritkán — egy természetes felszabadultság, de egyébként tele van gátlásokkal. Nem szeret festeni, de kénytelen, kevésszer adódik, hogy közben örömet érez.)

Visszatérés az *Álmodik a faluhoz*. „A kép se nem éjszaka, se nem nappal, inkább esti holdfény, erre gondoltam, nem modern világítási effektusokra. A holdnak fehér fénye van, átitatja, opállá teszi az egész megvilágított környezetet. Egy ilyen atmoszférában abszolút, tiszta költőségről van szó, amelyben nem lehet úgynevezett hétköznapi dolgokról tárgyalni.”

Ariadné. Az a vád vele szemben, hogy

Nagy Albert: Álmodik a falu

női figurái nem eléggé nőiesek. Én még ehhez hozzátettem, hogy a fekvő alak teljesen kibillent egyensúlyi helyzetéből. Berci erre azt felelte, hogy ez szándékos,

hiszen kárpótlásul az istenek magukhoz emelték, ergo: elszabadult a földtől. Ha túlsúllyal ránehezednék a kanapéra, veszítené eszmeiségéből.

A „SZOCIALISTA SZIMBOLIZMUS”

Ami az *Ariadnéban* egzisztenciális, az *Páris almájában* társadalmivá válik. Berci mondta, hogy ez a kép tudatosan összeszerkesztett elemekből áll. Korunk morális és formai humanizmusában törés támadt. Mi úgy képzelnők el, hogy korunk folytatása a múltnak. Amit eddig humanizmusnak neveztünk, arról tudjuk, hogy mi volt, de ma az „örök igazság” kérdésessé vált, s az emberek magatartásában is két fő irányzat mutatkozik: egy realiztikus, a földről el nem mozduló irányzat — ennek képviselője

a klasszikus ember és a természethű formavilág, ennek ellentéte a deformált ember, a geometria, majd végül már az sem, mindentől megpróbálnak elszakadni, amit eddig morálnak hívtunk, s ez megmutatkozik a formai bomlásban is.

Kérdeztem tőle, hogy a két magatartást a *Páris almájában* miért női alakokon keresztül fejezte ki. Azt válaszolta, hogy azért, mert abban mutatkozik a legfrappánsabban. A női figura erre alkalmasabb, végül is: fogalmakról van szó. Figyeljem meg a törést a szarkofágon:

ez a törés a kultúra történetében. A diadalszeker pajzsos figurája is letörött, s figyeljem meg azt is, hogy a modern figura csaknem átlátszó. Kérdeztem: nem zavarja-e őt az, hogy a keret átvágja a térdet, lábat: azt felelte, hogy ezt a néző képzelete amúgy is kiegészíti. Modellt ennél a képnél sem használt. Arra törekedett, hogy a kép lehetőleg ne úgy legyen lezárva, mint Claude Lorrain-nél.

Kérdeztem „mikrokozmosz“-áról, kígyót, békát, pókot, csigát ábrázoló képeinek keletkezéséről és tartalma felől. Ezek erős nagyítások, s mégis bennük semmi erőszakoltság. Például a csigának a képen ingerlő, izgató kompozíciója van, a csigaházba behúzódott izomtömeg rendkívül kifejező, summázó monumentális formája van, teste kígyózik. Esőben felvesz egy-egy csigát, megvárja, amíg kibúvik a test a meszes képződményből, amely spirális remekmű, pereme finoman megvastagszik. Ebben lakik a csiga teste, ha óriás volna, hallatlan ereje lenne. Ahogy szarvai, végükön szemmel, kibújnak a fejből, különleges csoda. Mint gyermeket s mint felnőttet is egyaránt érdekelt a csiga. Mindehhez kolorisztikus szempontból még egy adag izgalom járul. A csigaháznak számtalan változata van szín szempontjából, még a látszólag egyszínű csigahéjon is gyönyörűek a színek. „A csigának van világa.“ Adott élőlény a maga zárt világából kibújik, és igyekszik szétmatatni ebben a bús világban. Ilyen az ember is, mielőtt elhagyja anyját. Itt mindez fokozott, hiszen szemével és szarvával tapogat a világban.

A béka. Az állat formája kora ifjúságtól kezdve izgatta, és irtózott tőle. Nem merté megfogni, félt tőle, s látta, hogyan kapja be a legyeket. Ebből könnyen adódott vonatkozás korunkra. Rendkívül alkalmas arra a modern tapasztalatunkra, hogy vannak érdekkomplexumok, amelyek egy nyelésre eltüntetnek bendőjükben másokat. Ez a „létért való küzdelem“ — enyhített formában: a kis béka szembeállítás a naggyal. A létért való küzdelem szimbóluma az óriási száz, amely azonban nem éppen vérengző.

Amikor ezt csinálta, azt tapasztalta, hogy a kép végül is nem hatott rá, nem volt lelke. Néhány nap múlva elővette: túl száraz volt a talaj, hozzáképzelt göröngyös, agyonázott talajt, kis pocsolyákat a göröngyök között. Így kapta meg a kép döbbenetét, ami akkor jön ki a legjobban, ha az alkony beáll. Fényképet használt, de zöld békáról volt, nem olyan, ahogyan ő festette, a varangyokat ő rakta rá.

Kígyó. Komoly munkája, nemigen mutatja senkinek. Zöld posztóval bevont íróasztal, mint egy ügyvédi irodában, s ezen tekergőzik egy vipera-python fajta kígyó. Kétágú nyelve lobog, az íróasztalon irattári mappa. A kép címe: *Bürokrácia*.

Pók. Voltaképpen a kapitalizmus. Keresztes pók, óriási nagytásban, nagy pókháló, asztalszéken, bársonyos terítő, rajta igazgyöngy, pénzdarabok, kötvény. Nem sikerült annyira, mint a kígyós. A pók gyűjt, de ellenszenves bestiája az Úristennek. A velencei Doge-palotában is ott van Veronese festményén. Ez az emlék azonban csak utólag jutott az eszébe. Nagyítóval nézte a pókot, nagy fene, fura szemek, olló a fején, potroha. Hozzá kell azt is tenni, hogy hogyan születnek a kis pókok. A pók vattaszzerű gömböket sző a tojások számára. Ebben a viszonylatban konszonancia van az igazgyöngyökkel.

Visszatértünk az *Ariadné* két változatára. A fonaleresztést nem is tudja, mikor használták már szimbólumnak. A lényeg az, hogy valami problémát meg kell oldani, márpedig a mai világban éppen elegendő megoldandó probléma van. A női figura lázálomban van. Thészeusz Naxoszon elhagyja az alvó Ariadné-t a Minotaurus-kaland után, de az istenek magukhoz emelik a mennybe. A fonálnak nagy szerepe van a visszavezetésben és az elhagyásban. Mai aktot festett, amely, mint egy pók áldozata, bele van keveredve a fonálba, de nem tud róla! Ariadné-t lehetőleg klasszikus formátumban akarta megcsinálni, gombolyag a földön, a nő fonállal be van fonva, háromszög formában. Az első változat barna, zárt sarokban, a második változat világító test, világító csillag, az Ariadné csillagkép. Festés közben a formákat hosszában festette (például a karnál), nem keresztben, mint Medgyessy Ferenc tanácsolta (ezt kérdésemre felelte, mert hosszan húzott ecsetvonalak esetén a forma gyakran megsemmisül, legalábbis nekem szintén ez a tapasztalatom). Mivel az alak arányai — szerintem — nincsenek rendben, megkérdeztem, hogy gondolt-e arra, hogyha az alak felkelne, s elkezdene mozogni, akkor nagyon torz lenne. Erre azt felelte, hogy sohasem gondol ilyesmire, ez természetes szempont.

Múlt a jelenben. Kép Mátvás szülőházával, a lovagi tornával. „Kolozsvári emlék“-nek nevezi. A Mátvásról szóló legendákör egyik emlékezetes eseménye, amikor legyőzi Holubárt, a cseh vitézt, ehhez kapcsolódik ennek a képnek az „eseménye“. A mesét valaki érzékeli, méghozzá a festő és a paraszt, fiával,

ezek jelentik a jelent. Mátyás szülőházát lefényképezte, és jó néhányszor kiment, esti világításban nézte a házat, hogy a formák izgalmát megtartsa. A kö törvényt kereste, ami ugyanolyan például délben, mint mesterséges világításban. A kép egyik változata a nagyváradi múzeumban van.

Van egy csomó „aktuális” képe. Nem belső indításra jöttek létre, mondtam neki. „Majdnem” — felelte ő. Nyilvánvalóan a napi dolgokhoz kapcsolódnak. Mint régi korokban a festő a megrendelőkkel, úgy volt ő ezekkel. Vajon azokat meggyőződésből csinálták-e vagy nem? Berci mondta: „Minekutána határozottan állítom, hogy a művészi ösztön jelen volt, remek részletek vannak és tökéletes formavilág [ez a régiékről szól!], a mester teljesítette a megrendelő óhaját, s mégis sikerült saját világát is adnia.” Ő nem arra vállalkozott, amire egy-két, sikereket elért kollégája, hanem a következőket mondta: „Az emberiség elérkezett abba a történelmi korszakba, amelyet demokráciának, szocializmusnak, kommunizmusnak nevezünk. Miért ne lehetne ezen ideológia alapján műalkotást létrehozni? Minden csak attól függ, hogy sikerül-e művészi vonalon a témát transzponálni, átköltetni, tehát kiragadni a naturalizmusból.” Így készült *A fűtülő asztalos*, *A ruhatergető*, *A két munkásnő* (vascsövet pucolnak drótkéfével). A „szavazók” nem úgy jöttek ki mint ténylegesen létezők, hanem típusok, a bukaresti kiállítás az egyik leghatásosabb képe volt.

A román népelet témái. Otthoni su gallat is volt abban, hogy ha magyar tárgyú képet festett, a következő témáját a román népeletből vette. „Természetes, hogy egy állampolgár feldolgozza az államalkotó többséget érdeklő témákat is. Régebben ez magától értetődő dolog volt. Román pásztor fekete báránnyal: *Miorîta*, a népszerű román kolinda” — mondta Berci.

Hunor és Magyar nyomában című kis könyvem elolvasása után, mivel akkor éppen nagy állami ünnepekre készültek, gondolta, hogy feldolgozza a Romulus és Remus legendáját, aminek fényképe ott van az én könyvemben is. 140×120 cm-es vászonra készült. Férfiaktól, ölben egy gyermekkel, háttérben közvetlenül mögötte Romulus és Remus szobra, a gyermek kezébe kis vörös zászlót adott, de a munka nem ment, a kép nem készült el.

Ezt azután akarta festeni, hogy említett könyvem hatására megcsinálta *Hunor és Magyart*. Körülbelül 130×70—80 cm-es kép. Két lovas rohan aktban, lo-

bog a haj és a lovak sörénye. Előttük rohan egy visszanező fehér szarvas, elérkeznek egy erdő szélére, s itt lasszóval lefékezik a szarvas rohanását. Színe: vörös, hajnali szín átítatja az egész képet, gyöngén sárgás. Ennek lett volna párja a Romulus és Remus. Nem állította ki.

Paraszti témák. „Városi kölyök voltam, kora kölyökkoromban azt láttam, amit később mint középosztályt ismertem meg, de láttam tordai szülőházam közelében a legszegényebb népréteg életét is. Ehhez járult az a jelenet, ami élénken megmaradt bennem. A családnak volt egy házi szustere, s Édesanyám meghallotta, hogy valami sztrájkféleiben vett részt a mester. Jön a mester egy szép napon, s édesanyám azt mondja neki: nézze [...] úr, ígérje meg, hogy maga pedig több sztrájkban nem vesz részt. Így támadt fogalmam arról a nagy problémáról, ami korszakunk egyik jelensége. Az egészséges embertípust az alsóbb néprétegek között kezdtem keresni, ha rongyosak voltak is, de művészebbek, mint az enyémekek. Innen van képeimen is vonzódásom az egyszerűbb ember típusa felé, magatartásban s öltözékben egyaránt. Ehhez jött még Édesapám nevelése, aki Petőfit s Aranyt és népköltészetet olvasott fel szuggesztív erővel. Annak idején — emlékszem — felolvas-ta *Az apostolt*, *A kötél legendáját*, Arany János *A gyermek és a szivárvány*át s másokat. Később a gimnáziumban s kolozsvári nagynénémnél alig volt ilyen élményekre alkalmam, Pesten pedig Ady és Szabó Dezső volt a nagy élményem.” Barátja, Ostor Győző 1937-ben elvitte s bemutatta Szabó Dezsőnek, akkor Budán lakott a Mester a Tabán folytatásában, egy kisebb lakásban.

Nagy emberekről. Bartók, Picasso, Enescu, Ehrenburg. Enescu-képét eredetileg Bartók-képnek indította. A fekete zongora az egész képet elfoglalja, a bilentyük tükröképével együtt. Kotta van rajta meg Enescu terrakotta feje, rátevé a zongorára. Két zongorázó kéz, hang leütve, hegedű is van a zongorán. Ez csak előtanulmány a végleges műhöz. Enescu-ünnepek voltak, gondolta, csinál egy Enescu-képet, nagy ambícióval csinálta, de végül nem volt vele megelégedve. Ajándékba adta a Zeneakadémiának Kolozsvárott.

Bartók-képéről: az elképzelés jó, a kivitel nem sikerült, szinte lehetetlen őt realista módon megragadni.

1969. VI. 12. Berci rosszul van eszméletével. Délelőtt a fehér kakast festette. Ebéd után beszélgettünk. Miről? Bal-

Nagy Albert: Olvasókör

zac: A számbőr, Baskircsev Mária naplója, Dosztojevszkij, akit pesti évei alatt ismert meg. Beszél arról is, hogy öltözködésével nem sokat törődött. 1928–1929-ben Olaszországban mellhártyagyulladást kapott. Először egy hónapig otthon feküdt fűtetlen szobában, közel az Akadémiához és az Angyalvárhoz. Egy derék gázgyári munkásnál és feleségénél lakott. Be kellett mennie a klinikára kivizsgálásra. Az első pár nap, amíg az analízis megtörtént, amit kiállt képzelődéseiben, az fantasztikus volt. Az eredmény végül is negatív volt, de komoly mellhártyagyulladás. A pavilon főorvosa éppen külföldi körúton volt, és egy orvosnő helyettesítette, aki nem vette észre, hogy mi a baj. Mikor egy hónap múlva a főorvos megjött, vett egy araszos tűt, s kihúzott vele Berciből egy szörnyű masszát, s azt mondta, ha még festeni akar, meg kell operálni. Első gondolata: a nyavalya törje ki, fel fogják vágni, „és én soha többet szabadban fürödni nem fogok“ (nem is fürdött: ki-

kísért minket a Szamosra, s ingujjra vetkőzve, fűvön heverésze nézte, hogy lubickolunk, úszunk, játszunk). Azt mondta, hogy otthon sem mosdik nyitott ajtónál. Elöl-hátul vágták, akkora vágások vannak rajta, hogy klinikai múzeumban mutogatják. Gennyes mellhártyagyulladás volt, Dr. Margottini nevű sebész főorvos csinálta az operációt, s utána jó 9 hónapig feküdt a kórházban. A nővérek itt majdnem áttérítették katolikusnak (a Nagy család unitárius). Azt is elmondta, hogyan történt az operáció. A műtőben hagyták egy órán keresztül. Ezalatt kispekulálta, hogyan fog történni. Végre jöttek a doktorok, s még ő igyekezett magyarázni, hogyan vágják fel, hogy a fürdődressze takarja majd a sebet. Éber állapotban operálták először, s másodszor is két és fél órát műtötték. „Nézzétek, ez a szív, ez a tüdő“ — halotta, hatalmas fogókkal ropogtatták bordáit. Azért kellett éber állapotban maradnia, hogy meg tudja mondani, mikor fáj erőbben. Ez után csak 9 hónap el-

teltével kezdett komolyabban dolgozni (1932). 1934-ben volt kiállítása. Az operációnak azonban semmi nyoma sincsen a piktúrájában.

Visszatértünk röviden beszélgetésünkre az állatokról. Mondtam, hogy még beszélünk kell a lúdról, kakasról, bikáról. Ő: a *Bika* a rombolás jelképe, patkolják, hogy minél jobban romboljon (tudjuk, hogy a bikát sohasem patkolták!). Inkább bivaly ez a veszedelmes állat. A bika maga az ember, az állat csak aláhúzza ezt a tendenciát. A fekete állat a rossz szellem, a rombolás gényusa, ez az emberiség egy része, a fegyvergyárak tulajdonosai s mások. Aki patkol, szinte néger figura, aki tartja, gnómszerű intellektuel. Azt mondta Berci, hogy a patkoló most feltörő primitív emberfajta, aki még nem tudja, mit csinál. Baloldalt az apollói ember, aki lefékezi a bikát, jobb karján a béke szimbóluma: a fehér galamb.

A *kakas*. Az ember szeret kakaskodni, a férfi, akiben minden körülmények között ágaskodik a helytállás, viharban, ázva, de megy előre. A magyarságnak a fehér szín rokonszenves, jellegzetes színe.

A *ludak*. Így merevednek meg az esőt váró ludak. Márkos Bandiéknál Székely-

keresztúron vihar támadt, záporosóvel, s az ablakból először látta életében ezt a jelenetet. Egy csomó lúd, szinte vergődön, figyelve, fejét feltartotta, s olyan transzba került, hogy percekig megdermedt ebben a pozíciójában. „Minden ember felülről várja az áldást” — s már akkor tudta, amikor látta, hogy kép lesz belőle. Komoly dekoratív jellege is van, modern viszonylatban. Hazamenvén, 1936 szeptember—októberében Kolozsvárott megfestette a képet. Vázlata már Keresztúron is megvolt. Egyik változatán nyolc, a másikon hét lúd van, azon is annyi van, amit nálam festett. Elhatároztuk, hogy mivel Nagy Ernő jóvoltából Berci minden képének megvan nálam a fényképe, sorba rakjuk, egyenként vesszük vizsgálat alá, s ő mindent elmond, amit a kép keletkezéséről, jelentéséről tud.

*

Eddig tartanak jegyzeteim, s alájuk piros tintával ezt írtam: 1969. VI. 20-án, pénteken, kint voltunk Schéner Mihálynál, Édesanyámnál, aztán délután elutazott Berci Kolozsvárra, a beszélgetést „legközelebb” folytatjuk.

A népköltészet hangján

Amikor a hatvanéves Kiss Jenőt, líránk egyik jelentős egyéniségét, a kitűnő műfordítót köszöntjük, — a költővel egyetértésben — a folklórhoz kell visszatérnünk. Maga is ezt tette már első megszólalásakor; harmincöt évvel ezelőtt Szabédi László „az igazi népiség költőjét” üdvözölte a Kormos üvegen verseiben, bennük látta a hagyományos, „őszerű” népiesség gondolati megújításának, a magyar nemzeti versidom korszerűbbé hangszerelésének lehetőségét. A „származásával magával hozott mozgató erőket” Kiss Jenő egész pályáján megőrizte, olykor, mint kritikusa várta, gondolati fordulattá minősítette át, kiteljesedő életművének fő vonása mégis a valóság-, a hagyomány-, a népközeliség maradt. Lírai erejét a természet, a népelet bensőséges megénekelésével bizonyította, s az új világ igazát hirdető költői agitációi is azokban a költeményekben csengtek igazán hitelesen, amelyekben a táj, a családi melegség, az ösztetartozás érzése ihlette impressziók hordozták a társadalomépítés, a szocialista tudatformálás időszerű, lelkesen vállalt feladatait. Nála a riporter jelenlét, az úton-levés lírává oldódott, s máig sem fakultak meg a régebben leírt sorok:

Ó, menni, menni, egyre áradón,
fönn nem akadni csip-csup gátacon,
menni, testvér-vizekkel összefogva,
mélyülve váltig, s váltig gazdagodva;
lány mozdulattal, mégse téveteg,
egybeölelni tájat s népeket,
s míg korsaikat bennünk megmerik,
csak menni
a Forrástól a Tengerig!

Kiss Jenő, hűen a mezőségi örökséghez (nincs messze Mócs Pusztakamarástól), tájat s népeket valóban egybe akar ölelni — és ezt a szép programot nemcsak egy-egy versszakban hirdeti, hanem alkotó energiáinak jelentős részét fordította rá. Eminescu, Coşbuc, Bacovia, Blaga, Veronica Porumbacu s még jó néhány román költő hites tolmácsául szegődött, de ennél is több, maradandóbb, amit már eddig az ősforrás, a néplelek megismertetése, a román folklór magyarra átültetése érdekében végzett. Nemrég üdvözöltük épp e hasábkon a Szarvasokká vált fiúk „konok” műfordítóját, A báránka, a Novákékról szól az ének félszáz balladájának magyar költőjét, most csak ismétlésekbe bocsátkozhatnánk. Köszöntésképpen idézzük újra magát a költő-mű-

fordítót: „Egy nép megismerésének legautentikusabb forrása a népköltészet.“ Aki tehát a népköltészet megismertetését programszerűen vállalja, és magas művészi szinten ezt meg is valósítja, az egy népnek, a népeknek tesz emlékezetre méltó jószolgálatot.

KORUNK

Stúdió

Az utóbbi évek hazai magyar színházi szóhasználatában megemelkedett a stúdió forgalmi értéke. Stúdiószínpadok, stúdióelőadások születését jelentették egyre-másra kis- és nagyvárosokból, hivatásos színházak és színházon kívüliek. Stúdiószínpadon nőtt fel A kis herceg, Illyés Kinga és Radu Penciu-lescu Amerikát járt előadása, stúdió bocsátotta útnak Varga Vilmos előadóművészeti díjat nyert Maszek balladáját; műkedvelő diákok stúdiójában mutatkozott be először Páskándi Géza és Kocsis István; A bosszúálló kapus stúdió-előadása Szabó József rendezésében a váradi színházi élet fénypontja; Ferenczy Csongor Gogol-estje, Bathó Ida Váradi költők-, Nemes Levente és Visky Arpád József Attila-műsora, Kakuts Ágnes és Czike László Saroyan-előadása, a Koblicska Kálmán bábszínésszel társult kolozsvári főiskolások modern kísérletei, a marosvásárhelyi Új Élet szavalóestjei, Ferenczy Annamária temesvári világirodalmi műsora — így is igazságtalan ez a számbavétel, mert még hosszasan folytathatnók a sort — az utóbbi években az öröm villanófényeit lobbantották fel színházi életünk nemegyszer beszürkült egén.

Mert, amint az említett példák is jelzik, a stúdió úttörésre vállalkozott. Volt olyan évadunk is, amikor több kedvünk telt a stúdiómunkákban, mint a nagyszínpadiakban, amikor a stúdió mentette meg egyik-másik színházunkat a teljes érdektelenségtől. Talán az a legnagyobb érdeme újabb kori színház-történetünkben, hogy pódiumot nyújtott az előadóművészeknek: fölkarolta az új hazai magyar verset. Ezért van az, hogy egyesek úgy fogják föl a stúdiót, mint a pódiumművészet szinonimáját.

Bár egyre többet hallatott magáról, tisztázatlan a kérdés: mi a stúdió mint színház-, előadás- és munkatípus? Az új művészeti jelenségekre máskor érzékenyen reagáló kritikussaink, esztétáink még nem válaszolták meg a kérdést, talán ezért is forog közszájon annyi megalapozatlan vélemény a stúdióról.

Leginkább azt a hibás nézetet kell megcáfolnunk, miszerint a stúdió színházi életünknek az a lombosodó ága, melyre a színészbejáratoknál elhelyezett kispadokról másztak fel a fiatal, de tehetséges színészek. Amikor ugyanis mai stúdiómozgalmunk rügyezni kezdett — úgy nyolc, tíz évvel ezelőtt —, nem valamelyik mellőzött és emiatt komplexusos színészünk állt fel a kispadról. Szerkesztőségi asztala mellől a műkritikus-közíró Banner Zoltán lépett fel a kolozsvári művelődési ház színpadára, egy finom muzsikával fűszerezett, Kosály-illatú Bartalis-verscsokorral; s ezzel — erdélyi művészeti életünk régi szép hagyományát, nagy műkedvelő előadóművészek, Tessitori Nóra, György Dénes, Brassai Viktor, Józsa Béla örökségét idézőn — megbolygatta a pódiumi homályt, könyvek lapjairól szószerkekre emelte a

fénylő ígét. Banner (azóta is talán legaktívabb szavalóművésziünk) stúdió-előadásának példája hatott ugyan a keveset foglalkoztatott színészekre, de kedvet kaptak tőle a stúdiómunkához legjobb és egyébként is sokat foglalkoztatott színészeink is. A stúdió tehát — minden híresztelés ellenére — nem a mellőzött színészek fogódzója, nem unaloműző játék a nagyszínpadoktól félreeső helyen; sokkal több és fontosabb.

Talán azt mondhatnánk: a feszítő művészi önkifejezésvágy eredménye. Az a színházi „normán felüli” teljesítmény, amelyet egy vagy egynéhány művészember visz önkéntes szeretettel közönség elé.

Míg az ennél pontosabb, lexikális meghatározás megszületik, addig is vigyázzunk és figyeljünk stúdióinkra, a színházi vezetők netalán hiányzó pártfogását pótoljuk mi, a közönség, értő érdeklődéssel.

És kérdezzük meg: mikor és ki veszi hangszalagra, hanglemezre legjobb előadóművészeink műsorait, hogy ne csak a megbízhatatlan emlékezet és a nem mindig túlságosan odafigyelő újságírók őrizték meg őket a múlt időben?

Kérdezzük meg: mikor kerül már ténylegesen sor a Váradról beharangozott egyszemélyes-színházi, stúdióművészeti országos seregszemlére?

És kérdezzük, meg azt is, sosem lankadó kérdéssel: él-e, feszül-e bennetek, kedves stúdióművészeink, az önkifejezés olthatatlan vágya?

Bölöni Sándor

Utcanevek ürügyén

Manapság — újságcikkekben, rádióbeszédekben, nagyfontosságú dokumentumokban — egyre többen beszélünk értékes nemzeti, nemzetiségi, nemzetközi hagyományaink átmentéséről. Az egész országot foglalkoztató téma embercsoportokat gondolkoztat meg, hogyne töprengtem volna el hát én is rajta. Annál inkább, mert ez értünk van, hozzánk szól. Hagyomány jussán szó esett már meséskönyvről, kapuzábéről, torockói varrottasról meg háromszéki táncosokról... Magunk megnevezésének egyik igen érdekes formájáról azonban, az utcákról és utcanevekről hosszú idő óta nem hallottunk.

Erre mifelénk a falu útjai az emberekért vannak. S nemcsak a szekérrel járhatók, még az ösvények is. Hallok ma is Gecse-féle közről, Ibla-ösvényről, Veress-hídről meg a Boross Misi útjáról, pedig sem névtábla, sem másfajta jel nem hívja fel erre figyelmünket. Mégis itt vannak közöttünk, fogadnak, várnak, visznek... A név első hordozója áshatott talán valamikor kucsma-nagyságnyi gödröt csemetének, vagy darabnyit levágott földjéből — ha volt honnan! — termést szállító szekérútnak. Ha szükség volt aztán a szűkülő földre, beállították ekéjüket a ledöngölt útra.

Ember adott életet az útnak, hogy aztán az nemzedékeket meghaladó időkre leelőlegezze annak nevét. A név pedig a nagy kétségbe tágitja olykor szemünket, töprengésre kárhoztat, vagy hálára kötelez. Elfut lelkünk mellett, vagy nyomdokait kínálja. És a végén már kisbetűvel írják, egy-két hangjában megváltozik, hogy nyelvészek témája legyen; de megőríz valamit magunkból,

kezünk egy moccanásából, tovább viszi szívünk egy dobbanását... talán az időbe. Még ha azt történetesen egy falu határa szegi be, akkor is.

Az Ut az emberért van, még nevében is. A nép ama megtartó ösztönének a megnyilvánulása, amely saját maga megnevezésében mutatkozik meg elsősorban oly természetességgel, mint ahogy földnek tudja magát a föld emberemlékezet óta.

Számomra az utak névadása profán keresztelő képzetét kelti, persze azzal a különbséggel, hogy embernek egy — legtöbbször egy — nevet szokás adni, erre mivelünk legalábbis egyszeri a keresztelő. Az UTCA — az egészen más! Ott van nagy emberek születésénél, hevenyészett szónokavatásoknál, véres tüntetéseknel és trónszékek felgyújtásánál. Éppen ezért fontos történelmi hivatás vár rá a látottak, a hallottak, a történetek továbbadásában: tegnapjainknak, mánk-nak holnapra való hagyományozásában. Nyomtalan az a hely, amelyiknek nincs neve; jövő-tudatunkban nyomtalan maradhat, ha méltatlanul aggatjuk rá nevét. Elsősorban szaporodó új utcáinkra, új útjainkra.

A Via Appián Róma aranypénzű lovai szétkocogtak szerte Európában; a Hadak Utja „élő bizonyíték” Csaba népéről. De jöjjünk közelebb! Párizsban út őrzi a kommun kegyességeinek és kegyetlenségeinek az emlékét — falumban pedig mezei út viszi ma is a székely katonaság cifrán vasalt szekereit fel a kasszáló oldalán... S ha otthonról, az emlékek falujából tartok mai itthonom, az iparban ágaskodó Torda felé: a Vörös Hadsereg úton, a Varga Katalin téren, a dr. Ioan Raftiu úton kell átmennem, hogy mai utcám befogadjon.

Valóság és költészet útjait járja mivelünk az ember.

Szabó István

Jakab Ilona: Portré

Mit szemlél a Könyvtári Szemle?

Illik egy lapot a saját hasábjain megdicsérni? Vajon nem érti félre a szerző szándékát az olvasó vagy a szerkesztő? Nem tekintik egyesek mellébeszélésnek az ilyen bevezetőt? ... Tanácstalanságom növekedésével párhuzamosan erősödik a felismerés is: a tágabb összefüggések felvillantása érdekében, mielőtt a *Könyvtári Szemle* formálódó arcéléről beszélnek, ejtenem kell néhány szót a hazai magyar sajtó és a *Korunk* viszonyáról. Hosszú ideig ugyanis az egyedüli folyóirat volt, amely nemcsak a futó tallózások, szemlék erejéig kísérte figyelemmel lapjaink tevékenységét, hanem behatóan foglalkozott a lapszerkesztés elvi és gyakorlati kérdéseivel, az egyes újságírói műfajok fejlődésével, több ízben figyelmeztetett az újságok nyelvezetének romlására, tanulmányok sorában új nézőpontokból, valódi jelentőségük mértékén, napjaink számára példát keresve tárta fel közírásunk, nemzetiségi folyóiratkultúránk haladó hagyományait, önismeretünket gazdagítva eleve-nítette fel a különböző lapalapítási, könyvkiadási kísérleteket. Nem véletlen tehát, hogy elsőként köszöntötte országos és megyei lapjaink, sokszor mellőzött, román és magyar nyelven megjelenő közművelődési folyóirataink megújulásának lánc-reakcióját. Egyes lapokról szólnak a *Korunk* jegyzetei, de együttesen érzékletesen bizonyítják, hogy az *Ifjúmunkás* néhány évvel ezelőtti hadüzenete az újságírói rutin-nak, a jellegtelenségben tobzódó sablonnak széles folyamatot indított el, amelynek eredményei most váltak szombatünövé. Elég talán a *Hargita* és a *Megeyi Tükör* helytörténeti és néprajzi összeállításaira, a *Brassói Lapok* és a *Vörös Zászló* irodalomtörténeti sorozataira, dokumentum-közleményeire, a *Művelődés* és a *Falvak Dolgozó Népe* szakcikkeire, közművelődési riportjaira, *A Hét* tartalmas publicisztikai írásaira gondolnunk, hogy átfogó képet nyerjünk a hazai magyar sajtó jelenlegi törekvéseiről, megújulási folyamatáról. Egészséges pezsgés jellemzi sajtó-életünket. Vidéki lapjaink is szerre túlnővik néhány év előtti önmagukat, változó életünk krónikásaiként igyekeznek sajátos arcélüket kialakítani. A nagyváradi *Fáklya* például nemcsak tartalmi frissességével, korszerű grafikai kivitelével vonta magára újjólag a figyelmet, hanem terjedelmes időszaki mellékletével, a kitűnően szerkesztett *Bihari Naplóval*, amelyben egy új folyóirat csíráját véljük felfedezni. Új újságírók, szerkesztők zárkóztak fel a régiek mellé, akik írásaikkal, ötleteikkel, bátorságukkal ugyancsak elősegítették közírásunk nagykorúsodását.

A *Könyvtári Szemle* létéről az utóbbi két esztendeig nemigen tudott a hazai közvélemény, csupán a nagyobb könyvtárak alkalmazottai és a buzgóbb újságírók vették kezükbe szakmai kötelességből. Nem sok örömük telhetett benne, mert nem csaptak hírt a negyedévenként megjelenő folyóirat körül. Elfogadták szürkeségét, jellegtelenségét, amelytől hosszú ideig nem tudott megszabadulni. Első száma 1950-ben jelent meg; főleg román és orosz szakcikk fordításait és eredeti tudósításokat közölt megszűnéséig, 1953-ig. Az *Ifjúmunkással*, a *Korunkkal*, a *Munkásélettel*

együtt néhány évvel később újra napvilágot látott. Miként akkori címe — *Könyvtárosok Tájékoztatója* — tanúsítja, legfőbb feladatának a könyvtári dolgozók szakmai informálását, módszertani továbbképzését tekintette. Probléma, tennivaló bőven volt az elmúlt másfél évtizedben könyvterjesztésünk, olvasómozgalmunk terén, de a *Könyvtári Szemle* nemigen talált önmagára, csak kismértékben s alacsony szinten felelt meg rendeltetésének. Volt időszak, amikor testvérlapja, a *Revista bibliotecilor* anyagait közölte kivonatossan, szolgai fordításban, nem törődve a könyvtárhálózat sajátos nemzetiségi vonatkozásaival, máskor megkísérelt a könyvtári élet hírlapja, az alkalmi rendezvények hűséges krónikása lenni, de a háromhavonkénti megjelenés mellett riportjai, tudósításai, mire nyomdafestéket láttak, aktualitásukban megkoptak.

Jellegtelenségben és komolyabb hatékonyság nélkül tengődött a folyóirat 1970 végéig, amikor Balogh József lett a szerkesztője, aki jó érzékkel ismerte fel azt a területet — most alapos feltérképezése, fokozatos feltárása a gondja —, amelyet erőteljesen kibontakozó közművelődési életünkben, nemzetiségi kultúránk egészében a könyvekkel, a városi és falusi tékák problémáival, a könyvtárosok felelősségteljes munkájával foglalkozó folyóiratnak be kell töltenie. Nemcsak új, csinos köntösben jelent meg az 1971-es esztendő első száma, de a gazdagabb tematika, a közlemények publicisztikai tartása, nyelvi művessége a megújulás hírnöke volt. Számról számra javult a lap; a könyvtárosok szürke tájékoztatójából könyvkultúránk egészének felelős fórumává lett.

Túlzott volna ez a kijelentés? Valójában a *Könyvtári Szemle* még csak annak a széles pászmának a kicövekelésénél tart, amelynek feltörését, rendszeres munkálását magára vállalta. Magas mércét állított maga elé utóbbi számaival, amelyek nemcsak a szerkesztő törekvéseit tükrözik, de felvillantják a további kibontakozás irányát is. Könyves hagyományaink ápolásától a műszaki könyvtárak létrehozásának sürgetéséig, az olvasószociológiai felmérésektől a tematikus bibliográfiákig, a román—magyar kulturális kapcsolatok beszédes emlékeinek megidézésétől a könyvtárosok szakmai továbbképzéséig a témák egész garmadája emelkedik. A *Könyvtári Szemle* — 1971-es, 1972-es példányai tanúsága szerint — nem könyvtárhálózatunk beszűkült szakmai közlönye akar lenni, hanem hű és értő krónikása mindannak, ami országunkban és a világon a könyv körül történik... Nem hiányoznak a lap hasábjairól a könyvtáraink életével foglalkozó cikkek, kisriportok, de a legtöbb ilyen jellegű írás nem reked meg a híradás szintjén, hanem tudományos alapossággal igyekszik feltárni az állománygyarapításban jelentkező nagyszámú fonáság, nehézség okait, a közkönyvtárak és az olvasók kapcsolatának újszerű jelenségeit. Miként Cseke Péter, Farkas Borbála, Gyarmath János írásai igazolják — hogy csak néhányra hivatkozzunk —, még sok a hozzá nem értésből, felületességből eredő akadály a könyvellátásban; klasszikusaink remekművei, napjaink irodalmának nagy sikert aratott alkotásai sok esetben egyáltalán nem, vagy csak elenyésző példányban jutnak el a könyvtárakba. A könyvtárellátó szervek némelyikénél következetesen nem veszik figyelembe a könyvtárak rendeléseit, amelyek egy adott közösség olvasmányigényét hivatottak summázni, hanem találmokra, a körülmények ismeretének teljes hiányában osztják el a könyveket. Így állhatnak elő, mondjuk, a magyarlapádihoz hasonló visszasságok: a község egyetlen könyvtárában sincs meg *A lapádi erdők alatt* című népdalgyűjtemény, amelynek anyagát a takaros Enyed környéki faluban jegyezték le annak idején a kolozsvári folklórkutatók. Három kiadásban jelent meg Sütő András *Anyám könnyű álmat* című könyve, de a magyarlapádi községi könyvtárba még egyetlen példány sem jutott belőle...

Oldalakon sorolhatnók a hasonló eseteket. Sok falusi könyvtárban értékes idegen nyelvű könyvek porosodnak, amelyeknek máshol óriási keletjük volna, de az adott vidéken történetesen senki sem beszéli az illető világnyelvet. Miként juthattak német nyelven megjelent regények például Gyergyószárhegyre? A *Könyvtári Szemle* nagyon helyesen nemcsak a kérdéseket teszi fel, nemcsak a fonákságokra hívja fel a figyelmet, hanem okosan érvelve sürgeti a könyvtárellátásban dívó áldatlan állapotok megszüntetését, tényekre hivatkozva hangsúlyozza a tudományosan megalapozott, a valós igényekhez szabott állománygyarapítás fontosságát, mélyebb — rengeteg tényezőre kiható — jelentőségét.

A könyv és olvasóközönség kapcsolata napjainkban egyre bonyolultabbá, sokrétűbbé válik. A műveltségi színvonal emelkedésével megnőtt az írott szöveg, a könyv becsülete, az olvasás tömegmozgalommá vált, de ugyanakkor egyre többen húzzák meg a vészharangot: a gépi tömegközléssel vívott versenyében a könyv alul fog maradni. A *Könyvtári Szemlére* vár az a feladat, hogy konkrét szociológiai felmérésekkel, elméleti dolgozatokkal járuljon hozzá a felmerülő kérdések tisztázásához, a könyv létének megvédéséhez, fejlődési lehetőségeinek feltárásához. Könyvkiadásunknak, könyvtárainknak korszerű eszközökkel kell biztosítaniuk a könyvkultúra fennmaradását, a gépi tömegkommunikáció helyes irányba terelésével, segédeszközként való felhasználásával elősegíthetik megújulását, gazdagodását. A verskötetekhez, novellagyűjteményekhez újabb lemezeket, fényképeket, magnószalagokat vagy éppenséggel video-kazettákat csatolnak a kiadók, mert az írott szöveg hatását az auditív és képi eszközök felhasználása erősítheti, de egyáltalán nem helyettesítheti. Megfontolandó az, amit az angol kiadói egyesület főtítkára, R. Baker a Nemzetközi Könyvkiadói Szövetség képviselőinek nemrég megtartott párizsi ülésén mondott: „A könyv fő ellensége az autó és nem a televízió. Az a gondolat, hogy a televízió kárt okoz a könyvnek, széles körben elterjedt balhiedelem... Amikor a *Forsyte Sagát* televízióra alkalmazták, a könyveladás évi 30 ezer példányról egymillióra emelkedett, és azóta is magas szinten maradt.” Nem árt ebben az összefüggésben Miklós Pál véleményét is idézni: „...a könyv és mindaz, amit jelképez — az emberiség egész hagyományos és mai kultúrája, értékrendje —, a szocialista műveltségnek és művelődésnek alapvető eszköze és közvetítője. A könyv kultúrája — a könyvekben felhalmozott értékek, a versektől a fizikai elméletekig, a történelmi emlékektől a politikai dokumentumokig, a könyv kulturált használata, az írás és olvasás magas szinten való művelése — továbbra is megszabja társadalmunk kulturális életét és főként nevelésünk céljait és módozatait.”

Az „olvasástudomány” elsajátítását zsenge korban kell elkezdeni; ebből a felismerésből kiindulva foglalkozik rendszeresen a *Könyvtári Szemle* az ifjúsági könyvtárak munkájával, a gyermekkönyvek forgalmával, az iskolai könyvtárak nevelési és közművelődési szerepével. Főleg faluhelyen a könyvek elterjedését — miként Neményi Agnes gorbói felmérésének adataiból kitűnik — az iskolás gyerekek jelenléte nagymértékben elősegíti; nemcsak maguk szeretik meg a könyvet, de családjukban is kedvet teremtenek az olvasásra. A legtöbb helyen a könyvtárak ifjúsági osztályai azonban siralmas állapotban vannak. A könyvtári munka hatékonyságát a beiratkozott olvasók, illetve az elolvasott könyvek számán szokták lemérni, de azok csak megközelítően utalnak annak a munkának a valós nagyságára, amelyet a könyvtár egy falu, üzem vagy város művelődési életében betölt. Még mindig nem propagáljuk eléggé változatos eszközökkel, rendezvényekkel a jó könyvet. S mikor a *Könyvtári Szemle* ezt szövé teszi, mindjárt ötleteket is sugall. A zeneaudióktól az író—olvasó találkozókig, a rögtönzött bábjátékoktól a nagyszabású műsoros estekig számos lehetőség áll a könyvtárosok rendelkezésére, hogy

a rutinmunkának hadat üzenve híveket szerezzenek a könyvnek. A folyóirat a megjelenő könyvek gazdag szemléjével, tömör ismertetésével siet a könyvtári alkalmazottak segítségére. A *Tallózó*, amelynek Szilágyi Domokos a fõmunkatársa, a lap egyik legizgalmasabb és leghasznosabb rovata. Jó érzékkel választja ki a szerkesztõ azokat a könyveket, kiadványokat, amelyeket ismertetni érdemes... Véleményünk szerint a rovat szomszédságában rendszeresen közölhetné a lap a megjelenõ új könyvek teljes jegyzékét, a tájékoztatás mellett gyakorlati útmutatóul szolgálhatna a beszerzéssel foglalkozó könyvtári alkalmazottak és a nagyközönség számára.

A könyvtárosi állások jó része fõiskolai végzettség nélkül is betölthetõ volt, ezért aránylag kevés a felkészült könyvtáros. Didakticizmusuk ellenére, a katalóguskészítéskultúra, a címleírásról közölt útmutatók reális olvasói igényeknek feleltek meg. Könyvkultúránk fejlődésével, közmûvelõdési életünk erõtlen kibontakozásával párhuzamosan valószínûleg a kimondottan szakmai és módszertani cikkek is mélyebb elvi és gyakorlati problémákat fognak taglalni. A folyóiratnak ezen a téren is meg kell újulnia.

Könyves és irodalmi hagyományaink felé nyitotta a legszélesebb kaput a *Könyvtári Szemle*. Kevésbé ismert mûvelõdéstörténeti ágazatokat támogat: a könyvés és könyvtártörténetet. Jakó Zsigmond *A székelvudvarhelyi Tudományos Könyvtár története* címû tanulmányának közlésével programot hirdetett és mércét szabott a szerkesztõ: gazdagon dokumentált, veretes nyelven megírt közleményekben feltárni irodalmunk, könyvmûvészetünk és könyvtáraink elõremutató hagyományait, eseményeit, idézve keresni választ azokra a kérdésekre, amelyeket napjaink élénk állítanak. Deé Nagy Anikó Bethlen Zsuzsanna tékájáról, Egyed Dániel az összehasonlító irodalomtudomány elsõ orgánumáról, Meltzl Hugó és Brassai Sámuel lapjáról, dr. Markos András Árva Bethlen Kata ajándékkönyveirõl, dr. Büchl Antal a magyar lexikonirodalomról írt elmélyült tanulmányt. Érdekesekek azok az irodalomtörténeti és sajtótörténeti közlemények, amelyek a román—magyar irodalmi kapcsolatok hagyományait elevenítik fel. A *Könyvtári Szemle* a többi folyóirathoz hasonlóan külön rovatban foglalkozik a két nép testvériségének múltjával és jelenével. Réthy Andor többek között Nicolae Iorga és Bitay Árpád alakját idézte, s Octavian Goga és Eugen Jebeleanu magyar irodalmi kapcsolatait tárta fel ezeken a hasábocon.

A megjelent közlemények hatása alatt új témák, ötletek kovácsolódtak agyamban. Vajon nem e lap lenne hivatott könyvritkaságaink bemutatására, a magánkézbe és köztulajdonba jutott kéziratok, írói hagyatékok lajstromozására, a két világháború között megjelent folyóiratok irodalmi bibliográfiájának elkészítésére, könyvkiadásunk történetének megírására, könyvmûvészeti hagyományaink felelevenítésére? Irodalomtörténészeink, tanáraink látnák hasznát, ha a lap közölné legjelentõsebb íróink személyi könyvtárának jegyzékét. Jó volna tudni, mit olvasott például Gaál Gábor, Kunecz Aladár, Tamási Áron, Salamon Ernõ, Dsida Jenõ... Hány kérdésre felelhetnének ezek a jegyzékek? Számos kis és nagy nyomda mûködött valaha Erdélyben; a *Könyvtári Szemlé*bõl kellene megtudni, hogy milyen könyveket és lapokat adtak ki. Gábor Dénes több cikket közölt jeles könyvjegymûvészeinkrõl — Gy. Szabó Béláról, Debreczeni Lászlóról —, de nem foglalkozott még a folyóirat régi és mai könyv- és lapillusztrátoraink munkásságával, a legjelentõsebb tipográfusaink tevékenységével... „Legfõbb ideje megszervezni az irodalomtörténeti fotótékát” — sürgeti Erdélyi Lajos cikkében, amelyet olvasva

önkéntelenül merül fel a kérdés: vajon nem könyves folyóiratunknak kellene szorgalmaznia a lemeztárak, a magnótékák létrehozását is? Több dokumentáris értékű fényképet, reprodukciót kívánnánk látni hasábjain. Mondanám, még mennyi minden kellene, de eszembe jut, hogy a *Könyvtári Szemle* évente négyszer jelenik meg, összesen kétszáz oldalon, s hogy csak egyetlen szerkesztője van, Balogh József...

Szekernyés János

Gondolatok a korszerű műveltségről

Az utóbbi időben országsszerte egyre több pedagógus, közíró és más képzettségű szakember veti fel a sajtóban az *általános műveltség* kérdését, e fogalom tartalma megújításának szükségességét a társadalmunkban végbement változásoknak, valamint a korunkban zajló tudományos-műszaki forradalom körülményeinek megfelelően. Mindez különös nyomatékot kapott az Országos Pártkonferencia ama dokumentumaiban, amelyek az oktatás korszerűsítését szorgalmazzák az iskola és az élet, a tanulás és a termelés szorosabb kapcsolatának jegyében. Munkatársaink és olvasóink szintén több alkalommal írtak folyóiratunkban e kérdésről, melyet az ilyen tárgyú önálló közlemények — vagy csupán utalások — nagy száma ellenére sem tekinthetünk véglegesen lezártak.

Nemrég még széles körben elterjedt volt, s ma sem tűnt el teljesen az a nézet, hogy a középiskola egész életre szóló általános műveltséget biztosít végzettjeinek. A nevelési folyamat betetőzésekképpen a végzettségi vizsgát tették (tesznek), melynek alapján a társadalom írásban elismerte (elismeri), hogy a diploma tulajdonosa teljes jogú tagja a művelt emberek közösségének.

Napjainkban egyesek arról panaszkodnak, hogy az érettségi vesztített jelentőségéből, vonzóerejéből; mások az érettségi vizsga értelmetlenségéről beszélnek. Pedig az ifjak nevelési folyamatát lezáró érettségi vizsga eredete olyan régi, mint maga az emberiség. Már az ősközösségi társadalomban — amint a ma is élő primitív törzseknél megfigyelhetjük — szervezeten foglalkoztak az ifjak felkészítésével, s ezeken a „tanfolyamokon“ az ifjak megtanultak minden, az egyén és a közösség fennmaradásához szükséges ismeretet. A „tananyag“ egy része gyakorlati, más része elvont jellegű volt; az utóbbi a közösség származására, mondáira, vallási nézeteire vonatkozott. A fejlődés primitív szakaszára a gyakorlati és elvont jellegű ismeretek teljes, mondhatnánk szétválaszthatatlan összefonódása jellemző. A tanfolyam végén a jelöltet a felnőtté avatás szertartása keretében tették le azon idők „érettségi vizsgáját“, s csak ez után válhattak a törzs teljes jogú tagjává.

A munkamegosztás és az ellentétes érdekű osztályok megjelenésével kialakult társadalmakban a kizsákmányoltak és kizsákmányolók számára szükséges,

mindaddig *egységes* tananyag „kettéhasad”. Míg a kizsákmányoltak csak a gyakorlati munkával kapcsolatos ismereteket sajátíthatják el, a kizsákmányolók főleg a szellemi tevékenységet (filozófia, művészet) érzik magukhoz méltónak. Mivel abban a korban az elvont ismeretek jelentették a megismerés csúcseit, törvényszerű ezek túlbecsülése, illetve a termeléssel kapcsolatos gyakorlati ismeretek alábecsülése. Ez a helyzet jellemző még a kapitalizmus korára is.

Ahogy az emberiség időben közeledik a jelenkorhoz, úgy válnak egyre bonyolultabbá a termelési folyamatok. Ahhoz, hogy e folyamatokat uralja, a munkásnak bizonyos — az eddiginél magasabb — műveltségi szintet kellett biztosítani; szükségessé vált tehát a kötelező iskolai oktatás bevezetése. Mivel a bonyolult termelési folyamatok tervezése, szervezése és irányítása a gyakorlati ismeretekhez szorosan kapcsolódó magas szintű, elvont jellegű alkotómunkát igényel, megjelenik a *műszaki értelmiség*. Ez az a réteg, amelyben az emberiség gyakorlati és elvont szellemi tevékenysége ismét egymásra talál, ezúttal már magasabb szinten. A technika rohamos fejlődésének korszakában az emberiség legfontosabb megvalósításai a természettudományok és a technika területére esnek. Nyilvánvaló, hogy ez a tudományos-műszaki forradalomnak is nevezett fejlődési szakasz az addig fennállt értékrendet felborította, s a gyakorlati ismeretek jelentőségének felismerését hozta magával.

A szocializmusnak az eddig elért legfejlettebb termelési folyamatokra kell épülnie. Logikusan következik ebből, hogy az eddigi legmagasabb szinten képzett dolgozókra van szükségünk, mert csak ezek képesek mind igényesebb feladataikat ellátni. Napjainkban a nagyipari termelés fejlődése kötelezővé teszi az ismeretek eloszlásában a múltban megmutatkozott társadalmi igazságtalanság felszámolását, a *korszerűen művelt* társadalom megteremtését.

E bevezető sorokkal csak azt szerettem volna érzékeltetni, hogy az általános műveltség fogalma és tartalma helytől és időtől meghatározott, ezek függvényében változó, történelmi kategória.

*

Mivel az általános műveltség történelmi kategória, tartalma állandóan változik. E tartalmi változás bonyolult paraméterei közül itt csupán egyet szeretnék kissé részletesebben megvizsgálni — éspedig a humán, illetve a reál tudományágak részarányát. (Nyilvánvaló, hogy a tudományok ilyen egyszerű osztályozása nagyon leszűkíti a problémákat, s nem is mindig helyes, de az adott körülmények közt szükségszerű.)

Mint már megjegyeztem, az ősközösségekben s az újkori primitív törzsközösségekben az elvont és gyakorlati ismereteknek egyforma jelentőségük volt, nem voltak egymástól szétválaszthatók. A kizsákmányolásra épült osztálytársadalmakban az uralkodó osztály szabta meg az általános műveltség tartalmát — természetesen a maga világképének és törekvéseinek megfelelően. Ezekben a társadalmakban az uralkodó osztály keretein belül a műveltség meghatározásakor csak az elvont, humán jellegű ismeretek (filozófia és teológia, irodalom és művészetek, erkölcsstan stb.) jöhettek számításba, és a reáltudományoknak szerényen meg kellett húzódnia a filozófia egyik fejezetében.

Ezt a helyzetet örökölte a polgári társadalom. De ahogy az iparosodás folyamata egyre jobban kibontakozik, úgy kényszerül az uralkodó osztály egyre több és több gyakorlati jellegű ismeretet is befogadni a művelt ember számára fenntartott ismeretek közé. Itt elsősorban azok a szaktudományok részesültek kü-

lönlegesen előnyös „bánásmódban“, amelyek — ha csak csíráikban is — megvoltak, és fejlődni kezdtek már a klasszikus filozófia keretein belül: a matematika, az asztronómia és a fizika.

Míg a rabszolgatartó és hűbéri társadalomban az általános műveltség tartalma a vizsgált paraméter szempontjából néhány ezer évig semmiféle minőségi változást nem mutatott, a kapitalista társadalomban fokozatosan gyorsuló változás kezdődött meg, amely mint tudományos-műszaki forradalom a szocialista társadalomban teljeseedik ki. A munka fogalmának újraértékelése, illetve a gyakorlati és szellemi tevékenység egyre szorosabban, magasabb szinten jelentkező összefonódása e társadalomban szükségszerű, mert csak ez tudja biztosítani további fejlődését. Nem csökkent tehát az elvont jellegű ismeretek jelentősége, a gyakorlati jellegűeké azonban megnő.

Az ipari társadalmak fejlődése nem egységes sem térben, sem időben; így mindkét tényezőtől függően eltérések mutatkoznak az általános műveltség tartalmának meghatározásában is. Tapasztalat szerint főleg a később fejlődésnek induló országokban maradnak fenn tovább a régebbi nézetek. Itt természetesen a tudat és a lét közti eltolódás is megnyilvánul.

Ebből és a hasonló eltolódásokból kifolyólag ellentmondások léphetnek és lépnek fel a társadalmi *gyakorlat* és a társadalmi *szükséglet* között. Egészen konkrétan megfogalmazva és a mi esetünkben vizsgálva a problémát, társadalmi gyakorlaton érthetjük iskolarendszerünket, melyet az általános műveltségről alkotott véleményünk határozott meg, s amely egy adott történelmi pillanatban lemaradást mutathat a termelés igényeihez, a társadalom szükségleteihez képest. Az oktatás megszervezésével kapcsolatos legutóbbi párt- és kormányhatározatok éppen az ilyen hibák felszámolását irányozzák elő.

Eltolódások és ellentmondások megnyilvánulhatnak az egyén tudatában is, hiszen egy emberöltőnyi időszakason belül jelentős változások következtek be a társadalmi életben. Véleményem szerint adott viszonyaink között szükségszerűen elérkezett az általános (korszerű) műveltségről alkotott véleményünk újraértékelésének pillanata — avégből, hogy ez a fogalom torzításmentesebben tükrözze az emberi ismeretek megváltozott arányait, a társadalom szükségleteit (bizonyára emiatt feszegették ezt a problémát az utóbbi időben többek közt éppen a *Korunkban* is).

Ami az általános műveltség tartalmi változásait illeti, azok az értelmiségiek, akik közvetlenül részt vesznek a gyakorlati termelőmunkában, nyilván könnyebben felismerik és megértik szükségszerű eltolódását a gyakorlati ismeretek felé. A termelőtevékenységtől messzebb eső tudományok művelői viszont még huzamosabb ideig kifejtetik tevékenységüket a bekövetkezett változások felismerése, illetve a velük történő azonosulás nélkül. Megvan tehát a lehetősége annak, hogy az értelmiségi réteg keretein belül, adott helyen és időben, többféle vélemény párhuzamosan „fusson“ az általános műveltség tartalmi lényegéről.

A mai romániai magyar értelmiség körében — megfigyelésem szerint — szintén megmutatkozik bizonyos tudatos vagy öntudatlan véleményeltérés. Az egyik „irányzatot“ azok képviselik, akik csak most ébredtek rá a tartalmi változás, illetve változtatás szükségességére. Ebbe a csoportba nagy általánosságban inkább a művészetek és a humán tudományok művelőit sorolnám. Léteznek azonban különbségek e csoporton belül is: némelyek csak regisztrálják a problémát, mások (talán a többség) a kivezető utat is látják — egyelőre csak a közösség, az ifjúság, de

reméljük, nemsokára a maguk számára is. Ezek az értelmiségiek jól látják, hogy ha a középiskola egy adott pillanatban megfelelő műveltséggel vértézi is fei végzettjeit, a tudományok és a technika fejlődése olyan gyors, hogy egy évtized lefolyása alatt is jelentősen megváltozik a világkép, következésképpen a középiskolák szükséges tananyaga. Az, aki ezelőtt tíz évvel korszerű műveltséggel rendelkezett, ma — ha időközben nem tartott lépést a változásokkal — csak hiányos műveltségűnek tekinthető, s hogyha még változtatni akar helyzetén, a társadalom köteles minden segítséget megadni számára. (Ebben jelentős szerep hárul a magyar nyelvű publikációkra is, különös tekintettel az iskola utáni továbbképzésre.)

A másik „irányzatot” képviselő csoport tagjai — főleg mérnökök, kémikusok, fizikusok —, ha nem akartak lemaradni, hivatásukból eredően lépést tartottak a bekövetkezett változásokkal. Ennek a csoportnak sikerült korszerűbb világképet kialakítania magának. Lényegében e csoport tudatformáló tevékenysége egészen a legutóbbi időkig ezzel az önműveléssel ki is merült; nem ismerte fel eléggé világosan, hogy a termelési folyamatok, a tudományos ismeretek követése mellett kötelezettségei vannak a *társadalmi tudatformálás* terén, az általános műveltség tartalmi változása folytán fellépő lemaradás felszámolásában is.

A jövőben e rétegnek tevékenyebben hozzá kell járulnia az ezen a helyen, ebben az adott történelmi pillanatban érvényes korszerű műveltség általános kialakításához és terjesztéséhez. Természetesen az adott helyen, az adott időben a korszerű műveltség tartalmi meghatározása, a helyes humán—reál arány megtalálása nemcsak az egyik csoport feladata, hanem mindnyájunk közös ügye; s ez nem is olyan egyszerű, már csak azért sem, mert ez a tartalom — mint láttuk — nem állandó, s nem minden egyén számára pontosan meghatározható.

Könnyebb dolog a helyes aránytól erősen eltérő vélemények felismerése. Ezek a vélemények csakis kárt okozhatnak mind az egyénnek, mind a közösségnek.

A humán egyoldalúság végső soron a gyakorlat jelentőségének alábecsülését jelenti. Az általános műveltség reál oldalának elhanyagolása a folyamatosan változó élettől való eltávolodást és szélsőséges esetben az elszakadást jelenti. Az egyoldalú műveltséggel rendelkezők világa jóval szürkébb, mint a valóság. Ezért az egyoldalúan szemlélt valóság átél, feldolgozott és kivetített képe sem lehet teljes, mindent magába foglaló; s ez a tény bizony sok mai művészi alkotásra nyomja rá bélyegét. Aki megelégszik egy régi, statikus világképpel, le kell hogy mondjon az összetettebb, modern jelenségek megértéséről és tükrözéséről, s ezáltal ő maga is szegényebb marad. Az irodalomban ez az álláspont egyenesen az önismereti funkció (lehet, hogy akaratlan) megtagadásához vezethet. Azokra, akikben fellép a lemaradás érzése, jó néhány csapda leselkedik. Vannak, akik végérvényesen lemondanak az újdonságok megértéséről, és ezzel eljuthatnak a *technika vívmányainak* a fetisizálásához. Mások csupán a maguk igazolására igyekeznek a megérdemelnél kevesebb jelentőséget tulajdonítani e vívmányoknak („Semmi sem új a nap alatt“!). Akadnak olyanok is, akik az alapvető jelenségek megértése helyett a külső, felszíni vonások megismerésével áttatják önmagukat — néha sikerrel. Be kell vallanunk azonban, hogy azok számára, akik fáradságot nem kímélve helyesen akarnak tájékozódni, általános műveltségük színvonalát tartani vagy emelni akarják, a helyi szervek nem tettek meg mindent.

A humán tudományok művelőiről nem mondhat le a tudományos-műszaki forradalom, egyrészt mert nekik is joguk van osztozni az emberiség nagy meg-

valósításaiban, másrészt mert kötelességük is alkotó módon, a lehető legmagasabb szinten bekapcsolódni ebbe a folyamatba. Hogy ezen a téren irodalmunk összességében nincs minden rendben, arra többek közt azzal is utalhatunk, ha megemlítjük a nálunk írott magyar nyelvű tudományos-fantasztikus művek hiányát vagy a jelenkori kutató-tudós alakja ábrázolásának végtelenül szegényes voltát.

Súlyos tévedésekhez vezethet azonban a reáltudományok jelentőségének túlbecsülése és ezzel párhuzamosan az emberiség humán jellegű kincsestárának alábecsülése is. Az elfogult gyakorlati szakember világa szintén jóval szegényebb a valóságos világnál, s ez elsősorban őt magát érinti hátrányosan. A praktikum szűk világába bezárkózó szakember egyoldalúan fejlődik, nem alakul ki benne könnyen és természetesen az emberi közösséghez való tartozás, a felelősség tudata. Élete örömtelenebb, mint lehetne, s ez végső fokon elgépiesedéséhez, elidegenedéséhez vezet. Ha a szakember humán műveltsége nagy mértékben hiányos, ha közösségi tudata gyengén fejlett, szinte észrevétlenül sodródhatik át a társadalmi haladást tagadók és ellenzők táborába.

A közösségi tudatformálásban, a korszerű műveltség kialakításában és terjesztésében jelentős szerepet játszik a nyelv, az anyanyelv. A magyar nyelvű középiskolák és a magyar nyelvű egyetemi kurzusok reális lehetőséget biztosítanak a romániai magyar dolgozók számára a tekintetben, hogy anyanyelvüket (melynek tökéletes ismerete a korszerű műveltség feltétele) a megfelelő szinten elsajátítsák. Tapasztalatom szerint azonban műszaki értelmiségünk egy része nehézségekbe ütközik, amikor szűkebb szakterületén magyarul kell kifejeznie magát (amint erre a *Korunk* júniusi számának egyes szerzői is céloztak). Adott körülmények között ezen segíteni kell valamilyen módon: felvilágosító munkával, magyar nyelvű szakirodalommal, esetleg kurzusokkal — hogy társadalmunknak ezek a hasznos és aktív tagjai ne érezzék műveltségüket e téren hiányosnak, s hogy még tevékenyebben bekapcsolódhassanak a társadalmi tudatformálás gyakorlatába.

Külön probléma annak meghatározása, hogy mit értünk *egy adott tudományág szakmai műveltségén*. A kérdés már azért is jelentős, mert megválaszolásától függ a szakemberképzés módja. A múlt amaz időpontjáig, ameddig egy szakember (mondjuk elektromérnök) tudományának egész területét képes volt átfogni, a probléma nem vetődött fel ilyen élesen. Régebben az egyetemen szerzett ismeretek jóformán egy egész életre elegendő útravalót biztosítottak. A tudományok robbanásszerű fejlődésével azonban az emberi agy befogadóképessége nem tud lépést tartani, s így szükségszerűen elérkezett az a korszak, amikor a szakemberképzés a tudományokat tovább aprózta, és egészen szűk körű specialitásokat alakított ki (például radartechnikus). Az ismeretek mélységének növelését csak a szélességükben való korlátozás biztosíthatta.

A „rendkívül erősen szakosított” szakember bizonyos ideig kitűnő eredményeket ér el. Ez az időtartam főleg az illető tudományág fejlődésének ütemétől függ (a leggyorsabban fejlődő területeken, például az elektronika, fizika, biológia területén becslésem szerint nem haladja meg a tíz évet). Mivel e periódus jóval rövidebb, mint az egyén alkotóképes életszakasza, ez az ellentmondás legtöbbször egyéni válsághoz vezet. Például az, aki ezelőtt tíz évvel végezte el az elektronika szakot, jóformán még semmit sem tanult a tranzisztorokról és azok felhasználásá-

ról; s ha időközben nem sikerült tovább képeznie magát, a jelen pillanatban katasztrofálisan hiányos ismeretekkel rendelkezik ezen a területen.

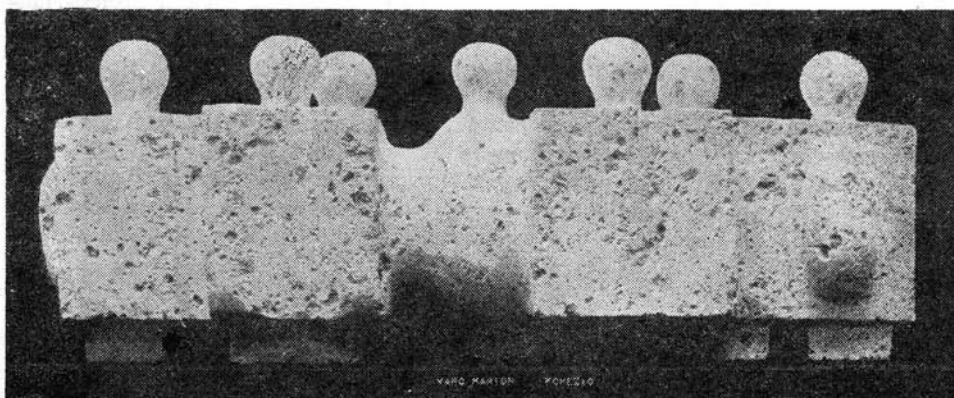
Megint csak azt kell írnom, hogy a fejlődés folyamata szükségszerűen elvezetett bennünket annak felismeréséhez, miszerint a szakemberképzésben *le kell mondanunk a túlságosan szűk specializálásról*. (Ez egyébként más emberi és káderpolitikai problémákat is felvet, melyekre itt most nincs alkalmam kitérni.) Adott lévén az ismereteknek egy emberi agy által már most átfoghatatlan mennyisége és ennek további gyors növekedése, másrészt az információtárolás és -csere, valamint a tájékoztatás gépesítésének és minőségi javulásának a lehetősége — a szakemberképzés módját e körülmények figyelembevételével kell elsősorban megszabni.

Szakembereinknek meg kell érteniük tudományuk jellemző vonásait, el kell sajátítaniuk azokat az *alapvető ismereteket*, amelyek képessé teszik őket a helyes tájékozódásra. Az agyat nem adatok halmozására, hanem az önálló szakmai gondolkodásmód elsajátítására kell felhasználni. Diákjainknak tehát végeredményben — általánosan fogalmazva — az igazság felderítésének módszerét kell elsajátítaniuk. Az alapvető elvek ismerete, a szakszerű gondolkodás elsajátítása és az adott fejlődési szakasz teljes világképének érzékelése alkalmassá teszi a szakembert arra, hogy gyorsan tájékozódjék, és rugalmasan illeszkedjék be az új helyzetekbe. A helyes tájékozódás képessége lehetővé teszi számára, hogy bármelyik területen hamarosan otthonosan érezze magát, és ne rettenjen meg az önálló munkától vagy „átszakosítástól”. Megjegyzem, hogy a szakemberképzés ilyenszerű értelmezése sokkal közelebb visz bennünket a magunk elé tűzött eszményi célhoz, a széles látókörű, gondolkodó emberhez, mint bármely más eddigi módszer.

Természetesen ezeknek a szempontoknak kellene érvényesülniük az általános képzés területén is. Nemsokára országunk minden fiatalja el fogja végezni a középiskolát. Ami az alapokat illeti, lényegében eltűnőben van a különbség a szakmunkás és az értelmiségi között, mind a képzés színvonalát, mind a munka jellegét tekintve. De e folyamat kiteljesítéséhez a szervezett oktatáson kívül szükséges az iskolán kívüli képzés teljes hálózatának felhasználása, mindnyájunk közös erőfeszítése is. Mindenekelőtt pedig tudatosítanunk kell önmagunkban azt a tényt, hogy az egyszer elért szint egyszerű megtartása egy egész életen át — szükségszerű lemaradáshoz, idő előtti kiöregedéshez, az egyén és a társadalom közötti harmónia megbomlásához vezet; s hogy a világkép rohamos változása állandó továbbképzésre, erőfeszítésre serkent bennünket. Ennek a tudatosításnak az érdekében vállaltam azt is, hogy itt-ott talán ismétlésekbe bocsátkozzam.

Bódi Sándor

Váro Márton: Kohézió

Új közgazdasági nézetek az Egyesült Államokban

Közismert tény, hogy az Egyesült Államok lakosságának jelentős hányada továbbra is némi nyugtalansággal regisztrálja a gazdaságpolitikai előirányzatokat. Ezt a „csendes többség” soraiban végzett közvéleménykutatások eredményei is igazolják. Egy közvéleménykutatás szerint az amerikaiak 47 százaléka válságtól tart. E jogos aggodalom okai sokfélék és összetettek. Nem célunk ezek elemzése, csupán a vizsgálódásaink tárgyával összefüggő néhány tényezőre utalunk jelzés-szerűen.

Az első világháborút követő évtizedet szívesen emlegették Amerikában aranykorként, a 60-as évek gazdasági fejlődését pedig a propaganda joggal nevezte szárnyalónak. Valóban az ország gazdasága századunk hetedik évtizedében gyorsan fejlődött. Ez az időszak volt az Egyesült Államok gazdaságtörténetében a második világháború után a leghosszabb visszaesésmentes időszak.

Napjainkban azonban a gazdasági hatalom kevés számú, de óriás monopólium kezében való összpontosításának káros következményeit az amerikai társadalom legszélesebb rétegei érzik. Az infláció hatása súlyos, a megélhetési költségek 1972-ben 1963-hoz képest megközelítőleg 35 százalékkal növekedtek, a faji kérdés, a vietnami háború megosztja a társadalmat. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy e jelenségek a közgazdászok körében is elégedetlenséget keltettek. Elégedetlenséget, nemcsak az állapotokkal, hanem azokkal szemben is, akikről elvárnák, ha nem is a bajok orvoslását, de legalább valóságos okai feltárását.

Elégedetlenségük elsősorban a hagyományos polgári közgazdaságtan elméleteivel szemben való állásfoglalásban nyilvánul meg. Ezért — mielőtt ismertetnők álláspontjukat — röviden szólunk a hagyományos amerikai közgazdaságtani irányzatok néhány jeles képviselőjének felfogásáról.

Elsőként Paul Anthony Samuelson említjük, aki 1970-ben harmadikként kapta meg a közgazdaságtudományi Nobel-díjat. Samuelson a növekedélmélet egyik legfőbb hirdetője. Az első között alkalmazta kutatásaiban a modern matematikai eszközöket, s különös figyelmet fordított az ökonometrikus módszerek alkalmazására. Szívesen foglalkozott az általános jólétnek a polgári közgazdászok köreiben a 40-es és 50-es években oly divatos kérdéseivel.

Keynes nyomán a gazdaság állami szabályozásának híve. Noha részletesen elemzi a gazdasági jelenségeket, társadalmi meghatározottságaiktól függetleníti őket. Szerinte minden gazdaságnak, legyen az kommunista vagy törzsi, ipari kapitalista vagy középkori mezőgazdasági, szervezési módjától függetlenül egyazon kér-

désekkel kell megküzdenie. Elismeri, hogy a kapitalizmust a gazdasági visszaesések és a munkanélküliség súlyos megpróbáltatásoknak teszik ki, s ugyancsak Keynes-hez hasonlóan a gazdaságtudomány feladatának tekintti, hogy hibáinak kiküszöbölésével tökéletesítse ezt a gazdasági rendszert.

Nézeteinek legjobb összefoglalását az immár nyolcadik kiadást megért *Közgazdaságtana* nyújtja. Művében, amely ma a legelterjedtebb polgári gazdaságtani kézikönyv, kísérletet tesz a klasszikus polgári politikai gazdaságtan és a Keynes utáni gazdasági elméletek szintetizálására, amiért egyenlő joggal tekintik újkynesistának és újklasszikusnak. Könyve talán a legteljesebben tárja elénk a polgári közgazdaságtudománynak a kapitalista gazdaság működési mechanizmusára vonatkozó ismereteit. Ennek a munkának elhatározó szerepe volt a Nobel-díj odaítélésében.

Az ipari társadalom és a jóléti állam elméletének fő képviselője John Kenneth Galbraith. Hírnevét főként két művével, az 1958-ban megjelent *A bőség társadalmá*s az 1967-ben *Az új ipari állam* címmel kiadott könyvével alapozta meg. Említett első munkájában az amerikai társadalmat a bőség társadalmaként jellemzi, bár megjegyzi, hogy a fogyasztói bőség háttérbe szorítja fontos társadalmi célok megvalósítását.

Az egyes társadalmi-gazdasági alakulatok között Galbraith is elmosza a termelési viszonyok különbözőségéből eredő alapvető különbségeket. Ennek következménye a kapitalista és a szocialista rendszer konvergenciájára vonatkozó elmélete, amely joggal váltotta ki marxista közgazdászok bírálatát.

Nézetei sok tekintetben Keynes felfogását tükrözik, de míg Keynes még nem vetette fel a monopóliumok kérdését, Galbraith már ezeket helyezi vizsgálódásai középpontjába, s alaposan elemzi befolyásukat az állami szervekre. Élesen bírálja az Egyesült Államokban mind nagyobb szerepet játszó ipari-katonai komplexumot, és a gazdasági bajok orvoslásának egyik hatásos eszközeként a Vietnamból való gyors visszavonulást jelöli meg. Felfogása a Samuelsonénál hangsúlyozottabban kritikai jellegű. Ebben a vonatkozásban a radikális közgazdászok egyik előfutára.

Következtetéseiben már kevésbé határozott. A bajok orvoslását főképpen az értelmiség szerepének növelésében látja, holott a kapitalista termelési viszonyok közepette a munkásságtól elszigetelt értelmiség egyes lázadó elemei sem törhetik meg a monopóliumok hatalmát.

A pénzforgalom oldaláról közelíti meg a gazdasági jelenségek elemzését Milton Friedman. Szerinte a pénzforgalomnak nagyobb szerepe van a gazdasági fejlődésben, mint ahogy azt eddig hitték. Ezért a pénzforgalom alakulásának tulajdonít döntő szerepet a gazdasági életben. Következésképpen a pénzpolitikának elsőbbséget biztosít az adóügyi intézkedésekkel vagy bármely más gazdaságpolitikai intézkedéssel szemben.

Nem véletlen tehát, hogy Friedman ezen alapvető felfogása következtében a monetaristának nevezett chicagói újklasszikus iskola feje (pénzforgalmi kérdésekben a Nixon-kormányzat tanácsadója). Élesen bírálja a Kennedy- és Johnson-kormányzat gazdaságpolitikáját. Különben a szabadpiac híve, noha a túlzott gazdasági liberalizmust is kifogásolja. Egyes nézetei hatással vannak a radikális közgazdászok egy részére is.

Noha a tőkés valutarendszer immár állandósult válsága is nyilvánvalóvá teszi a valutapolitika fontosságát, Friedman és követői ennek jelentőségét nyilvánvalóan túlbecsülik egy átgondolt gazdaságpolitika keretében alkalmazandó adóügyi, hitelügyi és egyéb gazdaságpolitikai eszközök rovására. A monetáris esz-

közök elsőbbsége nem szolgálhat hatékony gazdaságpolitika alapjául, csupán a gazdaságpolitika egyéb eszközeivel összhangban alkalmazva lehet hatásos.

Az amerikai közgazdaságtani irányzatok előbbi felvázolásában nem törekedtünk és nem is törekedhettünk teljességre. Legfőbb képviselőik példáján csak a legjellegzetesebb irányzatokat mutathattuk be röviden.

Sok mindenről és mindenkiről szólhattunk volna még. Így az 1971-ben ugyancsak közgazdaságtudományi Nobel-díjat kapott Simon Kuznets-ről, akinek munkássága főképpen a nemzeti jövedelem elméleti számításaira, valamint a nemzetgazdasági számviteli rendszer módszertanának kidolgozására terjed ki. Wassily Leontief dolgozta ki és alkalmazta az ágazati kapcsolatok mérlegén alapuló, matematikai eszközökkel dolgozó elemzés módszerét. W. Heller, Kennedy elnök gazdasági tanácsadó testületének elnöke, kidolgozója volt a hatvanas évek elején alkalmazott, lényegében keynesista gazdaságpolitikának. (E tanácsadó testület tagja volt másokkal együtt Samuelson és Galbraith is.) Nem szabad megfeledkeznünk Alvin Hansenről, aki Keynes leghívebb amerikai követője.

Beszélhettünk volna a *fogyasztáselmélet*, a *vállalatelmélet*, a Keynes felfogásán alapuló *hiányos költségtételelmélet* híveiről. Mindez azonban túl messzire vezetne.

A felvázoltak, gondoljuk, elegendők azoknak a felfogásoknak a szemléltetésére, amelyeket a ma már általában neoklasszikusnak, hagyományosnak vagy ortodoxnak nevezett közgazdászok képviselnek (megjegyezvén, hogy Galbraith semmiképpen sem sorolható ezen irányzatok valamelyikébe). A kényszerűen szűkre szabott ismertetésben szándékosan csak rövid bíráló megjegyzésekre szorítkoztunk. Nem akartunk ugyanis elébe vágni a radikális közgazdászok bírálata ismertetésének.

*

A hagyományos polgári gazdaságtudomány nézetei ellen fellázadt közgazdászok magukat a *radikális politikai gazdaságtan* művelőinek tekintik.

Mozgalmuk 1968 végén öltött szervezett formát, amikor néhány fiatal tanár és egyetemi hallgató a michigani egyetemen megalakította a *Radikális Politikai Gazdaságtan Szövetségét* (Union for Radical Political Economics, betűszóval: URPE).

Egy évvel később a *Monthly Review* hasábjain léptek a nagy nyilvánosság elé kiáltványukkal, amelyben bírálták a gazdaságtudományokat és vázolták törekvéseiket.

Soraik közé a legkülönbözőbb felfogású közgazdászok tartoznak, az anarchistától a magukat szocialistáknak nevezőig. Tarkaságuk nézeteikben is megnyilvánul, de álláspontjukban sok közös vonás fedezhető fel. (Felfogásukat J. H. Weaver-nek a *The American Economist* 1970. évi 1. számában megjelent tanulmánya és J. Attalinak a *Le Monde* 8502. számában közölt cikke alapján ismertetjük.)

A radikális közgazdászok mindenekelőtt az Egyesült Államok gazdasági rendszerének és egyes elemeinek éles bírálatában egyek. Támadják a kizsákmányolást, a profitot, az igazságtalan vagyonelosztást, a társadalmi egyenlőtlenséget, a monopóliumokat, a kapzsiságot, a nők elnyomását, a fajgyűlöletet, az imperializmust, a militarizmust, a háborúkat, a természeti környezet szennyeződését, az amerikai politikai rendszert, az elidegenedés rendszerét.

Nézeteik szerint a közgazdasági elméletnek elő kell segítenie egy tisztességes társadalom létrehozását és fenntartását. Meg akarják újítani a közgazdaságtant,

hogy felhasználásával radikális társadalmi változásokat érjenek el. A hagyományos polgári közgazdaságtan ugyanis erre — úgymond — nem alkalmas, mert a fennálló kapitalista társadalmat természetesnek tekinti, s feltételezi a változások fokozatos bekövetkezését. Ilyen módon az ortodox, a „kincstári“ közgazdászok kiszolgálják a gazdasági és politikai hatalmat, s azt a rendszer fenntartása érdekében támogatják.

Bírálják az újklasszikus elméleteket azért is, mert ezek a társadalmat egységes egésznek tekintik, és tagadják olyan osztály létezését, amely képes megváltoztatni a társadalmi viszonyokat.

A hagyományos közgazdasági felfogások hívei az államot úgy tüntetik fel, mintha az jóakarattal tevékenykednék a társadalom minden tagja érdekében, vagy irányukban legalábbis semlegességet tanúsítana. A radikális közgazdászok szerint viszont az állam az uralkodó osztály érdekeit szolgálja, mert azok irányítják, akiknek a kezében van a gazdasági hatalom.

Kifogásolják az Egyesült Államok külpolitikáját is, amellyel olyan világrendszert akar fenntartani, amelyben a gazdagok és a fehérek, tehát a világ népességének alig több mint 40 százaléka, a világ jövedelmének 90 százalékát élvezi. A radikális közgazdászok ezzel szemben a fejlődő országok számára is tisztességes társadalom építésére kívánnak lehetőséget biztosítani.

A hagyományos polgári közgazdaságtant bírálják azért is, mert ahelyett, hogy a lényegre törekedne, másodrangú kérdésekkel bíbelődik, és tüneti gyógykezelésével hozzájárul a kapitalista társadalom fennmaradásához, kiáltó egyenlőtlenségeinek tartósításához.

A hagyományos polgári közgazdaságtan bírálata nem akadályozta a radikálisokat abban, hogy annak bizonyos eredményeit átvegyék. Már utaltunk arra, hogy képviselői közül különösen Friedman egyes gondolatai hatottak termékenyítőleg a radikálisokra.

Átvették a hagyományosok egyes kutatási módszereit is, főként a matematikai eszközök széles körű alkalmazását. Ezen túlmenően fokozottabb mértékben hasznosítják a szociológiai kutatásokat.

Ha csak futó pillantást vetünk a radikális közgazdászoknak az amerikai társadalommal, gazdaságpolitikával és a hagyományos polgári közgazdaságtannal kapcsolatos bírálatára, tételeik nagyon ismerősnek tűnnek. Valóban, ezek a vélemények nem mindenben újak.

A marxista politikai gazdaságtan egyik leghangsúlyosabb bírálata a polgári közgazdaságtannal szemben éppen az, hogy osztályjellege következtében képtelen a vizsgált jelenségek mélyebb okainak, mozgatóerőinek, a kapitalista gazdaság alapvető ellentmondásainak feltárására.

Mint láttuk, a polgári közgazdaságtan kapitalizmust védelmező, tehát osztályjellegére vonatkozó marxista felfogás éppen úgy tükröződik a radikális közgazdászok véleményében, mint más marxista nézetek (a kapitalizmus megszűnésének elkerülhetetlenségére, az osztályokra, az állam osztályjellegére vonatkozó felfogások).

Természetesen egy szóval sem állítjuk, hogy a radikális közgazdászok már és mind marxisták. Mindenesetre nem csoda, hogy az amerikai társadalmi és gazdasági élet eddig sok tekintetben tabuként kezelt alapvető tényei ellen irányuló erőteljes bírálat meglepettette nemcsak a hagyományos közgazdászokat, hanem a hatalom köreit is.

A radikális közgazdászok, nézeteik alapvetően polgári voltának megfelelően,

saját ízlésük szerint értelmezik a marxizmust, s a szocializmusról is sok tekintetben sajátos fogalmaik vannak.

Az Ausztriából Amerikába származott neves közgazdász, Joseph Alois Schumpeter 1942-ben megjelent *Kapitalizmus, szocializmus és demokrácia* című könyvében Marxszal egyezően vallotta a kapitalizmus bukásának elkerülhetetlenségét. Persze ezt a véget, Marxtól eltérően, a múlt század végi, e század eleji reformista elméletek korszerűbbé formálásával úgy képzelte el, hogy fejlődése során a kapitalizmus olyan tényezőket hoz létre, amelyek megszüntetik. Tehát a kapitalizmus önfelszámolásának elméletét dolgozta ki. Mindenesetre a polgári közgazdászok sorában ő volt az első, aki — ha téves elképzelések alapján is — a kapitalizmus eltűnéséről beszélt, s a szocializmus bekövetkezését hirdette oly időben, amikor amazok szilárdan hittek a kapitalizmus örökkévalóságában; meg voltak győződve arról, hogy a történelem tévedésének tartott szocializmus nem maradhat fenn sokáig.

Azóta a szocializmus „világdivattá” lett, bár a polgári gondolkodók elképzelésében — mint Schumpeterében is — ez a szocializmus lényegében nem más, mint egy fejlett és megfejlett kapitalizmus. Talán nem érdektelen, ha utalunk arra, hogy a polgári állam kormányzati tevékenységének nagy részét még Galbraith is leplezett szocializmusnak tekinti.

A radikális közgazdászoknak a hagyományos polgári gazdaságtanról szóló bírálata egyébként sem teljesen új. A hagyományos nézeteket valló közgazdászok egy része már a radikálisok előtt is gyakran bírálta a kapitalizmus egyes kinevéseit, ha nem is a radikálisokéhoz hasonló élességgel. E bírálók közül egyet már csak azért is felidézzünk, mert, úgy véljük, köze van a radikálisok nézeteinek kialakításához.

A nagy tekintélyű s a hagyományos polgári közgazdászok többségét tömörítő *Amerikai Közgazdasági Társaság* (American Economic Association) 1965. decemberében megtartott közgyűlésén Kenneth E. Boulding, a michigani egyetem tanára nyíltan kijelentette, hogy a polgári közgazdászok napjaink sok kérdésére képtelenek válaszolni, nem méltatják kellő figyelemre a gazdasági növekedés súlyos aránytalanságait, és nem kísérlik meg a békés célokra termelő iparágak műszaki elmaradottságának orvoslását erőlesebben szorgalmazni. (Hadd emlékeztessünk itt arra, hogy a radikális közgazdászok mozgalma éppen a michigani egyetemről indult ki.)

Ha Boulding megelőzte bírálatában a radikális közgazdászokat, Wassily Leontief ugyanannak a társaságnak 1970. decemberi közgyűlésén tartott elnöki beszámolójában követte azokat. Érdekes főbb gondolatait vázolnunk. (Az elnöki beszámolót tanulmány formájában a *The American Economic Review* 1971. márciusi száma közölte.) Szerinte a gyakorlati alkalmazásban elért eredmények jelentéktelensége a polgári közgazdaságtudomány mai állapotának alapvető kiegyensúlyozatlanságát fejezi ki. A modern közgazdasági elmélet számára sokat jelentett a matematika széles körű felhasználása. A matematikai fogalmazás iránti kritikátlan rajongás azonban gyakran arra irányul, hogy az érvelés lényegi tartalmának jelentéktelenségét az algebrai jelek homloklzata mögé rejtse. Nem lehet tagadni — mondotta —, hogy van valami felháborító abban a mutatóványban, ahogy sokan „finomítják” a gazdasági helyzet elemzését. A szakemberek egymás után hozzák világra az új modelleket, és a matematikai statisztikusok egymás után eszelik ki a bonyolult eljárásokat. Ezek közül a legtöbb minden gyakorlati alkalmazás nélkül csak a készletet gyarapítja. A megfigyelhető valóság helyett — folytatja — egy elképzelt, hipotetikus világgal való állandó foglalkozás fokozatosan eltorzí-

totta tudományunk részterületeinek nem hivatalos értékrendjét. Ha előbbre akarunk jutni a gazdasági jelenségek megértésében, akkor habozás nélkül túl kell lépnünk a ma fennálló határokon — hangoztatja.

Ha figyelembe vesszük, hogy mindezt Leontief mint az Amerikai Közgazdasági Társaság elnöke és mint az a közgazdász mondotta, aki élen jár a matematikai módszerek, az ökonometria kutatások alkalmazásában, semmi okunk sincs kételkedni elemzésének helyességében. Ha viszont arra gondolunk, hogy ezeket a Társaság 1970. decemberi közgyűlésén mondotta el, talán nem tévedünk, ha a kifejtettekben már a radikális közgazdászok fellépésének hatását ismerjük fel.

Figyelemre méltó, hogy nemrég Galbraith is hasonló szellemben nyilatkozott, mondván: a gazdaságtani modellek gyakran azt a célt szolgálják, hogy eltereljék a figyelmet azokról a nyomasztó társadalmi kérdésekről, amelyek riasztó befolyást gyakorolnak a politikai cselekvésre. Ez már nem tudomány, csupán hiedelmek rendszere — hangsúlyozza már úgyszólván a radikálisokéval azonos hangvétellel.

Az eltelt alig több mint három év alatt a radikális közgazdászok mozgalma rohamosan szélesedett, izmosodott, Szövetségüknek már sok követője van, köztük a Harvard Egyetem öt, a Columbia Egyetem hét tanára.

A mozgalom eddig három konferenciát rendezett. Saját folyóirata is van: a *Radikális Politikai Gazdaságtani Szemle* (Review of Radical Political Economics).

Jelentőségük növekedését mutatja az is, hogy ellenlábasuk, az Amerikai Közgazdasági Társaság 1971. decemberi kongresszusára tizenkét radikális közgazdászt is meghívott, ez év februárjában pedig a legismertebb radikálisok közül három, Shermann, Bluestone és Dowd, az Egyesült Államok kongresszusának egy bizottsága előtt fejthette ki véleményét.

Tagjainak munkái közül kiemelkedik Edwards, Reich és Weistkopf munkája, az egyetemi tankönyvnek szánt *A kapitalista rendszer* című, amelyben az amerikai gazdasági rendszerről vallott álláspontjukat átfogóan fejtik ki. Két másik képviselőjük, Hunt és Shermann, a klasszikus és radikális közgazdasági elméleteket szembeállítva tárgyaló munkát készül kiadni.

A radikális közgazdászok legnagyobb érdeme kapitalizmusellenességük. Ebben a vonatkozásban mutatkozik meg aztán legfőbb gyengéjük is. Amilyen mélyenszántók és gazdagok érveik a kapitalizmus bírálatában, annyira szűkölködnek a kapitalizmustól eltérő megoldások felvázolásában. Céljukként a „tisztes társadalom“ megvalósítását tűzik ki, de hiányzik ennek pontosabb körülírása. Nem tudnak határozott választ adni arra a kérdésre sem, milyen legyen az új elmélet, és milyen rendszer tenné boldoggá az embereket. Az említett, *A kapitalista rendszer* című könyvük is pusztán 20 lapon foglalkozik a szocializmussal.

Ha jó adag túlzás van is abban, amit velük vitázva az Amerikai Közgazdasági Társaság egyik vezetője, Robert Solow a szemükre vetett, mondván, hogy munkáikban nem kevesebb, de több frázist használnak, mint a hagyományos közgazdaságtudomány művelői, valóban még adósak a megoldások kidolgozásával. Nem kétséges, hogy felkészültségük, fiatalságuk és maiságuk a további fejlődés lehetőségét ígéri.

A radikális közgazdászok aránylag rövid idő alatt kifejtett tevékenységükkel erjedést indítottak el az amerikai gazdaságtanban.

Csákány Béla

Különleges küldöttségek

A diplomáciai és egyéb természetű kapcsolatok sokoldalú fejlődése a jelenlegi nemzetközi közösség közel 140 állama között a kapcsolatok intézményesítése új formáinak megjelenését és kikristályosodását vonta maga után. Az államok állandó diplomáciai küldöttségei (nagykövetségek és követségek) mellett az *ad hoc* (időleges jellegű) diplomáciai küldöttségek is új fejlődést mutatnak.

Amint arra Mircea Malița rámutatott: „Az új, független államok megjelenése, a gazdasági, politikai és technikai vívmányok hatása, a közlekedési eszközök fejlődése dinamizálta [...] az államok közötti kapcsolatokat, növelte az érintkezések gyakoriságát a világ fejlődése új ritmusaival megegyezően. Szükségképpen jelentkezniök kellett az érintkezések, dialógusok és tárgyalások új formáinak.” (*Diplomația*, București, 1970. 292.)

Igy a diplomácia *ad hoc* — időleges — formája a második világháborút követő korszakban új fejlődésnek indult.

Jelenleg az *ad hoc* (időleges) diplomácia változatos formákban jelentkezik. Megkülönböztetünk: utazó küldötteket; nemzetközi konferenciákon részt vevő küldöttségeket; különleges küldöttségeket. Az *ad hoc* diplomácia e formái közül a legfontosabbnak tűnik a különleges küldöttek szerepe. Ezért az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága e tárgyban egyezménytervezetet dolgozott ki, amelyet az ENSZ Közgyűlése az 1969. december 8-iki 2530/XXIV. ajánlásába foglalt.

Amint a különleges küldöttségekről szóló Egyezmény bevezető részében olvashatjuk, e küldöttségek joghelyzetének szabályozása a nemzetközi jog síkján arra hivatott, hogy kiegészítse a diplomáciai kapcsolatokra vonatkozó 1961. évi és a konzuláris kapcsolatokra vonatkozó 1963. évi egyezményeket. Egyszersmind az egyezmény hozzájárul az államok közötti baráti viszonyok fejlesztéséhez, tekintet nélkül azok társadalmi-politikai rendszerére.

A különleges küldöttségekre vonatkozó 1969. évi Egyezmény az *ad hoc* diplomácia e formáját a következőképpen határozza meg: „államképviseleti joggal felruházott időleges küldöttség, amelyet egyik állam küld a másik államhoz, ez utóbbi beleegyezésével, avégre, hogy e mellett meghatározott feladatot teljesítsen” (1. szakasz). Amint a meghatározásból kitűnik, ahhoz, hogy egyik állam a másikhoz különleges küldöttséget rendeljen ki, feltétlenül szükséges ez utóbbi beleegyezése. Ezt a beleegyezést diplomáciai vagy más úton lehet megszerezni, a két állam megállapodása szerint.

A különleges küldöttség ügykörét az érdekelt államok állapítják meg, közös megállapodás alapján. Ezért az Egyezmény kifejezetten nem szabályozza a különleges küldöttségek ügykörét.

Különleges küldöttség menesztése valamely államba nincs ahhoz a feltételhez kötve, hogy a küldő és az elfogadó állam között diplomáciai vagy konzuláris kapcsolatok álljanak fenn.

Ilyen különleges küldetésnek minősülnek Henry Kissingernek, az Egyesült Államok elnöke külön tanácsadójának a látogatásai Pekingben: 1971-ben azzal a céllal, hogy előkészítse Nixon elnök látogatását a Kínai Népköztársaságban, a közelmúltban pedig az 1972 júniusában sorra került látogatása, hogy a két állam között az 1972 februárjában létrejött megállapodások értelmében a Kínai Népköztársaság vezetőivel tárgyalásokat folytasson. Hasonló jellegű volt Románia Szo-

cialista Köztársaság indiai nagykövetének ez évi látogatása Daccában, hogy kinyilvánítsa Bangladesh Köztársaság elismerését országunk részéről, és diplomáciai kapcsolatot létesítsen a két ország között.

Ezek a hivatalos látogatások olyan országok között jöttek létre, amelyek között máig sincsenek, vagy abban az időpontban még nem voltak diplomáciai kapcsolatok.

Az a lehetőség, hogy hivatalos (diplomáciai vagy konzuli) kapcsolatok híján lévő államok is küldhetnek egymáshoz különleges küldöttségeket, abból a szempontból jelentős, hogy ezek az államok ezúton érintkezésbe léphetnek egymással, s így előkészíthetik az állandó diplomáciai vagy konzuláris kapcsolatok felvételének feltételeit. Az 1969. évi Egyezmény azzal, hogy ezt a lehetőséget jogilag is szentesíti, azon nemzetközi dokumentumok sorába lép, amelyek hozzájárulnak a kapcsolatok fejlesztéséhez a nemzetközi közösség összes államai között.

A mód, ahogy a különleges küldöttségekről szóló Egyezmény (9. szakasz) ezek összetételét szabályozza, arra utal, hogy e küldöttségek szervezete az állandó diplomáciai képviselőkével azonos. Ennek megfelelően a különleges küldöttségeknek is lehet: diplomáciai személyzete, élén a küldöttség vezetőjével, műszaki-igazgatási, valamint szolgálati személyzete. A diplomáciai személyzet tagjainak, elvileg, a küldő ország állampolgárságával kell rendelkezniük.

A diplomáciai tevékenység körében a második világháború utáni időszakban kialakult újításként jelentkezett annak lehetősége, hogy képviselte céljából két vagy több állam egyetlen diplomáciai küldöttséget (állandót vagy időleget) menesszen egy másik államba. Ezt a diplomáciai gyakorlatot a különleges küldöttségekre vonatkozó 1969. évi Egyezmény szentesíti. Azt a lehetőséget is biztosítja, hogy két vagy több állam egyidőben, de külön-külön küldjön különleges küldöttséget valamely államba, hogy ezzel az állammal a többiek közösen tárgyaljanak meg valamely kérdést.

A különleges küldöttség személyzete kinevezésének joga a küldő államot illeti meg, de ez köteles tájékoztatni azt az államot, amelyben a küldöttség tevékenységére sor kerül, ennek létszámáról és személyi összetételéről. A különleges küldöttséget küldő állam e kötelessége összefonódik a fogadó állam azon jogával, hogy bármikor nemkívánatos személynek (persona non grata) nyilvánítsa a küldöttség bármely tagját, ami a küldő államot az illető személy visszahívására kötelezi.

A különleges küldöttség tevékenységére csakúgy, mint egyébként bármely diplomáciai vagy konzuli küldöttségére nézve is, különös jelentősége van azoknak a sérthetetlenségeknek, mentességeknek és előjogoknak, amelyek őket megilletik. Nagy mértékben függ ezektől a sérthetetlenségektől, mentességektől és előjogoktól az illető küldöttség tevékenységének jó kimenetele. Ezért már a legrégebb időktől foglalkoztatta az államokat az a törekvés, hogy a diplomáciai küldöttségek részére biztosítsák a feladataik teljesítését megkönnyítő sérthetetlenségek, mentességek és előjogok bizonyos minimumát. E sérthetetlenségek, mentességek és előjogok valójában nem valamely idegen állam állampolgárainak nyújtott magánérdekű kedvezmények, hanem olyan joghelyzetet létesítenek, amelyet az illető személyek a diplomáciai vagy konzuli küldöttség hivatalnokai minőségükben élveznek. A különleges küldöttségekre vonatkozó 1969. évi Egyezmény konkrétan szabályozza azokat a sérthetetlenségeket, mentességeket és előjogokat, amelyeket e küldöttségek és személyzetük élveznek.

Az Egyezmény arra kötelezi a fogadó államot, hogy megkönnyítse a különleges küldöttség számára a berendezkedéséhez és tevékenysége kifejtéséhez szükséges épületek megszerzését. Továbbá: a különleges küldöttségek székhelyül szolgáló épületek mentesek a nemzeti, tartományi vagy községi adók és illetékek alól. Egyúttal azok az épületek, amelyekben a különleges küldöttség berendezkedett, sérthetetlenek.

A székhely államának hatóságai nem hatolhatnak be ezekbe az épületekbe, csak a különleges küldöttség vezetőjének előzetes hozzájárulásával. Ugyanakkor a székhely állama köteles minden intézkedést megtenni annak érdekében, hogy ezeket az épületeket más személyek meg ne szállják vagy meg ne rongálják, és a küldöttség békéjét és méltóságát semmiképpen ne zavarják.

A különleges küldöttséget megilleti irattárának és iratainak sérthetatlensége is, minden időben és bárhol is találtassanak (26. szakasz). A különleges küldöttséget megilleti a saját államával való közlekedés szabadsága. Különleges futárokat alkalmazhat, és rejtjelezett levelezést folytathat.

A különleges küldöttséget mint a küldő állam diplomáciai szervét megillető e sérthetatlenségeken, mentességeken és előjogokon kívül, az 1969. évi Egyezmény megállapítja azokat a sérthetatlenségeket, mentességeket és előjogokat is, amelyek a küldöttség személyzetét illetik meg. A különleges küldöttség tagjait megilleti a közlekedés szabadsága a fogadó állam területén, ezen állam törvényeinek és szabályzatainak megfelelően. Megilleti őket a személyi sérthetatlenség abban az értelemben, hogy nem helyezhetők letartóztatásba és nem vehetők őrizetbe, székhelyük állama pedig köteles gondoskodni személyes biztonságukról, méltóságuk és szabadságuk biztosításáról. A különleges küldöttség személyzetének lakásai, ugyanolyan feltételek mellett, mint a küldöttség székhelye, sérthetetlenek.

A különleges küldöttségek diplomáciai személyzetét ezenkívül megilleti a büntetőbíráskodás alóli mentesség és — bizonyos feltételek mellett — a polgári és közigazgatási bíráskodás alóli mentesség is. Mentések az adók és egyéb illetékek alól, kivéve a székhelyük államának törvényhozásában kifejezetten meghatározott eseteket.

A különleges küldöttség személyzetét ezen sérthetatlenségek, mentességek és előjogok mellett, amelyeket a székhelyük államában élveznek, ezzel az állammal szemben az a kötelezettség terheli, hogy törvényeit és szabályzatait tiszteletben tartsa, és a belügyeibe való beavatkozástól tartózkodjék. Továbbá, a különleges küldöttség rendelkezésére bocsátott helyiségeket más, a küldöttség ügykörével össze nem egyeztethető célokra használni nem szabad.

A különleges küldöttség tevékenysége, az Egyezmény előírásai szerint, a következő esetekben ér véget: az érdekelt államok közötti megállapodás alapján; a küldetés céljának megvalósítása esetén; annak a határidőnek a lejártával, ha csak meg nem hosszabbították, amelyre a másik államba küldték; a küldő államnak az elfogadó államhoz intézett értesítésével, amelyben közli azt a határozatát, hogy befejezettnek nyilvánítja a különleges küldöttsége tevékenységét; a különleges küldöttséget fogadó állam azon értesítésével, hogy annak tevékenységét befejezettnek tekinti.

A különleges küldöttségekről szóló Egyezmény hozzájárul a nemzetközi kapcsolatok és egyben a jelenkori nemzetközi jog fejlesztéséhez. Hasonlóképpen hozzájárul a nemzetközi törvényesség megszilárdításához és a béke fenntartásához, amelyek az államok közötti együttműködés előmozdításának fontos tényezői.

Martian Niciu

A százéves köpeci bánya

A szénbányászat kezdetei Erdővidéken 133 esztendőre nyúlnak vissza, de a bányák szervezett ipari üzemmé alakítása csak 1872-ben történt meg. Így a köpeci szénbányászat ebben az évben ünnepli 100. évfordulóját.

„A háromszéki köpeci lignitet egy pásztor fedezte fel. [...] Baló Ferenc juhász a barót-köpeci határban folyó Csiányos patak völgyében tartotta a delelőt. Ott gyújtott tüzet — a víz is közel volt —, és ott ebédelt. Ebéd után a tüzet betakarta hamuval, hogy másnapra is maradjon parázs. Akkor még a gyufa nagy úr volt ezen a vidéken. Másnap nagy szél fújt, s hogy a hamut el ne fújja, a patakban talált nagy lapos köveket ráborogatta. A következő nap, amikor odament delelni, látja, hogy a barna kő ég és füstöl. Ismét úgy tett. A tűz tovább élt, és sok parázs lett. Lement, és elmondta a faluban, hogy a Csiányos patakában olyan kő van, hogy ég, mint a fa! Szájról szájra ment a híre... Így indult a köpeci lignit útjára...”

Az egykori történetet Náfrádi Lajos, öreg köpeci bányász jegyezte fel önéletrajzi írásában.

A szénet először nem Köpec, hanem Barót város határában, a Nagyják nevű határreszen „fedezték fel” 1839-ben. „Kutatására szükség nem volt, mert [...] a föld színén volt, s úgy hasogatták, mint a fát. Első felfedezője baróti kovácsmester, Szabó Imre volt” — így szól egy későbbi feljegyzés. A telep feltárása és kiaknázása az erdőfülei vashámor működésének második — 1856 utáni — szakaszával kapcsolatos. Ennek gőzkazánjait a Rika-erdő fájával és baróti barnaszénnel üzemeltették. Amint ismeretes, ez a hámor is — akárcsak a bodvaji — a szabadságharc szolgálatában állott. Ezért dülta fel Heydte császári serege 1848-ban.

A baróti bányatelkeket a Fülei Vashámor Társaság vásárolta meg, és később eladta a Brassói Kohó- és Bányatársulatnak. A szén akkor két bányából: a régebbi nagyjáki és az 1857-ben megnyitott sugói bányából fejtették. Lefejtését csak a megnyitótárók szintjéig végezhatték a szivárgó vizek okozta nehézségek miatt. „Keskeny pillérekkel, labirintszerű folyosókon termelték a szénét” — saját gyártmányú szerszámokkal. A belszíni szállítóeszköz a talicska, a külszíni pedig a szekér volt.

A baróti széntelep bányageológiai felkutatását Herbach Ferenc geológus végzi el, aki akkor a Fülei Vashámor Társaság igazgatója volt. Később Hauer és Stache írják le a kitermelést Erdélyről szóló első geológiai munkájukban, az 1863-ban megjelenő *Geologie Siebenbürgensben*. A szórványos bányászkodás 1871-ig tartott. Ekkor már közeledik a vidékhez a Keleti Vasút. Segesvár—brassói végszakasza számára fűtőanyagra volt szükség. Így kerül sor újabb kutatásokra a környéken.

A régi köpeci szénbányászat

„Barót környékén olyan széntelepek vannak, amelyek bármilyen módon megérdemlik, hogy kitermelődjenek. Ennek a barnaszénnek nagy jelentősége lehet a vasúti szállításban és az ország iparának sorsában.” 1872. szeptember 22-én írta le ezeket a sorokat Stur Dénes, a bécsi Geológiai Intézet bányatanácsosa. Rá öt évre, Békésy Károly kolozsvári magántanár már így ír az erdővidéki szénbányászatról szóló könyvében: „Erdély két nagy szénbányája: a petrozsényi és az erdővidéki.”

1872-ben a baróti szénbánya társulat megindította az ipari méretű rendszeres munkát. Az első bányákat a Köpec-patak völgyében nyitották meg — 1,5 km-re Köpectől a Baróti-hegység lábánál — a Samu főtárna kihajtásával 1872 őszén. Itt az előzetes kutatások alapján a széntelep fekvése és mélységviszonyai kedvező feltételeket kínáltak a bányászatnak.

A Samu-tárhoi feltárásokat hamarosan mások (Zeyk-tárna 1891, Bánffy-tárna 1891, Eliz-tárna 1903) követték. A bányászat műszaki színvonala alacsony volt. A kezdetleges felszerelés, a szivárgó vizek okozta nehézségek és a széntelep öngyulladásához vezető fejtési módok miatt az eddigi mélyszínti bányaművelést 1908-ban felhagyták, és áttértek a „napi” műveletekre. Így takarták ki a Köpec-patak völgyében felszínre búvó széntelep egy részét. Kitermelése kifizetődőnek mutatkozott. A műveletek azonban az 1909. évi katasztrofális áradások „áldozatai” lettek, s szükségessé vált új teleprészek feltárása a baróti Sugó-patak völgyében. Itt nyitják meg 1913-ban a Baróti bányát (Teleki-táró), és ezt követően a köpeci völgy fölött a József-aknát.

Az akkor használt telepfejtési módok alaptípusa az aláaknázott kamra-pillérfejtés volt. Ez a kor kezdetleges, de közismert fejtési módszere. Számptalan változatát alkalmazták, amelyek a telep helyi sajátosságaiból s a bányamező tektonikai helyzetéből adódtak. A századfordulót követő két évtizedben azonban már általánosan használttá vált Erdővidéken is a keskenyhomlokú kamrafejtés. Eredménye a széntelep teljes térbeli lefejtése volt, kevesebb veszteséggel.

A XIX. század köpeci szénbányászatának műszaki felszerelése, fejtési módjai nem mutattak bányatechnikai és technológiai nivőkülönbséget a közép-európai lignitbányászathoz viszonyítva.

A bányász szerszáma ekkor még csákányból, szénlapátból, fejszéből, csavarfűrőből és fejtéskampóból állott, ezeket csak később egészítette ki a harcsafűrész. Világításra az olajméces (fánca), később a karbidlámpa szolgált. A tárnákat trapéz alakúra képezték ki, és faácsolattal biztosították. A szén „jóvesztése” csákánnyal történt, míg nem a századfordulón megjelent a dinamit. A mélyszínti szállítás teknővel, facsillével, lóvontatású facsille-vonatokkal történt. A felgyülemelő vizeket eleinte csupán meregették a tárnák csorgójába, majd kiskapacitású dugattyús szivattyúkkal nyomtatták a „napra”. A bányamélyek levegőzése a természetre volt bízva. A természetes légmozgás azonban nehézségeket okozott a mikroklimatikus „szélcsendek” idején. Ilyenkor beépített kemencék segítségével bontották meg a levegő légnyomáskülönbségét. Akkor még nem ismerték fel a később süjtöléges bányává nyilvánított mélyszínten a „kemencés” megoldás életveszélyes voltát.

1877-ben állandósul a vasút köpeci megállója. Ekkor épül meg a bányauzem rakodója. A bányatelepre 4 km hosszúságú lóvontatású iparvasutat vezettek, amelyet 1882-ben szerelnek át gőzerőre. Műhelyeket, drótkötélpályát létesítenek, és több munkáslakás épül.

A köpeci bányamunkások munkakörülményei nehezek voltak. A veszélyes fejtési módok miatt csupán helyes tájékozódásuk, előérzetük óvta meg őket a banya-

szerencsétlenségektől. A fejtések nem voltak biztosítva. Munkavédelmi intézkedések és felszerelések nem léteztek. Rossz megvilágítású, oxigénhiányos, meleg levegőjű fejtésekben 10—12 órát dolgoztak. A bányakatasztrófákról és a balesetekről nem vezettek nyilvántartást. 1872 és 1920 között a termelés mégis 600 tonnáról évi 38 800 tonnára növekedett. Nagy részét a vasút, a környék és Brassó üzemei használták fel.

*

1920-ban az erdővidéki bányákat és zártkutatmányi területeket új részvénytársaság, a România Carboniferă vásárolta meg.

Az örökölt műszaki színvonal nem felelt meg az egyre növekedő szükségleteknek és a maximális profit biztosításának. Közel fél évtizedes erőfeszítéssel a Ferdinánd-táró és Köpecsi-akna térségébe telepített fejtésekkel sem sikerült növelni a termelést.

A vidéken végzett újabb földtani kutatások megnövelik az addig ismert szénvagyonot. Ekkor kerül sor a Polenszky- és a Christodulo-bánya megnyitására. Némi fejlődést mutattak a bányák műszaki felszerelései, de semmi haladást sem az érvényben levő fejtési módszerek. Még 1930-ban is túlnyomó részben pillérrendszerű kamrafejtésekkel dolgoztak. Magasságuk 2,5—3 m volt, fában biztosították és deszkával padolták, hogy a második alábúváskor (mert a széntelep 10 m vastag volt) ne hulljon a fejtésbe a fedő meddőomladéka. A bennmaradt porszén azonban itt is bányatüzeket okozott.

A bányaüzem termelése 1927-ben eléri a 118 000 tonnát. A munkások létszáma azonban alig 300. A fizikai munka kizsákmányolása a maximumra hág. A munkaidő továbbra is 10—12 óra. A munkabiztonság terén semmilyen fejlődés sem mutatkozik. Mindezt tetőzte a részvényesek magatartása, akik lábbal tiporták a kollektív szerződések előírásait. Így már 1923-tól bérharok kezdődnek, amelyek az 1929-es sztrájkban csúcsosodnak ki. A sztrájkot, amely végül is a munkások győzelmével végződött, a brassói egységes szakszervezetek révén az illegalitás körülményei között dolgozó Román Kommunista Párt vezette. Érthető, hogy az ilyen alapokra helyezett bányaüzem az általános gazdasági válság áldozata lesz 1931-ben. A bányákat bezárják, a munkásokat elbocsátják. Újramegnyitásukra csak 1939-ben kerül sor.

A bécsi diktátum meghúzta határvonal kettévágta a bányaüzemet a vasúttal összekötő iparvágányt. A bánya a háborús hadigépezetet szolgálta. A kitermelt szén autóval szállították a MAV málnásfürdői megállójára, s egy részét Svájcba exportálták.

A szocialista építés éveiben

1944 szeptemberében Köpecen megszűnt a bányamunka.

1945 januárjában 90 bányász összefogott, és elhatározták, hogy saját erejük-ből megindítják a termelést. Kiszivattyúzzák a vizet a Polenszky-aknából, és Dózsa György-bányának nevezik el. Kijavítják az iparvasutat is. Ion Gheorghe Maurer személyesen fogadja a köpecsi bányászok küldöttségét, és 25 millió lejes kölcsönt utal ki a legszükségesebb munkálatok elvégzésére. „Ebben a nehéz munkában 90 munkás és öt tisztviselő vett részt, mérnök nélkül [...], és sikerült...” — írja Pál Ferenc, a bánya első üzemvezetője visszaemlékezésében. Hónapokig nem kap-

tak fizetést a bányászok, mégis mindennap leszálltak a bányába. Megszervezték az üzem demokratikus vezetését. Párt- és szakszervezeti bizottságot alakítottak.

1945-ben és 1947-ben két új tárót nyitnak meg, s közben megteremtődtek a feltételek az életszínvonal emelésére, a bányabiztonsági intézkedések bevezetésére, a széntelepek ésszerű fejtésére, a tervezésen alapuló nagyüzemi fejlesztésre.

Az első öt éves tervet a köpeci szénbányászat már tudományosan megalapozott távlati fejlesztés alapján indítja el. Korszerűsítik a bányákat, a fejteseket és a belszíni szállítást, s új aknákat nyitnak meg. A termelés az öt éves terv végére meghaladja a kapitalista Románia időszakában elért legmagasabb szintet.

A második öt éves terv újabb beruházási alapjaiból nyitják meg a Samu II. tárót, amely a termelés újabb emelkedését eredményezi. Közben a felszabadulás után végzett földtani kutatások jelentős széntartalékokat fedtek fel Vargyas és Felsőrákos környékén. Így került sor 1954-ben a vargyasi külfejtés, 1958-ban a Vargyas I. és 1959-ben a Vargyas II. bánya megnyitására. Ezek voltak hivatva nyersanyaggal ellátni az akkor épülő baróti brikettgyárat, amelynek létesítésével új iparág honosodott meg a Baróti-medence ipartörténetében.

A további öt éves tervek idején a köpeci széntermelés megközelíti és meg is haladja az évi 1 millió tonnát. A jelenleg bővülő brikettgyár nyersanyagszükségletének biztosítása céljából újabb modern bányák nyitnak meg: Felsőrákoson külfejtés, Baróton korszerű, mélyművelésű akna.

Az elmúlt években felszámolták az elavult fejtési módszereket, s lehetőséget teremtettek az acél- és fémtámas biztosítás bevezetésére, a különféle munkafolyamatok gépesítésére. Az új bányák megnyitó táróit betonnal, betonelemekkel erősítik meg. Az előfejtésekből pedig a fát kiszorítja a vászbiztosítás. A vargyasi bánya egyik kísérleti frontfejtésében a nagy teherbírású hidraulikus acéltámokat felváltotta egy teljesen gépesített önműködő fejtő-komplexum. Általánossá válnak a széles homlokú frontfejtések, amelyekben korszerű fejtőkombájnok vágják és rakják a szenet. Amellett, hogy megfelelnek a biztonságtechnikai normák előírásainak, a fejtések termelékenysége egyre jobb.

A bányák levegőztetését nagykapacitású ventillátorok végzik, a felszerelés sújtólégbiztos. Az eltelt évtized intenzív gépesítése jelentősen emelte a köpeci szénbányászat műszaki szintjét. A külszíni fejtésekben nagyteljesítményű kanalas-kotrók dolgoznak, és billenőkocsik szállítanak, a mélyművelésekben Diesel-mozdony vontatta csillevonat, láncos kaparók és gumiszalagok szolgálják a szállítást.

Az erdővidéki szénbányákat iparvasút köti össze a központi üritő- és rakodóállomással, azt pedig normálnyomtávú vasútvonal az ágostonfalvi vasútállomással.

A széntelep biztonságát tökéletes fejtési módszerek, a bányamunkásokét pedig az ország törvényeibe iktatott munkabiztonsági normák védik.

A nagy metamorfózis

Mélyreható változások mentek végbe a bányászok életében is. Az erdővidéki parasztból ipari munkás, szakképzett bányász lett.

A Baróti-medence felszabadulás utáni demográfiai fejlődésében is jelentős mennyiségi és minőségi változások figyelhetők meg. A szénbányák ma a környék 29 helységéből toborozzák a munkaezrot. Ennek 92,6%-a Kovászna megyéből, 4,4%-a Hargita megyéből és 3%-a Brassó megyéből származik. Ez a munkaerő mérőben más, mint a valamikori. A mezőgazdaság szövetkezetesítésével megszűnt a parasztbányász uralkodó jellege, s a bányászparasztból is lassan ipari munkás lett.

A szénipari dolgozók 61%-a szakképzett, ami azt jelenti, hogy az erdővidéki szénipar az elmúlt 28 év alatt kitermelte a vidék szakmunkásrétegét. A bányászok és a vidék lakói életszínvonala emelkedett, az átlagkereset növekedett.

A múltban Kőpecbánya műszaki értelmisége jórészt külföldi, főleg német szakemberekből állott. Ma a vidék lakosságából kinőtt új értelmiség vezeti a jelentősen megnövekedett termelésű bányüzemet.

A műszaki értelmiség 99,6%-a Kovászna megyéből, 0,4%-a pedig Brassó megyéből származik. A 174-et számláló összlétszámból 19 mérnök és közgazdász, 87 technikus, 68 tisztviselő.

A műszaki értelmiség korcsoportok szerinti összetétele is az elmondottakat bizonyítja: 30 éven aluli 13%, 30 és 50 év közötti 80%, 50 éven felüli 7%. Társadalmi eredete a következő képet mutatja: 42%-a munkás, 44%-a földműves, 14%-a értelmiségi származású.

A műszaki értelmiség minőségére vonatkozólag adnak felvilágosítást a következő számok: főiskolát végzett 10%, technikumot és középiskolát 66%, általános iskolát 24%. Szakképzettségi szintjüket pedig befolyásolja a szolgálati idő. A műszaki értelmiség legnagyobb része 10—15 éve dolgozik a bányáiparban és a baróti szénmedencében, ami azt feltételezi, hogy alkalmazkodott a környezethez, az élet-feltételekhez, munkahelyéhez, és megtelepedett. Csak 1950-től kezdve 51 mérnök és közgazdász fordult meg itt. A fluktuáció ma a minimumra csökkent. Fejlődik a vidék is. Barót bányászváros lett, és a gyors urbanizálódás útjára lépett.

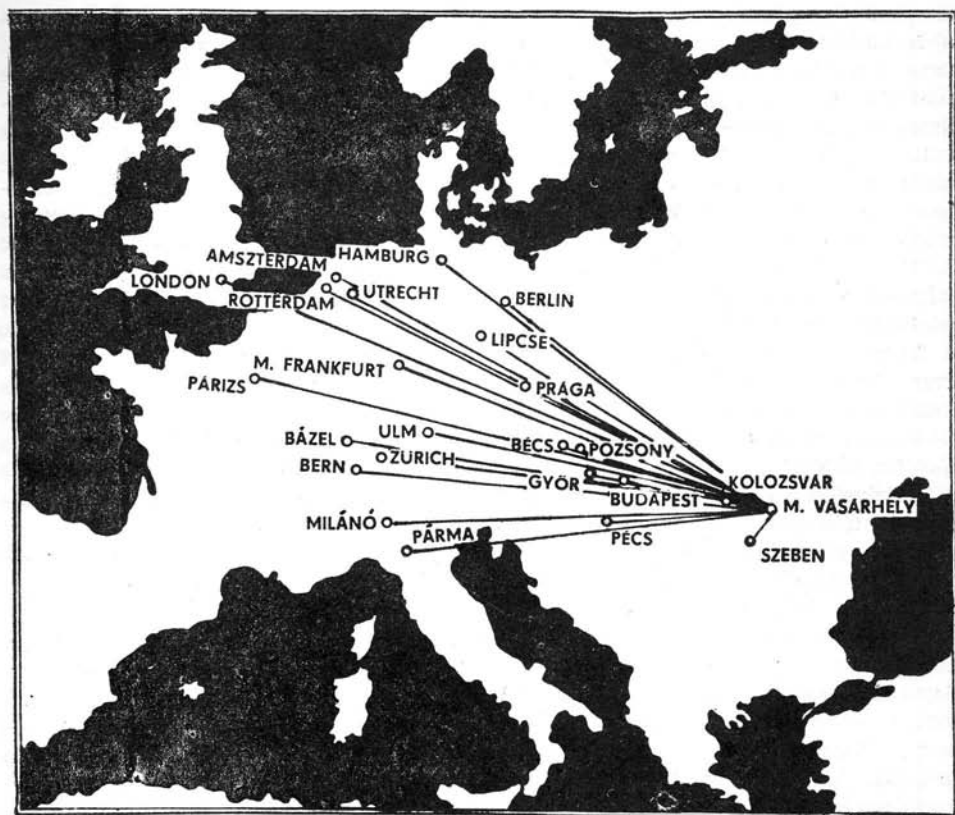
Kisgyörgy Zoltán

Könyv, könyvtár, „információ” 200 évvel ezelőtt

Ma már nem beszélhetünk olyan általános műveltséggel rendelkező emberről, akinek a tudomány valamennyi területén sikerülne informálódni a legújabb eredményekről. „Könnyebb újra felfedezni valamit, mint a tudományos szakirodalom dzsungelében megtalálni” (John D. Bernal). Statisztikai számadatok rettentenek el a tájékozódás, eligazodás lehetőségébe vetett hitunktól. Ki tud lépést tartani akkor, amikor az információk mennyisége tízévenként megkétszereződik, amikor a nap minden percében mintegy 2000 nyomtatott oldal születik, amikor csak Marosvásárhely könyvtárai* egy évben 38 000 kötettel gyarapodnak, amikor az egyik angol kiadó tervében egy olyan katalógus szerepel, mely Nyugat-Európának a könyvnyomtatás felfedezése óta kiadott könyveit fogja magába foglalni; a kiadványt 610 kötetre tervezik (kötetenként 700 lap).

Ilyen körülmények között világszinten folyik az információs útkeresés. Nem matematikusok egy kicsit ijedten — olykor értetlenül — figyeltük a matematika nagyarányú térhódítását: lesznek-e még matematikamentes humaniőrak? A közel-múltban elhangzottak olyan vélemények is, melyek szerint az információelmélet gyakorlati alkalmazását eredeti területére kell korlátozni, a hírközlési technikára (Benoit Mandelbrot).

* A város nagyobb könyvtárainak 1971. évi adatai alapján.

Teleki Sámuel „információs” hálózata

Akárhogy alakul is az információ jövőbeni alkalmazása, akármilyen mértékben fog is növekedni vagy csökkenni jelentősége a különböző tudományágakon belül, véleményünk szerint a modern könyvtárélet nem nélkülözheti sem a tudományos feltárásban, sem a nyilvántartásban, még kevésbé a válogatás és beszerzés megszervezésében az információtudomány adta elméleti és gyakorlati lehetőségeket. A tudományos-műszaki forradalom korában a könyvtártudomány területén különösen döntő jelentősége van a kibernetikai modellezésre való áttérésnek (V. A. Stoff professzor).

De vajon hogyan volt lehetséges a hibamentes tájékozódás és tájékoztatás régen, száz, kétszáz évvel ezelőtt, a szállítás, közlekedés, hírszerzés kezdetleges eszközei alapján? A kérdés a marosvásárhelyi Teleki-téka állománygyarapodási történetének vizsgálata kapcsán született meg.

A könyvtáralapító Teleki Sámuel levelezését, könyvvásárlási jegyzékeit kutató mai ember megdöbben a kétszáz évvel ezelőtti „informáltság” magas fokán, azon a szakmai precizitáson, amellyel Teleki megszervezi könyvgyűjteményének szakszerű, előre megkörvonalazott gyarapítását. Ez a 40 000 kötetnyi állomány — mely még az alapító életében elnyeri végső, egységes formáját — maga is információs szerepet töltött be a XVIII. század végén, a XIX. század elején.

1802 őszén nyitja meg kapuit a marosvásárhelyi könyvesház, az első könyvtáros 1803-tól már olvasónaplót vezet: „Holdnaponként és naponként való fel je-

gyeztetések azoknak a'kik ezen Btheca könyveit használták, miolta a' Közönségnek a' Használás végett meg nyitattott, kinek kinek Neve után feltetétven a' Könyvnek neve is melyből olvasott akár Dél előtti, akár Dél utáni Orákon." A naplóban feltüntetett címek azt bizonyítják, hogy a könyvtár első olvasóközönsége főleg a tudományos szakirodalom, széppróza iránt érdeklődött. Az alapító törekvése az is volt, hogy hazájában egy olyan „közhazsnú“ könyvtárat létesítsen, ahol a „tanulnívágók“ a régi klasszikusok legjobb kiadásai mellett megismerkedhetnek a korabeli tudományos élet legkiválóbb termékeivel. Történelmi munkák, államtudományi, filozófiai értekezések, természettudományi, jogi, teológiai művek szolgálták adatközlő eszközül az akkori érdeklődőknek. XVII. századi természettudományos folyóiratok, akadémiák és tudósársaságok kiadványai, a XVIII. század közismert adatközlő folyóiratai álltak az olvasók rendelkezésére. Ma is figyelmet érdemelnek a francia, német, angol, olasz tudományos-könyvészeti folyóiratok, melyek évről évre közölték az európai könyvpiacra megjelent tudományos munkák és fontosabb közlemények címeit. Kimerítő bibliográfiáikkal a kornak megfelelő információs szolgálatot teljesítettek. (Pl. az *Allgemeine Deutsche Litteratur* 288 kötete; a francia *Gazette Littéraire* 223 kötete vagy az olasz *Giornale de' Letterati d'Italia* 42 kötete.)

Felvetődik a kérdés: hogyan sikerült Telekinek összegyűjtenie ezt az enciklopédikus tékát, hogyan értesült arról, hogy Európa melyik könyvügynökétől szerezhet meg egy-egy régi ritkaságot vagy új szakmunkát? Hogyan informálódott Teleki?

Bibliofilijának kezdeti szakaszában *helyszíni, közvetlen tapasztalatszerzés, vizsgálódás* útján vesz tudomást újonnan megjelent könyvekről vagy könyvvásárlási lehetőségekről. Ez az időszak az 1759—1764 közötti külföldi tanulmányút ideje. Utijegyzetei alapján rekonstruálhatjuk, hogyan vált könyvgyűjtővé. Meglátogatva Ausztria, Franciaország, Svájc, Hollandia sok neves köz- és magángyűjteményét, foglalkozni kezd a könyvtáralapítás gondolatával. Amikor 1761. július 24-én elhagyja Baselt, ezt írja naplójába: „...ezen summából is fizettem könyvekért, a melyeket szerzettem in summa: kilencszázhetvenhét magyar forintokat s tizen-nyolc krajczárokat, a mint azok könyvek catalogussából kiteszik, melyeknek is egy részit auctioban, más részit pedig bibliopoliumokban szerezgettem.“ Teleki itt arra a két katalógusra utal, melyet a külföldi út alatt maga készített. Egyik a vásárolt könyveket tartalmazza, és pontosan követhető benne, hogy hol és milyen alkalmakkor vásárolt. A másik (*Pretium librorum Samuelis Teleki... quos In Peregrinatione sua Litteraria sibi comparavit*) az akkori könyvárakról tájékoztat.

Teleki másik informálódási módja a *rendszeres correspondentia*. Külföldről visszatérve Sárdon, majd Sáromberkén telepszik le, s innen folytat élénk levelezést Európa sok neves professzorával, könyvtárosával, könyvkiadójával. Célja legtöbb esetben a könyvgyűjtést szolgáló gyors és pontos informálódás. Említsünk meg néhányat e levelek közül.

Beck J. Ch. (1711—1785) bázeli történelemprofesszornak 1764 áprilisában Sárdról arról ír, hogy tudomására jutott Hagenbuck svájci tudós halála. Kéri Becket, próbáljon számára néhány könyvet megszerezni Hagenbuck híres könyvtárából.

Saxe Ch. (1714—1806) utrechti történelemtanár Sáromberkére küldi Telekinek frissen megjelent *Onomasticon*jának első kötetét. 1776 decemberében Teleki levélben köszöni meg a küldeményt, és kéri, hogy a többi megjelenő kötetet is küldje el számára. (Amikor Teleki Saxe munkájának II. kötetét kézhez kapja, Bod Péter *Magyar Athenás*ával kedveskedik a holland történésznek.)

Teleki azonnal reagál a hazai és külföldi könyvújdonságokra. Dobai Székely Sámuel (1704—1779) már 1773 júniusában arra kéri levélben, hogy Koller Jó-

zsefnek a pécsi püspökökről készülő munkáját (*Historia Episcopatus Quinqueecclesiaram*. Posonii, 1782—1812) szerezzé meg számára, de ha ez nem lehetséges, legalább az őt érdeklő részek másolatát küldje el.

Giambattista Bodoni neves olasz nyomdásztól Teleki Sámuel az ókori klasszikusok legjobb kiadásait vásárolja meg; sok esetben még csak készülő munkák ügyében leveleznek.

Külföldön tanuló hazai diákok — akik közül sokan éppen Teleki Sámuel segítségével tanulnak kinti akadémiákon — gyakran értesítik könyvhírekről. Zilai Sámuel Utrechtből 1782 júliusában írja: „A' Ngod parancsolattýára meg-szerzett könyvek körül tett kevés foglalatosságom kedves időtöltésem, az olyan könyveket csak vásárolni is gyönyörűség. [...] egy Critica Bibliothecat kezdenek Amsterdamba 1777-től fogva kibocsátani: nem egy az auctora, [...] recensaltatnak benne Napkeleti, Görög, Deák nyelvekre, tudományokra tartozó új könyvek...”

Ellentétben a kortárs főúri könyvgyűjtők legtöbbjével, Telekinek nincs „hivatásos” könyvbeszerzője. A hazai és külföldi tudósok, diákok segítségével legfőképpen pusztán az informálásig terjed, egyébként Teleki maga levelezik könyvtárakkal, kiadókkal. Figyelme kiterjed a legapróbb részletekre is. Maga tárgyal a könyvek áráról, maga válogat az egyes kiadások közül, s mint a könyvet szenvedélyesen szerető bibliofil, gyakran érdeklődik a könyvek kötése, állapota felől. Ezért ajánlja könyveit Weigel lipcsei könyvtára 1800 márciusában így: „...beide Werke empfehlen sich durch ihr schönes Aussere sehr...”

A könyvérdekességek, válogatott szép és értékes kiadások felkutatása jellemzi tehát egyfelől Teleki könyvszűkeését. A köznek használni akaró könyvtár-alapító pedig, felismerve a könyv adattári szerepét, tékájában össze szeretné gyűjteni az egyes tudományágak legrepresentatívabb termékeit. A több évtizedes gyűjtés Telekit korának egyik legképzettebb könyvszakértőjévé neveli. Sokat segítettek ebben a könyvészeti szakmunkák is.

Teleki informálódásának harmadik módja a *szakkönyvek, könyvkatalógusok igénybevétele*. A marosvásárhelyi könyvtár ma is őrzi Teleki gazdag katalógus-gyűjteményét.

Külön csoportot jelentenek a neves európai magánkönyvtárak nyomtatott katalógusai. Ez a 64 különböző privát-tékát bemutató gyűjtemény tájékoztatta Telekit a XVIII. századi bibliofília számos kérdésében. Nagyobb közkönyvtárak hasonló kiadványai, érdekes szakkatalógusok nevelték hozzáértő könyvtárossá, aki majd maga is elkészíti saját könyvtárának diszciplínák szerint szakosított katalógusát (nyomtatásban Bécsben jelent meg 1796—1819 között). A tiltott könyveket tartalmazó katalógusokból értesült arról, hogy egy magas állami hivatalokat viselő főúr (Teleki Sámuel Erdélyi kancellárja volt) nyilvánosságnak szánt könyvtárában mi lehet közhasználatú, s mit kell külön „Kasten”-be zárni. Aukció-katalógusok tájékoztatták a vásárlási lehetőségekről. Híres európai könyvkiadók nyomtatott könyvrajstromai segítettek, hogy kedve szerint válogasson a kiadványok között.

A gyors tájékoztatást szolgáló modern kiadványok korszakában is figyelemre méltó ezeknek a különböző országokban kiadott munkáknak változatos gyűjteménye.

Meglepő az is, hogy 1759—1822 között Teleki Sámuel mintegy 24 európai város könyvpiacáról vásárolt.

Ő, aki még mit sem hallott az információ—informálódás tételelesen megfogalmazott szerepéről, 1761-ben így ír: „Nyilván a tudomány nagyrészt azt jelenti, hogy ismerjük a jó könyveket; másrészt elborít a könyvek tömege, amelyekben ma a tudomány bővelkedik.”

D. Nagy Anikó

Szaktudományok interferenciája

A huszadik században a tudományok fejlődését — első közelítésben — két, méreteiben és jelentőségében nagyjából azonos „forradalommal” lehet jellemezni: a fizika (főleg a nukleáris fizika) és a biológia (főleg a molekuláris és szubmolekuláris biológia) robbanásszerű fejlődésével.

E tudományos forradalmak nem elszigetelt jelenségek. Ha struktúrájuk nem azonos is, alkotóelemeik összefüggésrendszere és dinamikája kölcsönösen kihat egymásra, kiegészíti egymást, s az egyik — újabb „mikrorobbanás”-sorozattal — részévé válik a másiknak. A nukleáris fizika forradalma s ezen belül többek közt a *mesterséges radioaktív izotópok* felfedezése így vált részévé a biológia forradalmának, így segíti előbbre napjainkban is a biokémia és természetesen az orvostudomány fejlődését. Ma már világosan látjuk, hogy az említett forradalmak „interferenciája”, például a mesterséges radioaktív izotópoknak a biokémiai és orvostudományi kutatásokba való behatolása nélkül e tudományok nem tudták volna elérni azokat az eredményeket, amelyeket önálló (viszonylag önálló) fejlődésüknek új útszakaszát jelző mérföldkövekként foghatunk fel.

A mondott „interferencia” új tudományágak létrejöttét eredményezte: az ún. nukleáris medicina, a klinikai kémia és biokémia, valamint más interdiszciplináris szakterületek nagyméretű kifejlődését. Ez az a „pást”, amelyen az utóbbi tizenkét évben megszülettek azok a — véleményem szerint szerény — eredmények, amelyek eléréséhez magam is hozzájárultam, s amelyek arra hivatottak, hogy adatokat szolgáltatassanak a *kéntartalmú aminosavak*, közöttük is elsősorban a *metionin* körül kialakult ellentmondások felszámolásához, e vegyületek szerepének tisztázásához az agresszióknak kitett élő szervezetben.

Az élő szervezet kéntartalmú anyagainak az anyagcserefolyamatokban való részvételét kutatva, nagy szerep jutott a ^{35}S mesterséges radioaktív kénizotópot tartalmazó vegyületekkel végzett vizsgálatoknak. Azok az eredmények, melyeket ezen a szűk kutatási területen elértünk, részeivé váltak a biológiai tudományok forradalmának (képletesen szólva: olyan taktikai sikerek, amelyek a biológiai forradalom stratégiájába illeszkednek be). Mielőtt erről részletesebben szólnék, hogy az olvasót ne érje felkészületlenül ez a „szakmai támadás”, megkísérem vázlatosan megmagyarázni a kéntartalmú vegyületek szerepét az anyagcsere összetett rendszerében.

1810-ben fedezték fel az első kéntartalmú aminosavat, a cisztint, s ebből később — a század vége felé — a ciszteint is sikerült előállítani.

Az élő szervezetben igen fontos szerepet játszó kéntartalmú aminosavat, a metionint azonban csak 1922-ben, több mint százhusz évvel az első felfedezés után mutatták ki és írták le. Az ötvenes évek végéig az alap-kutatások tisztázták a *metionin biokémiájának* főbb kérdéseit, s az e tekintetben elért eredmények a következőkben foglalhatók össze:

- a metionin az élő szervezet fő kénforrása, a belőle származó kén-atom a szervezet minden más kéntartalmú vegyületében fellelhető;

- több funkciójú esszenciális aminosav, nélkülözhetetlen a szervezet számára, részleges vitamin-tulajdonságokkal rendelkezik;

- részt vesz a fehérjék szintézisében, valamint több, biológiailag igen fontos anyag bioszintézisében (az ún. transzmutálási reakció során, miközben ő maga ciszteinné alakul);

- májvédő hatása van (ez összefügg polifunkcionális bioaktivitásával), és fontos szerepet játszik a máj elzsírosodásának megelőzésében.

E nagyon sommásan ismertetett megállapítások alapján a metionint a negyvenes évek végén a *máj* megbetegedéseinek gyógyszereként kezdték használni. Az eredmények azonban nagymértékben eltérőek voltak, és a szakirodalomban egymásnak sokszor homlokegyenest ellentmondó közlemények tűntek fel. Egyes kutatók a metionin terápiás adagolása esetén toxikus kéntartalmú anyagcseretermékeket figyeltek meg a máj-betegeknél. Mindez oda vezetett, hogy a hatvanas évek végén a májterápiában általánosan visszautasították e kéntartalmú aminosavak alkalmazását — egyetlen kóreset, a májzsírosodás (steatozis) kivételével.

A májterápiában ily módon, némiképp elhamarkodottan kialakított álláspontot — utólagos vizsgálataink alapján is — hibásnak tartom, amit a következő tényekkel indokolok meg: 1. Kimutatható, hogy a májbeteg szervezet fehérjeinek metionintartalma *csökken*. 2. Magas fokú *szabad metionin-irítás* észlelhető a májbetegeknél, ami a szervezetbe az élelmiszerekkel bejutott metionin rossz hatásfokú felhasználását bizonyítja (ez az észlelés összefügg a fehérjék metionintartalma fent említett csökkenésével). Ez azt jelenti, hogy a májbetegeknél olyan patológias helyzet áll elő, amit a kezelésnek föltétlenül ki kell egyensúlyozni.

Ezzel kapcsolatban a következő főbb kérdések merülnek fel:

- képes-e ezt az állapotot normalizálni (a megbomlott egyensúlyt helyreállítani) az a metionin-mennyiség, amely az élelmezés útján jut a beteg szervezetébe; és ha nem, akkor

- milyen körülmények között lehetne megelőzni azt, hogy a terápiás célból adagolt metioninból nemkívánatos hatású, esetleg éppen toxikus anyagcseretermékek származzanak?

Ez volt a kiindulási pontja azoknak a kutatásoknak, amelyekben a kolozsvári III. Belgyógyászati Klinika radioaktív izotóp-laboratóriumának munkaprogramja keretében részt vettem, s amelyekről a következőkben szeretnék (nem szakmai igénnyel) beszámolni azoknak, akiket esetleg érdekel a hasonló interdiszciplináris területeken, a tudományos forradalmak „interferenciája” közepette dolgozók néha érdekfeszítő, néha gyötrően aprólékos munkája.

Klinikai metionin-anyagcsere kutatásainkhoz, amint már említettem, ^{35}S radioaktív kénizotóppal jelzett metionint használtunk (gondolom, a

radioaktív izotópok „jelző szerepre“ való felhasználását itt nem kell külön megmagyarázni). Első feladatunk az volt, hogy megoldást találjunk a *májbetegségek* esetében kialakult, ellentmondásosnak tűnő *gyógyszere-
lési gyakorlatra* vonatkozóan.

Igyekeztünk könnyen alkalmazható, megbízható módszereket kidolgozni, s ehhez mindenekelőtt összehasonlító kísérleti alanyokra volt szükségünk, tehát a májbetegекétől eltérő anyagcsere-tüneteket mutató személyekre. A szakirodalom adataiból kiindulva, erre a célra többek között *patkóbélfekéllyel* beutalt betegeket is felhasználtunk — a közlemények ugyanis arról adtak hírt, hogy ebben a megbetegedésben szenvedők kén-tartalmú aminosav-anyagcseréje nem tér el a normálistól. S itt ért bennünket az első meglepetés: már az első megvizsgált betegnél a normálistól igenis erősen eltérő adatokat mutattunk ki.

Bizonyára minden kutató életében előfordult és elő fog fordulni az, hogy egyszer csak olyan jelenséggel áll szemben, amelyet az első pillanatban nem ért és nem tud megmagyarázni. Fleming, a penicillin felfedezője jutott eszembe akkor, amikor a véletlen elvezetett bennünket a patkóbélfekélyhez, és az ő „kalandjából“ leszűrt tanulság: nem szabad hanyagul elmenni a számunkra abban a pillanatban érthetetlennek tűnő jelenség vagy vizsgálati eredmény mellett. Kutatásainkat ezután párhuzamosan folytattuk májgyulladásos és duodenum-fekélyes (patkóbélfekélyes), valamint összehasonlításul szolgáló egyénekkel.

Első eredményeink akárhányszor megismételhetők voltak (gyakori, a kutatónak sok bosszúságot okozó eset az, mikor az egyszer észlelt jelenség „nem akar“ ismétlődni); s azt tapasztaltuk, hogy a két betegség-nél kimutatott változások, anyagcsere-egyensúly megbomlások nem azonosak, de megegyező vonásaik is vannak. Felvetődött a kérdés, hogy vajon csak ennél a két kórképnél állunk-e szemben a metionin-anyagcsere konstans értékeinek megváltozásával? Megindult a „vadászat“; idült enteropáthiák, szepticémiák, pajzsmirigy-hiperfunkciók számos esetét vizsgáltuk meg — s mindegyik kórképnél találkoztunk a metionin-anyagcsere módosulásaival, konstans értékeinek megváltozásával, amelyek az egyedi jellemvonások mellett bizonyos *általános aspektust* is mutattak. Állatokon végzett kísérleteink bebizonyították, hogy a metionin-anyagcsere analóg megváltozásait lehet előidézni bizonyos mérgek krónikus adagolásával. Mindezen észlelt jelenségek mögött most már „csak“ az általános érvényű törvényszerűséget kellett meglátni.

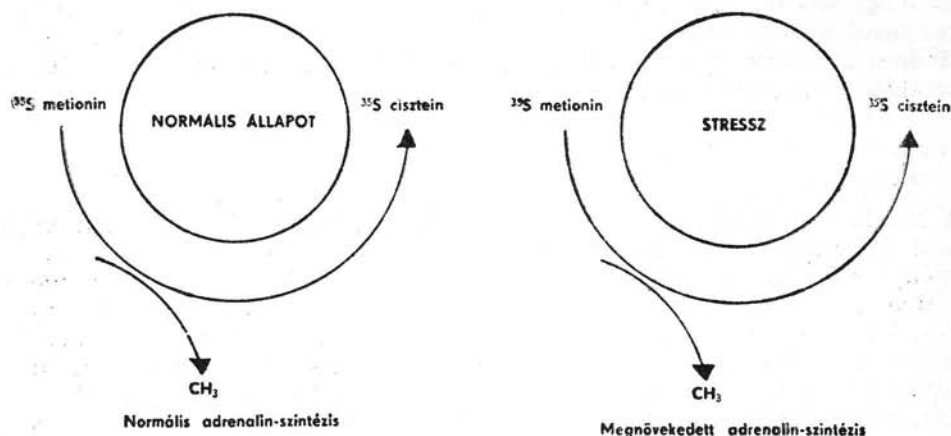
A huszadik század orvostudományának egyik legérdekesebb felfedezése a *stressz* — a szervezetet ért agresszió és a szervezet alkalmazkodása az emiatt fellépő túlterhelt állapothoz —, aminek kimutatása a kanadai Selye János professzor nevéhez fűződik. A mi fentebb röviden ismertett vizsgálataink közben felvetődött a kérdés: vajon a kén-tartalmú aminosavak bizonyos biokémiai reakciói nem kapcsolódnak-e be a szervezet átfogó védekezőrendszerébe, melyet felfedezője generális adaptációs szindrómának (általános alkalmazkodási tünetegyüttesnek) nevezett el? A figyelemre méltó gondolat még alapos kísérleti bizonyításra szorult.

Ismeretes és számtalanszor igazolt tény, hogy a sebészeti beavatkozások előtt a betegeknél elkerülhetetlenül fellép az ún. *pszichikai stressz*, s ez szintén kiváltja az alkalmazkodási tünetegyüttest. Ha ebben az esetben szintén sikerül kimutatnunk a metionin-anyagcsere már észlelt meg-

változásait, a jelenség „stressz-természete“ bizonyítást nyert. Erre a célra olyan — műtetre javasolt — betegeket kellett kiválogatnunk, akiknél más okokból nem állhatott elő a metionin-anyagcsere megváltozása; s ezt a problémát szigorú aprólékossággal végzett előtanulmányokkal sikerült megoldanunk. A végső eredmények igazolták feltételezésünket, amennyiben mindezen esetekben újra észleltük a megfigyelt jelenség előállását. Ugyanilyen eredményeket kaptunk a sebészeti beavatkozás után (az első huszonnégy órában) végzett vizsgálatokkor — ám mindezt még nem tekintettük eléggé meggyőzőnek, eléggé bizonyító erejűnek a végső konklúzió levonásához, és még egy ellenőrző eljárást alkalmaztunk.

Feltettük a következőket: ha a metionin bizonyos biokémiai reakciói valóban részt vesznek a generális adaptációs szindróma kialakításában, akkor abban az esetben, ha pantopon (a morfium alkaloidja) adagolásával megszakítjuk, „blokáljuk“ a hipofízis—mellékvesekéreg tengelyt, az alkalmazkodási tünetegyüttes előállításának fő tényezőjét — ennek meg kell nyilvánulnia a tanulmányozott metionin-anyagcsere szintjén is. Elvégeztük a megfelelő vizsgálatokat, s az eredmény döntő volt: a bennünket érdeklő paraméterek változásai pantopon adagolása után *gyakorlatilag elhanyagolhatók voltak*.

Ez irányú kísérleteinket a hatvanas évek végén, levelezés útján megvalósított együttműködéssel, a Stuttgartban élő Szirmai Endre professzorral fejeztük be, aki már korábban is nagy érdeklődést tanúsított a metionin-anyagcserével kapcsolatos kutatásaink iránt. „Távolsági kollaborációnk“ keretében rögzítéssel stresszelt (huzamos ideig kikötött) kísérleti állatokon (patkányokon) vizsgáltuk a fehérjékbe beépülő metionin és cisztein mennyiségét. Hogy az olvasó mindezt könnyebben megérthesse, grafikusán is felvázolom a feltételezéseket, amelyekből kiindultunk:

Ha feltételezésünk helyes, stressz esetében megnövekedik az adrenalin-szintézis, valamint a metioninból való ciszteinképződés, s így a fehérjékbe nagyobb mennyiségű cisztein épül be. A kísérletek elvégzése és a kapott eredmények értékelése azt igazolta, hogy ez a hipotézis helytálló; most tehát már tényként könyvelhetjük el, hogy a Selye professzor által kimutatott és leírt generális adaptációs szindrómában a metionin biokémiai reakciói is kötelező módon részt vesznek.

Függetlenül a kórkép fajlagos jellemzőitől, minden általunk vizsgált megbetegedés esetében megváltozott (a normálistól eltérő) metionin-anyagcserével találtuk szemben magunkat, s ez minden alkalommal megnövekedett organikus és anorganikus anyagcseretermékek ürítésével járt együtt. Kísérleti eredményeink statisztikai elemzéséből kiderült, hogy a betegség során fellépő agresszorral szemben kialakult alkalmazkodás a szervezet számára jelentős mennyiségű kéntartalmú anyag *elvesztését* jelenti, s ezt normális táplálkozás útján alig lehet kiegyensúlyozni.

Feltételeztük, hogy ilyen körülmények között — az ismert negatív nitrogénmérleg analógiájára — hasonló esetekben ki kell alakulnia a negatív kénmérlegnek is. Patkóbélfekélyes betegekkel végzett kísérleteink, melyeknek során a kéntartalmú vegyületekben mutatózó veszteség kiegyensúlyozására egy hónapon át napi 3 gramm metionint adagoltunk (a normális táplálkozáson kívül), azt bizonyították, hogy feltételezésünk helyes volt: az említett metionin-adagolás után a patkóbélfekélyes betegek által ürített kéntartalmú vegyületek mennyisége a normális határok közé került. Ugyanakkor — s ez klinikai szempontból még fontosabb — a szóban forgó értékek normalizálódása együtt járt a patkóbélfekély aktív szakaszára jellemző tünetek megszűnésével.

Visszatérve vizsgálataink kiindulási pontjához, a krónikus májgyulladásához, a metionin-anyagcsere itt jelentkező káros elváltozásait csak úgy sikerült bizonyos mértékig befolyásolnunk, ha ezt a kéntartalmú aminosavat (a metionint) más, hatásos *májvédő anyagokkal együttesen* adagoltuk. Ezeket ugyanott, ahol mi is folytattuk vizsgálatainkat, valamint a kolozsvári III. Sebészeti Klinikán kísérletezték ki az illetékes munkaközösségek, s májvédő hatásukat, valamint a metioninnal való együttes alkalmazásukat, az Octavian Fodor professzor vezette munkaközösség tanulmányozta behatóan. Végül meg kell jegyezni, hogy vizsgálataink körét tovább szélesítve, nagyjából hasonló eredményeket kaptunk nem specifikus krónikus enteropáthiák esetében is, ezeket azonban még részletesebben kell tanulmányoznunk.

*

Több tudományág — az orvostudomány, a biológia, a nukleáris fizika, a kémia — érintkezési pontján, egymással „interferáló” határain végzett kutatásaink elég sok, talán figyelemre méltónak minősíthető eredményt szolgáltatottak, s ezeknek mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban pozitív visszhangjait regisztrálhattuk (sőt alkalmunk volt városunkban egy rangos nemzetközi szimpoziumot is tartani az említett kutatások témakörében). Mindez azonban nem jelenti — s a tudományos forradalmak körülményei közepette nem is jelentheti — azt, hogy a felvetett bonyolult kérdéseket véglegesen megoldottnak tekinthetjük; még sok munkára, kitartásra van szükség, hogy közelebb jussunk tisztázásukhoz.

Az eddig elért eredmények azonban bizonyos mértékig biztosítékot jelentenek arra vonatkozóan, hogy a még elvégzendő munka (ami több az eddig elvégzetténél) nem lesz hiábavaló, hiszen kísérleti eredményeink „társadalmi konkretizálódását” máris két új, hasznosnak bizonyult gyógyszer rövidesen sorra kerülő bevezetése jelzi.

Szántay János

Művészeti monográfiák – magyar nyelven

Képzőművészetünk közelmúltjának ötven esztendejét lennének hivatva felmérni azok a művészeti monográfiák, melyeknek, sajnos, csak hiányát állapítja meg időről időre a sajtó. Ez a múlt irodalmunk önállósulásával egyidős: de ha a romániai magyar irodalomnak születtek már összegezései — élénken vitatják is őket —, képzőművészetünkben erre még kísérlet sem történt. A kutatás biztos szempontjait ehhez a résztanulmányoknak és monográfiáknak kell adniuk. Jogos hát a kíváncsi: ösztönözzük képzőművészeti múltunk kutatását, kiadóink ne zárkózzanak el a közléstől, a szerzők biztatásától.

Természetes persze az lett volna, ha művészetünk nagykorúvá érésével egy időben jelentkezik a teljesítményt és életművet felmérő irodalom. Nem így történt. Visszatekintve az elmúlt fél évszázadra, nemcsak a szakirodalom hiányát állapítjuk meg, de mint negatív kísérő jelenséget, legalábbis az indulás éveiben, a megbízható kritika hiányát is. Hogyan várhattuk volna el nagyobb lélegzetű összegező írások megjelenését, amíg a kritikával szemben is, ritka kivételektől eltekintve, a provincializmus, a hozzá nem értés, a szemponttalanság volt a gyakran és jogosan hangoztatott vád. Ez a kép a harmincas évek közepétől, még inkább a végétől változik meg érzékelhetően, s egyben meg is hozza a felmérő, elhelyező írások megjelenésének lehetőségét. A Barabás Miklós Céh működésének már számottevő és méltatható kritikai irodalma van, gondoljunk csak László Gyula, Entz Géza, Vásárhelyi Z. Emil, Biró Béla írásaira (korábbiakról Kós Károly, Dienes László, Szopos Sándor, Kovács József, Rozsos Etel próbálkozott érdemben összegező írásokkal), de még a háborús esztendő előtti években megjelenhet a romániai magyar képzőművészet első monografikus igényű kötete. Ez a kismonográfia-gyűjtemény Vásárhelyi Ziegler Emilnek Erdélyi művészek címmel 1937-ben kiadott könyve volt.

Ha tehát a gyors tájékozódás igényével kívánunk bepillantani a felszabadulás előtti negyedszázad képzőművészetének történetébe, ezt a kötetet kell kézbe vennünk. Jobb híján? Nos, a kérdés nem is olyan egyszerű. Mert igaz, hogy már megjelenésének pillanatában sem fogadta egyértelműen a kritika, de a fenntartások ellenére érdemei ma nagyobbaknak látszanak hiányosságainál. Vásárhelyi Ziegler elfogultsága, emberi gyengeségei és kisiklásai ellenére jószemű kritikus volt. Hogy alapvetően nem tévedett, arra a legszebb bizonyíték: egyetlen nevet sem vett fel érdemtelenül kötetébe. Könnyű dolga pedig nem lehetett, hiszen kortársairól írt könyvet, kor- és emberközelségben. De hangsúlyozzuk, nincs olyan szereplője, nincs olyan művésze e monográfia igényű kötetnek, akiről, neve olvastán, azt kérdeznők: ki volt, mit csinált az illető? Meggyőző a névsor: Bordy András, Gallasz Nándor,

Kós Károly, Nagy Imre, Gy. Szabó Béla, Szervátiusz Jenő, Szolnay Sándor, Thorma János, Ziffer Sándor. Az, hogy a szerző saját magát is bevette a kötetbe, inkább azoknak a kortársaknak az érzékenységet bántotta, akik kimaradtak, s akik nem akarták észrevenni: a szerző inkább önéletírás-félével kísérletezett, nem pedig festői karrierjének bemutatásával.

A kötet tehát a kortárs művészek igényes bemutatásával és jól használható, szociológiai értékű áttekintőjével képzőművészeti életünk helyzetképét rögzítette a világháború küszöbén. Egyben azt a többletet is adja, amit a felszabadulás utáni művészeti irodalomtól eddig hiába vártunk el.

Magyar nyelvű képzőművészeti irodalmunk kötetben mért teljesítményének mérlege három monografikus kiadvány. Ezek: Borghida Istvánnak Krizsán Jánosról, Banner Zoltánnak Mattis Teutsch Jánosról és Gazda Józsefnek Gyárfás Jenőről írt könyve. Pedig a folyóiratokban, lapokban napvilágot látó értékelések, életművet elhelyező írások, legyenek bár kitűnőek, nem pótolhatják a kötetben megjelentet, a könyvet, az albumot. Behozhatatlan hátrányuk, hogy igen rövid idő múltán gyakorlatilag alig hozzáférhetők. Másrészt, a szórványos közlések el is sikadnak korunk információ-áradatában. Ilyenformán pedig az olvasó, az érdeklődő a művészettörténeti irodalomból kevesebbet tud meg legutóbbi huszonöt évünkről, mint az azt megelőzőről.

De azzal kell számolnunk, amink van.

Az említett kötetek három hazai művész életművét térképezik fel, egymástól igen eltérő formában és stílusban. Míg azonban bemutatásukra sort kerítenénk, helyezzük el korban a három alkotót.

Gyárfás Jenő voltaképp csak fizikailag tartozik az elmúlt fél évszázadot átfogó képzőművészeti közelmúltunkhoz. Pályája a századforduló előtt indult. Tetszetős, bár a lényegre tekintve aligha igaz hasonlattal, derékba tört karrierjét a Szi-nyeiével szokás rokonítani. Nagy képeinek megfestése után (Karlovszky Bertalan arcképe, 1880, Tetemrehívás, 1881) szülővárosába, Sepsiszentgyörgyre vonul vissza, és ezzel az önkéntes száműzetéssel — noha ezután is születnek még jelentős művei — kiiktatja magát kora művészeti mozgalmából. Mindenkitől elfeledve hal meg 1925-ben.

Krizsán János negyedszázaddal később jelentkezik műveivel. Ő is, akárcsak Gyárfás, a müncheni iskola neveltje. Munkásságát azonban, egészen más koordináták között, a nagybányai iskolához kapcsolódva tartjuk számon. Természetelvű festészete a nagybányai úttörők nyomdokain halad, azok legjobb hagyatékát teljesíti ki, de távol minden formabontó kísérlettől.

Mennyire másként alakul az a pálya, amelyet Mattis Teutsch jár be. Úgy tűnhetne, hogy Krizsánnal csak véletlenül kortársak. 1907-ben — ez is véletlen egybeesés — egyszerre jelentek meg első képeikkel, hogy azután pályájuk minden rokonítható vonás nélkül ágazzék el. Mattis Teutsch János a Kassák Lajos nevével fémjelzett aktivista csoporthoz, illetve a Sturm köréhez, a német expresszionisták mozgalmához csatlakozik, hogy maga is zászlóvivője legyen az európai avantgardizmusnak. Brassói megtelepedése nem annyira önkéntes száműzetés, inkább spontán tiltakozás az első világháború utáni forradalmi mozgalmakat követő reakció ellen. 1960-ban bekövetkező haláláig élvonalbeli művésze a brassóiak közösségének.

E három kötet ilyenformán egymás mellé téve a múlt század utolsó negyedétől jószerint napjainkig ívelné át képzőművészetünk életművekben rekonstruálható történetét. Ezt tenné, azaz tehetné, ha szerzőinek mindez szándékában állna. Ilyesmire azonban nem is történt kísérlet; amennyiben ezt próbálná keresni az olvasó,

a hiátusokat alaposabb művészettörténeti tájékozottság nélkül kitölteni nem tudná. Ebben pedig a bemutatás mikéntje, a szerzők választotta műfaji változatok sem lennének segítségére.

Bevezetőben könyvet, három életművet bemutató kötetet emlegettünk. Tet-
tük ezt a formai besorolás kedvéért. Ez a három mű voltaképp könyvalakban köz-
zétett kismonográfia, esszé, illetve tanulmány. A klasszikus értelemben vett mo-
nográfia a Gazda József könyvére illik rá. Kutatásaiban, bemutatásában, a tárgya-
lás módjában is a hagyományos módszert követi. Életrajzot ad, pontos időrendben
helyezi el a keletkezett műveket, a fejlődés ívét, a művekben jelentkező stílusfor-
dulatokat elemzi. Tényszerű, pontos, de épp emiatt röghözkötöttebb. Borghida Ist-
ván Krizsán-monográfiája inkább tanulmány, annak megszokott ismérvei és terje-
delme szerint. Maradna végül Banner Zoltán kísérlete: Mattis Teutsch-monográ-
fiája voltaképpen esszé. Jó tollal, stílusérzékkel, a történesek egymásutániségától
újra meg újra elszakadva olyan formát épít, ami csak a külön adagolt életrajzzal
együtt áll össze monográfiává.

A Kriterionnál megjelent három művészeti monográfia (újabbak előkészüle-
teiről is tudunk — például Gazda József Nagy Albertről, Banner Szervátiusz Je-
nőről ír könyvet) mulasztásainkra, pótolnivalóinkra figyelmeztet. Nem is kevésre.

MURÁDIN JENŐ

Nagy Albert: Múlt a jelenben

TÉKA

FEKETE GYULA: Élünk magunknak? — Az új Magyarország Felfedezése-sorozat izgalmas olvasmánnyal szolgált: legújabb kötetében a *Nők Lapja* egyik cikkére befutott kétezernyi levél jól válogatott anyagával találkozunk. A regényeiből ismert szerző vita-indító írása még 1970-ben az anyaság magán- és közügyét vetette fel, s a válaszokban a gyermekszaporulat szüksége, öröme, célja, avagy ellenkezőleg, terhe, végtelen esetben tagadása talált kifejezésre. Az édesanyák és az „antianyák” lélegzetfójtó disputáját a zárt tanulmány hasznosnak minősíti, mert a köztudat mélyén lappangó vélemények a nyilvánosság elé kerültek. A társadalmi előregedés demográfiai veszélyének szigorú leleplezésével Fekete Gyula a „túlnépesedés” e tájon mondvacsinált rémképét oszlatja el, s a Veres Péter hirdette „népben-nemzetben való gondolkodás”-t állítja szembe az elidegenedés, az abortusz-dívat s a közösségellenes elődiség felelőtlenségével, legértékesebb visszhangnak a „jövőpártiak” mély és tiszta emberiségét jelölve meg. A könyv a közösség alapsejtjének, a családnak növekvő gondozását, a gyermekvédelem időszerű kiszélesítését tekinti a felvetődött problémák helyes megoldásának. Balla Demeter és Gyökér László fotói is e felelősséget dokumentálják. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972.*)

BEKE GYÖRGY: Magunk keresése. — Éreztük a különbséget a *Diótörés* és *Az utolsó Bethlen* között. Az 1968-ban kiadott kötet riportjainak hangját folytatja a *Csángó krónikán* keresztül a *Magunk kereséséig*: nem a látottakat statikusan regisztráló, hanem a miérteket kereső, a falu életébe mélyen leásó, a meztelen valóságot kendőzetlenül bemutató riportter Beke György. A

Egy gondolatébresztő könyv tanulságairól

Horváth István „írói falurajzának” olvasása azal az örömmel ajándékoz meg, amely mindig részünk, valahányszor szép és bátor próbálkozást látunk megvalósulni. Ez az első kísérlet, amely egy falut szellemi életének bonyolult összefüggéseiben kíván feltárni. Kevés könyvet tudnánk felmutatni, amelyet ilyen megismerési láz fűt. Igaz, e könyvet költő és író írta, a javából; író vall benne önmagáról és népéről. De e kettő egyet jelent: „Én vagyok ez a könyv, de nemcsak én. Az a nép is, amelyhez tartozom, amellyel vagy amelyekkel összefűznek a borzongató hiedelmek, varázslások, szokások, játékok, a népköltészet gazdag csillogos ege s a nyelv, amelynek egyes szavai a ködös időkből visszhangzanak ide.”

A könyv erényét csak fokozza a gyűjtő-rendszerző otthonossága, tudatossága. „...a lejegyzést, gyűjtést tekintve szerencsés helyzetben vagyok — írja a szerző —, [...] nagyanym a népi gyógyítás jó részét családján is gyakorolta. [...] apai nagyanym, Horváth Józsefné Magyar Kata kitűnően ismerte a gyógynövényeket és azok gyógyító hatását.” S ettől a népi valóságtól Horváth István sosem szakadt el igazán: a családi házban, „...amelyben minden a régi még [...], feleségem özdi szokás szerint szült, [...] ahol tizenhárom éves koromtól harmincegy éves koromig éltem” — ma is otthon van.

Életének, világlátásának alakulásában ott érezzük mindenütt a múltat, az őseket, akik továbbélnek a költőben, a népi közösség emberében. A nagycsaládról írva — s rendkívül értékes adatokat szolgáltatva az etnográfia számára — közli például az özdi temetőkertben a Horváth nagycsalád „temetkezési módját”. Akit ilyen „nagycsalád” vesz körül, aki jelenében így érzi a múltat, s azt ilyen tudatossággal vállalja, az valóban képes „a paraszti létet a hajszálgyökér érzékenységgel élni” (mint ahogy ezt egyik könyvének dedikációjában vallja). És természetesen képes arra, hogy azt, amit vállalt, a népi élet belülről való láttatását a legmesszebbmenően megvalósítsa.

Tudatossága nyilvánul meg abban is, ahogy a népi valóságot nem statikusan, hanem a visszahúzó erőt és a kibontakozó újat a maga drámai összecsapásában, írói eszközökkel ábrázolja. Gyermek- és ifjúkori élmények teszik könyvét a népi lényeg feltárójává. Amikor vérhassal vitték be a közeli városba, s az orvos megállapította, hogy állapota súlyos, de gyógyszereket rendelt: „...apám azt mondta, minek vegyék ki a gyógyszert, hiszen úgysis lesz elég kiadás.” (ti. a temetési költségek!); „...de édesanyám rohant a gyógyszertárba.” Miután hazavitték a gyermeket: „...a csúriben feküdtem a székerekében. Szüleim a mezőn dolgoztak. A székér mel-

* Horváth István: Magyarózdí toronyalja. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár, 1971.

lett kis cseber üllökével s körül rajzó legyek.“ Majd ott settenkedik a halál nagyanyja tudatlanságában, aki az orvos utasításait semmibe véve, palacsintával kínálja, mert „... ha meghal [...] képesek vattak lelketekre venni, hogy éhen haljon meg“.

Csak néhány példát ragadtam ki arra a forró és élményszerű viszonyulásra, amellyel a népi valóság „adatait“ élénk vetíti, amellyel bepillantást enged a kemény paraszti létbe. Ez a látásmód Horváth István könyvét az olvasó, de különösen a szakember számára rendkívül értékesé teszi, s azt sugallja, hogy a népi valóságot nem kívülről lehet megközelíteni, hanem csakis a „mélykultúrába“ való alámerüléssel. Így juthatunk hozzá „az adott dolgok belső értelméhez“.

*

A mai mesekutató, aki a mese szemléletében a „csodát“ csakis fikciónak érzi, Horváth gyermekkori élményei révén képes megérteni, hogy mindez az ősi világlátásban egy borzongató „valóság“, a környeztet megismerésének és megragadásának az a módja, amelyben a fantázia kap döntő szerepet. Így értjük meg például, hogy azok a mesék, amelyekben a Halál mint valóságos, eleven személy jelenik meg, akivel az ember szerződést köthet, aki megsegítheti, vagy aki ellenségként áll szemben az emberrel, a mindig érzékletesre törő népi fantáziában „létező“ személy [...], aki többféle jelben, sugallatban küldi előre jelzéseit [...] akit barátként vár a túlérrett, sirbahajló öreg, akivel szemben mint megfogható személlyel küzd a fiatal férfi [...] gyermekkoromban még kést kért a haldokló Kocsis Mihály, hogy leszúrja a halált, ha felé közeledik“.

De segít megérteni azt is, amire a sámánizmus ki-váló kutatója, Diószegi Vilmos felfigyelt, hogy ti. a néphiedelem táplálja az illúziót, az viszont erősíti a hiedelmet. Mert amikor a gyermek vagy serdülő Horváth István a kemence szájában a tüzet „vörös sárkánytoroknak“ véli, a kemencéből kicsapódó lángokat pedig „a ház földjén s a falon félelmetes alakoknak látja“, akik „egymásba csömbölődtek“, amikor borzongató, síró hangokat jajongat egy-egy kocsányon a szél, s „szellemsóhajként neszez a vadmuhar“; amikor a hídeget úgy érzi, hogy megtestesülve „a sötétségből kúszik az ujjasa alá“ — ilyenkor érzékelhetjük való és valótlan egymásbahullását, egyben a mesebeli csodának a lehetőségét.

A népi élet és valóság feltárásakor mindig kísért egy megszépítő tendencia, amely kötelezően egy naiv, lelkendező hangot üt meg. Kísért ugyanakkor egy ezzel szélsőségesen ellentétes, idegenkedő attitűd is, amelynek alapja az, hogy a népi valóságot nem önmaga fejlődésének törvényszerűségeiben ismeri és magyarázza.

Nos, Horváth István ezen a téren is példát nyújt mindnyájunknak, akik a népi valóságot kutatjuk, tiszta látásmódban, elfogulatlan szemléletben. Ezt az elfogulatlanságot a kívülről közelítő tudományos kutató csak akkor fogja elérni, ha van benne elég sze-

TÉKA

Gyimesi krónika és a Demse Antal Klézséről ennek az igénynek a megvalósítása, a műfaj remeke. Az olajvárosi magyarokkal való beszélgetés és a Kallós-pálya bemutatása után történelmünk nagyjaihoz nyúl, azért, hogy lerombolja a köréjük teremtett mítoszokat, emberközelbe hozza őket. A *Munkásság és nemzetköziség* címmel közölt esszével zárul a könyv, amely a közelítések többirányúsága ellenére összeálló kötet, mert ugyanaz a törekvés szülte az izgalmas olvasmányt: magunk keresése. (*Kriterion*, 1972.)

Frühgriechische Lyriker — Die frühen Elegiker. — Két nyelven, ógörög eredeti szöveggel és Franyó Zoltán német fordításában jelent meg ez a reprezentatív kötet a berlini Akademie Verlag gondozásában. A négy kötetre tervezett mű első kötete korai ógörög elégiákat tartalmaz, mindazt, ami az i.e. VII. századtól az i.e. V. századig terjedő időszakból teljes egészében vagy töredékesen fennmaradt. Az eredeti szöveg felkutatása, mely nagyrészt ibolyántúli sugarak segítségével történt a római Vaticana, valamint a firenzei Laurentiana könyvtárban fellelhető anyagból, a hellenista Bruno Snell munkája, a tolmácsolás pedig Herder-díjas hazánkfia több évtizedes fáradozásának, formahűségének, fordítói virtuozitásának eredménye. A tanulmány igényű előszót Bruno Snell írta, a filológiai jegyzetapparátust Herwig Machler állította össze. (*Akademie Verlag*, 1971.)

BÁLINT GYÖRGY: Az utolsó percek. — Hogy rangos író a publicisztikát nem az irodalom mellett, hanem irodalom gyanánt is művelheti — senki Bálint Györgynél maradandóbban nem bizonyította a század magyar irodalmában. Műfajt

TÉKA

teremtett. De hogyan? A történelem tragikus szorításában a bátor újságíró akarva-akaratlan művészé válik, hiszen tilalomfák, reakciós sajtótörvény-paragrafusok sorfala közt halad az útján, célja felé: kimondani, nemcsak nagy pillanatokban, de mindennap, minden lapzárta — a Legutolsó előtt is — a kimondhatatlant, az igazságot. Ezek a hírfek, glosszák, a publicista napi penzuma, sokszor aláírás helyett a jellegzetes stílussal utalva a szerzőre, Bálint Györgynek nem a kötetekbe foglalt, klasszikus veretű írásai közül valók. De töle valók, tükröt mutatnak a kornak, s a tükörben nemcsak egy világ, de az író utolsó perceit is megpillantjuk. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.)

DEVECSERI GÁBOR: A mulandóság cáfolatául (Hátrahagyott versek). — Micsoda belső erő és hit szülte e kötet egyetlen és lehetséges címét! Élete utolsó évében, a szenvedés időszakában születtek — a mulandóság cáfolatául — Devecseri utolsó versei. Egy pillanatra úgy tűnik, mindez csak játékos csevegés, töredék lenne, a jelen és a múlt felidézése a képzelet szikrázó cserepei között; könnyedén, szinte észrevétlenül kilépve a létből, mélyből felszakadó, megdöbentő telitalálatokkal búcsúzik a költő. Ebben a kötetben minden végleges, tökéletes egész. Mert Devecseri verseiben — légyen szó egy szegtfűről, egy könyvről vagy egy barátról — az öröm, a boldogság érzékletes megörökítését valósította meg, mert a létezést magát mint boldogságot tudta átélni. „Míg lélegzel, addig vagy boldog, / próbáld meg fuldokolva is” — írja a költő, és ez a sajátos pátosz adja meg a kötet ritka és különleges művészi erejét. (Magvető, 1972.)

rénység és alázat, hogy a népi kultúrát ne a „magaskultúra” mércéivel mérje. Így tárja fel Horváth István a népi életben mindegyre megnyilvánuló számítását, a körültekintő óvatosságot, amely évszázadok során a parasztságban a kiszolgáltatottság következtében alakult ki, s amely ott lappang mindenben, a fiú és lány párválasztásában, a szerelemben, lakodalomban is. Ugyanígy mutat rá Horváth arra a közösségi életben kialakult sajátosságra, hogy a parasztember mindig nagy „kerülővel”, s bizonyos visszafogottsággal és burkoltan, egy sajátosan bonyolult konvenciórendszer szerint a kötelező színlelés révén viszi dülőre élete minden kérdését. Amikor például a vőlegény képviselőjében megkérlik a lány kezét: „Mindenki tudja, miért jött, de úgy tesz, mintha nem tudná. Közömbös, semleges dolgokról beszélgetnek. [...] mezőgazdasági kérdésekről, az állatokról s más egyebekről tárgyaltak [...], majd elkezdte [ti. a násznagy] a jelképes beszédet: Amint itt járt a kapu előtt, meglátta ennek a háznak mast má egyedül maradt, legkülső lányát, amint az udvaron sepregetett, amint a kertbe a virágait öntözgette, s úgy megtette a szűvinek ügyes mazgása, leányi szépsége, hogy úgy gondolta, hogy ez a leány az, akit ő keres...” Majd: „A lány hallgatva, pirulva tett-vett, közben a szülők úgy mutatták, mintha gondolkoztak volna.” Noha természetesen a násznagy megegyezés szerint jött el, sőt a várható választ is előre tudta, a konvenció értelmében a lány mégis azt feleli: „En még úgy gándaltam, hogy várhatok egy kicsit. Ráérek még a férjhezmenetellel.” Aztán ugyancsak a konvenció értelmében levő játék keretében a násznagy indulni készül, majd visszatér, hogy megegyezzenek.

A népi szokások személyes ízű, élményszerű leírásai hozzásegítenek ahhoz, hogy minden jelenségben megérezzük a kettősséget: a szigor, a szinte fennkölt ünnepélyességet és ugyanakkor a mindezt kicsúfoló, finom ironiát vagy vaskos színezetű játekosságot, amely az előbbi mindegyre feloldja. Legjobb példa erre a lakodalommal és házassággal kapcsolatos szokás leírása.

A leány- és legényélet megszűnése, illetve az új család megalapozása a népi közösségi élet egyik legkomolyabb és legfennköltebb pillanata. Az egyén először illeszkedik egy közösségbe, válik részévé annak, az addigi élet csak előkészület volt erre. Eppen ezért bizonyos mozzanatok nagyon is ünnepélyesek, sőt szigorúak. Ilyen mozzanat például az, amikor a szülők „szívből fakadt zokogással búcsúznak” az esküvőre indult fiataloktól, vagy ilyen a menyasszony búcsúztatása szüleitől, amikor szintén kötelező a sírás; ilyen a kontyolás szertartása, vagy amikor az új asszonyt ugyancsak szertartásosan bemutatják, vagy pedig a nászéjszaka után az új asszony kötelező munkája (magának kell elmosni az edényt, rendbe tennie a házat más asszonyok segítségével, hogy így bizonyítsa be szorgalmát; vagy az a szigor, amely előírja az új asszonynak, hogy „közel egy hétig nem szabad elhagynia új családja telkét, hogy ne váljon kóborgó utcaaktivá”; vagy pedig a kötelező nagyebéd után, amely mintha megpecsételné a fiatal pár új „tár-

sadalmi“ helyzetét — és így tovább. De éppen a lakodalmas szokások mutatják fel leginkább a felszabadult játékosságot és tréfálkozó kedélyt is. Amikor a menyasszonyt kikérik, letakart szemű maskarának öltöztetett vénasszonyt mutatnak, majd női ruhába öltöztetett férfit, aki csúfondárosan illegeti magát, s akit meg is tapogatnak: „a mű fehér galambunknak más egyebe volt ezen a helyen, mint ennek“ — mondják azzal a nyílt élcelődéssel, amely a vaskos népi humor természetesen velejárója. Aztán az élcelődés közepette egyszerre csendesednek el, mert bevezetik a valódi menyasszonyt.

Szóvá kell tennem Horváth Istvánnak azt a természetes szemléletét, amely megnyilatkozik kommentárjaiban, amelyekkel a népi élet egyes jelenségeit kíséri. A lakodalmas ríkoltozások szövegeire utalva például ezt mondja: „...a szövegek nagy többsége a szeretkezéssel volt kapcsolatban, szőki-mondóan nevén nevezte a dolgokat... Látszólag obszcén, pornográf megnyilatkozásnak tűnhetett fel ez... De ha tudjuk azt, hogy a falu, ahol az átlakok párzása már a kisgyermek szeme előtt is játszódik, s eleve megszokott, természetesként elfogadott, nem lehet pornográf [...], és ha tekintetbe vesszük, hogy asszonyok a rikítózók, akik (legalább régen) csúf szokat nem szoktak kiejteni, a pajzán-ság mellett valami mélyebb rejtett okot és célt kell gyanítanunk [...] a nászra való felkészítést, a gát-lások lerombolását, az erotika felfokozását célöz-zák az első nász sikere érdekében.“

Helyesen mutat rá a szerző, hogy a népi életben még fennmaradt szemlélet „pogány“ — vagyis kereszténység előtti — eredetű, amely a szeretkezésben, állatok párzásában, fák rügyezésében, a mag kicsírázásában ugyanazt a teremtő (újraterem-tő) törvényt ismeri fel, és ezért „szent“-nek tartja. A természetből, természetből elidegenített városi kultúrát viszont kétezer éve sikerrel fertőzi az életidegen keresztényi szemlélet, amely megveti, bű-nösnek tartja a testiséget, „érzékeséget“, általában mindent, ami „földi“, evilági. Ez az ásatag — ma már kispolgárinak minősülő — szemlélet azonban vidékiességünkben még mindig sokat árthat. Szóvá kell tennünk, mert éppen a népköltészetben még *megnyilatkozó természetességet támadja, ahol csak lehet*. Néhány példa figyelemre méltó e tekintet-ben:

Vő Gabriella 1969-ben *Többet ésszel, mint erő-vel* címen közzétesz népi tréfákat, hiteles szöve-geket, amelyek között ún. „obszcén“ is akad. (A népi tréfák nagy része ilyen!) Volt olyan kritikus, aki súlyosan elítélte e tréfák közzétételét. Más példa: Vigh Károly XVII. századbeli jegyzőkönyvek tanú-vallomásai alapján *Asszonyok és férfiak tüköre* cí-men válogatást nyújt be a kiadónak. E szövegek, amelyekből ízelítőt kaphattunk az *Utunk* egyik szá-mában, hű tükörképei a kor gondolkodásmódjának, megbecsülhetetlen forrásanyagot jelentenek az et-nográfus számára (a kor szokásait, hiedelmeit, gon-dolkodásmódját illetően!), de fontos nyelvészeti anyagok is egyben. Mindezek mellett élvezetes ol-vasmányok. Nos, a kiadás az „illetlen szavak“-on (mind benne vannak a magyar nyelv értelmező szó-

TÉKA

CSÁKY JÓZSEF: Emlékek a modern művészet nagy évti-zedéből (1904–1914). — Csáky József a kubista szobrászat egyik legelső képviselője, Sze-geden született 1888-ban, 1971 májusában halt meg Párizs-ban. Szobrai a század eleji avantgarde szobrászok — Arp, Orloff, Zadkine, Archipenko és mások — alkotásai között találhatók, Nyugat-Európa szinte valamennyi nagy mű-vészeti múzeumában. És még-is, ő volt az, akit egyik neves francia kritikusa-méltatója sze-rint a „hallgatás összeesküvé-se“ vett körül, főként a máso-dik világháború után. Talán azért is, mert következetesen hű maradt művészi-önmagá-hoz, ahhoz az úthoz, amelyen elindult. „A nagy jóvedelműek között lehetnék, ha nonfigura-tív plasztikákat csinálnék“ — írja visszaemlékezésében. Egy-egy mondattal, tömör jellem-zéssel villantja fel a század eleji Párizst, azokat, akik eb-ben „a káprázatos szellemi sis-tergésben“ társai voltak: Sztra-vinszkij, Bartók, Braque, Brancuși, Czöbel, Tihanyi, Rousseau, Balázs Béla, Apol-linaire, Cendrars és mások. A művész emlékiratait és a szobrainak nagy részéről ké-szült reprodukciókat kiegészíti Szelesi Zoltán bevezetője, majd Csáky József első méltatójá-nak, Bor Pálnak írása 1926-ból, végül Szabó Gabriella lí-rai hangvételű portrévázlata. (Corvina, 1972.)

ION DRĂGHICI: Esenta vie-tii. — Ez a könyv tulajdon-képpen biológiai-filozófiai ta-nulmány, a biológiai megismerés legújabb eredményeinek elméleti-filozófiai elemzése. A szerző az általános rendszer-elmélet, a biokibernetika és az információelmélet fényében — általános módszertani fel-fogásként a dialektikus mate-rializmust alkalmazva — az élő anyagot sokoldalú vizsgá-

TÉKA

latnak veti alá. A tanulmány nem „tisztá” filozófiai jellegű; a felhasznált biológiai ismeretanyag nem csupán általános elvek illusztrálására szolgál, hanem gyakran a szerző olyan saját elméleti megoldásaihoz nyújt alapot, amelyekhez a felvetett problémáknak a filozófiai kategóriák szempontjából végzett elemzése alapján jutott. Az élet közös, általános lényegének és sajátos lényegének meghatározásával, a kettő dialektikus egységének szem előtt tartásával tudatosítja azt a minőségi különbséget, amely az élő és élettelen anyag közt fennáll, s egyben megelőzi az életjelenségek egyoldali, mechanikus értelmezését, akár csak a vitalizmust. A könyv jól példázza a szaktudományok és a filozófia közt végbemenő létfontosságú „anyagcsere-folyamatot”. (*Editura științifică, 1972.*)

BARTALIS JÁNOS: Az, aki én voltam. — Önéletrajának első kötetében az anyátlan árva küzdelmes gyermek- és ifjúkorát eleveníti fel az író — a költőtől megszokott mély ihletettséggel és érzékenységgel. Az édes-gyötör tanulási vágy végre beteljesül: tanítói, majd tanári oklevelet szerez. Közben kistisztviselő, front-harcos — és nem utolsósorban költő. A „furcsa-szép” versek szinte maguktól áradnak tolla alól. Kosztolányi barátságába fogadja, egyengeti útját a Nyugatnál, bevezeti az irodalmi életbe. Aztán jön a háború, a reményeket ébresztő forradalom, majd a bukás. Megbolydult méhkas a világ, mindenki keresi a helyét. Költőnk útja Kosály felé vezet, ott vár rá a beteljesült szerelem, a házasság meg a „biztos fundamentum”, „...a föld, a küzdelmes, / a nehéz, a meleg, a puha, az éltető, az ölelő” föld, a „kosályi bukolikák” termékeny humusza. (*Kriterion, 1972.*)

tárában!) és olyan természetes dolgok elbeszélése miatt akadt el, amelyeket Boccaccio a maga korában sokkal nyíltabban és gátlás nélkül tárt fel! Más példa: Creangă a maga idejében két — a mai napig is sajnálatosan kiadatlan — mesét olvas fel a *Junimeában*. Ezeken akkor is, sőt még ma is felháborodik a kritika. Pedig e példák mind a népi lelkiség „tartozékai”, miként erre O. Birlea rámutat, „védelmébe” véve a nagy író (*Poveștile lui Ion Creangă* című kötetében). Féja Géza *A folklór nevében* című tanulmányában éppen a Vöö-kötet „obszcénnek” minősített tréfáit azzal védi meg, hogy „nyílt és természetes emberi beszédnek” tartja őket, „az egészséges ösztön megnyilatkozásainak” — és hozzáteszi: „a mai írók a test dolgairól világászerte sokkal nyíltabban szólnak.”

*

Nem a gyűjtő Horváth István hibája, hogy ma már Ózdon nem teremnek tündérmesék, hogy a „mesék, meseválozatok mindinkább alámerültek az enyészet világába”. A gyűjtő igen helyesen jellemzi ezt a meseállapotot, amelynek következménye, hogy felkérésére a helybeliek csak részleteket mesélnek, vagy például „három mesemondó közreműködésével [...] újult meg az ózdi Borsszem Jankó”. Horváth István tehát tisztában van az ózdi meseállapottal, mi indokolja mégis azt a mindenképpen sajnálatos tényt, hogy e szép, hiteles gyűjtésbe olyan mesék keverednek, amelyeket a gyűjtő a maga bevallása szerint is az elmúlt két évtizedben maga írt, dolgozott át — népszerűsítő kiadványokba, gyermekeknek? E mesék a gyermekek számára közzétett kötetekben láttak korábban napvilágot (*Az okos macska, Jegenye, Zölderdő fia, Egy gyöngyszem, két gyöngyszem*). Sőt, e kötetek egy része a régiek újrakiadása. Semmiképpen sem indokolt hát itteni megjelentetésük, hiszen e könyvnek tudományos rangja van, s e rangot a gyűjtő nem csorbítja, sőt emeli személyes ízü és írói tehetőségű tolmácsolásával. E mesegyűjteményen kívül az egész kötet rangját az a szenvedélyes vágy hatja át, hogy a népi életet hitelesen ábrázolja.

Hogy kerülnek ide tehát e cseppet sem hiteles mesék, amelyek keletkezésével kapcsolatosan Horváth István így vall: „A kötetben összegyűjtött meséket nem folklórkutató módjára gyűjtöttem össze. Nem is tudományos igényeket hivatottak kielégíteni. *Pontos neveket sem tudnék felsorolni*, hogy a mesét kitől és mikor hallottam, mert igen sokkal úgy vagyok, hogy *kicsi korom óta emlékszem rá* [...] vannak a mesék között olyanok is, amelyek *kevés változtatással* ugyanabban a formában, ugyanazzal a tartalommal olvashatók, ahogy *annak idején hallottam*...” Más mesék kapcsán meg ezt mondja: „...ezeknél a meséimnél *emlékeimre támaszkodtam*, ismert meseelemekre támaszkodva elmondott mesék szövegét dolgoztam át.” (A kiemelések tőlem. — N. O.)

Ha jól megfigyeljük az idézet kiemelt részeit, nem nehéz felismerni azt a több mint százötven éves szemléletet, amely a mesegyűjtés úttörői, a Grimm-

testvérek óta kísért a mesekutatásban, s amely kánonként, ugyanakkor súlyos balhiedelemként néhezedett — szinte napjainkig — a mesegyűjtésre. E súlyos károkat okozó balhiedelem abból származott, hogy a Grimm-testvérek — miként erre a nagy folklórkutató, Cocchiara rámutat — különböző variánsokból „rekonstruálták” azt a sosem létező legszebb mesét, amelyet feltételeztek; ezért sosem volt alkalmuk sem megfigyelní, sem észrevenni azt a hiteles mesét, amely olyannyira más, mint az, amit ők rekonstruáltak. Ők ugyanis — mint Horváth István és még sokan mások — a mesében csak azokat a bizonyos motívumokat látják, amelyeket jól-rosszul idéznek a mesemondók, vagy a gyűjtő gyermekkori emlékei között őríz. Pedig az a hiteles mese, amelyet — hála a modern technikának — ma már a gyűjtő nem tud megváltoztatni, mélyesen különbözik attól a mesétől, amelyet a folklorisztikában ma már köztudottan „olvasmánymésének” nevezünk, s amely (erre szintén Cocchiara mutat rá) megvetette az alapját a mese „műköltészetének”.

Mi az, ami az átírás, az „emlékezetből való lejegyzés”, többszöri átdolgozás, motívumokból való rekonstruálás alapján összeállt meséből kimarad? Eppen a népiség, amely a mesét *népmesévé avatja*, amely gyakran idegennek tűnt a gyűjtő számára, aki korának ízlését és stíluseszményét akarta az általa átdolgozott mesében megvalósítani, amely — tegyük hozzá — ma már ósdi is lehet! Ortutay helyesen mutat rá, hogy Grimmék „javítottak” a szövegek „vaskosságán”, és a mesék a kor „biedermeier” ízlését tükrözik. De tegyük hozzá: épp e vaskosságban — életességben! — van a szövegek igazi értéke! Még akkor is, ha ez kényelmetlen vagy kellemetlen számunkra. A mese ugyanis nem kisgyermekek altatására kiagyalt gyermekded műfaj, hanem — ahol még él — a felnőtt néprétegek súlyos vallomása életéről, világról, a világmindenséghez való viszonyukról!

El kellett mondanom mindezt, mert e szép kötetben a hitelesség szenvedélyes igazmondással párosul, s csupán e mesék betétele rontja összbonyolításunkat. Horváth eljárásában feltétlenül mentő körülménynek számíthat az a tény, hogy a közvéleményben mindez nem ismert, sőt még a szak kutatás sem tártá fel e kérdést a maga teljes összefüggésében. De el kellett mondanom azért is, mert már nem várhat tovább a népmese „rehabilitálása”, ennek egyetlen lehetősége viszont a hiteles szövegek publikálása.

*

Íme, néhány azok közül a töprengések közül, amelyeket e gondolatébresztő szép könyv bennem, az etnográfusban keltett. Szándékosan csak néhányat választottam ki, hogy rámutassak a könyv legnagyobb érdemére: a belülről való láttatással hozzásegíti nemcsak a szakembert, de minden olvasóját ahhoz, hogy a népi jelenségeket ne kívülről, hanem megértően és rokonszenvvel közelítse meg.

Nagy Olga

TÉKA

GRIMM LEGSZEBB MESÉI.

— Az emberiség nagy kultúrhagyományaihoz tartoznak a Grimm-mesék: csak az tudja, mit veszít az a nemzedék, amely nem ismeri őket, akinek kitörölhetetlen gyermeki élményvilágához tartoznak. Bennük találkoztunk először a fantáziával, a bölcsességgel, az erőnnel, a gonoszszággal, a halállal, a hűséggel. Megismertünk a palackba zárt szellemmel, megértettük, hogy a hűvelymatyi meg a vitéz szabócskák is győzhetnek, megismertük a kedves törpéket, de a gonosz mostohát is, a vérszomjas farkast, a tüzet okádó sárkányt: megtanultunk félni, bátrának lenni, együtt érezni a gyengékkel, különbséget tenni a jó és a rossz ereje között. Élet-leckéket kaptunk anélkül, hogy észrevetünk volna. Ugyanazokat az értékeket, normákat jegyeztük meg életreszólóan, amelyeket később a nagy irodalom kínált. Mert a Grimm-mesék — valóban nagy irodalom. (Móra Ferenc Könyvkiadó, 1972.)

MAURER I. GYULA—VIRÁG

IMRE: A relációelmélet elemei. — Gyakran írják recenziókban, hogy „mire ez a néhány sor megjelenik, a könyv már bizonyára alig lesz kapható a könyvesboltokban”. Nos, ez esetben a könyv már akkor elfogyott, amikor e néhány sort írjuk — mindennél meggyőzőbb bizonyítékul szolgálva egyfelől arra, hogy a modern matematika nemcsak fontos, hanem vonzó is lehet, másfelől pedig arra, hogy a kolozsvári könyvkiadó igen figyelemreméltó vállalkozásba kezdett a hasonló jellegű könyvek megjelentetésével. A kötet hátlapján feltüntetett, rövidesen napvilágot látó további munkák minden bizonyítékkal épp ilyen élénk érdeklődésre számíthatnak. (Dacia, 1972.)

MARCEL BRION: Arta abstracta. — A szerző a francia művelődés kiválósága, akadémikus, Giottóról, Leonardo da Vinciről, Rembrandtról, Botticelliről, Michelangelóról, Mozartról szóló tanulmányaival, a fantasztikus, valamint a romantikus festészetről szóló könyveivel, s nem utolsósorban azzal a magvas munkával, amely most a rangos román Meridiane-sorozatban is megjelent, igen tekintélyes nevet szerzett. Brion esztétikája stílustörténeti alapozású, az absztrakciót az emberi szellem állandó törekvéseként fogja fel, ami megóvjá a modern művészetnek s ezen belül az absztrakt művészetnek egyoldalú, leszűkített, előzményeitől és távlataitól megfosztott értelmezésétől. Az áttekinthető szerkezet, a jellegzetesen francia, világos stílus élvezetes olvasmánnyá teszi ezt a nagyon alapos könyvet. (*Meridiane*, 1972.)

MIHAIL BULGAKOV: A fehér gárda. Színházi regény. — Különös módon kapcsolódik egymáshoz *A Mester és Margrita* szerzőjének e két regénye. Az első — *A fehér gárda* — Bulgakov szülőhelyén, Kijevben, a polgárháború idején többször gazdát cserélt városban játszódik le. Az eseményeket a Turbin-család élményeiből ismerjük meg. A három testvér: Alekszej, a katonaeorvos, Jelena, a szép katonatiszt-feleség és a gimnazista Nyikolka tehetetlenül sodródnak a történelem örvényében: tanúi osztályuk megállíthatatlan széthullásának, s élni akarásuk kiutak keresésére ösztönzi őket. Regénye színpadi változatának, a *Turbinék napjai* című darabnak kulisszák mögötti kalandjait, az előadás körüli viharokat írja le a szerző a kötet második művében, a *Színházi regényben*. (*Európa Könyvkiadó*, 1972.)

Jürgen Habermas a német szociológia kritikai hagyományait folytatja. A Társadalomtudományi Könyvtár sorozatban megjelent kötetében* a polgári nyilvánosság és közélet kialakulásával foglalkozik. A könyv megjelenítése azért is időszerű, mert a szociológiai kutatás kedvelt munkaterülete a közvélemény szerkezetének feltárása és szerepének meghatározása a modern társadalomban. Már előjáróban kérdésbe fogalmazzuk kételyünket: vajon a közvéleménykutatás megszokott gyakorlata híven tükrözi-e a valóságot? Vajon közakarata-e a közvélemény? Nem tekinthetjük-e a szabványválaszokat sokkal inkább a „kivülről irányított ember” környezethez igazodó alakoskodásának? Persze nem vitatjuk, hogy a vélemények rengetegéből olyan híradások is felszínre bukkannak, amelyek a társadalmi valóságba nyújtanak betekintést.

Az empirikus szociológiai kutatás nem nélkülözheti az elméletet. Jürgen Habermas lényegében a polgári nyilvánosság szerkezetváltozásainak feltárásával a polgári korszak közéletének szociológiai elméletét dolgozta ki. Felhasználja különböző szaktudományok eredményeit, a szociológiai elemzést történelmi perspektívába helyezi. Ezzel el tudja kerülni a szociológiában meggyökerezett közvéleményfogalom elvontságát és merevségét. Nem egy általános ideáltípussal foglalkozik, hanem a történeti-társadalmi valóságból kifejlődő *polgári nyilvánossággal*.

A középkorban az uralkodó és „országalkotó” rendek megteremtették uralmuk nyilvános reprezentációját. Ez a *reprezentatív nyilvánosság* a XIV. Lajos-féle udvari etikettben teljesedett ki. A reprezentatív és a polgári nyilvánosság közötti különbséget Habermas szellemes mondatával lehet a legkifejezőbben jellemezni: „A nemesember az, amit reprezentál, a polgár az, amit termel.” A polgári nyilvánosság kialakulásának egyik előfeltétele az állam fokozódó elkülönülése a társadalomtól. A tökéletes termelés megjelenésével az árutermelői magán-autonómia szembefordult az állammal. A tulajdon feletti szabad rendelkezés és a szabad piac megteremtette a polgári nyilvánosság létrejöttének gazdasági feltételeit. Ezt a folyamatot a polgári forradalmak tetőzték be. Az állam és a társadalom szétválása szükségszerűen megkövetelte a nyilvánosság kialakulását, a kettő között a polgári nyilvánosság közvetített. „A kifejtett polgári nyilvánosság a közönséggé összegyűlt magánemberek tulajdonosi és tisztán emberi szerepekben megnyilvánuló fiktív azonosságán nyugszik.” A kritika lerombolta a politika, kultúra és erkölcs „kultikus” jellegét, ezeket az „okoskodás” tárgykörébe vonva demokratizálta.

Elég, ha Habermas történetiszociológiai elemzéséből kiragadjuk a kultúrájuk áruvá válásának jelenségét, hogy megértsük az „okoskodás” jelentőségét.

* Jürgen Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1971.

gét az újkor közéletében. A szalonok, asztaltársaságok, kávéházak magánzemélyekből összeverődött közönsége kritikával fogadja a művészetet, irodalmat. Ezt megelőzően azonban a kultúrjavak áru alakjában kellett hogy megszerezhetőek legyenek. „A magánemberek — írja —, akik számára a mű mint áru hozzáférhetővé válik, profanizálják azt, amennyiben a mű értelmét autonóm módon, az egymás közötti racionális érintkezés útján keresik és beszélik meg, és ezzel ki kell mondaniuk azt, ami eddig éppen kimondatlanságában fejthette ki autoritatív érvényét.”

A polgári jogállamnak „szociális állam”-má történő átalakulásával a nyilvánosság klasszikus formája sterilizálódik. Az állami beavatkozás erősödésével és terjedésével bekebelezi az „okoskodást” gépszerűen működő szerkezetébe. A nyilvánosság refeudalizálódik, mégpedig új formában. „A személyesen reprezentált tekintély ragyogása a publicitás mozzanataként tér vissza; ennyiben a modern publicitás nagyon is rokona a feudális publicitassal. [...] A nyilvánosság udvarrá válik, amelynek közönsége előtt presztízs lehet kifejtetni ahelyett, hogy benne kritikát gyakorolnának.”

Napjainkban a polgári nyilvánosságot „csinálják”, vagyis a politikai befolyásolás céljaira használják fel. A vita helyét a Janus-arcú propaganda foglalja el, a *szervezett megtévesztés*. A politikusok programokat képviselnek, amelyet az államszervezet előkészít és ravasz cselvetésekkel elfogadtat. A szónokló politikus sohasem vitatkozik, hanem kijelent és szávaztat. Nem véletlen a népszavazások szerepének megnövekedése, a politikai rendőrség kulisszák mögötti titkos „közreműködése” és a politikai hangulat, a „közvélemény” — klíma-kutatása. Az empirikus adatgyűjtés csak előkészület a szervezett befolyásolásra. Az ideológia alakot változtatott (Habermas itt Raymond Aron megállapítására hivatkozik); vagyis: régi funkcióját mélyebb tudati szinten tölti be, s a viselkedés szabályozására törekszik. David Riesman kifejezésével élve a „kívülről irányított” magatartástípus kialakítására. „A kibővült nyilvánosság előtt maguk a tárgyalások is show-vá stilizálódtak — írja Jürgen Habermas. — A publicitás elveszti kritikai funkcióját, és helyébe demonstratív funkció lép, még az érvek is átalakulnak szimbólumokká, melyekre viszont nem érvekkel, hanem csak azonosításokkal lehet válaszolni.” A megváltozott új körülmények között a család is elveszti nevelő, irányító és magatartást formáló szerepét, s ezzel elvesz magánjellege. A család tagjai a tájékozódási mintákat a mesterségesen intézményesített társadalmi elvárásoktól kölcsönzik.

A habermasi történet-szociológiai elemzést és kutatási módszert azért kell tanulmányozni, mert kevés olyan szociológust ismerünk, aki korunk információáradatába vetve ilyen eredeti módon alkalmazná A tőke módszerét a társadalmi folyamatok és jelenségek kutatásában.

A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásának megjelenése után kezdték Jürgen Habermast a *frankfurti iskola* képviselői közé sorolni. Mi az igazság ebben a besorolásban? A frankfurtiak (Horkhei-

TEKA

NATHANIEL HAWTHORNE:

A skarlát betű. — A címbeli betű, az A, melyet egykoron a házasságtörő asszonyok vállára sütöttek, szökezdője az angol Adultery-nek. A világ-irodalom házasságtörés-regényeinek talán legkülönösebbikét olyan író hagyta ránk a múlt század derekáról, aki Salem-ben született, s egyik ösének a vádló szerepe jutott a hírhedt boszorkányperben. Hawthorne puritán öröksége visszajára fordult: aki, mint ő, a lélektan felől közelít az emberhez, az nem vádol és nem ítélkezik, hanem megért és felment. Nála nem az a bűnös, akit egy álszent erkölcs elmarasztal, hanem az, aki nem meri vállalni emberi természetéből eredő tetteit, minden következményükkel együtt. Az amerikai irodalom klasszikus remekéhez, e nemes veretű prózához avatott kézzel nyúlt a nagy feladathoz méltó fordító, Bálint György. (*Horizont*, 1972.)

CSEHI GYULA: Felvilágosodástól felvilágosodásig.

— A cím első része egy, az abszolút igazság erejével bíró eszmétörténeti tényt nevez meg, a második a világtörténelemben példátlanul hatalmas, szervezett és tudatos erőnek, a munkásmozgalomnak a kifejezője. „A névtelen cikkek, a jó s nemritkán rossz értelemben vett alkalmi írások évtizedei után talán eljött a betakarítás, a könyvek ideje.” *A Klío és Kalliopé* és a *Modern Kalliopé* után, a regényelméleti trilógia harmadik kötetére várva, kaptuk kézhez Csehi Gyula 1930 és 1971 között három évszázadról írt, s a lényegében homogén életmű eddigi foglalatának, szintézisének tekinthető gyűjteményét. (*Kriterion*, 1972.)

SASZET GÉZA: Bizonyosság.

— Rendhagyó és egyúttal rendkívüli költői indulás a Saszet

TÉKA

Gézáé: már az első folyóirat-közlések sejtették, hogy a korábban filozófusnak ismert szerző számára a költészet nem futó kaland, hanem új, a megtalált önkifejezési forma. Kötete (mely külsejével is felfigyeltet, s a Dacia Könyvkiadót, illetve Baász Imrét dícséri) igazolta várakozásunkat — a romániai magyar gondolati lírát egy eredeti tehetséggel gazdagította. Ahogy a festő Nagy Albertet sirató versében olvassuk, „az emberré válás mindennapi gondját építi a falakba” Saszet is, s ugyancsak jellemző, hogy Szilágyi Domokoshoz ír verset. A kötet legjobb darabjaiban a rendkívüli filozófiai általánosító képesség a lírai élménnyel-tapasztalattal egyesül, olykor azonban még pörén, töredékesen, csupán aforizmákká szerveződve jelentkezik a gondolatok. (Dacia, 1972.)

VAJDA LAJOS 13 rajza. — 1941. szeptember 7-én halt meg a budakeszi tudószanatóriumban — 33 éves korában — Vajda Lajos festőművész. Belgrádtól Párizsig a két világháború közötti évek forrongó légkörében egy új szemlélet alapjait tapintotta ki. Szentendrén, e különös levegőjű, szerb és magyar népi hagyományokat őrző Duna-menti városkában megalkotja a „látomás és szerkezet” mindeddig ismeretlen ötvözeit, a konstruktív szürrealizmus transzparens egyetemét — írja bevezetőjében Mándy Stefánia a művész tempera- és ceruzarajzairól készült 13 színes reprodukció elé. Vajda művészete elsősorban a szláv ikonfestészet, a magyar és szerb népművészet talajából sarjadt. De rajzain, rajzmontázsain az egész élet alapösszefüggéseire utal, és a szürrealisztikus egységben komponált motívumok mögül átdereng az ember, aki e tárgyak bűvkörében élt. (Corvina, 1971.)

mer, Marcuse, Adorno) elmélete a fiatal Lukács György és Karl Korsch filozófiáját fejleszti tovább. Lukács György a marxi áruforgalomból kiindulva dolgozta ki elidegenedés-elméletét, Horkheimer és Adorno is az árucserét tekintette a kapitalizmus „alapvető viszonylatának”. Az elmondottakból a frankfurti iskola képviselőinek bemutatása nélkül is könnyű „felfedezni”, hogy Jürgen Habermas filozófiai szemlélete közvetlenül kötődik a frankfurti iskola képviselte marxista társadalomelmülethez. A másik közös vonás a polgári társadalom *immanens kritikája*. Ugyanilyen fontos módszertani és szemléleti jellegzetessége a habermasi elméletnek a *történetiség*. A polgári nyilvánosság szerkezetváltozását a társadalmi-gazdasági változásokkal szoros egységben elemzi. Csak közbevetőleg említjük meg, hogy a könyv legjobb fejezetei közé tartozik az angol és a kontinentális fejlődési modellek rajza. Habermas elméletét joggal nevezhetjük történetiszociológiának, mégpedig a kifejezés modern értelmében: a történetiség a jelen valóságának jobb megismerését segíti elő. A szociológia csak a történetiség idődimenziójával válhat a jelen tudományává.

Habermas műve után jelent meg B. A. Grusin könyve* ugyancsak a Társadalomtudományi Könyvtár sorozatban. Nem érdektelen a két könyv szemléletének és módszerének összehasonlítása. Grusin a közvélemény „kollektív ítékezését” ismeretelméleti alapon vizsgálja. Miután bebizonyítja, hogy a közvélemény nem azonosítható egyetlen társadalmi tudatformával sem, áthidaló megoldással mindegyikhez hozzákötö: „Tárgyát tekintve mintegy átfedi az összes létező tudatformákat, vagy talán helyesebb volna azt mondani, hozzátartozik mindegyikhez azoknak sajátos létezési módjaként.” A közvéleményt tudatosult létnek nevezi. A rövid betekintésből is kitűnik, hogy a visszatükrözési elmélet alapján kialakított közvélemény lételméleti megalapozása elsikkad. Ezen nem segít még a társadalmi létre való szüntelen hivatkozás sem. Grusin a történetiséget mellőzi, a történeti részeknek és hivatkozásoknak nincs funkciójuk.

*

A két könyv olvasása közben Jürgen Habermast érezzük eredetibbnek. Grusin közvélemény-elmélete akadémikusan elvont.

Kelet-Európában sohasem létezett a polgári nyilvánosság nyugat-európai értelmében. A demokráciának nálunk nem volt hagyománya. Hogy a belga alkotmánynak, a polgári nyilvánosság e jogi alkotásának áttelepítése Európának erre a tájára hogyan fordult a visszajára, azt jól ismerjük Caragiale drámaiból. A polgári nyilvánosság csak ott tudott ki-fejlődni, ahol az áruforgalom teljesen szétverte a feudalizmus zárt gazdasági és politikai rendszerét.

Fábián Ernő

* B. A. Grusin: A vélemények világa. A közvélemény-kutatás metodológiai problémái. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1971.

A munkásosztály vezető szerepe a szocializmusban

A tanulmány (REVISTA DE FILOZOFIE, 1972. 7.) címében megjelölt problémát Radu Florian a proletariátus gazdasági-társadalmi helyzetét meghatározó objektív és szubjektív tényezők elemzéséből bontja ki. Marx és Engels korai művére, *A szent családra* hivatkozva állapítja meg, hogy a proletariátust gazdasági-politikai létének objektív meghatározói: termelőerőktől megfosztott helyzete, a legmodernebb termelőerőkhöz köttösége, az ezzel összefüggő osztályszervezettsége és a társadalmi vezetésből való kizártsága teszik alkalmassá arra, hogy a kapitalizmus elleni küzdelemben vezető szerepet töltsön be. Ezek az objektív tényezők azonban önmagukban nem határozhatják meg a proletariátus forradalmi szerepét. A felsorolt objektív tényezők helyes elméleti értelmezése, azaz forradalmi elmélet nélkül a proletariátus nem töltheti be történelmi hivatását.

A szerző a marxizmus ismert tételeire is hivatkozva ismételten hangsúlyozza: kizárólag a proletariátus ismerte és ismerhette fel, hogy saját gazdasági-társadalmi és politikai felszabadításának egyben mindenfajta társadalmi elnyomás megszüntetését is kell jelentenie. Ezért ez az egyetlen olyan osztály, amely nem törekszik arra, hogy osztályuralmát véglegesítse. A szocialista társadalom vezetésében betöltött politikai hatalmat ezért megosztja a többi dolgozó osztályokkal, és arra használja fel, hogy előkészítse az osztály nélküli kommunista társadalom megteremtését. Ebben a küzdelemben éppúgy, mint a kapitalizmus elleni harcban, a proletariátust marxista forradalmi pártja vezeti, amely kialakítja az új forradalmi tudatot, és a proletariátus meg a vele szövetséges társadalmi csoportok tudatát mentesíti a burzsoázia politikai-ideológiai befolyása alól. A proletariátus tehát, élén forradalmi pártjával, az összes antikapitalista erőket egyesítő tevékenységével vívja ki politikai vezető szerepét. Ezért van meghatározó funkciója a proletariátus hivatásának betöltésében éppen a politikának.

Elméleti tételeinek bizonyítására Radu Florian a hazai forradalmi munkásmozgalom tényeit is idézi. A román proletariátus, élén forradalmi pártjával, a Román Kommunista Párttal, vezető szerepét az ország alapvető érdekeinek a védelméért folytatott küzdelemben, a fasizmus elleni harcban, a nemzeti függetlenség visszaszerzésében, a tőkés-földesúri rendszer megdöntésében, a népi demokratikus állam, majd a szocialista forradalom megteremtésében vívta ki.

Mivel a proletariátus vezető szerepe nem automatikusan alakul ki, Radu Florian nem tartja kizártnak azt a lehetőséget sem, hogy adott feltételek között a proletariátus ne nyilatkozzék meg forradalmi erőként. Ezt a feltevést a szerző korábbi és mai történelmi helyzetek alapján tartja reálisnak, valóraválását pedig a szóban forgó országok jövője szempontjából rendkívül súlyosnak.

A szocialista társadalom viszonyai között a szerző szerint a munkásosztály vezető szerepe új társadalmi-politikai relációként jelentkezik. Ennek az a magyarázata, hogy ez a vezető szerep új helyzetben és új célok érdekében valósul meg. Mindenekelőtt: a termelőerők birtoklásától megfosztott proletariátus a termelőerők egyik tulajdonosává válik. Ugyanakkor elnyomott és kizsákmányolt osztályból új szocialista politikai tudattal rendelkező társadalmi vezetőerővé is formálódik.

Ebben a helyzetben a munkásosztály vezető szerepe elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a kommunista párt megfogalmazta osztályérdekeit szem előtt

tartva, a társadalom összes haladó erőinek az érdekeivel összhangban, meghatározza valamennyi társadalmi csoport tevékenységét.

Miért van mégis szükség a munkásosztály vezető szerepére olyan körülmények között is, amikor minden osztály szocialistává válik? A szerző szerint mindenekelőtt azért, mert a szocializmus még megőrzi az osztálykülönbségeket. Ezek a különbségek a szocializmus viszonyai között a tulajdonformák különbségében, az anyagi és szellemi értékek termelésében játszott különbségben, valamint az osztályszervezettség s az ennek megfelelő társadalmi tudatszint különbségében jutnak kifejezésre.

A szocializmus viszonyai között a munkásosztály vezető szerepét főként a kommunista párt és a szocialista állam közvetítésével tölti be. Mind a pártban, mind az államban a munkásosztály arra használja fel vezető szerepét, hogy a különböző társadalmi osztályok érdekeit harmonizálva hozzájáruljon a szocialista társadalom egységének konszolidálásához.

Radu Florian átfogó elemzéssel mutatja ki, hogy a szocialista társadalomban a munkásosztály vezető szerepét nem lehet és nem szabad leszűkíteni a kormányzási formákra. Ez ugyanis magában hordja azt a veszélyt, hogy a vezetés elszakad a munkásosztálytól és a többi társadalmi osztálytól. Éppen ezért a munkásosztály vezető szerepének feltétlenül kifejezésre kell jutnia különböző politikai szerveinek tevékenységében is, amelyek a munkásosztály nevében fejtik ki tevékenységüket, és döntéseikben tekintettel vannak a munkásosztályt képviselő különböző kollektívák véleményére.

Pártunk főtítkárának a múlt év július 9-én elhangzott expozéjára hivatkozva, Radu Florian hangsúlyozza, hogy az RKP, kifejezve a munkásosztály vezető szerepét, arra törekszik, hogy tökéletesítse a munkásosztály politikai szervezeteit, azok tevékenységét, és szélesítse a munkásosztály különböző kollektíváinak hozzájárulását az összes döntést igénylő problémák kidolgozásához és megjavításához. Ebben az értelemben a szerző bírálja azt a hosszú ideig vallott felfogást, miszerint a tömegszervezetek ún. „transzmissziós szíjak”. Véleménye szerint ez a felfogás a tömegszervezeteket egyszerű végrehajtó szervezeteknek tekintette, és ezzel megfosztotta őket a felelősség, a kezdeményezőképeség és a döntés kérdéseire való alkotó hozzájárulás munkájától. Az RKP a szakszervezeteket, a KISZ-t, az összes társadalmi szervezeteket társadalmi-politikai szervezeteknek tekinti, amelyekben a munkásosztály és a többi dolgozók közvetve vagy közvetlenül részt vesznek a szocialista társadalom politikai vezetésében. Ilyen körülmények között válik széles körben lehetővé a szocializmus politikai viszonyainak állandó demokratizálódása.

A nemzetközi munkásmozgalom tapasztalatai, a szerző szerint, egyértelműen azt bizonyítják, hogy a munkásosztály vezető szerepének a csökkenése súlyos következményekkel jár, e vezető szerep tökéletesítése pedig a társadalmi fejlődés ritmusának állandó gyorsulását eredményezi.

G. Gy.

„AZ IRODALOM DIAGNOSZTIZÁL” (Jelenkor, 1972. 6.)

A mai magyar esszé s a novella mesetere, az ismert drámaíró, a kitűnő könyvkiadó, antológia-szerkesztő, Illés Endre hetvenéves. A születésnap, de korántsem ünnepi, inkább — az interjúalanyhoz méltón analitikus — beszélgetés bevezetőjében Bertha Bulcsu így jellemzi őt: „Hetvenéves korában is aktív író, könyvei jelennek meg, a darabjait játsszák a színházak, s a napilapok tárcarovatában versenyre kel a legfiatalabbakkal.

Közben mint a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója, sok fiatal írórt indít útjára, minden tehetséget felkarol, támogat. Illés Endrével csak személyesen nehéz találkozni... Úgy tűnik, átléphetetlen delejes kör övezi. Scan azt mondják, hogy a műveltség páncelja védi a testét... Bármennyire lényegre tapintó, tömör is ez a jellemzés, mégsem tud versenyezni Illés Endre önjellemzésével, amely az interjú-kérdésekre adott őszinte válaszaiból kibomlik; mintha egy újabb kiváló „krétarajzot” olvasnánk, hőse a szerző legközelebbi ismerőse, író barátja; őnmaga.

Pedig Illés Endre elhárítja magától az intim kérdéseket: „Az író ne vetközzék le minduntalan, ez a sztriptízáncosnó feladata. Az epikus csak annyira vetközzék le, amennyit beépít önmagából abba az epikai műbe, amit éppen formál. És rögtön tisztázni is szeretném, nem a költőről szólok, akiknek feladatuk, hétköznapi gyakorlatuk minden bordájuk feltépése. — Irodalmi életünkben jó ideje divatossá vált a szükségtelen vetkozás. Sőt: a hazug vetkozás. Az író minduntalan levetkőzik a gyerekkoráig. A mai magyar irodalom — tisztelet a kivételnek — legszívesebben családfákat rajzol, s mintha csak statisztikusok irányítanák: felszólítás nélkül is statisztikai íveket tölt ki. Nem szeretem a családfákat. Akkor sem szerettem őket, amikor valaki Werbőcziig rajzolta meg azt a családfát, de most sem, amikor Werbőczi jobbagyáig.”

A könyörtelen analitikus vallomása ez. Illés Endre életművének ismerői tudják, milyen fontos szerephez jutottak emberismeretének, emberábrázolásának alakulásában orvosi tanulmányai. Nem meglepő hát az a józanság, amellyel az író felelősségét, az események irodalmi befolyásolhatóságát megítéli, fogalmazásának pontossága mégis lenyűgöző, okfejtése hivalkodásmentesen gazdag — a történelem s az irodalomtörténet áll mögötte: „Nem hiszem, hogy amikor a háborúba keveredett és szorongatott pártaiak segítségét kérték Athéntól, megelégedtek volna Tyrtaios harci énekeivel. Katonák is kellett. Azt sem hiszem, hogy Diderot Enciklopédiája lobbantotta volna fel a nagy francia forradalmat. Más erők erjesztették azt, nagyobb erők. Vagy: azok közé tartozom, akik szeretik Byront, én például a *Childe Harold*-ját, de azt, hogy sántán elutazott Görögországba, és részt vett a görög szabadságharcban, retorikus drámaiba illő szereplési viselkedésnek tartom, s nem komoly tettek. Hogy Goethe *Werther*-jének hatása alatt öngyilkossági hullám öntötte el Németországot — legenda. Bármelyik német statisztikai évkönyv megcáfolja. És hogy nem Petőfi versei vagy Ady elkeseredett dalai lobbantották fel 1848-at és 1918-at, talán ezt sem kell bizonyítani. Egy visszafojtott társadalmi kibontakozás és egy vesztett háború kellett mind a két forradalomhoz. Illúziók nélkül állapítsuk meg: Galilei, Semmelweis, Marconi, Einstein, Fermi vagy Oppenheimer közvetlen és gyors átalakítók voltak — mi, írók, nem. Az irodalom nem alakíthat ilyen közvetlenül. Az irodalom diagnosztizál, ha egy jó diagnózis jó kezekbe kerül: talán még folytatása is lehet. Jó

vagy rossz folytatás: de ezt már mások valósítják meg.”

Illés Endrének a szenvedélye is ilyen józan — józanságában a közösséget szolgáló: „Harminchárom éve vezetek könyvkiadókat...” Életműve előtt tisztelve, erre a rendkívül áldozatos munkára, a kortárs magyar irodalom szolgálatára, a klasszikus hagyomány ébrentartására is gondolunk.

MŰVÉSZETSZOCIOLÓGIA, MŰVELŐDÉSSZOCIOLÓGIA (Valóság, 1972. 4.)

A negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején történt tudományrendszerezési, tudományosztályozási kísérletek több konklúziója felett az idő menthetetlenül eljárt. Maradandóságukat az zárta ki, hogy véglegesnek és kizárólagosnak képzelték őket. Tekintettel a tudásszociológia különféle ágainak Magyarországon gyorsan növekvő szerepére, Józsa Péter ezzel a tanulmányával egy-két terület fogalmi és tárgyi rendszerezéséhez és bizonyos elméleti-módszertani problémák felvázolásához járul hozzá.

I. A művészet-szociológia egyike a legbizonytalanabban meghatározott, körülhatárolt szociológiai szakágaknak. Egyrészt már Arisztotelész, Montaigne, Hegel, Herder, Goethe műveiben találkozunk a modern értelemben vett művészet-szociológia kérdésfeltevéseivel. Másrészt, ma a művészet-szociológia problematikájának országonként változik a különböző nagyobb egységekbe (így a kommunikáció- vagy tudásszociológiához, kultúr- vagy szociálintropológiához) való sorolása. Végül: a művészet-szociológia ma sem válik el világosan a művészetfilozófiától.

Létezik egy XIX. századi irodalom-szociológiai hagyomány: a Mme de Staël, Taine, Guyau és mások nevéhez kapcsolódó. Marx és Engels munkái jelentős mértékben tisztázták az elméleti és módszertani előfeltevéseket. Számottevő a szociológia klasszikusainak, Georg Simmelnek és Max Webernek a munkássága. A marxista gondolkodás hosszú időn át idegenkedett a szociológiai kérdésfeltevésektől, majd az ideológiai akadályok elhárítása után a művészet-szociológiát fontosságban más ágak előzték meg. A művészet-szociológia kérdésfeltevésének formális szemlélete a következő három szféra megkülönböztetését eredményezi: 1. az esztétikumnak, tehát a művészi tevénytől tevékenység eredményének az őt létrehozó társadalomhoz való viszonya,

társadalmi determináltsága és a társadalmat tükröző természete; 2. a művészi alkotótevékenység mint társadalmilag meghatározott viselkedésmód, pozíció vagy szerep; 3. a művészi teremtő tevékenységnek, e tevékenység eredményének és az eredmény fogadtatásának mint „társadalmi eseményrendszernek” helye a társadalom egészen belül.

Annak ellenére, hogy a harmadik szféra az, amely a leginkább alkothatná szigorú értelemben a művészetszociológia területét, csak az első, és kisebb mértékben a második szférával kapcsolatban számolhatunk be valóságosan létező irányzatokról, a harmadikat illetően csak feladatokat, lehetőségeket jelölhetünk meg.

Az első kérdésfeltevésből kiinduló tudományos törekvések nagy része egybeesik magával az esztétikával. Ide tartozik a marxista esztétika, elsősorban annak egyetlen következetesen kidolgozott rendszere, a Lukács György. Lukács esztétikája annyiban művészetszociológia, hogy: a) a társadalmi életfolyamatban keresi a magyarázatot magára az esztétikum létezésére; b) az esztétikum konkrét megnyilvánulási módjait a társadalmi konstellációból vezeti le.

Lukács hatással volt Adorno felfogására, aki a zene elemzésében elsőnek valósította meg a kompozíciós formai szerkezetben is mélyen érvényesülő társadalmi meghatározottság következetes kimutatását. Nagy hatással volt Lukács Haussera; a lukácsi látásmód nyomja rá bélyegét Ernst Fischernek a művészet helyzetét és feladatát kutató gondolataira is.

A második szféra alapfeltevéséből kiindulva különböző aspektusokból közelíthetünk tárgyunkhoz: mennyire jelent társadalmi csoportot az alkotót adó társadalmi közeg, a társadalom, az anyagi helyzet milyen feltételei közt, kitől kapnak „rendelést” az alkotásra, milyen különbségek vannak a különböző művészeti ágak művelői között stb.

A művészetszociológia harmadik szférájában a művészet mint társadalmi tény, szociális esemény, emberi viselkedési, érintkezési és csereforma jelenik meg, mint azoknak a társadalmi folyamatoknak az összessége, amelyek a művet közvetlenül létrehozzák, egyrészt társadalmilag kodifikálják, másrészt hozzáférhetővé teszik, végül társadalmi hatásként realizálják.

Az itt felmerülő problémák: valamely adott társadalomban kik a társadalmi folyamatként felfogott művészetnek a szereplői (például az irodalom főszerep-

lői: az író, a könyvkiadó, a könyvkereskedő, a kritikus, a tanár, a könyvtáros, az olvasó); hogyan fogalmazza meg valamely társadalom elvárásait a művészetel szemben, miben látja annak rendeltetését; a művészettel kapcsolatos elvárások milyen alapelvek szerint, milyen elvi és szerkezeti formák között érvényesülnek; hogyan hat a művészet.

II. A művelődésszociológia vagy kultúrszociológia köre tágabb a művészetszociológiánál annyiban, hogy vizsgálódási szférájába tartoznak a társadalom szellemi kultúráját alkotó összes területek, másrészt szűkebb, mert nem foglalkozik a létrehozás, az alkotás oldalával. Általános kérdésfeltevésai a következők: 1. Mit tekint valamely társadalom műveltségnek, milyen eszményi követelményeket és normákat támaszt a társadalom különböző rétegeinek ismereteivel szemben? 2. Milyen feszültség van a társadalomnak önmagával szemben szabott követelményrendszere és a valóság között, és mi a feszültség racionalizálásának módja? 3. Hogyan differenciálódik a társadalom valóságos műveltsége rétegenként, részint strukturálisan, részint mélységben?

A művelődésszociológia a maga egész kérdésfeltevési módjában és rendszerében a műveltségnek a mai civilizáción belüli sajátos helyzetére van beállítva. A vizsgálódási körébe tartozó intézmények: mindenekelőtt az iskolarendszer, másodsor az ún. felnőttnevelés egész rendszere, harmadsor a tömegkommunikációs eszközök intézményei és szervezete, végül az aktivizálás, az önkifejezésre nevelés igényével fellépő közművelődési intézmények.

E feltevés értelmében a tárgyalt két szociológiai ág a család és az elsődleges csoportok rendszere mellett civilizációnk harmadik nagy szocializációs faktorát közelíti meg.

MILYEN DIPLOMÁSOKRA VAN SZÜKSÉG?

(New Scientist, 1972. 795.)

Fontos, világszerte széles körű érdeklődésre számot tartó problémát boncolgat cikkében Duncan Davies, az Imperial Chemical Industries kutató részlegének vezérigazgatója, a Science Research Council (az angol tudományos kutatás tanácsa) tagja. Davies szerint az oktatási rendszer átalakulása körülbelül a század végéig nem okoz közvetlen változásokat a termelésben. Ez teszi szükségessé az

egyetemi diplomások használhatóságának taktikai és stratégiai szempontú felülvizsgálását.

Ha figyelembe vesszük, hogy stratégiai szinten mit nyújthatnak az iparnak az új oktatási rendszer végzettjei, akkor 1985–2000 előtt csekély eredményre számíthatunk. Ezt bizonyítja néhány régi és több újabb példa. Így két feladat kitűzése szükséges: egyrészt minél jobban ki kell használni a jelenlegi feltételek nyújtotta lehetőségeket, s egyidejűleg olyan stratégiai tervet kell kidolgozni a jövő számára, amely elkerülhetővé teszi a jelenlegihez hasonló válságos helyzetek kialakulását.

Davies felvázolja a diplomások minél hatékonyabb foglalkoztatását szolgáló rövid lejáratú célkitűzéseket. Megállapítja: taktikai feladat annak felismerése, hogy az ipari vezetés és teljesítmény döntő módon függ az elengedhetetlenül szükséges vállalkozó szellem és az újabb, magas szintű szakmai hozzáértéssel és ésszerűséggel alkalmazott technológia összekapcsolásától. Már az 1970-es évek elején sürgősen megoldandó a diplomások foglalkoztatása; ezt a feladatot a következő tényezők sürgetik: a tengerentúli tanulmányi utak számának csökkenése s a diplomás tudósok számának egyidejű növekedése, valamint a munkabér-költségek gyors emelkedése, mely a kutatási és fejlesztési célokra szánt pénzösszeget terheli. Ez komoly aggodalomra ad okot minden tudományra alapozott iparágban. Davies utal az ipar és az egyetem egészséges kapcsolatainak fontosságára: mindegyik gondoskodik a másik erőforrásairól (az ipar anyagi eszközeivel iskolákat és egyetemeket tart fenn, másrészt ezeknek legjobb végzettjei mind az ipart, mind az oktatást vezetik). De a kutatást és a továbbfejlesztést szolgáló befektetéseket a fizetőképesség és jövedelmezőség megőrzésének szem előtt tartásával kell irányítani. És ez a jelen körülmények között azt jelenti, hogy az ipari munkáltató nem tudja a rendelkezésre álló, növekvő számú diplomásokat foglalkoztatni.

A „rövid lejáratú” felelet a feltett kérdésre tehát az, hogy olyan végzettségre van szükség, akik utat törnek a felhasználhatóság új módozataiban. Igen sokféle módon lehet segíteni a tudósokat abban, hogy felismerjék, mennyire hasznosan tevékenykedhetnek a tudományon kívül is: végre jó tudósok tanítanak iskolákban, bekerülnek kisebb cégekhez, melyek a tudományos eredményeket növekvő mértékben gyűmölcsoztetik. Egy másik „rövid lejáratú” igény, amellyel

szembe kell nézni: a diplomások szerezzék meg a képességet arra, hogy maguk végezzék az effektív munkát, s ne csupán irányítsanak egy sokkal nagyobb számú és kevésbé képzett csoportot.

A felvetett kérdésre tehát Davies felelete a következő: a hagyományos elit-koncepció mellőzésével megbirkózni a problémák és feladatok tömegével. Mindezt hozzájárul ahhoz, hogy megóvja az embereket tudásuk erkölcsi kopásától.

A „hosszabb lejáratú” célkitűzések kifejtésében a cikkíró stratégiailag vizsgálja a kérdést, és megállapítja, hogy nem lehet pontosan előre látni a gyakorlottságnak és hozzáértésnek azt a skáláját, melyre 1990-ben szükség lesz, hogy kitűzzük a felbecsült igényeknek megfelelő számú entomológus, vegyész-mérnök, polimerekkel foglalkozó fizikus stb. kiképzését. Be kell látnunk — írja Davies —, hogy feltétlenül szükség lesz határterületi „átcsapásokra”, s így a nevelés, oktatás egész életen át tartó folyamat marad.

1990-ben egyes nemzetek már képesek lesznek annyit termelni, hogy kielégítsék saját élelmiszer-, ruházati, lakás-, jármű- és egyéb szükségleteiket a rendelkezésre álló munkaerő körülbelül 15–20 százalékával.

A kérdés itt így hangzik: milyen társadalomra lesz szükségük az iskolák és egyetemek végzettjeinek, és milyen képzettségre lesz szüksége annak a társadalomnak? Davies szerint a lakosság alkalmaztatása 1990-ben a következőképpen fog megoszlan: kb. 30 százalék az iparban dolgozó munkás (rövidebb munkaidővel, mint ma); 30 százalék oktató (az oktatás az egész lakosságra kiterjed, korosztályra való tekintet nélkül); 40 százalék a „segélynyújtó” és „szórakoztató” foglalkozásokban működik (orvosok, szálloda-személyzet stb.). A tevékenységi területek pedig három kategóriába sorolhatók: az anyagi javak termelésének növelése, az emberi tevékenység tökéletesítése s a környezet kellemességének fenntartása és javítása.

„AZ EMBERI ÉLET ÉRTELME”

(Nové Slovo, 1972. 7–8.)

A változatosságra és sokrétűségekre törekvő, kulturális profilú kiadvány minden egyes számában találhatók az irodalmi anyag mellett filozófiai, természettudományi, közgazdasági és világgazdasági tárgyú írások is, a szerkesztés pedig a szilárd világnézet alapvetés, az ilyen irányú polemizálás, a korszerű tájékoz-

tatás és a nemzeti önismeret kiteljesítése jegyében folyik.

Mindezek előrebocsátása csak a szóban forgó, eléggé terjedelmes cikk tágabb szövegkörnyezetét hivatott felvázolni, aminek hiányában az amúgy is vázlatos ismertetés kevéssé érthető volna. A téma első buktatóját maga a cikk szerzője, Vladimir Brožik is abban látja, hogy bár a filozófiai kérdések egyáltalában nem mentesek a gyakorlati kihátásoktól, a mindennapi élet mégsem ad mindenkinek kényszerítő erejű alkalmat „az élet értelme” fölötti elmélkedésekre. Az ember úgy is felfoghatja a világot, amint az megjelenik előtte, vagyis teljesen magától értetődően, s anélkül, hogy a jelenségek lényegét meglátni igyekezne. Brožik az élet értelmének kérdését ilyen vonatkozásban eleve kivételnek tekinti, mivel fel nem vetése felületességre és a saját életünkről való lemondásra utal, s már pusztán ezáltal is világnézeti jelentőséget kap.

A „miért élünk?” kérdése szorosan kapcsolódik a „mik vagyunk?” kérdéshez, vagyis a gondolkodási képesség és az öntudat kifejlődéséhez, aminek a cikkíró köztudott magyarázatát — a munka és a beszéd társadalmi jellegét és meghatározó szerepét — vázolja fel, azzal a lényeges kiegészítéssel, hogy az ember a szerzőszámok használatával nemcsak meghosszabbítja végtagjai veleszületett méreteit és képességeit, hanem egyúttal környezetét is megváltoztatja, ami érzékszerveit és gondolkodását új elemek lereagálására kényszeríti. Ezzel a fejlődés elveszti passzív jellegét, és messzemenően tevőlegessé válik. A gondolkodás nem kiváltsága az embernek, hanem nélkülözhetetlen létfeltétele, ami biztosítja számára a környezet fölötti uralmat; a társadalmi munkamegosztás pedig az egyedeket egyéniséggel rendelkező lényekké fejleszti. Az „öntudat” kialakulásában a közösségi életnek, az állandó ingereknek és az egyénileg feldolgozott tapasztalatoknak egyaránt szerepe van — ahogy ezt a személyiség-tanból is tudjuk. Korszerű látásmódra utal Brožiknak az a megállapítása, miszerint hiábavaló a tudat társadalmi kialakulásában az ok és okozat viszonyának feszegetése, hiszen az ember végső soron azért gondolkodik, és azért van tudata, mert maga a létezés és a megismerés társadalmi feltételekhez kötött, és ezek egymással kölcsönhatásban alakultak ki.

Az ember életének is az az értelme, amivel ő maga tölti meg azt és teszi emberivé. Az élet értelmének régebbi eleve meghatározottságát felváltotta a sza-

bad választás lehetősége. Létezni céltalanul is lehet, de ez maga után vonja ember-mivoltunk elvesztését. S ahogy a múltban oly gyakran rá kellett döbbennie az embernek, hogy a körülmények megfosztják az életcél megválasztásának lehetőségétől, úgy ma is tudatában kell lennie a céltalan létezés követelményeinek, a vegetatív élet ürességének és végső csődjének. Brožik erre a fogyasztói társadalom jól ismert példáját hozza fel, de különböző formában a jelenség más körülmények között is „újratermelődhet”.

Az életcél megválasztása attól függ, hogy az ember milyen értéket tulajdonít a környező világnak, és milyen értéket látja abban a saját tevékenységének. Ilyen vonatkozásban a munka eredménye, az utódok nevelése, a megértés és megértetés vágya a lehetséges változatoknak csak egyes példáit jelentik. Mindenki sajátos értékrendet alakít ki magában, amiben a társadalmilag meghatározott szükségleteknek és értékeknek éppolyan szerepük van, mint a lehetőségeknek, beleértve a közöttük fennálló és szüntelenül megújuló feszültséget is. A választás szubjektív jellege nem jelenti ugyanis annak kizárólag tetszés szerinti voltát, s a kellő ismeretek hiánya vagy a fiktív értékrend súlyos lelki következményekkel járhat. Az életnek nem ad értelmet bármilyen cél. Az igénytelenség, önámítás vagy a pusztá utánzás tévútra vezethet, és a legkülönbözőbb kompenzációs törekvéseket eredményezi. De a helyes értékítélet — ha burkolt, illetve nem tudatos is — egy spontán igyekezetben már majdnem mindig felismerhető: a követett cél lehető legszélesebb társadalmi érvényességében. Az ösztönző tényezők közt ugyanis az eltérő jellegű és különböző hatókörű külső elismerés vágya vezető szerepet kap. Az embernek mindenképpen szüksége van arra a bizonyosságra, hogy a kitűzött célnak a saját életén túlmutató, másoktól is becsült értéke van. Vladimir Brožik abban látja a társadalom szerepét, hogy az megadja az egyénnek a szükséges ismereteket olyan életcél választásához, amely a közösségbe (családba, osztályba, nemzetbe, emberi társadalomba) való beilleszkedés mind tökéletesebb lehetőségét teremti meg számára.

GESZTUS ÉS DOKUMENTUM (Magyar Öskutatás, I. 1.)

Veres Péter *Bölcs és balgatag őseink* című könyvében a gesztus etnikum-meghatározó értékéről ír. Azt állítja, „hogy

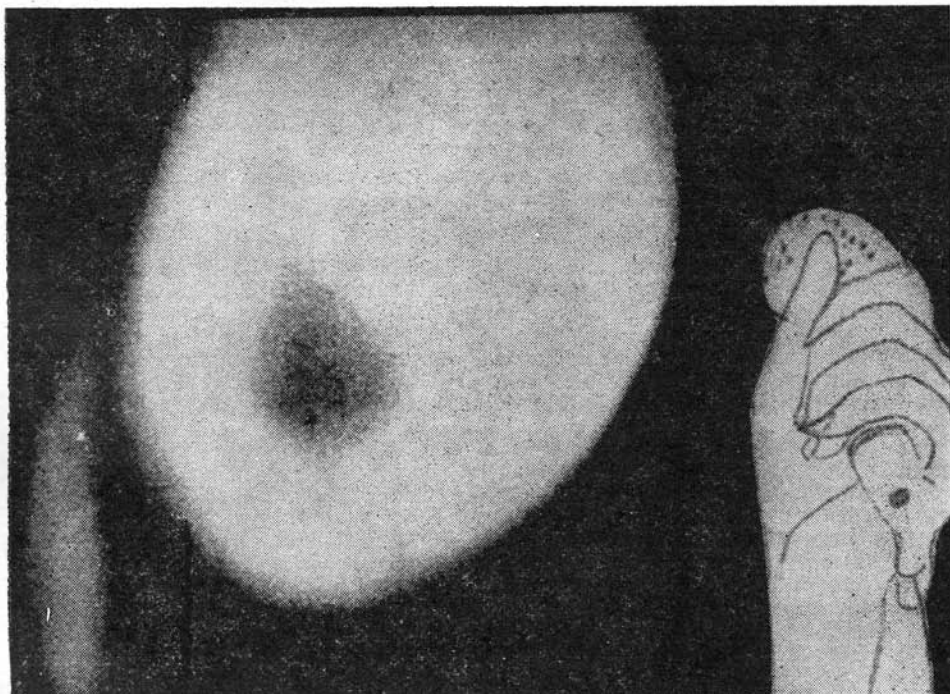
a szentgalleni kaland részvevőinek viselkedéséből akkor is megállapítaná kilitűket, ha erre nézve egyéb adat nem maradt volna meg. Mit szolt volna vajon, ha ismeri Edward Gibbon amerikai történetírónak azt az adatát, amelyet dr. Solymossy Béla idéz az új történettudományi folyóirat első számában.

„A római birodalom története» című munkája XIX. fejezet 48. szakaszában beszéli el a következőket: Konstancius római császár Kr. u. 359-ben Sirmiumban (Szerém!) megjelent egy gyűlésen, melyen a lázadó pannónokat akarta megnyugtatni, akik a magas adó miatt berzenkedtek. Mikor beszédének ama részéhez ért, hogy a lakosság köteles a birodalom fenntartására adót fizetni, egyik pannón vezető lehúzta csizmáját, és a császár felé hajította a következő kiáltással: Marha! Marha! [...] Ennek a magyar szónak az angol szövegbe történő bekerülésének a mikéntjét kutatva, előkerült az a forrásmunka, amelyre Gibbon hivatkozik. Ez a forrás: AMMIANUS MARCELLINUS »Rerum Gestarum« című műve, amelynek a XIX. könyv 11. fejezet 10. szakaszában a latin szövegben is szó szerint szerepel a »pannón nyelven« hangzó »marha, marha« kifejezés. A jelzett szerző Konstan-

cius császár egyik tábornoka és egyben történetírója volt, tehát hitelessége minden vitán felül áll.

A pannónok nyelvéről eddig nem sokat tudtunk. Voltak, akik kelta nyelvnek, mások az etruszk rokonának tartották. A délszláv nyelvekben megőrzött egyes, feltehetően pannón szavak azonban már eddig sem zárták ki a finnugor rokonság lehetőségét (pl. a kovács szó: eredetileg kovágó). Ezt a rokonítást alátámasztja néhány népnév, például a Pannóniából ismert szikán és szikámber törzsek neve, a göcsejiek hagyománya öslakos mivoltukról, és az a meglepő történelmi-földrajzi adat, hogy a somogyi Segesd község helyén a római időkben egy Segestia nevű helység állt. Konstancius császár pannónjai, e gesztusukkal és jelentős következtetésekre alkalmat adó kijelentésükkel bizonyára segítséget nyújtanak a történetkutatásnak az idevágó azonosítások pontos elvégzésére.

Az új folyóirat egyébként érdekes tanulmányt közöl Jaki Gábortól az egykori kolozsvári tudósról, Torma Zsófia gyűjteményéről (a kolozsvári Történelmi Múzeum anyagában), s kiemelkedik a közlemények közül Denison E. Ross *Kőrösi Csoma utolsó évei* című tanulmánya.

Kabán József: Mikrofon előtt

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

DÉSI HUBER ISTVÁNÉ (Budapest). — Örömmel olvastam a májusi szám írását a dési évekről (Murádin Jenő: *Dési évek. Korunk*, 1972. 5.), s mondanom sem kell, mennyire meghatott az illusztrációként közölt rajz, a Huber Istvánt egészen fiatalon ábrázoló műterem-vázlat. A nyáron néhány napon át Radnótiné barátnőmmel Erdély szépséges tájain jártam, s természetesen elmentünk Désre is, hogy — immár Radnótiné szemével is — megnézzem még egyszer, milyen az a sokszor megrajzolt, megfestett „dési templom és a dési fák”? Annak idején nyári szabadságaim alatt néhányszor én is voltam férjemmel Désen. Ezekre az utakra úgy készültünk, mint olyan nagy ajándékra, aminőt az élet nem sokat adott nekünk, mert valóban, férjem, bár nagyenyedi születésű, Dészt szinte szülővárosaként szerette. Amikor most a nyáron megálltunk Csucsán, eszembe jutott, hogy régen, amikor vonatunk ide ért, férjem egy boldogot sóhajtott, s beteg tüdejével mélyet szívott az édes erdélyi levegőből. De visszatérve a cikke: amikor elolvastam, lázasan keresni kezdtem azt az írást, amelyre könyvem készítése idejéből emlékeztem, s amelyben, dr. Muresán János szép kézírásával és aláírásával megállapodtak a Szopos-féle szabadiskola létesítésében. Meg is találtam, és alább közlöm ennek a szövegét, felsorolva — amennyire el tudtam olvasni — a többi aláírást is.

„Alolírottak kölcsönösen megállapodnak abban, hogy Désen egy szabad festőiskolát létesítsenek s annak vezetésére Szopos Sándor gimn. rajztanárt kéri fel. Az iskola 1920. június 1-én fogja kezdetét venni a református elemi iskola egyik helyiségében. A tanítási idő ünnep és vasárnapok kivételével hétköznapiakon délután 5—7 óráig. A modell díjakat a tagok közösen kötelesek fizetni. Az iskola tagjai csak azok lehetnek, akik a művészet iránti szeretetből komolyan akarnak dolgozni. Dej 1920. Május hó 12-én. Dr. Muresán János.” Majd ceruzával következik az aláírások: Rösner Magda, Krémer Ilonka, Gajzágó Sándor, Kántor Antal, Huber István, Zajác Lajos, Szánthó Emília, Técsy Sarolta, Miklós Ilona, Láng Margit (továbbá két, nehezen olvasható név).

A nemrég elhunyt Modok Máriaival (akkor Perlakiné, majd Czóbelné) férjem Pesten mint dési ismerőssel és — bár nem egyidőben — szintén egykori Szopos-növendékkel ismerkedett meg, és voltak férjem haláláig jó barátok. A *Korunk* 1937. évi 7—8. számában „Három erdélyi festő Magyarországon” című cikkében nagy szeretettel és elismeréssel ír róla. A Lázárné által rendezett kiállításon való részvételre valóban nem emlékeztem, bár a Lázár családot látogatásaink alkalmával én is megismertem és megszerettem. Amikor a felszabadulás után Romániában jártam, tudtam meg, hogy a családot elhurcolták és megölték, de nem tudtak felvilágosítást adni, mi történt a tehetséges Lázár Éva képeivel? Megőrizte-e valaki? Dés egykori önkéntes gettójának alakjairól készült portréi megrázóan szépek voltak. Amikor én megismertem őket, igen nehéz anyagi körülmények között éltek, az apának alig volt keresete, s a családot Lázárné ügyvéd fivére támogatta, és az idősebb Lázár lány, aki rajongásig szerette hűgát, volt a család kenyérkeresője. Mi férjemmel és öcsémmel, Sugár Andorral 1924 őszén mentünk ki Olaszországba, és három év múlva jöttünk haza, s a két férfi Milánóban a néhány éve meghalt Kron Bélától tanulta meg a rézkarc mesterségét. Így valóban számomra is rejtély, hogy kerültek munkáik 1926 nyarán Désre? — A felsorolt erdélyi festők közül Kántor Antalon kívül a kedves Mohi családot én is megismertem. A több év tized távolából otthonukra egy szép árnyas kerttel vélek emlékezni. Nagyon jólesett olvasnom, hogy a désieik számon tartják Dési Hubert, mert pl. sem az én könyvem, sem a „Dési Huber a művészetről” kötet tudomásom szerint Romániában nem került könyvkereskedői forgalomba. Pedig az utóbbi legjelentősebb írásai a Gaál Gábor szerkesztette *Korunkban*, Kolozsvárt jelentek meg annak idején. Olyan írások vannak köztük, amelyekre az utóbbi években több jelentős művészettörténészünk, kritikusunk mint igen fontos marxista esztétikai írásokra hivatko-

zik és idézi azokat. — Az utolsó együttélt nyáron Sötétpatakról hazatérve a vonatban a Maros mentén számos falu nevét írogattam fel, tervezgetve, hogy legközelebb ezeket is felkeressük. Sajnos, ebből már semmi sem lett, mint ahogy nem készülhetett festmény a birtokomban levő szép sötétpataki rajzokból sem.

*

MURADIN JENŐ műkritikus (Kolozsvár). — Dési Huber Istvánné levele férje emlékére idéző sorai mellett érdekes adalékokkal segít hozzá a dési évekről, a Szopos-féle rajziskoláról kialakított képünk biztonságosabbá tételéhez. Szopos Sándor kezdeményezésére a dési gimnáziumban 1916-ban megindított iskolai rajzkurzus előbb magániskolává, majd városi szubvencióval működő szabadiskolává alakul. Tapogatózva éppen azokat az éveket tudjuk felidézni, melyekről e levél szól. Aligha kétséges, miszerint Szopos Sándor nyomban az első világháború után lépéseket tesz annak érdekében, hogy kurzusait nyilvános magániskolává alakítsa. A fentebb közölt igen értékes és hiteles dokumentumot a Szopos-iskola alapító okmányának is tekinthetjük. Kérdőjelek azonban maradnak. A *Korunk* említett számában közölt, Dési Hubert ábrázoló Szopos-rajz 1920. január 10-ről keltezett, s a nyilvánvalóan „műtermi környezetben” készült vázlat arra enged következtetni, hogy valamilyen formában 1920. június elseje előtt már működött ez a magániskola. Szopos a háború után elveszti rajztanári katedráját, és egy ideig nem is tartózkodik Désen. Iskolája — megszakítatlanul — 1923-tól 1927-ig magánkezdeményezésként, 1927-től 1934-ig városi támogatással működik Désen. Mindenesetre érdekes (és nagybányai reminiscenciákra utal), hogy az 1920-as alapítólevél már szabad festőiskolának nevezi a kurzust.

*

SZIKSZAY JENŐ tanár (Brassó). — A *Korunk* 1972/5. számában kereken húsz közlemény foglalkozik a zenei népművelés kérdéskörével, és ebből három pompás írás (Selmeczi Marcella: *Zeneóvoda*; Szenik Ilona: *Amiről az általános iskolai tanterv megfelelkezett*; Márkos Albert: *Néhány szó a zenei szakemberek képzéséről*) taglalja iskolahálózatunk valamennyi fokán folyó énektanításunk jelenlegi helyzetét és jobbításának lehetőségeit. Ezekhez szeretném kapcsolni mondanivalómat. Fiataljaink szomjasak a zenére, erre utal egyébként az a többnyire bosszantó jelenség is, hogy jóformán minden szabad pillanatukban (még a természetben és utcán is) táskarádiókjukat bömböltetik. S lám, mégis miért van az, hogy nem kielégítő ifjúságunk daltudása, népdalszeretete? Mert az aligha igényel bizonyítást, hogy ifjúságunk zőme nem tud ösztönös közvetlenséggel énekelni, közösen dalolni. Jogosan vetődik föl a kérdés: hol a hiba? Vajon csak a korszerűtlen iskolai tantervekben és a zenei írás-olvasás nemtudásában? — A népdaltanulás legősibb és legtermészetesebb formája a hallás utáni. A ma összegyűjtött és írásban lefektetett hatalmas, gazdag és sokszínű népdalkincs szájról szájra terjedt és öröklődött át egyik nemzedékről a másikra. Mindazok, akiknek lelki kapcsolatuk van népdalainkkal, tanúsíthatják, hogy ezeket a szülői házban és azon kívül, emberi közösségben, hallás útján tanulták. Igen ám, csak hogy a népdaltanulásnak ez az évezredes formája napjainkban már a legtöbb családban elsikkad. Egyedül az óvodai nevelés nyújt lehetőséget arra, hogy a kisgyermek kapcsolatba kerüljön zenei anyanyelvünkkel. Ezért írja Kodály Zoltán a *Zene az óvodában* című tanulmányában: Szimfóniaszerző ifjú kollégáimnak pedig azt ajánlom, nézzenek be néha az óvodába is. Ott döl el, lesz-e húsz év múlva, aki megérti műveiket. Tételezzük föl a szerencsésebb esetet, nevezetesen azt, hogy az óvó néni nemcsak tudatában van az óvodás korú gyermekek zenei nevelése fontosságának, de maga is jó énekes, és kellő hivatástudattal kívánja végezni nevelői munkáját. Csakhogy jó két évtizeden át óvónóinknak nem állt rendelkezésére az óvodai zenei nevelést szolgáló énekanyag, sem tanterv, amely a szépirodalom és a gyakorlat színvonalán álló munkájukban eligazította volna őket. A brassói Pedagógus Továbbképző Intézet meghívott előadójaként és vizsgáztató tanárjaként az esztendők során gyakran vettem részt (s veszek részt az idén is) óvónóink továbbképző tanfolyamain, véglegesítő és fokozati vizsgai előkészítőin, s így tapasztalatból tudom, hogy az említett hiányosság mennyire kérdésessé tette munkájuk eredményességét. Semmi túlzás nincs abban, ha azt állítjuk, hogy a hazai magyar óvodai oktatás hosszú ideig amolyan senki földje volt, ahol a magukra hagyott óvónóink szűkös lehető-

ségükre és egyéni leleményességükre voltak utalva. Azt azonban hadd tegyem hozzá, hogy a helyzet e téren is megjavult két-három év óta. Nemcsak új kiadványok (*Bújj, bújj zöld ág*, 1969; *Csigabiga palota*, 1971) látják el egyszerű és változatos népi játékdalokkal óvodáinkat, de a Pedagógiai Könyvkiadó gondozásában napvilágot látott módszertani útmutató (Péterfy Emília—Selmeczi Marcella—Maxim Eva: *Vers, ének, játék, mese az óvodában*, 1971) és a *Tanügyi Újságban* megjelenő cikkek is jó szolgálatot tesznek óvodai zeneoktatásunknak. Lassan haladunk előre, de remény van arra, hogy rövidesen sor kerül szocialista jelenünknek megfelelő, korszerű, nemzetiségi sajátosságunkat is figyelembe vevő óvodai tanterv kiadására.

Sumar

Herédi Gusztáv: Cultură de masă modernă 1283 • Roth Endre: Cultură și „cultură de masă” 1288 • Balogh Edgár: Aici și acum în cultura de masă 1293 • Cseke Péter: Cîntecul popular în actualitate 1297 • Beke György: Îmi place cu-vîntul: luciditate (Convorbire cu Domokos Géza) 1304 • * * * For intelectual și de cultură a poporului (versuri de poeți tineri, cuvînt înainte de Kántor Lajos) 1315 • Kiss János: La șezătoare (nuvelă) 1324 • Kovách Géza: Avram Iancu și învățămintele lui 1848 1333 • Aradi József: Fără sentință 1341 • Ion Irimie: Problema alienării de la Fichte la Marx 1345 • * * * Colocviu român-maghiar al istoricilor privind perioada trecerii de la feudalism la capitalism 1355 • László Gyula: O ultimă convorbire cu Nagy Albert II. 1372

NOTE

* * * În spiritul poeziei populare 1383 • Bölöni Sándor: Studio 1384 • Szabó István: Despre numele de străzi 1385

FORUM

Szekernyés János: Ce recenzează Könyvtári Szemle? 1387 • Bódi Sándor: Gînduri despre cultura modernă 1391

VIATĂ INTERNAȚIONALĂ

Csákány Béla: Noi concepții de economie în S.U.A. 1397 • Marțian Niciu: Delegații speciale 1403

ISTORIE VIE

Kisgyörgy Zoltán: La centenarul minei de la Căpeni 1406 • D. Nagy Anikó: Carte, bibliotecă, „informație” acum 200 de ani 1410

ȘANTIER ȘTIINȚIFIC

Szántay János: Interferența unor științe 1414

RECENZII

Murádin Jenő: Monografii de artă în limba maghiară 1419 • Nagy Olga: Despre învățămintele unei cărți interesante 1422 • Fábán Ernő: Publicitatea burgheză 1428

BIBLIOTECĂ, PANORAMĂ, SCRISORI CĂTRE REDACȚIE

Hazai magyar könyvújdonságok

APRILY LAJOS: Álom a vár alatt (gyermekversek)

ASZTALOS ISTVÁN: Tarisznys királyok (novellák, Tanulók Könyvtára)

BAJOR ANDOR: Tücsök és bogár (humoreszkek, szatírák)

BENEDEK ELEK: Piros mesekönyv

BENKŐ SAMU: Murokország. Művelődéstörténeti barangolások szülőföldemen

CIOCULESCU, ȘERBAN: Ion Luca Caragiale (kismonográfia)

CSIKY LÁSZLÓ: Kellékek (versek)

DEZSŐ ERVIN: A lézersugár

DUMAS, ALEXANDRE: A régens lánya (regény. Fordította Görög Livia)

FARKAS ÁRPÁD: Jegenyekör (versek, II. kiadás)

FÉRFIÚDAL. A baloldal költészete (antológia, Tanulók Könyvtára)

HORVÁTH ISTVÁN: Tornyot raktam (összegyűjtött versek, Romániai Magyar Írók)

JANCsó ELEMÉR: Irodalomtörténet és időszerűség (válogatott tanulmányok, Romániai Magyar Írók)

JÓZSEF ATTILA: Világizzása hőmérsékletem (versek, Tanulók Könyvtára)

KÁDÁR JÁNOS: Rondó (kisregény)

KALEVALA (fordította Nagy Kálmán)

KÁNTOR LAJOS: Utazás a gyökerek körül. Útirajz a modern művészetekről

KANYÁDI SÁNDOR: Fától fáig (versek, II. kiadás)

KANYÁDI SÁNDOR: A bánatos királylány kútja (gyermekversek)

KENÉZ FERENC: Homok a bőröndben (versek)

MÁLNÁSSY LÁSZLÓ: Kis gombáskönyv

MÁRKI ZOLTÁN: A megsebzett harangjáték (versek)

MÓRA FERENC: Aranykoporsó (regény, I—II. kötet, Tanulók Könyvtára)

MÓRA FERENC: Hiszek az emberben (tárcanovellák, Tanulók Könyvtára)

NEAGU, FÁNUȘ: És kiáltott az angyal (regény. Fordította Fodor Sándor)

THURY ZOLTÁN: A második asszony (novellák)

TORMA ZSÓFIA levelesládájából (Téka)

VÁMSZER MÁRTA: A kalotaszegi nyelvjárás igeragozási rendszere

VERESS DÁNIEL: A rodostói csillagnéző (kismonográfia Mikos Kelemenről)